دەروازەیەك بۆ
یاسای گشتیی نێودەوڵەتی

دەروازەیەك بۆ
یاسای گشتیی نێودەوڵەتی

بەشی یەکەم

عوسمان عەلی وەیسی
ماستەر لە یاسای گشتی

دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی

● **دەروازەیەك بۆ یاسای گشتیی نێودەوڵەتی**

● نووسینی: عوسمان عەلی وەیسی
● نەخشەسازی ناوەوە: تەها حسین
● پیتچنین: جوان حەسەن خۆشناو
● بەرگ: جێگر عەبدولجەبار
● نرخ: (٣٠٠٠) دینار
● چاپی یەکەم : ٢٠٠٨ چاپی دووەم ٢٠١٢
● تیراژ: ٥٠٠ دانە
● چاپخانە: چاپخانەی هێڤی (هەولێر)
● لە بەڕێوبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتیەکان ژمارەی سپاردنی (١٨٣٤) ساڵی (٢٠١١)ی پێی دراوە

زنجیرەی کتێب (٣٠٦)

هەموو مافێکی بۆ دەزگای موکریانی پارێزراوە

ماڵپەڕ: www.mukiryani.com
ئیمەیل: info@mukiryani.com

پێڕست

پێشەکی	١
بەشی یەکەم: ناساندنی گشتی یاسای گشتیی نێودەوڵەتی	٣
بەشی دووەم: هەندێ پێشهاتی نوێی یاسای نێودەوڵەتی	٣٧
بەشی سێیەم: سروشتی یاسای گشتیی نێودەوڵەتی	٤٥
بەشی چوارەم: لقەکانی یاسای گشتیی نێودەوڵەتی	٥٣
بەشی پێنجەم: سەرچاوەکانی یاسای گشتیی نێودەوڵەتی	٨٥
سەرچاوە	١٣٧
پاشکۆکان	١٤٥

پێشەکی

بەهۆی پێشکەوتنی بەردەوامی کۆمەڵی مرۆڤایەتی، یاسای گشتیی نێودەوڵەتی بەردەوام لە پێشکەوتندایە. ئەم یاسایە ماوەیەکە قۆناغی گواستنەوەی لە فیکری کلاسیکییەوە تەواو کردووە و گەیشتۆتە قۆناغێکی نوێ کە تیایدا تا ڕاددەیەکی باش یاسای نێودەوڵەتی لە پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکاندا بالآدەست بووە، بۆیە شارەزابوون و وەردان و لێکۆڵینەوەو بەدواداچوونی ئەم بوارە، بە یەکێك لە ئەرکە زانستی و تەنانەت نیشتیمانییەکانیش دەزانرێت، نەك تەنیا بۆ قوتابی و زانایانی یاسا، بەڵکو بۆ هەر تاکێك لە هەرکوێیەك بێت، چونکە بەشێوەیەك لە شێوەکان بەم یاسایە مەحکومە، لە لایەکی تر بۆ سیاسەتوان، ڕۆشنبیر، شۆڕشگێر، حزبەکان و لە سەروویانەوە بۆ کورد و بۆ کوردستان لە هەموو ئاستەکاندا بۆ ڕۆشنبیری تاکی کوردستانیش زۆر گرنگە بزانێت کە ئەم یاسایە،ماناو بنەماکان و ڕەهەندەکانی ڕێسای لقە جۆر بە جۆرەکانی، تا ڕاددەیەکی زۆر چارەنووسی نەتەوەیی، دیموکراسی و پێشکەوتنمان دیاری دەکەن.

گرفتی شۆڕنەبوونەوەو مامەڵەنەکردن و نەخوێندنەوەی دروست و واقیعییانەی ئەم یاسایە، کەمتەرخەمی ڕۆشنبیرانی یاسایی و سیاسی لە گەڵ ئەم لقە گرنگەی یاسا و کەڵك لێوەرنەگرتنی لە باشترین شێوەدا، بە ڕای ئێمە گرفت وکێشەیەکە، زۆر لە کێشە نەتەوەیی و دیموکراتییەکانی کوردستانی لە سەروبەند و لە دوای جەنگی یەکەمی جیهان، پڕ کێشەتر کردووە، تا بە ئەمڕۆش دەگات مامەڵەیەکی سەرپێیی لەگەڵ ناوو ناوەڕۆکی ئەم یاسایە دەکرێت، لە ئەمڕۆدا کە جیهانی گلۆباڵە و لەلایەکەوە سنوورە گەورەکان کاڵبوونەتەوەو لە لایەکی تر سنووری بچووك و بچوکترو نییۆنەتەوەیی تر دروست بووە، ئەوەندەی تر گرنگی ئەم یاسایە لە سەرجەم بوارەکانی ژیان و کاردا خۆی نمایش دەکات بە شێوەیەك کە گرێدراوە

نێودەوڵەتیەکان بە جۆرێك رێکخراون کە پسپۆڕی تایبەتمەندی ئەم بـوارە دەتوانێـت تـەنها لـە بوارێك لە بوارەکانی ئەم یاسایە پڕۆفێشناڵی تەواو بێت، لێرەوە پێم وایە کە دەبێ لقەکانی ئەم یاسایە لە خوێندنی پڕۆگرامەکانی خوێندندا پێگەی شایستە تری بۆ بکرێتەوە.

دەمێکە بەنیازی بەرهەمێکی لەم چەشنەم، بەڵام دەستی نیاز کورت بـوو!! زۆر حەزدەکـەم زنجیرەیەك کتێب لەم بوارەدا پێشکەشی خوێنەری کوردو کتێبخانەی کـوردی بکـەم، لـە رووی تیۆرییەوە شەن وکەوی سەرجەم لقەکانی ئەم یاسایە بکەم، دواتر و بە بڕشتتر کێشەی کورد لـە یاسای نێودەوڵەتیدا قۆناغ بـە قۆنـاغ دەور بکەمـەوە، لـەم ناوەشـدا سـەردارانی کوردسـتان توێشووی بە بڕشتیان بۆ بەجێهێشتووین، بۆ ئـەوەی رۆڵـەکانی نەتەوەکـەم بـزانن کـە رابـەری نەتەوەی کورد بارزانی مستەفا خەرمانێکی بەبڕشتی لـەم بـوارەدا پێشـکەش بـە کوردسـتان کردووەو، دڵنیام کە تێزی جۆراو جۆر بە خۆوە دەگرێ، جگە لە پێویستی، بـە پێویسـتم زانـی وێنەیەك لە یاداشتەکانی لە پاشکۆدا بخەمە روو.

لە کۆتاییدا هیوادارین ئەم کتێبە هەوڵێك بێت بۆ خستنەڕووی هەندێ لایەنی ئەم یاسایە، هەروەها سوودبەخش بێت بۆ قوتابیانی یاسا لە زانکۆکـانی کوردسـتاندا، کـە بـۆ یەکـەمجارە دەروازەیەکی لەم چەشنە بە زمانی کوردی پێشکەش دەکرێت.

دانەر

١
ناساندنی یاسای گشتیی نێودەوڵەتی[1]

یاسای نێودەوڵەتی بەردەوام لە پێشکەوتندایە، بۆیە بەپێویستی دەزانین سەرەتا ناسینێکی سەرتاپاگیری بۆ بکەین، کە خۆی لە چەندین بابەتی وەك: گرنگی و قۆناغەکانی پێشکەوتن و خستنەڕووی کەسی یاسای نێودەوڵەتی و ناساندن و پێناسەو جیاوازیی لە گەڵ چەند یاسایەکی تردا دەبینێتەوە کە ڕۆڵیان لە ڕێکخستنی پەیوەندییەکاندا هەیە.

١-١:گرنگیی یاسای گشتیی نێودەوڵەتی

یاسای نێودەوڵەتی وەك ئامرازێك بۆ کۆتاییهێنان، یان کەمکردنەوەی گرفت و کێشە نێودەوڵەتییەکان، ڕێکخستنی پەیوەندییەکان و دروستکردنی هاوسەنگی لەنێوان بەرژەوەندییەکانی کۆمەڵگای نێودەوڵەتی وڕێکخستنی پێداویستیەکانی کۆمەڵی نێودەوڵەتی هاتۆتە ئاراوە، پێویستی بوونی ئەم یاسایە بەردەوامە، ئامرازی سەرەکی دەستەبەرکردنی ئاشتی و تەنایی نێودەوڵەتییە.

پەرەسەندنەکان و دەرهاوێشتەکانی جیهانگیری و شۆڕشی تەکنۆلۆژیاو زانیارییەکان، گۆڕانی ڕیشەییان لە هەموو بوارەکانی کۆمەڵگای نێودەوڵەتیدا بەگشتی هێناوەتە ئاراوە، یەکێك لە دیاردە هاوچەرخەکان ئەو پەیوەندییەیە کە لەنێوان گەلان و تاکەکانی نێوان گەلاندا هاتۆتەدی، شێواز و جۆری پەیوەندییەکان لە سەرجەم بوارەکانی ژیان گەشەیان کردووە، ئەمەش گرنگی و بایەخی خۆی هەیە، بەشێوەیەك ئەستەمە چالاکییەکان لە چوارچێوەی سنووری سیاسی و جوگرافیدا قەتیس بکرێن. ئەم پەیوەندییە، داواکاری و پێداویستییەکانی

---

1. Public International Law

ژیانی مرۆڤایەتی وایان لە دەوڵەت و حکوومەت و دامەزراوە نێودەوڵەتییەکان کردووە کە کار بۆ جێبەجێکردن و بەرەو پێشبردنی ئەم یاسایە بکەن.

ئاڵوگۆڕو پێشکەوتنەکانی پەیوەندییە مرۆڤایەتییەکان لە بوارە جیاوازەکانی فیکری، رۆحی، سیاسی و ئابووری و.. هتد هاتوونەتەدی کە دەرئەنجامی باش و سەرکەوتن و پێشکەوتنیان لە هەردوو لایەنی فیکری و ماددی بۆ مرۆڤایەتی بە دەستهێناوە.[٢]

دیارە بەرژەوەندیی گەلان لە سەردەمی ئێستادا تا رادەیەکی زۆر بەیەکەوە بەستراون و مەودای جوگرافیی نێوان گەلان بە ئاستەنگ ناژمێردرێت لە پەیوەندیی نێوانیاندا، هەر بۆیە بەرژەوەندیی دەوڵەتان بە کەنارگیری و لەیەکدی دابڕانی وڵاتان نایەتەدی. بوارەکانی رۆشنبیری و شارستانی بە جۆرێك ئاوێزانی یەکتربوون کە ئەمڕۆ بە موڵکی گشتیی جیهانی ناودەبرێن، هەر مرۆڤێك بیەوێت دەتوانێت لێیان بەهرەمەند بێت، لەلایەکی تر زۆر لە نهێنییەکانی زەوی و گەردوون ئاشکرابوون و دۆزراونەتەوە، بەشێوەیەك مرۆڤ لە دەست بەسەرداگرتن و زانیاری بەدەستهێنانی پێکهێنەرەکانیاندایە. لە گەڵ ئەمەشدا دۆزینەوە زانستییەکان کە بە خێروخۆشی بۆ مرۆڤایەتی دەگەڕێنەوە، سوود لێوەرگرتنیان، بەبێ لەبەرچاوگرتنی کات و شوێن و نەژاد و ئایین و رەنگ و شوێنی نیشتەجێبوون، پێویستی بە ساغ و سەلامەتی سیستەمی سیاسی و هێوری لە پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکان و هاوکاری لەنێوان دەوڵەتان و ئارەزووی خزمەتکردنی مرۆڤ و بەرجەستەکردنی مافی گەلان و دابینکردنی ئاشتی و تەنایی هەیە، هەموو ئەمانەش پێویستە بە یاسا رێکبخرێن.

هەروەها دەزانین مێژووی مرۆڤایەتی پڕە لە شەڕو کوشتارو پێشێلکردنی مافەکانی مرۆڤ، ئەمەش ئاشتی و گیانی پێکەوەژیان و برایەتی و لەیەکدی تێگەیشتنی تووشی قەیران کردووە.

لەپێناو رووبەڕووبوونەوەو بەگژداچوونەوەی هۆکارەکانی ململانێیە نێودەوڵەتییەکان و سنووردانان بۆ جەنگ، خێرخوازان و ئاشتیدۆستان نەوە دوای نەوە داوایان کردووە کە پێویستە لە رێگەی رێسا و یاسای نێودەوڵەتییەوە سنوورێك بۆ ململانێ و هەڵوێستی نابەرپرسانەی دەوڵەتان دابنرێت.

سەرەتا هەندێ لە رەشبینان پێیانوابوو کە بوونی یاسایەکی لەم چەشنە نایەتەدی، بەڵام رووداوەکان ئەوەیان هێنایەپێش کە مرۆڤایەتی دوو جار لەسەدەی بیستەمدا رووبەڕووی شەڕو کاولکاری بۆوە، بۆیە دەبێت سنوورێك بۆ جەنگ و کاولکاری دابنرێ و دەوڵەتان و کۆمەڵی

---

٢. د. حسن الجلبي، القانون الدولي العام، مطبعة شفيق، بغداد، ١٩٦٤، ص٣.

نێودەوڵەتی بە پەیماننامەی نێودەوڵەتی پابەند بن و بۆ پاراستنی ئاشتی هاوکاربن و لەژێر سایەی ئاشتییەکی بەردەوامدا ژیان بگوزەرێنن، چونکە ئاشکرایە دۆزینەوەی نهێنییەکانی ئەتۆم و گەردیلە و داهێنانی رۆکێت و چەکی کۆکوژ و توانای لەناوبردنی مرۆڤایەتی لە چەند ساتێکی کەمدا، هەموو ئەوانە وایانکرد کە گەلان ئارەزوو بکەن پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکانیان بەرێکوپێکی و بەشێوەیەك رێکبخەن کە لە توانایاندا بێت مەترسی لەناوبردنی مرۆڤایەتی کەمبکەنەوە، چونکە بە هەڵگیرسانی جەنگی سێیەمی جیهان مرۆڤایەتی دەبێتە لۆکەی لێکهەڵوەشاوە.[3]

وەکو ئاماژەمان پێکرد، بەدیهێنان و رێکخستنی ئەم ئامانجەش دەبێت بە یاسا بکرێ، بۆ ئەوەی قانوون رۆڵی خۆی ببینێ و پەیامی خۆی بگەیێنێت، بەو پێیەی یاسا، ئەو ئامرازەیە *کە پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانی نێوان تاکەکان و نێوان گرووپەکان رێکدەخات لە پێناو بەرجەستەکردنی ئاشتی و ئارامی و هێنانەدی دادپەروەری و خۆشگوزەرانی، دیاریکردنی ماف و ئەرك و سزادانی پێشێلکارانی، یاسا* لە بواری نێودەوڵەتیدا، تەرخانچێتی- دەستدان (اختصاص- competence)ی گەلان و ماف و ئەرکیان لە بەرامبەر یەکتردا دیاری دەکات، رێوشوێنی رێکخستن و دەستەبەرکردنی پەیوەندیی و هاوکارییان نیشان دەدات، ئەو سیستەم و دەزگایانە هەڵدەسەنگێنێت کە کار بۆ یەکلاکردنەوەی ناکۆکییە نێودەوڵەتییەکان دەکەن بۆ ئەوەی ئامانج و مەبەستەکانی پێشوو بێنەدی. ئەمانەش وایانکرد لە سەدەی بیستەمدا چەندین رێکخراوی نێودەوڵەتی و لیژنە و دەزگای دوەلی بۆ چەك داماڵین و پاراستنی ئاشتی، رێسای دوەلی بۆ بەیەکەوەژیانی نێودەوڵەتی و یەکلاکردنەوەی کێشەکان بە رێگەی ئاشتییانە و پاراستن و گەشەپێدانی مافی مرۆڤ و ئازادییەکانی لە چوارچێوەی یاسای نێودەوڵەتیدا بێتە ئاراوەو پەرەسەندنی بەرچاویش لەم یاسایە بێتەدی.

١-٢: بنەما سەرەکییە (هزر)ییەکانی یاسای گشتیی نێودەوڵەتی

ئەگەرچی لە یۆنانیشدا بیری حکومەتی جیهانی و دنیابینی فراوان و پەیوەندی دەوڵەتان (دەوڵەتە شار) و چەند رێوشوێنێکی تر هەبووە، بەڵام دەکرێ بە شێوەیەکی سەرەکی ئاماژە بەم سێ بنەمایانەی خوارەوە بدەین[4]:

---

٣. د. محمد المجذوب، الوسيط في القانون الدولي العام، الدار الجامعية للطباعة والنشر، ١٩٩٩، ص ص٥-٦.

٤. د. محمد المجذوب، المصدر السابق، ص١١ وما بعدها.

١. باوەڕی مەسیحی

ئەم باوەڕە دەڵێت رەگەزی مرۆڤایەتی یەك کۆمەڵگا پێکدێنێت، ئەمیش کۆمەڵگای مرۆڤایەتی یان کۆمەڵگەی تاکەکانە. ئەم تێگەیشتنە لە سەدەکانی ناوەڕاستدا شێوەیەکی سیاسی بەخۆوەگرت، دەیەویست رێکخراوێکی گەورەی مەسیحی بێتەدی کە خاوەن سیستەمێکی یاسایی هاوبەش بێت و رێسای گشتی دەرهەق ئەم رێکخراوە پیادە بکات. ئەم بابەتەش بەگوێرەی رێنماییەکانی مەسیحیەت بەڕێوەچوو، زانایانی ئایینی بایەخیان بە مەسەلەی جەنگی رەوا دا، واتە لێکۆڵینەوە لەو مەرجانەی رێگەیان بە پاشایان دەدا هێز بەکاربهێنن بەبێ ئەوەی زیان بە رێنماییەکانی مەسیحیەت بگات یان لە نرخی رێنماییەکانی کەم بکرێتەوە، سەرئەنجام شان بە شانی دروست بوونی دەوڵەتی نەتەوەیی، ئەم یاسایە بە کردەیی هاتە ئاراوە.

٢. بیری رۆمانی

ئەم بیرە بۆ یاسای رۆمانی دەگەڕێتەوە، چونکە رۆمەکان جیاوازییان لەنێوان یاسای شارستانی و یاسای گەلان[٥] دا دەکرد. یەکەمیان بەمانای ئەوەیە کە یاسا لە ئاستی ناوخۆی دەوڵەتی رۆمادا جێبەجێ دەکرێت، واتە تەنیا دەرهەق بە رۆمەکان پەیڕەو دەکرا، ئەمەیان بە یاسای شارستانی دەناسرا، بەڵام دووەمیان ئەو یاسایەیە کە پەیوەندیی خەڵکی رۆمای بە خەڵکی دەرەوەی وڵاتی خۆیان لە چوارچێوەی ئیمپراتۆریەتدا رێکدەخست، ئەم پەیوەندییەش، پێوەندی نێوان دەوڵەتان یان گروپە سیاسییەکان نەبوو، بەڵکو پەیوەندیی نێوان تاکەکان بوو، کە بەشێکیان لەناو رۆما و ئەوانی تریان لە دەرەوەی رۆما دەژیان، ئەم یاسایە گشتی بوو، پرینسیپی هاوبەش و گونجاوی بۆ سروشتی مرۆڤایەتی تێدا بوو. کەواتە یاسایەك لە چوارچێوەی کۆمەڵگای سیاسی لەناو دەوڵەتدا و یاسایەکی دی کە سنووری دەوڵەتی دەبەزاند و بۆ هەموو خەڵك بوو لە ناو قەڵەمڕەوی ئیمبراتۆر لە ئارادا بووەکە بە یاسای گەلان دەناسرا.

---

٥. Jus Gentium لە لایەن رۆمانیەکانەوە بە مانای یاسای نێودەوڵەتی بە کاردەهات، بۆ کاتی ئێستا لە گەڵ ناوەڕۆکی مەبەستی ئەم یاسایە ناگونجێت، چونکە لای رۆمەکان بە کۆمەڵە یاسایەکی تایبەت دەگوترا کە بێگانە لە هەموو نەتەوە پێشکەوتووەکانی ژێر دەسەلاتی رۆما لێی بەهرەمەند دەبوون، بەرامبەر ئەمە گوزارەی Jus civile بەکاردەهات کە ئەو یاسایانەی دەگرتەوە کە تەنها بە سەر رۆمانیەکان خۆیاندا جێبەجێدەکرا، دوزارشتی لاتینی لەم رووەوە کە قبوڵ کراوە بە ناوی یاسای نێوان نەتەوەکانە Jus intergentes. وەك لە دواتر ئاماژەی بۆ دەکرێت.

٣. بیری ئیسلامی

شەریعەتێکی سەربەخۆیە و کۆنگرە نێودەوڵەتییەکان لەمەڕ یاسای بەراوردکاری ئەوەیان قبوڵ کردووە، وەك کۆنگرەی لاهای ساڵی١٩٣٧، توێژینەوەی نوێنەرانی عەرەب بۆ کۆمەڵەی گەلان لە ساڵی ١٩٣٩ و بۆ نەتەوە یەکگرتووەکانیش لە ساڵی١٩٤٥ ئەمەیان ڕوون کردۆتەوە. بیری ئیسلامی تەنیا بایەخ بە بیروباوەڕو خوداپەرستی و ڕێورەسمی ئایینی نادات، بەڵکو نیزامێکی رەوشتی و کۆمەڵایەتی و یاساییە، بە زانستەکانی شەریعەت ناسراوە، ئەو بەشەشی کە بە (السیر) ناسراوە، یان بەشی یاسای گشتیی نێودەوڵەتی، لە یاسای ناوخۆ جیا نابێتەوەو وەك ئەو پابەندکارە. ئەم بەشە ڕێگای دەوڵەت لە بارەی جەنگ و شەڕ، هەروەها بایەخدان بە پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکان وەك جیهاد و دەستکەوت و جیاوازی دین و بازرگانی و...هتد روون دەکاتەوە. عبد الرحمان الأوزاعی (لوبنانی، ٧٠٧ز- ٧٧٤ز)، و محمد بن حسن الشیبانی (٧٥٠- ٨٠٤ز، عیراقی) لە زانا هەرە بەناوبانگەکانی عەرەبن لەم بوارەدا.

ئەم سێ ڕێبازو ئاراستە هزرییە کاریگەریی زۆریان هەبووە لەسەر نوسینەوەو دانانی بیردۆزو شیکردنەوەی بنەماکان بۆ ڕێکخستنی پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکان لەلایەن زانایانی ئەو سەردەمانە، ئەو بنەمایانەش بوونە هەوێنی سەرهەڵدانی یاسایەك بە ناوی یاسای گشتیی نێودەوڵەتی.

هەر لە چاخی ڕێنیسانسەوە کاریگەریی زانایان بە یاسای ڕۆمانی لە برەو دابوو تا گەیشتە ئەوەی دەبێت پەیوەندیی نێوان دەوڵەتان یان کۆمەڵەکان یان سیستەمە سیاسییە جۆراو جۆرەکان بە یاسایەك ڕێکبخرێت، لێرەدا یاساناسان بە تیۆریزەکردن و توێژینەوە پەرەیان بە پێشخستنی یاسای گشتیی نێودەوڵەتی داوە.

١-٣: قۆناغەکانی پێشکەوتنی یاسای گشتیی نێودەوڵەتی

ئەوروپا، تا کۆتایی سەدەی پانزە، لە لایەك لەژێر ڕکێفی حوکمڕانێتیی سیستەمی ئایینی دابوو، پاپاو یاسای کڵێسا بەڕێوەیان دەبرد، لە لایەکی تریشەوە لەژێر ڕکێفی سیستەمی زەمەنی (دنیایی) دابوو کە ئیمپراتۆر و یاسای کاتی فەرمانڕوابوون.کاتێ ڕێنیسانس لە دوای ڕووخانی ئیمپراتۆریەتی جەرمانی لە ١٤٩٣ ز دەستی پێکرد، ئەوروپا لەبەر چەندین هۆکار بووە بە چەند دەوڵەتێکی سەربەخۆ. گۆڕانی سیستەمی دەرەبەگایەتی بۆ سیستەمی سەرمایەداری، دۆزینەوەی کیشوەری ئەمریکا و لەدایکبوونی هەستی ناسیۆنالیستی و سەرهەڵدانی بزووتنەوەی چاکسازیی ئایینی و دواتر دەرکەوتنی بیری نەتەوەیی و.... هتد،

گرنگترینی ئەو هۆیانە بوون کە وایانکرد یەکێتیی ئایینی لە ئەوروپا بەکۆتابێت و دەوڵەت لــە کەنیسە جیا ببێتەوە و سەرئەنجام ئەم یاسایەش تیۆریزەی بۆ بکرێ.

لــەم ناوەشــدا زانایــانی بــواری یاســای نێودەوڵــەتی پەیــدا بــوون، گــرنگترین و بەناوبانگترینیشــیان **هۆگــۆ گروســیۆس** (١٥٨٣-١٦٤٥)[٦]ی هۆڵەنــدی بــوو، کــە بــە دامەزرێنەری یاسای گشتیی نێودەوڵەتی لەقەڵەم دەدرێت و بنەما تیۆرییە هاوچەرخەکانی دارشت و کتێبێکی بە ناوی یاسای جەنگ و ئاشتی دانا، کە زۆر لە دەوڵەتان بــۆ مــاوەی دوو سەدە زێتر کردیان بە دەستووری خۆیان بۆ رێکخستنی پەیوەندییەکانیان بــەهۆی ئــەو حوکم و سیستەمانەی کە لە یاسای نێودەوڵەتیدا هەبوون. مێژووی کۆن پڕە لە بەڵگە بــۆ بوونی پەیوەندیی نێودەوڵەتی لە سەردەمە دێرین و کۆنەکاندا. لێــرەدا بــەکورتی قۆناغــە جیاوازەکانی پێشکەوتنی یاســای نێودەوڵــەتی دەخەینــە روو، بەســەر چــەند قۆنــاغێکی مێژووییدا دابەش دەبێت:

١. سەدە کۆنەکان، لە سەرەتای مێژووەوە تا رووخانی ئیمپراتۆریــەتی رۆمــا ســاڵی ٤٧٦ ز.

---

٦. Hougo Grotius (١٥٨٣-١٦٤٥) هۆگۆ گرۆسیۆس (١٥٨٣-١٦٤٥) لە شاری دلفت لە هولندا لەدایك بووە، لە خانەوادەیەکی بنەچە فەرەنسی، لە زانکۆی لاید لە هۆلەندا و دواتر لە زانکۆی اورلیان لە فەرەنسا کە دکتۆرای تێدا وەرگرت خوندویەتی، لە کاتێکدا ژیاوە لە ململانێ و ناکۆکی رێچکە گــەرایی ئــاینی لــە نێــوان کاسۆلیك و پرۆتستانت لە لوتکەدا بوە، دوای ئەوەی خوێندن لە فەرەنسا تەواو دەکات دەگەرێتــەوە هۆڵەنــدا و لەگەڵ زۆرانبازی سیاسیەکان هاوکــات دەبێــت، وەك پــارێزەرێکی لێهــاتوو ئەســتێرەی دەگەشــێتەوەو دەبێتــە راوێژکار لە کۆمپانیای هیندی رۆژئاوایی، ئەم دەرفەتە دەقۆزێتەوە بۆ ئەوەی دوو کتێب لەسەر یاسای (غنائم) دابنێت لەساڵی ١٦٠٤ کە سەرەنجام تیۆرێك لەسەر ئازادی دەریاوانی دەخاتە روو .

بەلاّم کارو باری سیاسی و دەست گرتن بەو رێ و شوێنانەی کەدژی پادشای وولاّتە، دەیگەێنێتە بەردەم دادگــا، لەساڵی ١٦١٨ بە زیندانی تا هەتایی حوکم دەدرێت، دواتر هەڵدێت و دەگەرێتەوە فەرەنسا، لەلایەن ســەرۆکی فەرەنسا کە هاورێیەتی پێشوازی لێ دەکرێ و مافی پەنابەری دەدرێتی و پارێزگاری لویسی ســێزدە بــە دەســت دێنێ، لە فەرەنسا کتێبە بەناوبانگەکەی یاسای جەنگ و ئاشتی ســاڵی ١٦٢٥ دەنوســێت کــە بــەناوبانگترین کتێبە لە بواری یاسای گشتی نێودەوڵەتیدا ، ساڵی ١٦٣٤ دەبێتە سەفیری سوید لە فەرەنســا و ١٠ ســاڵ لــەم پلەیە دا دەمێنێ ، لە ٢٨ اب ١٦٤٥ لە ناو نقوم بوونی کەشتیەکدا گیان لە دەست دەدات .

٢. سەدەكانی ناوەراست، لە رووخانی ئیمپراتۆریەتی رۆماوە دەست پێ دەكات تا پەیماننامەی ویستڤالیای ساڵی ١٦٤٨ز، كە هەندێك ئەو پەیماننامەیە بە بەڵگەی لە دایكبوونی یاسای گشتیی نێودەوڵەتی دەهێننەوە.

٣. سەردەمی هاوچەرخ، بە ئاشتیی ویستڤالیا دەستی پێكرد و بە جەنگی یەكەمی جیهان كۆتاییپێهات.

٤. *سەردەمی نوێ*، بە كۆتایی جەنگی یەكەمی جیهان دەست پێدەكات تا كۆتایی شەڕی سارد.[٧]

٥. سەردەمی ئێستا، بە رووخانی بلۆكی رۆژهەڵات لە ساڵی ١٩٩٠ دەست پێدەكات تا ئەمرۆ [٨].

١-٤: پەیماننامەی ویستڤالیا و دروستبوونی كۆمەڵی نێودەوڵەتی

شەڕی سی ساڵەی ئایینیی كاتۆلیك و پرۆتستانت لە ئەوروپا كە لە سەرەتای سەدەی حەڤدەهەمدا بە هۆی چاكسازی ئایینی روویدا، دواتر هۆكاری سیاسی بەخۆوە گرت، سەرئەنجام وڵاتانی ئەودەم لە شاری ویستڤالیا ساڵی ١٦٤٨ لە ئەڵمانیا كۆبوونەوەو بنەماو پرینسیپەكانی یاسای گشتیی نێودەوڵەتیی نوێیان دارشت و كاریگەریی بنەرەتییان لەسەر پێشكەوتنی كۆمەڵی نێودەوڵەتی هاوچەرخ دانا.

لە بنەما هەرەدیارەكانی ئەم پەیماننامەیە [٩]: پرینسیپی یەكسانیی نێوان دەوڵەتان لە ئەرك و مافدا، كاتۆلیك بێت یان پرۆتستانت، پادشایەتی بێ یان كۆماری. كەواتە دەوڵەتان بەگوێرەی یاسای گشتیی نێودەوڵەتی هەموویان لەیەك پلەدا دەبن و هیچ جیاوازیەك بەهۆی ئایین یان بەهۆی سیستەمی حوكمڕانی لە ئارادا نامێنێ، ئەمەش لەم كۆنگرەیەدا هاتەدی كە

---

٧. بۆ زیاتر بڕوانە: د. محمد سامي عبدالحميد، اصول القانون الدولي العام، القاعدة الدولية، مؤسسة الشباب الجامعية، ط١، ١٩٧٢، ص١٢٦، وما بعدها.

٨. دانانی سەردەمی ئێستا بۆچوونی ئێمەیە، چونكە سیستەمی نوێ ی جیهانی، وێستگەیەكی سەرەكی گۆڕانكاری لە سەرجەم بوارەكاندا هاتۆتە دی، یاسای نێودەوڵەتیش لە هەر سێ لایەنی دارشتن و جێبەجێكردن و دادوەریەوە وەرچەرخانی گرنگی بە خۆوە دیتووە.

٩. بۆ زیاتر بڕوانە: د.جيرهارد فان غلان، القانون بين الأمم (١)، ص ٢٤ وما بعدها، ود. محمد طلعت الغنيمي، الأحكام العامة في قانون الأمم (قانون السلام)، منشاة المعارف بالأسكندرية، ص ٦٨ وما بعدها.

لەسەر خواستی پاپا نەکرا، بەڵکو لەلایەن ئەوانەوە بوو کە خوازیـاری بەرژەوەنـدیی هاوبەشـی نێوان دەوڵەتان بوون، گرنگترین ئەو پرینسیپانەی لەم پەیماننامەیەدا دانیان پێدا نرا، ئەمانـەی خوارەوە بوون:

١. پرینسیپی سەربەخۆیی نێوان دەوڵـەتان، دوای ئـەوەی دەوڵـەتان کـە لـە سـەدەکانی ناوەڕاستدا لەژێر دەسەڵاتی پاپا و ئیمپراتـۆردا بـوون، ئـازاد و سـەربەخۆ بـوون، سـەروەرێتی شێوەیەکی رەهای وەرگرت، واتە بوونە حوکمڕانی رەها بوو لەناوخۆی وڵاتدا، بۆ هیچ لایەنێکی تر لە ئاسـتی دەرەوە ملکـەچ ناکـات. کەواتـە پاپـا سـەرۆکایەتیی دەوڵـەت ناکـات و تاکـە سەرۆکێك کە دەسەڵاتی هەبێت بەسەر هەموو دەوڵەتانی ئەوروپادا کۆتایی هات.

٢. پرینســیپی هاوســەنگیی نێودەوڵــەتی، ئــەم پرینســیپە وەك گەرەنتییــەك بــۆ جێبەجێکردنی پەیماننامەی گۆڕین هاتـەئاراوە کـە دەوڵـەتان بـەڵێنیان دا بـە هێشـتنەوەو پاراستنی بارودۆخی سیاسی و هەرێمایەتیی نێودەوڵەتی بۆ پاراستنی ئاشتی لـە ئـەوروپا ، بەو مانایەی کـە نـابێ دەسـەڵاتی سیاسـی و هـەرێمیی هـیچ دەوڵـەتێك لەسـەر حسـێبی دەوڵەتێکی تر فراوان بکرێت، هەروا بەرهەڵستی هەر چەشنە هەوڵێکی لەم چەشنە بکرێ کە ئاشتی نێودەوڵەتی تێکبدات.

٣. رێکخستنی پەیوەندییەکان، یەکێك لەو بابەتانەی کە ئـەم پەیماننامەیـە هێنایـەدی، رێکخستنی پەیوەندییەکان بوو، ئەویش بـە ئـاڵوگۆرکردنی نوێنەرایـەتیی دیپلۆماسـی، بۆیـە ئاڵوگۆری سیستەمی باڵیۆزخانەی کاتیـان پیـادە کـرد ، وەك وەڵامێـك بـۆ بەرەوپێشچـوونی پەیوەندیی بەردەوامی نێوان دەوڵەتان.

لەئاکامی بەرقەراربوونی پەیماننامەی ویستڤالیاو جەختکردن لەسەر پرینسیپی یەکسانی و سەربەخۆیی و سەروەرێتی، بۆ یەکەمجار کۆمەڵی نێودەوڵەتی لەدایك بوو، واتە بوونی کۆمـەڵێ دەوڵەت کە دان بە سەربەخۆیی و یەکسانی یەکتردا بنێن و بەیەکەوە بەگوێرەی ئەو رێسـایانەی کە بە ویستی خۆیان قبوڵیان کردووە، بژین.

لەلایەکی ترەوە، یاسای گشتیی نێودەوڵەتی تـەنیا ئـەو یاسـایە نییـە کـە رێسـاکانی بـە یەکەوەژیانی نێوان دەوڵەتانی خاوەن سەروەر بێنێتە ئاراوە، واتە ئەو یاسا کلاسـیکییانەی کـە پەیوەندییە دیپلۆماتییەکان رێکدەخەن بۆ ئەوەی رێگە لە دوژمنایەتی و سنوور بەزاندن بگرێت و لانی کەمی ئاسایش و ئاشتی لە جیهاندا دابـین بکـات، بـەڵکو ئـەم یاسـایە ئـەو کۆمەڵـە رێسایانەش دەگرێتەوە کە هاریکارییەکی باش و بەبەرهەم لـەنێوان دەوڵەتانـدا بێنێتـەدی لـە پێناو ئایندەیەکی باشتر بۆ مرۆڤ، بە مانایەکی تر، یاسای نێودەوڵەتی تەنیا ئامرازێك نییە بـۆ

بەدەستهێنانی گەشەپێدان و خۆشگوزەرانی و هاریکاری لە کۆمەڵی نێودەوڵەتی، بۆیە پێویستە چاوپێداخشاندنەوە بە بنەما بنەڕەتییەکانی یاسای نێودەوڵەتی و گۆڕانی پێویست بکرێت لەمەڕ ئەو بابەتانەی کە چارەسەریان دەکات و ئەو کەسانەش کە روویان تێدەکات و گوتاریان ئاڕاستە دەکات.[١٠] لە رۆژی ئەمڕۆشدا گرنگیپێدانی ئەم یاسایە تەنیا لەوەدا نییە کە مەرجەعی سەرەکی رێکخستنی پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکان و دیاریکردنی ئەرك و مافەکان بێت و چارەسەری ئەو مەسەلانە بکات کە پەیوەندییان بە کاروباری نێودەوڵەتییەوە هەیە، بەڵکو لەتەك ئەوانەدا هەندێ لە یاساناسان داوادەکەن چوارچێوەی ئەم بوارە فراوانتر بکرێت و بابەتی فراوانتر بگرێتەخۆ بۆ ئەوەی یاسای نێودەوڵەتی ببێتە یاسای گشتیی هەموو جیهان، لە لایەکی تر ئەم یاسایە گرنگییەکی تایبەتیش بە مافەکانی مرۆڤ دەدات، وەك ئامانج و مەبەست لە تاکەکەس دەڕوانێت، لە سۆنگەی ئەمەوە دەبێ دەوڵەتان لەپێناو تاکەکاندا کار بکەن و هەموو رێسا یاساییەکانی نێودەوڵەتی تایبەت بەم بوارە بەهەند وەربگرن.

١-٥: ناساندنی یاسای گشتیی نێودەوڵەتی

بۆ ناساندنی یاسای نێودەوڵەتی، بۆچوونی جۆراوجۆر هەن، بۆ تێگەیشتن لە ماناو ناوەڕۆکی ئەم یاسایە پێویست دەکات رێبازە یاساناسییەکانی ئەم لایەنە بخەینە روو، بەڵام ئەم رێبازە فیقهییانە، یاسای نێودەوڵەتی لە رێگەی باسکردن و خستنەڕووی کەسەکانی ئەم یاسایەوە تاوتوێ دەکەن، هەربۆیە سەرەتا پێویستە کەسی یاسای نێودەوڵەتی بناسین، ئینجا پێناسەی ئەم یاسایە بخەینەڕوو.

١- ٥-١:کەسێتی یاسایی لە بواری یاسای نێودەوڵەتیدا

کەس لە زمانی ئاسایی و لە دەرەوەی بواری یاسادا، لە زانستی فەلسەفەو ئەخلاق و دەروونزانی دا، بەمانای مرۆڤ دێت، بەڵام لە بواری یاسادا کەس ماناو رێسای خۆی هەیە، کەسی یاسایی هەر بوونیادێکی ماددی و مەعنەوی دەگرێتەوە کە یاسا رووی دەمی تێ دەکات و لێهاتوویی (شیاو - گونجاو) ئەوەی هەبێت ماف بەدەستبهێنێ و ئەرك وەئەستۆی خۆیەوە بگرێ.

مەبەست لە کەسی یاسای نێودەوڵەتی ئەوەیە هەر یەکێك بکارێت و بشێت ماف و ئەرك وەئەستۆی خۆی بگرێت، ئەو کەسە لە رووی یاساییەوە دەبێتە مەبەست و خاڵی بنەڕەتی ئەو

١٠. د. محمد المجذوب، المصدر السابق، ص ٧-٨.

یاسایە، کە بەهۆیەوە ئەو ماف و ئەرکانە بەرجەستە دەبن کە ئەم یاسایە بۆی دیاری کـردووەو لەپێناوی ئەودا هاتوونەتەئاراوە.[11] لێهاتوویی کەسی یاسایی دوو جۆرە:

١. شیاوی هەمیشەیی (لێهاتوویی هەمیشەیی — شایستەیی مـاف هـەبوون — اهلیـة الوجوب): شیاوێکی (مجرد)ە کە خاوەنەکەی بەهۆیەوە دەرفەتی ئەوەی پێدراوە سوود لـە مـاف وەربگرێت و ئەرك لەئەستۆ بگرێت.

٢. شیاوی راپەراندن (لێهاتوویی - توانایی راپەڕانـدن - اهلیـة الأداء): واتـە کەسـێك توانای ئەنجامدانی کارو هەڵسوکەوتی یاسایی هەبێت، بە شێوەیەك یاسا قبوڵی بکات و بتوانێ ماف وەدەست بخات و ئیلتیزامات هەڵبگرێت.[12] خاوەنی شیاوی یاسـایی بـە هـەردوو جـۆری هەمیشەیی و راپەراندن، یان کەسی سروشتییە یان کەسـی مەعنـەوی (واتـایی). نموونـە وەك تاکەکەس بۆ یەکەمیان لە یاسای ناوخۆی وڵاتاندا، دووەمیان لەسـەر فیکرەیـەکی ئیعتیبـاری وەستاوە کە کۆمەڵە کەسێك بۆ بەدیهێنانی ئامانجێکی دیاریکراو یەکدەگرن وەکـو کۆمپانیـا، رێکخراو، یان کۆمەڵە موڵکێکە دادەنرێت بۆ بـەدیهێنانی قـازانج وەکـو بانـك، کەسـایەتیی یاسایی وەردەگرن و دەتوانن لەو ماف و ئەرکانە بەهرەمەند بن و بەهۆیەوە ئـەو ئامانجانـە بـە دەستدەهێنن کە ئەم کەسە لەپێناویدا هاتۆتەدی و بە کەسی مەعنەوی دەناسرێت، نموونەی ئەم کەسـە لـە یاسـای نێودەوڵەتیـدا: دەوڵـەت، رێکخـراوە نێودەوڵەتییـەکان، یەکێتییـە نێودەوڵەتییەکان، هەرێمە نێودەوڵەتییەکان. هەنووکە تاکەکەسیش گرنگی زۆری لەلایەن یاسای نێودەوڵەتییەوە وەرگرتووە.

لێرەدا یاسای نێودەوڵەتی وەك هەر یاسایەکی تر ئەم دوو جۆرە لێهاتووییـە دەناسـێ، هەربۆیە هەموو دەوڵەتێك توانای (مجرد)ی هەیە بۆ وەرگرتنی ئەو ماف و ئەرکانەی کە ئەم یاسایە بۆی دیاری دەکات، واتە (اهلیة الوجوب - شـیاوی هەمیشـەیی). بـەڵام هـەموو دەوڵەتێك شیاوی راپەراندنی نییە، ئەگەر خۆی توانایەکی پراکتیکـی بـۆ بەئەسـتۆگرتنی شیاوی هەمیشەیی نەبێ، وەك ئەو دەوڵەتانەی لەژێر سیستەمی پاراستندان، کـە هـەموو

١١. بۆ زانیاری سەبارەت بە کەسی یاسایی بڕوانە: د. سليمان بو ذياب، المباديء القانونية، العامـة، المؤسسـة الجامعية للدراسات والنشروالتوزيع، بيروت، ط١، ١٩٩٥، ص٥٩ دواتر.

١٢. بڕوانە: د. عوض احمد الزعبي، المدخل الى علم القانون، دار وائل للنشر، ط١، ٢٠٠١، ص ٤٣٢.

ئەو ماف و ئەركانەیان هەیە كە دەوڵەتێكی تر هەیەتی، بەڵام ناكارێ كەڵك لەو ماف و ئەركانە لە بەشێكی یان هەمووی وەربگرێ لەبەر چۆنیەتی پابەندبوون و ملكەچبوونی بە سیستەمی حیمایەوە.[١٣]

١-٥-٢: پێناسەی یاسای گشتیی نێودەوڵەتی

دوای ئەوەی زانیمان مەبەست لە كەسی یاسایی چییە، كەسی یاسایی نێودەوڵەتیمان ڕوونكردەوە، پێویستە پێناسەی یاسای گشتیی نێودەوڵەتی بكەین، كە دەكرێ ئاماژە بە ڕێبازەكانی یاساناسان بكەین و بەگشتیی سێ ڕێبازمان بۆ پێناسەكردنی ئەم یاسایە هەیە:

١. ڕێبازی كلاسیكی: دەوڵەت، تاكە كەسی یاسایی نێودەوڵەتییە

یاساناسانی كلاسیكی پێیانوایە یاسای نێودەوڵەتی تەنیا بایەخ بە ماف و ئەركی دەوڵەتان دەدات، چونكە كاتێ كۆمەڵی نێودەوڵەتی بۆ یەكەمجار بەهاتنەئارای دەوڵەتە- نەتەوەكان Nation-States پەیدابوو، لە ئەوروپا لە سەدەی حەڤدە لە دایك بوو، تەنیا بایەخی بە دەوڵەت دەدا. هەربۆیە دەوڵەت بە تەنیا خاوەنی خاسیەتی كەسی یاسایی نێودەوڵەتی بوو.

ئەم پێناسەو ناساندنە زیاتر لە سێ سەدەی خایاندو وەكو خۆی مایەوە، لە ساڵی ١٦٢٥ز-ەوە، گروسیوس پێناسەی یاسای گشتیی نێودەوڵەتی كرد: (ئەو یاسایەیە كە حوكمی پەیوەندییەكانی نێوان دەوڵەتان دەكات). لە سەدەی نۆزدەو سەرەتای سەدەی بیستەم و تەنانەت لە باری ئێستاشدا لایەنگرانی ئەم جۆرە ناساندنە هەن. هەربۆیە دادگای نێودەوڵەتیی هەمیشەییش بەم پێناسەیەی وەرگرتووە، لە ساڵی ١٩٢٧دا دەڵێ: یاسای نێودەوڵەتی، ئەو یاسایەیە كە حوكمی پەیوەندییەكانی نێوان دەوڵەتە سەربەخۆیەكان دەكات.[١٤]

هەڵسەنگاندنی ڕێبازی كلاسیكی

ڕێبازی كلاسیكی لەگەڵ ئامانجەكانی سێ سەدە لە مەوبەری یاسای نێودەوڵەتی و باری كۆمەڵی نێودەوڵەتی ئەودەمدا دەگونجا،كە كۆمەڵی نێودەوڵەتی تەنیا لە دەوڵەت و یاسای نێودەوڵەتیش تەنیا پەیوەندیی نێوان ئەو دەوڵەتانەی ڕێكدەخست.

---

١٣. د.حسن الجلبي، المصدر السابق، ص ١٦٥.

١٤. د. علی صادق أبو هيف، القانون الدولی العام، ط١١، الأسكندرية، ١٩٧٥، ص١٨.

بەلاّم ئەم ناساندنە لەگەلّ ئامانج و ئەو پەیوەندییانە ناگونجێ کە ئێستا ئەم یاسایە ڕێکیاندەخات. چونکە ڕێکخستنی پەیوەندییەکان تەنیا لەنێوان دەولّەتاندا نییە،کۆمەلّی نێودەولّەتیش تەنیا لە دەولّەتان پێکنایەت و لەگەلّ ئامانجەکانی ئێستای ئەم یاسایەدا ناگونجێت. ئێستا کۆمەلّی نێودەولّەتی بێ لە دەولّەت، لە ژمارەیەکی زۆر لە ڕێکخراو و کەسی نێودەولّەتیی تر پێکدێت، یەکێتییە نێودەولّەتییەکان، ڕێکخراوە نێودەولّەتی و هەرێمی و تایبەتییەکان، یەکێتییە کارگێڕییە نێودەولّەتییەکان، لیژنەی ڕووبارە نێودەولّەتییەکان، ئەو هەرێمانەی لەژێر سیستەمی چاودێریدان یان ئەم سیستەمە دەیانگرێتەوە، هەروەها تاك وکەسەکانی تری ئەم یاسایە، کە یاسای نێودەولّەتی ڕاشکاوانە ئاڕاستەی هەموو ئەو کەسانە دەکات و ماف و ئەرکیان بۆ دادەنێ و پەیوەندییەکانیان ڕێکدەخات. لەمەوە بۆمان ڕوون دەبێتەوە کە ڕێبازی کلاسیکی لەگەلّ ڕەوتی پێشکەوتن و پەرەسەندنی کۆمەلّی نێودەولّەتیی هاوچەرخدا ناگونجێ.

٢. ڕێبازی بابەتی: تەنیا تاکەکەس، کەسی یاسای نێودەولّەتییە.

بە پێچەوانەی ڕێبازی کلاسیکی، ڕێبازی یاسای بابەتی دەلّێ تەنیا تاکەکەس، کەسی قانوونیی یاسای نێودەولّەتییە. یاساناسی ناسراوی فەرەنسی، دیگی [١٥]، بنیاتنەری ئەم بۆچوونەیە، کە نکولّی لە کەسایەتیی مەعنەویی دەولّەت دەکات و بە بۆچوونی ئەو دەولّەت تەنیا گریمانەیەکەو هیچ بەهایەکی نییە، دیارترین لاینگری ئەم قوتابخانەیە پرۆفیسۆر جورج سیل [١٦]، جەخت دەکاتەوە کە یاسای نێودەولّەتی تەنها ڕووی دەمی دەکاتە تاکەکان چونکە هەرخۆیان خاوەن هۆش و خواستن.

---

١٥. Leon Duguit لیون دوگی (١٨٥٩-١٩٢٨): لە بە ناوبانگترین یاساناسی فەرەنسایە، ڕاگری کۆلێژی یاسا بوو لە زانکۆی بوردو لە باریس تا کۆچی دوایی کرد، کتێبێکی گرنگی بە ناوی (یاسای گشتی) دانا، لە یەکێك لە کتێبەکانیدا تیۆری خۆی سەبارەت بە بنەماکانی یاسای گشتی نێودەولّەتی داناوە،کە تیۆری هاریکاری کۆمەلّیەتییە، تیایدا نکولّی لە کەسی یاسایە مەعنەوی دەکات. ڕێبازی دوگی لەکتێبە بەناوبانگەکەیدا بەناوی (باسێك لە یاسای دەستوریدا – المطول في القانون الدستوري) دا هاتووە .

١٦. Georges Scelle جۆرج سیل –(١٨٧٨ -١٩٦١): لە بەناوبانگترین نوسەرانی یاسای گشتی نێودەولّەتیە لە فەرەنسا، مامۆستا بوو لە کۆلێژی یاسای زانکۆی باریس سالّی ١٩٣٣، دوای ئەوەی ماوەیەکی زۆر لە زانکۆی دیگۆن بوو، لە دیارترین لایەنگرانی عەمید دوگییە کە بنەمای ئەم قوتابخانەیە لە

پرسیار ئەوەیە کە ئایا بۆچی لای لایەنگیرانی ئەم ڕێبازە لەپێشەوەیان دیگی، تەنیا تاکەکەس بە کەسی یاسایی دەزانن؟ چونکە ئەم ڕێبازە نکوڵی لە خودی کەسایەتیی مەعنەوی دەکات جا چ بۆ دەوڵەت بێت یان کەسایەتییە مەعنەویەکانی تر، تەنیا تاکەکەس، کەسی یاساییە و خاوەن درکپێکردن و ئیرادەیە، کەواتە تەنیا کەسی سروشتی (خواسایی) خاوەن ئیرادەیەو قانوون دەتوانێ موخاتەبەی بکات و بە کەسی یاسایی دابنێ، ئەمەش لە ئاستی نێودەوڵەتی و ناوخۆییدا وایە. چونکە کەسی مەعنەوی بەپێی بۆچوونی ئەم ڕێبازە ناکرێ،کەسایەتیی یاسایی هەبێ.[17]

هەڵسەنگاندنی ئەم ڕێبازە

نکوڵیکردن لەکەسایەتی یاسایی کەسی مەعنەوی و لەوانەش دەوڵەت لە لایەن ئەم ڕێچکەیەوە بە زیادەڕۆیی لەقەڵەم دەدرێت و ڕەخنەی لێ دەگیرێ کە لە ڕادەبەدەر واقیعی بارودۆخی کۆمەڵی نێودەوڵەتی پشت گوێ خستووە، چونکە دەوڵەت کەسایەتی سەرەکییە تێیدا، بەڵام تاکەکەس -بەگوێرەی- ڕای زۆر لە یاساناسانی نێودەوڵەتی — بەم شێوەیەو تا ئێستا نەبۆتە کەسی یاسایی نێودەوڵەتیی گشتی، هەروەها مامەڵەی نێودەوڵەتی لەگەڵ تاکەکەسدا لە ئاستی نێودەوڵەتی لەگەڵ یاسای نێودەوڵەتی ڕاستەوخۆ نییە، بەڵکو سەرەتا لە ڕێگەی دەوڵەتی خۆی و لە هەندێ باریشدا لە سەرووی دەوڵەتەوە دەتوانێ مامەڵە بکات.

وەدایە کە (یاسا لەدایك بوونی هاریکاری کۆمەڵایەتییە و نکوڵی لە بیری کەسێتی و سەروەری دەوڵەت دەکات) وەك بنەمایەك بۆ پێشخستنی یاسای نێودەوڵەتی دانا، ناسرا بوو بە بەهێزی و روونی بەڵگەکانی، لە بوارە جیاجیاکانی یاسای گشتی نووسیویەتی، بەڵام لە بواری یاسای نێودەوڵەتیدا زیاتر بەناوبانگ بوو، کە پوختەی بۆ چوونەکانی لەم کتێبانەدایە :

باسێك لە یاسای گشتی نێودەوڵەتی (دووبەشە) ١٩٣٣-١٩٣٤ .

پوختەیەك لە یاسای گشتی نێودەوڵەتی (١٩٤٣).

محازەرەکانی لە یاسای گشتی نێودەوڵەتی ١٩٤٨،

نەتەوەیەکگرتوەکان لە ساڵی ١٩٤٩ دا بۆ ئەندامی لیژنەی یاسای نێودەوڵەتی هەڵبژارد ، لە دیارترین ئەندمانی بوو تاکۆ چی دوایی کرد ، هەروەها ئەندام بوو لە دادگای دادی هەمیشەیی نێودەوڵەتی .

١٧. لیون دگی ، دروس في القانون العام، ترجمة د.رشدي الخالد، منشورات مركز البحوث القانونية، وزارة العدل، بغداد، ١٩٨١، ص٤٦ وما بعدها.

٣. رێبازە هاوچەرخەکان:

دەوڵەت، کەسی سەرەکی یاسای نێودەوڵەتیی گشتییە. زۆربەی یاساناسان پێیانوایە کە دەوڵەت تاکە کەسی یاسای گشتیی نێودەوڵەتی نییە، بەڵکوکەسی سەرەکیی یاسای نێودەوڵەتی گشتییە، یاساناسانی ئەم ڕێبازە دەبنە سێ گروپ [١٨]:

گروپی یەکەم:

ئەم گروپە، دەوڵەت بە کەسی سەرەکیی یاسای نێودەوڵەتی دادەنێ، بەلاّم باس لە کەسانی تری سەرەکی یان ناسەرەکی ناکات، بەلای ئەوەشدا ناچێ کە کەسایەتییەکانی تر کامانەن، خۆی لە پێناسەکردنیان یان دیاریکردنی ژمارەیان دەپارێزێ. بۆ نموونە شتروب strupp پێناسەی ئەم یاسایە دەکات و دەڵێ کۆمەڵە ڕێسایەکی یاساییە کە ماف و ئەرکی دەوڵەتان دەگرێتە خۆی لەگەڵ ماف و ئەرکی کەسەکانی تری یاسای گشتی نێودەوڵەتی، شارل رۆسو Charles Rouseau بەم جۆرە پێناسەی ئەم یاسایە دەکات:

یاسای گشتیی نێودەوڵەتی ئەو یاسایەیە کە بەشێوەیەکی بنەڕەتی بایەخ بە ڕێکخستنی پەیوەندییەکانی نێوان دەوڵەتان دەدات، یان بەشێوەیەکی تر ئەو یاسایەیە کە پەیوەندیی نێوان کەسەکان ڕێکدەخات.

گروپی دووەم:

ئەم گروپە بە ئاشکرا پێی وانییەکە تاکەکەس یەکێك بێت لە کەسەکانی یاسای گشتیی نێودەوڵەتی.لویس دلبیز دەڵێ کۆمەڵە ڕێسایەکی یاساییە کە حوکمی پەیوەندی نێوان دەوڵەتان و پێکهاتەکانی تری نێودەوڵەتی تر دەکات – کڵێسای کاسۆلیکی – شۆڕشگێڕە دانپێدانراوەکان و دانپێدانەنراوەکان – نەتەوە یەکگرتووەکان ....هتد، واتە کە ناوی چەند کەسێکی یاسایی دێنێ، ڕاشکاوانە تاکەکەس دوور دەخاتەوەو بە کەسی یاسایی یاسای گشتیی نێودەوڵەتی نازانێ، بۆ نموونە بادفان دەڵێ: یاسای نێودەوڵەتی، کۆمەڵە ڕێسایەکی یاساییە کە پەیوەندیی دەوڵەتە سەربەخۆیەکان و ڕێکخراوە نێودەوڵەتییە جۆراوجورەکان لە پەیوەندییە دووقۆڵییەکاندا پابەند و ڕێکدەخات.

---

١٨. د.عصام العطية، القانون الدولي العام، وزارة التعليم العالي والبحث العلمي، بغداد، ٢٠٠٦، ط٦، ص١٤ وما بعدها.

گروپی سێیەم:

ئەم گروپە لە پاڵ دەوڵەت و ڕێکخراوە نێودەوڵەتییەکاندا جێگایەکی بەرتەسك بۆ تاکەکەس دادەنێ و لە پەراوێزدا بە کەسی یاسایی دادەنێت، لەوانە پرۆفیسۆر باستید کە پێناسەی ئەم یاسایە دەکات و دەڵێ: یاسای گشتیی نێودەوڵەتی ئەو کۆمەڵە ڕێسا یاساییەیە کە لە کۆمەڵی نێودەوڵەتیدا جێبەجێ دەبێت، لە نێوان دەوڵەتانی خاوەن سەروەری یان لە نێوان ڕێکخراوە لە پەیوەندیکانی نێوامنیان یان لە پەیوەندییان لە گەڵ دەوڵەتان، بە تایبەت لە نێوان ئەمان و چەند ڕێکخراوێکی نێودەوڵەتتی..

لە خوێندنەوەی پێناسە سەرەکییەکانی ئەم سێ گروپەدا ئەوە دەبینین کە بەرەوپێشچوون و پێشکەوتنەکانی کۆمەڵی نێودەوڵەتی ڕەچاو کراون. هەربۆیە چوارچێوەی ئەم یاسا نێودەوڵەتییە گشتییە فراوان دەکەن، بۆ ئەوەی سەرباری دەوڵەت کەسایەتی تری وەك ڕێکخراوە نێودەوڵەتییەکان و ڤاتیکان و کەسە نێودەوڵەتییەکانی ترو لە هەندێ باردا تاکەکەسیش بگرێتەوە، بۆ ئەوەی ڕێساکانی ئەم یاسایە هەموو کەسەکان بگرنەوە و بەسەریاندا جێبەجێ بن.

بەکورتی:

لە هەڵسەنگاندنی هەریەکە لە ڕێبازی کلاسیکی و بابەتی، دەبینین هەریەکەیان کەم وکوڕیی خۆی هەیە، چونکە کۆمەڵی نێودەوڵەتی لە کاتی ئێستادا جگە لە دەوڵەت و تاکەکەس، کەسی یاسایی تری هەیە و ڕێساکانی یاسای گشتیی نێودەوڵەتییان لەسەر جێبەجێ دەبێت.

لەبەر ڕۆشنایی ئەم تێبینیانە، دەکرێ پێناسەی یاسای گشتیی نێودەوڵەتی بکەین کە: یاسای گشتی نێودەوڵەتی بریتییە لە کۆمەڵە ڕێسایەکی یاسایی کە بڕیار لەسەر پەیوەندیەکانی نێوان کەسەکانی یاسای گشتیی نێودەوڵەتی دەدەن و دەسەڵات و وەدەستدانەکان و پابەندیەتی هەریەکەیان دیاری دەکەن.

١-٦: ناوی یاسای گشتیی نێودەوڵەتی

یاسای نێودەوڵەتی کە ڕۆمەکان گوزارەی یاسای گەلان Jus Gentium یان بۆ بەکارهێنا، لە لای ڕۆمانییەکان بە مانای کۆمەڵە یاسایەکی تایبەت دەهات کە بێگانە جا لە هەر نەتەوەو شارستانێتیەکی ژێر دەسەڵاتی ئیمپراتۆریی ڕۆما سوودیان لێ وەردەگرێ، لە

بەرامبەر گـوزارەی یاسـای شارسـتانی Jus civile کـە تـەنیا بەسـەر هـاولاتی رۆمـانی-دا جێبەجێ دەکرا، هەروەك ئاماچەی بۆ کرا.

دواتر دەستەواژەوگوزارەی تری وەك یاسای جەنگ و ئاشتی و یاسای ڕەگەزی مرۆڤایـەتی و یاسای سیاسەتی دەرەوە و یاسای نێوان دەوڵەتان هاتنەناوەوەو بەکارهاتن. ئینجا یاسای نێـوان نەتـەوەکان Jus intergents کـە گوزارەیـەکی لاتینیـی پەسـندکراوە. دواجـار پرۆفیسـۆری ئینگلیزی بنتـام[١٩] یەکـەم کـەس بـوو کـە چـەمکی یاسـای گشـتیی نێودەوڵـەتی Public International Lawی بەکارهێنا و ئێستا ئەم چەمکە بەکاردێت.

زمانەوانی عـەرەبی دەڵێن: پێویستە بڵێین قانوونی دووەلی (القـانون الـدُّوَلي) واتـە دالەکـە زەممەی لەسەر بێت، واوی دووەم فەتحەی لەسەر بێت، چونکە بۆ کومەڵێ دەوڵـەت بـەکاردێت و بە مانای بەشداریی دەوڵەتان دێت تیایداو نەڵێین دەولی (الدَّولي)، چونکە بـۆ جیاکردنـەوە لـە گەلی یان عورفی یان یاسای هۆزایەتی و ئەم مانایانە بەکاردێت.

١-٧: یاسای گشتیی نێودەوڵەتی و چەند ڕێسایەکی تر

یاسای نێودەوڵەتی، بەتەنیا پەیوەندییە یاساییەکانی نێوان کەسەکانی یاسـای نێودەوڵـەتی ڕێکناخات، بەڵکو چەند ڕێسایەکی تر هـەن بەشـداری دەکـەن لـە دیـاریکردن و ڕێکخسـتنی پەیوەندیەکان، ئەمانەش جیاوازی بنەڕەتییان هەیە لەگەڵ یاسـای گشـتیی نێودەوڵـەتی. دوای ئەم ناساندنە سەراپاگیرە، گرنگە جیاوازی لەنێوان ڕێساکانی ئەم یاسایە و چەند ڕێسایەکی تردا بکەین وەك موجامەلەی نێودەوڵەتی و ڕەوشتتی - ئاکاری نێودەوڵـەتی و یاسـای سروشـتی و یاسای نێودەوڵەتیی تایبەت، وەك لە خوارەوە خراونەتەڕوو.

١- جیاوازی لەگەڵ ڕێسای موجامەلەی نێودەوڵەتی

موجامەلەی نێودەوڵەتی، کۆمەڵێك نەریتە کە دەوڵەتان بـۆ موجامەلـە بـۆ بەڕێوەچـوونی پەیوەندییەکانیان لەسەریان دەڕۆن، بەبێ ئەوەی هیچ پابەندبوونێکی یاسایی ڕەوشتییان لەسـەر

---

١٩. Jerry Bentham جـیری بنتـام (١٧٤٨- ١٨٣٢): فەیلەسـوفێکی ئینگلیزییـە، یەکـەم پـڕۆژەی نووسینەوەی یاسای نێودەوڵەتی دانا، هەروەها بە دامەزرێنەری قوتابخانەی سـوودمەندی (نفعـی) دەزانرێـت، ئەگەرچی لە سەر خودپەرستی بنیـات نـراوە، بـەلاّم بنتـام ئەمـەی دەزانـی و مەبەسـتی بـوو کـە (زۆرتـرین بەختەوەری بۆ ژمارەیەکی زۆری خەڵك دەستەبەر بێـت)، هـەر بۆیـە بنـەمای یاسـایی لای ئـەو پێوانەیـەکی ژمارەیی ژمێریاری بوو، پێی وابوو کە بەم باوەڕە دەتوانێ زانستی رەوشـت و یاسـا وەك زانسـتی ماتمـاتیکی مامەڵەی لە گەڵ بکرێت.

بێت. کەواتە موجامەلەکردن، ئەنجامدانی کارێکە کە هیچ پابەندییەکی یاسایی یان ئیعتبارێکی ڕەوشتی لەسەر نییە، بەڵکو ئارەزوویەکی لەپشتە بۆ بەهێزکردنی پەیوەندییەکان و توندوتۆڵکردنی هاوڕێیەتی و نیەتپاکی و راستگۆیی و پیادەکردنی پرینسیپی مامەڵەکردنی وەکیەك لەنێوان دەوڵەتاندا.[20]

نموونەی کاری موجامەلەی دوەلی وەك[21]:

١. بەخشینی گەورە فەرمانبەرانی دەوڵەتی بێگانە لە باجی هاتنە ناوەوە و مەرجەکانی مانەوە.

٢. پێدانی جیاوکی تایبەت بە ئەندامانی نێردراوەکانی دەوڵەتێك زیاتر لەوەی کە لە ڕێکەوتننامە نێودەوڵەتییەکاندا هاتووە.

٣. ئامادەکردنی خوانی فراوین و ئێواران بۆ سەرانی دەوڵەتی میوان.

٤. پێشوازی گەورە لێپرسراوان لە هاوێنە میوانەکانیان لە دەوڵەتی میوان.

٥. پێشوازی سەرۆکی دەوڵەت لە وەزیری دەرەوە یان وەزیرەکانی تر.

٦. پێشوازی سەرۆکی دەوڵەت، یان وەزیرەکان بۆ هاوێنانەکانیان لە دەروازەی نووسینگەی فەرمی.

٧. ڕێگەدان بە سەرۆکی دەوڵەتێکی بێگانە کە بەسەر ئاسمانی دەوڵەتدا بڕوات و ناردنی بروسکەی ڕێزو سوپاس لە کاتی ڕۆیشتنی.

٨. هەڵبژاردنی سەرۆکی دەوڵەت بۆ سەرۆکایەتی کۆنگرەیەکی نێودەوڵەتی کە لەناو وڵاتی ئەودا دەبەسترێ.

جیاوازیی نێوان موجامەلەی نێودەوڵەتی و ڕێساکانی یاسای نێودەوڵەتی ئەوەیە کە ئەنجامنەدانی کارێکی موجامەلەی دوەلی بە هەڵوێستێکی ناڕەوا لەقەڵەم نادرێت و هیچ بەرپرسیارێتییەکی یاسایی نێودەوڵەتی لەسەر نییە، بەڵکو هەرچی لەئەنجام نەدانی موجامەلە دەکەوێتەوە ئەوەیە کە لایەنەکەی تر (دەوڵەت) بەهەمان شێوە مامەڵەی لە گەڵدا بکات، دەکرێ ڕێسای موجامەلەی نێودەوڵەتی بۆ ڕێسای یاسایی بگۆڕدرێت کاتێك لە چوارچێوەی دابونەریت یان ڕێککەوتندا خاسیەتی پابەندێتی وەردەگرێ، ڕێسا نێودەوڵەتییەکانی ئەمڕۆی

---

٢٠. د. محسن افكيرين، القانون الدولي العام، دار النهضة العربية، ط١، ٢٠٠٥، ص١٨.

٢١. د. سهيل حسين الفتلاوي ود. غالب عواد حوامدة، القانون الدولي العام، الجزء الأول، دار الثقافة للنشر والتوزيع، ط١، ٢٠٠٧، ص٣٩.

تایبەت بە پاراستن و جیاوکەکانی دیپلۆماسی لە سەرەتادا موجامەلەی نێودەوڵەتی بوون، هەروەها پەلامارنەدانی راوچی دەوڵەتێك لەکاتی جەنگدا موجامەلە بوو، پاڵنەری مرۆڤایەتی وایکرد کە ببێتە ڕێسایەکی عورفیی ئیلزامی، دواتر لە ڕێکەوتننامەی لاهای ساڵی ١٩٠٧ دا تۆمار بکرێ. بەپێچەوانەشەوە دەکرێت رێسای یاسای نێودەوڵەتی خاسیەتی پابەندبوون لەدەست بدات و ببێتە موجامەلە وەك سلاّوی دەریایی کە سەرەتا رێسایەکی یاسایی پابەند بوو، دواتر بووە موجامەلەیەکی نێودەوڵەتی.[٢٢]

٢- جیاوازی لەگەڵ ڕێسای ڕەوشتی نێودەوڵەتی

ڕەوشتی نێودەوڵەتی، کۆمەڵە پرینسیپێك و بەهایەکی مرۆڤانەیە کە ویژدانی جیهانی بەسەر دەوڵەتانی دادەسەپێنێ، کە لە هەڵسوکەوت و رەفتاریاندا بەهەندیان وەربگرن کە بە لای رای گشتیی جیهانیی گرنگن بەبێ ئەوەی هیچ ئیلتیزامێکی یاساییان لەسەر بێت. هەربۆیە ڕەوشتی نێودەوڵەتی لەگەڵ ڕێسای یاسای نێودەوڵەتی گشتییدا کۆکە لەسەر ئەوەی کە بایەخ بە پەیوەندیی نێوان دەوڵەتان دەدات و خاسیەتێکی هەیە کە بەردەوام لە پێشکەوتندایە، بەلاّم لە یاسادا جودایە کە خاسیەتی ئیلزامی نییە، وبەرپرسیارێتی لەسەر نییە، تەنانەت نارەزایی و ئەنجامدانی کاری وەکیەکیش، بەلاّم لەکەدارکردن و پشتگوێخستنی پرینسیپەکانی ڕەوشتی نێودەوڵەتی بەرپرسیارێتی ئەوەی لەسەرە کە ڕای گشتیی نێودەوڵەتی دەوروژێنێ. نموونەی ڕەوشتی نێودەوڵەتی[٢٣]:

١. پرسەو پیرۆزبایی بەبۆنەی جەژنی لەدایکبوون، جەژن و بۆنە نیشتمانییەکان.

٢. هاریکاریی مرۆڤایەتی و پزیشکی لەکاتی قەومانی کارەساتی سروشتی و بلاوبوونەوەی پەتاو یارمەتی لەکاتی جەنگدا، لە ڕێگەی ناردنی یارمەتی ماڵی و پزیشکییەوە.

٣. بەداخەوە بوون و نارەزایی و هاودەردی دەربڕین سەبارەت بە کارێك یان دڵنیاییکردنەوەی کارێکی لەم چەشنە لەلایەن ئەو دەوڵەتەوە بەرێز و خۆشی و بەباش وەردەگیرێ.

٤. پۆشینی جل و بەرگی فەرمیی تایبەت بە سەردان و بۆنەو دیمانەکاندا.

لە کۆتاییدا، هەروەك ئاماژەمان پێکرد ئەنجامنەدانی ئەم کارانە هیچ بەرپرسیارێتی و گلەییەکی لەسەر نییە و پەیوەندیی بەسروشتی پەیوەندییەکانی نێوان دەوڵەتانەوە نییە، دەکرێ

---

٢٢. د. عبد الحسين القطيفي، المصدر السابق، ص ص ٢٤- ٢٥.

٢٣. د. سهيل حسين الفتلاوي، الجزء الأول، المصدر السابق نفسه، ص٤١.

لەنێوان دوو وڵاتدا پەیوەندیی باش یان خراپ بێت، بەڵام گوزارشت لە سروشتی کراوەی دەسەڵاتی فەرمانڕەواو پلەی بایەخدانی بەکێشە مرۆڤایەتییەکان دەکات.

دەکرێ ڕێسای ڕەوشتی نێودەوڵەتی بۆ ڕێسای یاسایی بگۆڕێ، جا چ لە ڕێگەی عورفی نێودەوڵەتییەوە بێت یان ڕێککەوتننامەی نێودەوڵەتی، وەك ڕێککەوتننامەی ژنێڤی تایبەت بە باشکردنی رەوش و باری بریندار و نەخۆشان کە لە ٢٢ / أب / ١٨٦٤ دا بەستراو، چەندین جار هەمواركرا تا دواجار لە ١٢/أب/١٩٤٩ چوار ڕێککەتننامەی لەم بارەوە لێکەوتەوە، هەروەها ڕێککەوتننامەکانی لاهای (١٨٩٩-١٩٠٧) و (١٩٢٩-١٩٤٩) تایبەت بە مامەڵەکردن لەگەڵ جەنگ، ئەم ڕێککەوتننامانە هەندێ پرینسیپی ڕەوشتییان کردە یاسای پابەندکار لەنێوان دەوڵەتاندا. نموونەی تریش وەك بازرگانیکردن بە کۆیلە، ئافرەت، منداڵ، بازرگانی مادده هۆشبەرەکان، لەناوبردنی بەکۆمەڵ، جیاکاری نەژادپەرستی، هاوکاریی منداڵە بەدبەختەکان... هتد.

ڕێسای ڕەوشتی نێودەوڵەتی ڕۆڵێکی گرنگ دەبینێ لەپڕکردنەوەی هەندێ کەلەبەرو گرێی یاسای نێودەوڵەتی، وەك ئەوەی کە لە دیباجەی ڕێککەوتننامەی ١٨ / تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٠٧ ی لاهای تایبەت بە یاساو دابی جەنگی وشکایی هاتووە، کە لەو بارانەی دەقێکی تایبەتی لە ڕێککەوتننامەکەدا نەهاتووە، ئەوا دانیشتوان و جەنگاوەران بە پرینسیپەکانی یاسای گەلان و یاساکانی مرۆڤایەتی و پێشهاتەکانی ویژدانی گشتیی پارێزگاری دەکرێن. هەروەها ئەوەی کە لە بڕگەی دوو ماددەی (١) لە پڕوتۆکۆڵی یەکەمی ١٠/حوزیرانی/١٩٧٧ دا کە تایبەتە بە پاراستنی قوربانیی ناکۆکییە نێودەوڵەتییە چەکدارییەکان، هاتووە لەو بارانەی کە لەم پرۆتۆکۆڵەو لە ڕێککەوتننامەکاندا نەهاتووە، ئەوا هاوڵاتیان و جەنگاوەران بە پرینسیپەکانی یاسای نێودەوڵەتی و پرینسیبی مرۆڤایەتی و ویژدانی گشتیی پارێزگاری دەکرێن.[٢٤]

٣- جیاوازی لەگەڵ یاسای سروشتی

یاسای سروشتی، کۆمەڵە بنەماو پرنسیپێکی جێگیرو نەمرە کە بۆ هەموو کات و شوێنێك وەك یەکە و گۆڕانی بەسەردا نایەت کە وێنەی هەرە باڵایە و عەقڵ پەی پێ دەبات و دەیدۆزێتەوە.

---

٢٤. بۆ زانیاری بڕوانە دەقی ڕێکەوتنامەی ژنێڤی ١٩٠٧ و برۆتۆکۆڵی یەکەمی ژنێڤ لە ١٠/حوزەیرانی/١٩٧٧.

لوفور بەم شێوەیە پێناسەی دەکات (یاسای سروشتی، کۆمەڵــە ڕێســایەکی بابەتییــە کــە عەقڵ دەرکی پێ دەکات و پێش خواستی مرۆڤ دەکەوێت بۆ ئەوەی حوکمەکانی خۆی بەســەردا بچەسپێنێت). لە مەشەوە دەزانین کە یاســای سروشــتی وێنــەکردنێکی یاســایی تیۆرییــە کــە گوزارشت لە دادوەری و نموونەی باڵاو ویژدان دەکــات، بــەڵام یاســای نێودەوڵــەتی، یاســایەکی دانراوەو هێزی خۆی لە جێبەجێکردندا دەبینێتــەوە. دادگــای نێودەوڵــەتی، ڕێســاکانی یاســای سروشتی جێبەجێ ناکات، چونکە ئەم ڕێسایانە بەدوای دادی ڕەهادا وێڵن، مەگەر لایەنەکان بە جێبەجێکردنیان ڕازی بن.[٢٥] ئەمەش بڕگەی ٢ لە ماددەی ٣٨ی نیزامی بنەڕەتی دادگــای دادی نێودەوڵەتی ئاماژەی پێداوە کە دەڵێ دادگا دەسەڵاتی یەکلاکردنەوەی هــەر کێشــەیەکی هەیــە بەپێی پرینسیپەکانی یەکسانخوازی و ویژدانەوە حوکم بکات هەر کاتێك لایەنــەکانی داوایەکــە لەسەریان ڕازیبوون.

٤- جیاوازی لەگەڵ یاسای تایبەتی نێودەوڵەتی

یاسای نێودەوڵەتی تایبەت، لقێکی تایبەتی یاسای ناوخۆیە، کۆمەڵە ڕێســایەکی یاســایی دەگرێتەوە کە بە هۆیەوە بڕیار دەدات ئەو یاسا ناوخۆییە جێبەجێ ببێت، ئەگەر پەیوەندییەکی یاسایی هاتە ئاراوەو ڕەگەزێکی بێگانە لایەنێکی ئەو پێوەندییە بوو، واتە ئەو بارانــە هــەڵاوێر دەکات و گرنگییان پێدەدات کە مافی تاکی دەوڵەتێکی تری تێدا بێت.

یاسای نێودەوڵەتیی تایبەت، یاسایەکی بابەتییە، ڕەگەزنامەی ئەو کەســانە کــە ســەربە چ دەوڵەتێکن، هەروا پێگەی بێگانەکان (مركـز الأجانـب) دیــاری دەکــات و چارەســەر بــۆ ئــەو مەسەلانە دەخاتەڕوو کە یاساکانی وڵاتان ناکۆکییان لەنێواندا هەیە (التنازع الـدولي للقـوانين) دەخاتە ڕوو کە دەبێ پەیڕەوی لێبکرێ، یان ئــەوە چ دادگایــەك بــۆی هەیــە ســەیری داوایەکــە بکات، واتە (الاختصاص القضائي) ڕووندەکاتەوە.

بایەتە سەرەکییەکانی یاسای نێودەوڵەتیی تایبەت بریتین لە [٢٦]:

هەردوو یاسای نێودەوڵەتیی گشتی و نێودەوڵەتیی تایبەت جیاوازن لە رووی بابــەت و شوێنی جێبەجێکردنەوە، ڕێساکانی یاسای گشتیی نێودەوڵــەتی تایبــەتن بــە دەوڵــەتان و ڕێکخراوەکان و کەسەکانی ترو، تایبەتمەندی و ئیلتیزاماتی هەریەکــەیان دیــاری دەکــەن،

٢٥. د. محسن افكرين، المصدر السابق، ص.٢٠

٢٦. د.غازي حسن صباريني، المصدر السابق، ص ص١٧-١٨.

بەلاّم یاسای نێودەولّەتیی تایبەت پەیوەندیی بەم کەسانەی سەرەوە نییـە، بـەڵکو بـواری تاکەکانی دەولّەتان، ڕەگەزنامەیان دیاری دەکات و بـاری بێگانـان نیشـان دەدات و ئـەو لایەنەش ڕووندەکاتەوە کە مافیان چەندە، ئەو یاسـایەی پێویسـتە جێبـەجێ بێـت، ئـەو دادگایە دیاری دەکـات کـە تایبەتمەنـدە بـە یەکلاکردنـەوەی ناکۆکییـەکان، کـە ڕەگـەزە بێگانەکەی تێدا دێتە ناوەوە. کەواتە یاسای نێودەولّەتیی تایبەت، حوکمی پەیوەندیەکانی نێوان تاکەکان بە دەولّەتانی بێگانەوە دەکات. بۆ نموونە ئەگەر هاولاّتیەکی کوردستان بـۆ بازرگانی بچێتە دوبەی و لەوێ گرێبەستێك لەگـەڵ کەسـێکی کۆریـای باشـوور بکـات و کێشەیەکی بۆ دروست ببێت، ئایـا چ دادگایـەك ئـەم کێشـەیە یەکلادەکاتـەوە: دادگـای کوردستان، یان دادگای ئیمارات یـان دادگـای کۆریـای باشـوور، لـەم حالّەتـەدا یاسـای نێودەولّەتیی تایبەت ئەم کێشەیە چارەسەر دەکات.

١-٨: پەیوەندیی نێوان یاسای نێودەولّەتی و یاسای ناوخۆ

یاسای نێودەولّەتی و یاسای ناوخۆ یەك سروشتی فەلسەفییان هەیـە، ڕێسـای نێودەولّـەتی لەگەڵ ڕێسای ناوخۆ لە بنەماکاندا هاوبەشن. بۆ دیاریکردنی پەیوەندیی نێوان ئەم دوو یاسایە، دوو تیۆریی سەرەکی هەن، کە ئەم بارە دیاریدەکەن، ئەمانیش بریتین لە تیۆریی دوانـە یاسـاو تیۆریی یەکە (تاقە) یاسا.

١-٨-١: تیۆریی دوانەیی یاسا

لایەنگرانی ئـەم تیۆرییـە، وەك تریبـل Triepe [٢٧] و ئـەنزیلۆتی و Anzilotti، دەڵـێن هەردوو یاسای نێودەولّەتی و یاسـای نـاوخۆ، دوو سیسـتەمی یاسـایی سـەربەخۆو یەکسـان و لێکجیاوازن و هیچ پەیوەندییەکیان بەیەکەوە نییە، بۆ ئەمەش چەندین پاساو دێننەوە. هەردوو یاسا لە ڕووی سەرچاوە، بابەت، کەسە یاسـاییەکان، سـزاو نیـزام وچوارچـێوەی جێبـەجێکردن ولایەنی هەیکەلییەوە جیاوازن، ناکرێ لەناو ولاّتدا، ڕێسای یاسای نێودەولّەتی جێبەجێ بکرێت تەنیا بە (پێشوازیکردن — استقبال و- ڕەوانەکردن — احالة) نەبێت بۆ یاسای ناوخۆ.[٢٨]

---

٢٧. Trieple تریبل ١٨٦٨ — ١٩٤٦: زانایەکی ئەڵمانییە ، تیۆری خواستی هاوبەشی دانا و شـیکردنەوە لە کتێبێکیدا لەساڵی ١٨٩٩ دواتر لە وانەیەکدا لە ساڵی ١٩٢٣ پێشکەشی کرد لە کۆمەڵەی لاهای سەبارەت بە پەیوەندی نێوان یاسای ناوخۆو یاسای نێودەولّەتی .

٢٨. جیرهارد فان غلان، القانون بين الأمم (١)، دار الآفاق الجديدة، ترجمة عباس العمر، ص ص٩-١٠.

١-٨-٢: تیۆری تاك یاسایی

پێچەوانەی تیۆریی یەکەم، لایەنگرانی ئەم تیۆرییە دەڵێن: یەکگرتوویییەکی لۆژیکی یان سروشتی لەنێوان هەردوو یاسادا هەیە و ڕێساکانی هەریەکەیان لە یەك نیزامی یاسایی سەرچاوە دەگرن، بەڵام لایەنگرانی ئەم تیۆرە لەسەر ئەوەی کامە تیۆریان سەرەکیترە بوونەتە دوو ڕێرەو.[٢٩]

١- تیۆریی باڵادەستی بۆ یاسای ناوخۆیە

لایەنگرانی ئەم بۆچوونە دەڵێن: ڕێسای یاسای ناوخۆ لە سەرووی ڕێسای نێودەوڵەتیەوەیە. بەڵگەشیان ئەوەیە کە دەستووری دەوڵەت، دەسەڵات و وەدەستدانەکان (السلطات والاختصاصات) لە هەردوو ئاستی ناوخۆو نێودەوڵەتی دیاریدەکات و پەیوەندییە نێودەوڵەتی و پەیماننامەکان بە خواستی تاکلایەنەی دەوڵەت دەبن، بۆیە یاسای نێودەوڵەتی لە یاسای ناوخۆ دەکەوێتەوەو، لقیش شوێنکەوتووی ئەسڵ دەبێت.

٢- تیۆریی باڵادەستی بۆ یاسای نێودەوڵەتییە

پاساو بۆ ئەم بۆچوونە پلە پلەیی یاسایە، وەك چۆن دەبێ خێزان ملکەچی سیستەمی گوند بێت، گوندیش ملکەچی سیستەمی شارو پارێزگا بێت، تا دەگاتە دەوڵەت کە بەرژەوەندیی هەموویان دەپارێزێ، ئا ئەوهاش یاسای نێودەوڵەتی، ڕێکخەری کۆمەڵی نێودەوڵەتییە، بۆیە دەبێ ئەم یاسایە لە ڕووی پلەو دەسەڵاتەوە لە یاسای ناوخۆی وڵاتان باڵاتر بێت.

ئێمە لایەنگری ئەو بۆچوونە دەکەین کە یاسای نێودەوڵەتی بەسەر یاسای ناوخۆدا باڵادەست دەکا، چونکە لە ئاستی نێودەوڵەتی، مامەڵەکردنی دیپلۆماسی و لەڕووی دادگای نێودەوڵەتی و چۆنیەتی مامەڵەکردنی لایەنە نێودەوڵەتییەکان وەك دادگای دادی نێودەوڵەتیی هەمیشەیی لە ڕووی پێشینەوە کە باڵادەستیی یاسای نێودەوڵەتی دووپات دەکەنەوە، هەروەها لەسەر ئاستی نیشتیمانی، کە سەیری دەستووری زۆربەی وڵاتانی جیهان بکەین، دووپاتی پابەندبوون بەم یاسایە دەکەنەوەو ڕێز بۆ گرنگی و باڵادەستیی ئەم یاسایە دادەنێن، ئەمەش بەو مانایەیە کە کۆمەڵی نێودەوڵەتی و دەوڵەتان، یاسای نێودەوڵەتی لەسەرووی یاسای خۆیانەوە دەبینن.

---

٢٩. جيرهارد فان غلان، القانون بين الأمم (١)، المصدر السابق، ص ص١٠-١١. و د. غازي حسن صباريني، المصدر السابق، ص ص ٤٠-٤١.

١-٩: بنەماكانی پابەندبوون بە یاسای نێودەوڵەتی

پێشكەوتن و پێداویستییەكانی كۆمەڵگای نێودەوڵەتی، سەرنجی یاساناس و بیریارانیان بەو ئاراستەیەدا بردووە كە پێویستە ڕێسای گشتی بۆ بەڕێوەبردنی پەیوەندییەكانی نێوان دەوڵـەتان هەبێت. لەم بۆچوونەدا ئەو باسە دێتەپێش كە ئایا دەكرێ وەسفی یاسای نێودەوڵەتی بكەین كە ڕێساكانی بەركارن — دانراو - (الوضعية)، یاسای بەركاریش بریتییە لـە كۆمەڵـە ڕێسـایەكی ڕێرەوشتی گشتیی بێ لایەن كە پەیوەندیی كەسە یاساییەكان ڕێكدەخەن و پەیڕەوكردنیان ئەركە لەسەر شانی هەموو كەسێك و سەرپێچی لێكردنیان دەبێتە هۆی چەسپاندنی سزا كـە لەلایـەن دەسەڵاتدارێتیی گشتییەوە دەسەپێنرێت.[٣٠]

فەلسەفەی بەركاری —دانراو- وەزعی- تەنیا دان بەو یاسایەدا دەنێ كـە لـەناو دەوڵـەتێك لەكاتێكی دیاریكراودا هەیە، یاساو دەوڵـەت بەیەكـەوە دەبەسـتێتەوە و پابەنـد دەكـات، كـە یاسای دانراو ئەو یاسایەیە كە لە ئیرادەی دەوڵەت بەشێوەی یاسا، عورف، دادگا، دەردەچـێت، ستاتۆی یاسایی جەخت لەسەر دوو بیر دەكاتەوە، ئەوانیش: داننـان بـەو یاسـایە دانـراوەی لـە دەوڵەتێكی دیاریكراودا جێبەجێ دەبێت لەلایەك و، نكۆڵیكردن لە فیكـرەی یاسـای سروشـتی لەلایەكی ترەوە.[٣١] بۆ ئەوەی یاسا بسـەپێت و جێبـەجێ ببێـت، دەبـێ خواسـتی ئـەوە هـەبێ فەرمانپێكراوان ناچاربن پێی پابەندبن، سـزا لەسـەر لادەران دابنێـت، لـە كاتێكـدا خواسـتی دروستكەرو بڕیاردەرانی یاسا وا پێویست دەكـات بـەرزترو بـەهێزتربێ لـە خواسـتی ئەوانـەی ڕوویان تێ دەكات، دیارە مەرج نییە كە یاسا هەر دەبێ لە دەزگایەكی تایبـەت بـە یاسـادانان دەربچێت لە دەوڵەتێكی دیاریكراودا، بـەڵكو بەشـێوەیەكی نادیـارو ناڕاسـتەوخۆ دەكـرێ لـە كۆمەڵە خەڵكێكەوە بێت لەناو دەوڵەت (عورفی نیشتمانی) یان كۆمەڵـە كەسـێكی كۆمـەڵی نێودەوڵەتی (عورفی نێودەوڵەتی)یەوە بێـت، یـان بەئاشـكراو بـەنادیاری دەكـرێ لـە هەنـدێ كۆمەڵی ناوخۆ لەناو دەوڵەت دەربچێ وەك كۆمەڵەو سەندیكاو...هتد، یان لە هەندێ كۆمـەڵـە ڕێكخراوی نێودەوڵەتی وەك ڕێكخراوە نێودەوڵەتییەكان، لەمەوە پێویسـتە بگـوترێ جیـاوازیی

---

٣٠. بۆ زیاتر بڕوانە: د. جعفر الفضلي و د. عبد الحسين الفضل، المدخل للعلوم القانونية، وزارة التعليم العـالي والبحث العلمي، ط١، ١٩٨٧، ص١٤ وما بعدها، ود. عبـد البـاقي البكـري وزهـير البشـير، المـدخل لدراسـة القانون، وزارة التعليم العالي والبحث العلمي، ص٢٥ وما بعدها.

٣١. بڕوانە: د. سمير عبدالسيد تناغو، المرجع السابق، ص١٠٩ ومابعدها.

نێوان لایەنگرانی بەرکاری کۆمەڵایەتی و بەرکاری دەوڵەت لەسەر ئەو خواستەیە کە دەکارێ یاسای بەرکار دروست بکات، کە لایەنگرانی بەرکارانی دەوڵەت جگە لە دەوڵەت دان بەهیچ شتێکی تر نانێن کە یاسا دروست بکات، بەڵام لایەنگرانی بەرکارانی کۆمەڵایەتی بەگشتیی دان بەهەموو کۆمەڵێکی ڕێکخراو دادەنێن بەمەرجێك کە بەرامبەر ئەو کەسانەی پێکیدەهێنن، پیادەی بکەن. سەبارەت بە جیاوازیی بۆچوون کە بەرکاری یاسای نێودەوڵەتیی گشتیش دەرئەنجامی جیاوازیی بۆچوونە لەسەر خواستی دروستکەری یاسای بەرکار.[٣٢]

ئەگەر بە پێوەر یان پێناسەی لایەنگرانی بەرکاری دەوڵەت ئەم خواستە وەربگرین، ئەوا دەبێ بڵێین کە یاسا نییە، بەڵام ئەو ڕەخنانەی لەم تیۆرییە گیراون، یاساناسانی هاوچەرخی بەوە گەیاندووە کە دان بە یاساییبوونی بنێن و بەرکاری کۆمەڵایەتی پەسەند بکەن، لەوەشەوە یاساناسانی ڕۆژئاوا کۆدەنگن لەسەر بەرکاری یاسای نێودەوڵەتیی گشتی، بەڵام بەسەر دوو قوتابخانەدا دابەش بوون ئەمانیش بریتین لە: قوتابخانەی دانراو-بەرکاری- خواستگەرایی (الارادة –الوضعية) و قوتابخانەی سروشتی- بابەتی (الطبيعة- الموضوعية).[٣٣]

١- ڕێبازی خواستگەرایی (دانراو)

ئەم ڕێبازە لەلای یاساناسانی ئەڵمانەوە سەری هەڵداوە. بنەمای ئەم ڕێبازە لە بیری جان جاك ڕۆسۆوە سەرچاوە دەگرێت کە دەڵێ: یاسا گوزارشتە لە ئارەزوو و خواستی گشتیی کۆمەڵ، ئەم بیرە چۆن بۆ ئەو ڕێسایانە دروستە کە حوکمی پەیوەندیی نێوان تاکەکانی یەك کۆمەڵگا (دەوڵەت) دەکەن، ئاواش بۆ ڕێسای ڕێکخستنی پەیوەندییەکانی نێوان کۆمەڵگا جیاوازەکان ڕاستە و سەبارەت بە یاسای نێودەوڵەتی، یاساناسان لەم تیۆرییەدا دوو ڕێڕەویان دیاری کردووە:

---

٣٢. بۆ زیاتر بڕوانە: عثمان علي حسن، الوضعية القانونية (دراسة تحليلية) بحث منشور بأشراف د. شيرزاد أحمد النجار، في مجلة پارێزەر، العدد ٩، اربيل، ٢٠٠٥، ص٢١٤، وما بعدها.

٣٣. د. محمد سامي عبدالحميد، أصول القانون الدولي العام، ص٢٢ وما بعدها، و د. منذر الشاوي، المدخل لدراسة القانون الوضعي، دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد، ط١، ١٩٩٨، ص١٩٨ وما بعدها.

أ- تیۆریی خواستی تاكلایەنە

یاساناسی ناسراوی ئەڵمانی یلینك [34] كە پێی دەگوت كۆتی خودی، ئەم تیۆرییەی دانــاوەو دەڵێ یاسای نێودەوڵەتی خاسیەتی ئیلزامیەتی لە خواستی هەر دەوڵەتە بەتــەنیا وەردەگــرێ و خۆی، خۆی كۆت و بەند دەكات، چونكە دەسەڵاتێكی باڵاتر لەسەرووی خۆیەوە نابینێ، دیــارە ئەمەش لەگەڵ لۆژیكی یاسایی ناكۆكە كــە یاســا، خواســتەكان كــۆت دەكــات، چــۆن دەكــرێ سیفەتی ئیلزامی لە خواستی كەسەكانی یاسا وەربگرێ، ئــەی چ لــە خواســتی دەوڵــەت خــۆی دەكرێ هەركاتێ بیەوێ، بتوانێ ئەوە ڕابگەێنێ كە پابەند نییەو خۆی ئازاد بكات.

ب- تیۆریی هاوخواستی دەوڵەتان

زانای ئەڵمانی (تریبلّ) دەڵێ، لە بەرئەوەی دەسەڵاتێكی باڵا نییە كە خاسیەتی ئیلزامیەتی یاسای نێودەوڵەتی لێ وەربگیرێ، هەربۆیە پەنا دەباتە بەر خواستی دەوڵەتان، بــەڵام خواســتی تایبەتی هەر دەوڵەتە ناتوانێ سەرچاوەی ئیلزامی یاسا بێت، بەڵكو لە كۆی خواستی تایبــەتی هەموو دەوڵەتان یان ژمارەیەك خواستی بەكۆمەڵی گشتیی دەوڵەتان سەرچاوە دەگرێ.

ئەو رەخنەیەی لەم تیۆرییــە دەگــیرێ ئەوەیــە كــە هــەوڵ دەدات بیســەلمێنێت دەوڵــەتان بەشداری لە پێكهێنانی خواستی بەكۆمەڵدا دەكەن، بۆ ئەوەی ڕێز لەم خواستانە بگــیرێ، چ شتێك ڕێگرە هەركاتێ ویستیان پابەند نەبن، (تریبل) دەڵێ: هەستی (شعور)ی دەوڵەتان بــە پابەندبوون، ئەو خواستە بەكۆمەڵەیە كە ڕێگە لە دەرچوون لێی دەگرێ، بــەڵام ئــەم هەســتە چییە؟ بۆ دەوڵەتانی تازە دروستبوو كە بە خواستی خۆیان بەشداری ئەو خواستە هاوبەشەیان نەكردووە چۆن پابەند دەبن؟

ج- تیۆریی هەرەمی ڕێسای یاسایی (نظرية تدرج القواعد القانونية)

ئەم تیۆرییە كە بە قوتابخانەی نەمسایی، یان تیۆریی یاســا پاقــژ- پوخــت – بێگــەرد- ی (- النظرية المحضة في القــانون – مدرســة القــانون البحــث- النظريــة المجردة للقــانون) ناســراوە، تیۆریی یاسایی دانراوە، بۆ هەموو یاسایەكی دانراو نەك بۆ یاسایەكی دیاریكراو، كە تیۆرێكی گشتیی یاسایە، نەك بۆ شیكردنەوەی نیزامێكی یاسایی دیاریكراو، جا نیشــتمانی بێــت، یــان

---

٣٤. جورج یلینك (G.Jellinek (1851 – 1911): تیۆری خواســتی تــاك لایەنــە یــا كــۆتی خودخواســتی لەكتێبكێدا لــە ســاڵی ١٨٨٠ داشــی كــردەوە، كتێبێكــی تــری لــە دووبەرگــدا بەناونیشــانی دەوڵــەتی نــوێ ویاسایەكانی دانا ساڵی ١٩٠٠ .

نێودەوڵەتی و دەیەوێ ماهییەتی یاساو چۆنیەتی پێکهاتنی دیاری بکات، بەبێ ئەوەی پرسیار بکات کە ئایا دەبێ چۆن بێت و پێویستە چۆن پێکبێت.[٣٥] ئەم تیۆرییە کە بەناوی هەردوو زانای نەمسایی کلسن[٣٦] و فردوس ناوزەدکراوە، لەسەر فیکرەی پلەپلەیی ڕێسای یاسایی وەستاوە کە دەڵێ نیزامی یاسایی بەشێوەیەکی گشتیی هەڕەمێکە لە ڕێسا، ئەو هەڕەمە ڕێسایەکی بنەڕەتیی هەیە کە ئەحکامەکانی ڕێکدەخات و هێزی پاپەندبوون دەبەخشێتە ئەو ئەحکامانە، ئەو ڕێسایەی کە پلەی لە خوارەوەیە ملکەچ دەبێت بۆ ڕێسای سەرووتر لە خۆی، تا بەڕاستەوخۆو ناڕاستەوخۆ دەگەنە ڕێسا بنەڕەتییەکە. بۆ نموونە حکوومەت بۆ دەرکرنی ڕێنماییەکانی پشت بەو یاسایانە دەبەستێت کە لە پەرلەمان دەردەچن، یاساکانیش پشت بە

٣٥. هانس كلسن، النظرية المحضة في القانون، ترجمة الدكتور أكرم الوتري، منشورات مركز البحوث القانونية (١١)، بغداد، ١٩٨٦، ص.٥٢

٣٦. Hanz Kelson: لە ١١ی تشرینی یەکەمی ١٨٨١ لە شاری براگ کە ئەو کات بەێك بوو لە ئیمبراتوریەتی نەمساوی لە دایك بووە، خوێندنی لە فیەننا تەواو کردووە، لە ساڵی ١٩٠٦ دکتۆرای لە یاسا وەرگرتووە، ساڵێك پێشتر یەکەم کتێبی زانستی سەبارەت بە چەمکی دەوڵەت لە هزری (دانتی) بە چاپ گەیاندووە، یەکەم کەس بوو کە رووی زانستی دایە تیۆری یەکە یاسایی، یەکەم بناغەی تیۆری یاسا پاقژی لە ساڵی ١٩١١ داناو بوو بە بنەمایەك بۆ ئەم تیۆرە کە دواتر بە شێوەیەکی مەنهەجی بایەخی پێدا، دواتر بوو بە مامۆستای یاسای گشتی و فەلسەفەی یاسا لە زانکۆی ڤیەننا، لە ساڵی ١٩١٣ گۆڤاری یاسای گشتی دەرکرد و لە کاتی جەنگی جیهانی یەکەمدا وەتاو دواتر دەرچۆوە، لە کاتی جەنگدا ئەفسەری یەدەگ بوو لە سوبای نەمساوی- هەنگاری، ساڵی ١٩١٧ بوو بە راوێژکاری یاسایی لە وەزارەتی بەرگری بۆ کاری بەدواداچوونی دەستوور لە بواری ڕێکخستنی سەربازی پاشایەتی، لە گەڵ دامەزراندنی یەکەم کۆماری نەمسا حکومەت داوای لێکرد پرۆژەی دەستووری یەکێتی نەمسای نوێ ئامادەبکات کە لە ١٩٢٠ لە برلمان قبوڵ کرا.لە ١٩١٧ بوو بە مامۆستای باڵا لە یاسای گشتی و فەلسەفەی یاسا لە زانکۆی ڤیەننا، لە ساڵی ١٩٢١ بوو بە دادوەر لە دادگای دەستووری، لە چەندین وو{تی جیهان وانەی گووتۆتەوە تا لە ساڵی ١٩٥١ لە کالیفۆرنیا لە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا خانەنشین کراوە، بە شێوەی کاتی لە پەیمانگەی زانکۆیی توێژینەوەی نێودەوڵەتی باڵا لە ژنێف کاری کردووەو، چەندین دکتۆرای لە زانکۆکانی هارڤەرد، اوترخت، شیکاغۆ، کالیفۆرنیاو مەکسیك پێدراوە، ئەندامی شانازی زانکۆی ئەمریکی یاسای نێودەوڵەتی و لیژنەی نووسینی گۆڤاری ئەمریکی یاسای نێودەوڵەتی بووە، لە ١٩٧٣ کۆچی دوایی کردووە.

دەستوور دەبەستن، ئەویش پشت بە یاسای نێودەوڵەتی دەبەستێت، بەم شێوەیە پلەبەپلە ڕێساکانی یاسا هەڕەمی دەبن تا دەگەینە ڕێسایەکی گریمانەیی بنەڕەتی (قاعدة أساسية أفتراضية) کە هێزی یاسایی ئیلزامی بە هەموو یاساکان دا، ئەو ڕێسایەش پیرۆزی ڕێککەوتن و وەفادارییە بە پەیماننامە.[37]

ئەم تیۆرییە، لۆژیکی شکڵییەکەی بە هێزو جێی سەرسوڕمانە، بەڵام زۆربەی یاساناسانی هاوچەرخ دووپاتی ناکەنەوە، چونکە لە لایەك لەسەر گریمانەیەك دانراوە، کە لە خانەی پرینسیپە چەسپاوەکانی یاسادا نییە و ئەو بنەمایەش روون نەکراوەتەوە کە ڕێسا بنەڕەتییەکە بوون و هێزی خۆی لێ وەردەگرێ.[38]

٢- تیۆری یاسای سروشتی

بیرۆکەی یاسای سروشتی لەگەڵ لەدایکبوونی فەلسەفەدا بیرۆکەیەکی هەرە بەربڵاوە، کۆنترین بیرە کە سیمایەکی فەلسەفی هەبێ و لە هەموو شارستانێتییە کەوناراکانی فیرعەونی و بابلی و یۆنانی و رۆمانی و هاوچەرخدا هەبووبێت، گوتەی (یاسا بەبێ یاسای سروشتی بوونی نییە) چەسپاوەو جێگیر بووە. پوختەی بۆچوونی ئەم قوتابخانەیە ئەوەیە کە مرۆڤ بوونەوەرێکی کۆمەڵایەتییەو بۆ کەماڵ هەوڵ دەدات و دەبێ یاسایەکی بەرزو باڵاتر لە یاسای دانراو (لە خواستی مرۆڤ) هەبێ کە پەیوەندییەکان ڕێکبخات، کە لە سروشتی شتەکان یان لە کەرەمی خوداییەوە دەربچێت و عەقڵی پاراو درکی پێ بکات، کە یاسایەکی جێگیرو ئەزەلییە و بەگۆڕینی شوێن ناگۆڕێ و بۆ هەموو کات و شوێنێك دەست دەدا.[39] کەواتە بیرۆکەی یاسای سروشتی، بوونی ڕێسایەکە پێش یاسای دانراو دەکەوێ و لەو بەرزترە، نەمر و جێگیرە، بۆ هەمووکات و شوێنێك و بۆ هەموو گەلێك، دادوەری باڵایەو بەسەر هەموو دامەزراوەکانی مرۆڤایەتیەوەی هەیە و ناکرێ وەلابنرێ و سەرپێچی لێ بکرێت، بابەتێتی تێدایە چونکە گوزارشت لە خواستی یاسادانەر ناکات و دووانەیی تێدایە کە سەربەخۆیە لە یاسای دانراو.[40]

---

٣٧. بۆ زیاتر بڕوانە: هانس کلسن، ص١٠٧ وما بعدها، د.شيرزاد أحمد النجار، محاضرات (الدستور كقاعدة أساسية للنظام في الدولة) ألقيت على طلبة الدراسات العيا –ماجستر– في كلية القانون، جامعة صلاح الدين (٢٠٠٣-٢٠٠٤).

٣٨. بڕوانە: د. عبدالحمن رحيم عبدالله، محاضرات في فلسفة القانون، ط١، اربيل، ٢٠٠٠، ص١١٠، وما بعدها.

٣٩. د. أحمد أبراهيم حسن، مفهوم القانون الطبيعي عند فقهاء الرومان، الدار الجامعة، ص ٥-١١.

٤٠. د. منذر الشاوي، مذاهب القانون، دار الحكمة للطباعة والنشر، بغداد، ط ٣، ١٩٩١، ص ٢٥- ٢٦.

لایەنگرانی ئەم تیۆرییە دوو بەشن، باوەڕدارانی ئەم یاسایە بەخواستی خودای دەبەستنەوە و دەستەیەکی تر بە عەقڵی مرۆڤ و بە سروشتی دەبەستنەوە. یاساناسانی ڕۆمان ناوی یاسای گەلان (قانون الشعوب)یان لێ ناوە، کە کۆمەڵە پرینسیپێکە دەکرێ بەشێوەیەکی گشتیی بەسەر هەموو گەلانی ژێر دەسەڵاتی ئیمپراتۆریەتی ڕۆمادا جێبەجێ ببێت، یاسایەکی گشتییە و دەرئەنجامی سروشتیی کۆمەڵایەتی و لۆژیکیی مرۆڤە، ئا وەسا فەیلەسوفانی سەدەکانی ناوەڕاست و پیاوانی کڵێسەی مەسیحی ئەو یاسایەیان وەرگرت و گوتیان ئەو یاسایە، سروشتی مرۆڤ دەیسەپێنێ و بەشێکە لە یاسای خودایی و مرۆڤەکان لە ڕێگەی هۆشیانەوە هیدایەت دەدات. دەوڵەتانی ئەوروپی کە لە سەدەکانی شازدەو حەڤدەدا لە دەسەڵاتی پاپا رزگاریان بوو، سەروەرێتیان وەرگرت، یاساناسان گوتیان کە دەوڵەتان لە پەیوەندییەکانیاندا بەو ڕێسایانە پابەند دەبن کە دەرئەنجامی سروشتیی کۆمەڵایەتی و هۆشی مرۆڤە، دارێژەرانی بناغەی یاسای گشتیی نێودەوڵەتی وەك گروسیوس و ڤاتیل، دەستیان بەم تیۆرییەوە گرت و، لەو باوەڕەدابوون کە یاسای سروشتی دەکرێ بە ڕێسای ڕێکەوتن (قواعد اتفاقية) تەواو بکرێت.[41]

هەر بۆیە دەوڵەت هەر چەندە سەروەرێتی هەیە، دەبێت یاساکانی لەگەڵ ئەو یاسایەدا کۆك بن کە لە بنەڕەتدا لەو دەوڵەتەدا هەیە، واتە پاشکۆیی و وابەستەیی دەوڵەت و یاسا دانراوەکان بۆ یاسای سروشتی، کە سەرئەنجام گروسیوس و لایەنگرانی دانیان ناوە بەوەی کە سەروەرێتی دەوڵەت ڕەها نییەو دەبێ بەو یاسایە پابەند بێت کە لە عەقڵەوە وەردەگیرێ.[42]

ئەو ڕەخنەیەی لەم تیۆرییە دەگیرێ، ئەوەیە کە بناغەی یاسا، تەنیا نموونەی باڵاو دادوەری و یەکسانی و ویژدان، تاکە ڕەگەزی کرۆك وکاکڵەی یاسا بێت، ئەوا تەنیا ڕوویەکی ڕاستییەکەیە، ڕەگەزەکەی تر، ڕەگەزی واقیعیی ژیانی کۆمەڵایەتییە.[43] ئەمەش وادەکات کە نەتوانین بە ڕوویەکی هونەری ورد و بەهای پراکتیکی دیاریکراو وێنەی بکەین کە لەگەڵ ماهییەت و سروشتی ڕێسای یاسایی ناکۆکە، کە سازو ئامادەیە بۆ ئەوەی لە واقیعی ژیاندا جێبەجێ بکرێت، چونکە جارێك ڕێساکانی بۆ عەقڵی مرۆڤ بەجێ دێنێت.[44] بەڵام سەرەڕای ئەم ڕەخنانە، بیری یاسای سروشتی کە خۆی لە پرینسیپەکانی دادوەری و ویژداندا

---

٤١. د. محمد حافظ غانم، الأصول الجديدة للقانون الدولي العام، المصدر السابق، ص.٥١

٤٢. د. مأمون مصطفى، المصدر السابق، ص.٢٩

٤٣. د.حسن كيرة، المدخل الى القانون، نشاة المعارف بالأسكندرية، ١٩٧٤، ص.١٢١

٤٤. د. محمد حافظ غانم، الأصول الجديدة، ص٥٢، ود. حسن الجليبي، ص.٤٠

دەبینێتەوە، لە چەندین پەیماننامەی نێودەوڵەتیی سەدەکانی حەڤدەو نۆزدەو بیستەمدا هاتووە، لەوانە ڕێککەوتننامەی ساڵی ١٩٠٧ لاهای و ڕێککەوتننامەی ساڵی ١٩٢٨ژنێڤ و ماددەی ٣٨ی نیزامی دادگای دادی نێودەوڵەتی و ڕێککەوتننامەکانی ساڵی ١٩٤٩ ژنیڤ و پرۆتۆکۆڵەکانی ساڵی ١٩٧٧.

لەلایەکی تر پێشکەوتنی زانست و تەکنۆلۆژیا لە سەدەکانی نۆزدەو بیستدا ڕۆڵی گرنگیان بینیوە لە سەرهەڵدان و دەرکەوتنی ڕێبازی دانراو (وەزعی) و ڕەتکردنەوەی فیکرەی یاسای سروشتی، بەلاّم بە هۆی ئەو نائارامی و شۆرش و جەنگ و کارە دڕندانانەی کە لە مێژوودا ڕوویان داوە، لە بیری زۆرکەسدا بەهۆی پێشکەوتنی تەکنۆلۆژیا و بەکارهێنان و خزمەتکردنی ئامانجەکانی ملهوڕان بەکارهاتووە، نەك بۆ خزمەتی مرۆڤ و پێشکەوتن و بەختەوەریی، بۆیە فیکرەی یاسای سروشتی ژیایەوە.[45]

لەلایەکی تر ئەم فیکرە ڕۆڵی لە بەرپابوونی شۆڕش و بەرخۆدان دژ بەستەمکاران و چاندنی تۆوی دیموکراسی و چەسپاندنی بەهای مرۆڤایەتی و نموونەی بالاّ لەناو یاسا و حوکمی دادگاکاندا بینیوە.[46]

هەروەها جاڕدانی مافەکانی مرۆڤ و هێنانەئارای پرینسیپ و یاسای نوێی یاسای نێودەوڵەتی لێکەوتەوە، ڕۆڵی هەبووە بۆ بەرجەستەکردنی یاسایەکی نێودەوڵەتی کە مرۆڤانەتر بێت لەوەی پێش خۆی، وەك مافی دەستوەردان لە کاروباری ناوخۆی دەوڵەتان، کاتێ گەلێك ڕووبەڕووی لەناوبردنی بەکۆمەڵ و پێشێلکردنی مافەکانی دەبێتەوە.[47]

٣- تیۆریی هێز

ئەم تیۆرییە دەیەوێ بنەمای ئەحکامەکانی یاسای گشتیی نێودەوڵەتی لەسەر هێز بنیات بنێت. ئەم بیرەش لە یۆنان و ڕۆمان سەری هەڵداو لە سەدەی حەڤدەشدا فەیلەسوفی ناسراو(سبینۆزا (هێنایەئاراوە کە دەڵێ: دەوڵەت مافی ئەوەی هەیە کە چ بتوانێ ئەنجامی بدات، هەروەها ئەو ڕێککەوتننامانەی کە دەیانبەستێت هیچ بەهایەکیان نییە ئەگەر لەگەڵ

٤٥. د. أحمد أبراهيم حسن، المصدر السابق، ص.١٠

٤٦. د. حسن كيرة، ص١٢٠، و د. محمد شريف أحمد، فكرة القانون الطبيعي عند المسلمين، منشورات وزارة الثقافة والأعلام، ١٩٨٠، ص.٦

٤٧. د. عبدالرحمن رحيم عبدالله، المصدر السابق، ص.١٨

بەرژەوەندیی ناکۆك بن، (لاسون) دەڵێ: دەوڵەت دەسەلاتی رەهای هەیە و مل بۆ فەرمانی هیچ دەسەلاتێکی بالاتر لە خۆی کەچ ناکات و بەگوێرەی بەرژەوەندییەکانی کار دەکات، ئەگەر دوو دەوڵەت بەرژەوەندییان پێکناکۆك بوو، ئەوا هیچ رێگەیەك جگە لە جەنگ بۆ چارەسەری ئەو ناکۆکییە نییە، ئەم تیۆرییە کە بە خۆپەرستی و بەرژەوەندیی زاتی ناسراوە لە گەڵ رۆحی سەردەم ناکۆکە کە ماف و هێز بەیەك شت نازانێ و ئەو پەیوەندییەش رەت دەکاتەوە کە پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکان لەسەر بنەمای رووخێنەر بنیات بنێت و رێزی پەیمان نەگرێ. بەڵکو پرینسیپەکانی مرۆڤدۆستی و رای گشتیی جیهانی رۆڵ دەبینن لەوەی کە رێگە لە دەوڵەتێك بگرن ئاشتی و تەنایی نێودەوڵەتی بخاتە مەترسیەوە.[٤٨]

٤- تیۆریی بیرۆکەی بەرژەوەندی

فەیلەسووفانی وەك (هیگڵ[٤٩] و بەندەر) دەڵێن: بەرژەوەندی، بنەمای یەکەمی دامەزراندنی پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکانە، سەرچاوەی پابەندبوونی دەوڵەتانە بەو رێسایانەی ئەم پەیوەندییانە رێکدەخەن. بێگومان رەخنە لەم تیۆرییەش دەگیرێ، چونکە ئەوەی سیاسەت لەژێر کاریگەریی بەرژەوەندی قبوڵی دەکات، لەوانەیە لەگەڵ پرینسیپەکانی یاسادا ناکۆك بێت، بەرژەوەندی بەگوێرەی بارودۆخ و ئارەزوو و ئامانجەکان دەگۆرێ و جیاواز دەبێت، هیچ پێوەرێکی جێگیر نییە تا بزانین کەی ئەو بەرژەوەندییە رەوایە و کەی نا رەوا، بۆیە هەڵەیە

---

٤٨. د. محمد المجذوب، المصدر السابق، ص ص٨٢-٨٣.

٤٩. هیجل(١٧٧٠-١٨٣١) لە شاری شتوتکارتی ئەڵمانی لە دایك بووە، بە ساکاری و رەوشت بەرزی ناسراوە، لاهوتی خوێندووەو دواتر زانستێکی بە برشتی لە بوارەکانی فەلسەفەو زانستە سروشتی و ماتماتیك و مێژوو بە تایبەتی بیری یۆنانی تەواو کردووە. ساڵی ١٨٠٥ بووەتەمامۆستا لە زانکۆی یینا، بەڵام زۆری نەخایاند کە بەهۆی ئەو بارە سیاسیە نالەبارەی ئەڵمانیای گرتەوە وەلانرا، لە ساڵی ١٨١٦ بوو بە مامۆستا لە زانکۆی هیدلبرج، دزاتر داواکرا بۆ برلین و ناووناوبانگ و شکۆمەندی بلاوبۆوە، گرنگترین بلاوکراوەکانی روالەتەکانی گیان ١٨٠٧، لۆژیك(١٨١٢ - ١٨١٦)، لە ساڵی ١٨١٧ ئینسکلۆپیدیای زانستە فەلسەفیەکانی بلاوکردەوە، کە بە شێوەیەکی گشتی فەلسەفەی خۆییشی تێدا بلاوکردەوە کە بە فراوانترین هەوڵی بیری مرۆڤە بۆ شیکردنەوەی گەردوون لە رووی تیۆریەوە، فەلسەقەی هیگڵ شیکردنەوەی مەعریفە، خواست، زانستی سروشتی، لۆژیك و مێژوو، یاسا، رەوشت، ئایین و سەرجەم لقەکانی مەعریفەی مرۆڤایەتی دەگرێتەوە، لە ناکاو دوای تێپەرکردنی شەستەکان ساڵی بە نەخۆشی کۆلێرا ١٨٣١کۆچی دوایی کرد کە لە ترۆپکی ناوبانگی دابوو.

یاسای نێودەوڵەتی بە فیكرەیەك وەربگرین كە خـۆی لـە خۆیـدا بنەمایـەكی جـێگیرو ڕوون و دیاریكراوی نییە.[50]

٥- تیۆریی بیرۆكەی هاوسەنگیی سیاسی

هاوسەنگیی سیاسی زادەی بیری ئەوروپییەكانە كە لە دەقەكانی پەیماننامـەی ویسـتڤالیادا هاتووە، لەسەر ئەو بنەمایەی كە هاوسەنگیی هێز لەنێوان دەوڵەتە زلهێزەكاندا گەرەنتییەكە بۆ ئاشتی گشتی، بێگومان ئەم فیكرەیەش ناكرێ ببێتە بنەمایەك بۆ یاسای نێودەوڵەتی، چـونكە لەلایەك هاوسەنگیی نێودەوڵەتی، فیكرەیەكی سیاسییە نـاكرێ ببێتـە بنەمایـەك بـۆ ڕێسـای یاسایی، لەلایەكی تریشەوە هاوسەنگیی نێوان زلهێزان تەنیا ئامرازێكی یاریدەدەرە بۆ ڕێزگرتن لە ڕێساكانی یاسای نێودەوڵەتی، چونكە ڕێسایەكە دەیەوەێ دەوڵەتانی گەورەو بـەهێز لەسـەر حیسابی دەوڵەتانی بچووك و لاواز فراوانتر نەبن. لۆژیك قبـوڵی ناكـات ببێتـە بنەمایـەك بـۆ هەموو ڕێسایەكی یاسای نێودەوڵەتی.[51]

٦- تیۆریی هاریكاریی كۆمەڵایەتی (نظرية التضامن الاجتماعي)

بنەماكانی ئەم تیۆرییەو جێبەجێكردنیان لە بواری یاسای ناوخۆدا بۆ یاساناسـی ناسـراوی فەرەنسی (لیون دیگی) دەگەڕێنەوە. هەریەك لـە جـورج سـێلی فەرەنسـی و بـولیتی یونـانی بۆچوونەكانی دیگییان گواستەوە بۆ ناو بواری دیراساتی یاسای نێودەوڵەتی. دیگی نكوڵی لەوە دەكات كە دەوڵەت سـەروەرێتی هـەبێت و دان بـە خواسـتی دروسـتكەری رێسـای یاسـایی و فیكرەی كەسایەتیی مەعنەوی نانێت.

دامەزرێنەرانی ئـەم تیۆرییـە دەڵـێن، یاسـا بەشـێوەیەكی گشـتی و یاسـای نێودەوڵـەتی بەتایبەتی تەنیا ڕووداوێكی كۆمەڵایەتییە، ژیان لەناو كۆمەڵگای مرۆڤایەتی بە دەستیان دێنێ كە لەسەر پێداویستی (زەرورەی) ژیان وەستاوەو دەرئـەنجامێكی هاریكـاری نێـوان تاكـەكان و گەلانە بۆ ئەوەی پێداویستییە زەرورییە جۆر بـە جۆرەكانیـان تێـر بكـەن، كـە لەگـەڵ ژیـانی مرۆڤایەتی پەیدا دەبن، پرینسیپ و ڕێسای یاسایی بۆ دەسەڵات دادەنێن و ئەویش هەڵدەسـتێ بە دانانیـان، بـۆ ئـەوەی هاریكـاری و تـەبایی نێـوان تاكـەكان بپـارێزێ و پەیوەندییـەكانیان

٥٠. د. محمد المجذوب، الوسيط في القانون الدولي العام، المصدر السايق، ص.٨٣

٥١. د.علي صادق أبو صيف، القانون الدولي العام، المصدر السابق، ص.٨٨

بەهێزبکات و کۆمەڵ پارچە پارچە نەبێت و بە ڕێگەی پێشکەوتن وگەشانەوەدا بڕوات.[٥٢] جورج سیل ڕۆڵی گەورەی هەبووە لە گواستنەوەی ئەم تیۆرییە بۆ بواری یاسای نێودەوڵەتی، لەو بڕوایەدا بوو ئەم کۆمەڵەیەش پێویستە یاسای هەبێت، ئەمەش دەرئەنجامێکی سەرەکی و ئامادەی واقیعی کۆمەڵی نێودەوڵەتییە.

(جورج سیل) ئەم پەیوەندییەی لەنێوان یاساو واقیعی کۆمەڵ ڕوونکردەوە و بنەمای پابەندێتی یاسایی بە یەك وشە کە ئەویش پێویستییە دەرخست، بە مانایەکی تر، یاسا لای ئەو ناوەڕۆك و خاسیەت و پابەندێتی لە پێداویستییە کۆمەڵایەتییەکان وەردەگرێت، ئەم تیۆرییە لە ئەمڕۆی کۆمەڵی نێودەوڵەتی و پەیوەندیی نێوان گەلان و دەوڵەتاندا، چاخی مامەڵەی بەرامبەرو ئاڵوگۆریی لە نێوانیاندا، هەروەها بۆلیتس بە هەمان شێوە دەڵێ یاسا لەسەر هاریکاری و هۆشی یاسایی وەستاوە.[٥٣]

ڕەخنە لەم تیۆرییەش دەگیرێ کە فیکرەیەکی ناڕۆشن و نادیارو ناتەواوەو بنەمای یاسا دەبێ ڕۆشن وردو دیاریکراو بێت، یاسا مەرج نییە تەنیا گوزارشت بێت لە هاریکاریی کۆمەڵگا، بەڵکو زۆرانبازی و ململانێی تاك و دەستەکانیشە، جگە لەوەی کە پێویستییەکان تەنیا ماددی نین، بەڵکو مەعنەویشن، بۆیە ئەم تیۆرییە بنەمای پابەندێتیی یاسامان بۆ دەستەبەر ناکات.

٧- تیۆریی پرینسیپی ڕەگەزنامەیی (مبدأ الجنسیات)

ئەم پرینسیپە کە لە نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەدا یەکێتی ئەلمانیاو ئیتالیای لەسەر بنیاتنرا، بنەماکەی دەگەڕێتەوە بۆ یاساناسی ناسراوی ئیتاڵی مانشینی کە پێیوایە، مافی ئازادیی گەلان، ماف دەداتە هەموو کۆمەڵێکی هاوڕەگەز کە دەوڵەتی سەربەخۆی خۆیان پێکبێنن. ڕەخنەش لەم تیۆرییە دەگیرێ کە لە ڕووی واقیعی و پراکتیکییەوە بۆ هەموو ڕەگەزێك لە جیهاندا دەوڵەت پێکنایەت و، لەگەڵ ئاشتی و تەنایی زۆرێك لە دەوڵەتانی گەورەو ئارامی پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکان ناگونجێ.[٥٤]

---

٥٢. د. علی صادق أبو هیف، دراسة متعمقة فی القانون الدولی العام، ص.٧٤

٥٣. عبدالفتاح عبدالرزاق، المصدر السابق، ص.١١١

٥٤. بۆ زیاتر بڕوانە: د. علی صادق أبو هیف، دراسة متعمقة فی القانون الدولی العام، المصدر السابق، ص٧٤.

له کۆتایی تاوتوێکردنی سەرجەم ئەو تیۆرییانەی کە بۆ سەلماندنی بنەمای یاسایی یاسای نێودەوڵەتی و پابەندێتی خستمانەڕوو (جگە لە قوتابخانەی سۆڤیەتی کە لەسەر بنەمای زۆرانبازی و ململانێی چینایەتیی دامەزراوە و پێیوایە یاسا گوزارشتە لە خواستی چینی باڵادەست لە هەر کۆمەڵگایەکدا و رەنگدانەوەی بەرژەوەندییە مادییەکانیەتی)، تیۆرییەکانی هێز، بەرژەوەندی و ڕەگەزی و هاوسەنگیی نێودەوڵەتی لەگەڵ پێشڤەچوونی یاسای نێودەوڵەتیی هاوچەرخ لە کاتی ئێستادا ناگونجێن.

تیۆرییەکانی تر، وەك تیۆریی خواستگەرایی و بابەتی، کە پێشتر ڕەخنەیان لێگرا، خاوەنەکانیان لەهەر بارێکدا جۆرێك لە زیادەڕەوییان تێدایە، بۆیە یاسای نێودەوڵەتی دێتەئاراوە و سیفەتی ئیلزامی لە بنەماکانی هاریکاری و کۆدەنگی هەردوو هۆکاری بابەتی و خواستی مرۆڤایەتی پێکدێنێت.

ئەگەر خواستگەرایی ڕۆڵی هەبێت لە دارشتنی فیکرو پرینسیپەکان و لە قالبدانی لە شێوەی ڕێسای یاسایی بۆ ئەوەی بە باشی جێبەجێ بکرێت، بەڵام ئەم خواستە سەرچاوەکەی لە پێویستی و لایەنەکانی ژیانی کۆمەڵایەتی وەك پرینسیپەکانی دادوەری و هاریکاری و بەیەکەوەژیان و یەکسانیی گەلان و بەرژەوەندیی مرۆڤایەتی و بەهەندوەرگرتنی لایەنەکانی ماددی و مەعنەویی مرۆڤ وکولتووری هاوبەشی مرۆڤایەتی و ویژدان و پرەنسیپەکانی ڕەوشت و ڕای گشتیی جیهانی و شارستانیەت و باڵایی و گەشەکردن و پێگەیشتنی هۆشیاریی نێودەوڵەتی سەرجەم گەلانی جیهان سەرچاوە دەگرێ کە مانەوەو پێشکەوتنیان بەستراوەتەوە بەوەی کە تا چەند دەوڵەتان پابەند دەبن بە رێزگرتنی ڕێساکانی یاسای گشتیی نێودەوڵەتی. بەتایبەت لە ئەمڕۆی جیهاندا کە جیهان وەك گوندێکی بچوکی لێهاتووە و جیهانگیری و پەیوەندییەکان و شۆڕشی تەکنۆلۆژیا ئەو هەستەیان دروستکردووە کە گەلان و دەوڵەتان دەبێ هاریکاری یەکتر بن بۆ ئەوەی ئاشتی و تەنایی بەرجەستە بن و رێز لە پێویستییەکانی مرۆڤ وەك بەرزترین سەرمایە بگیرێ.[٥٥]

---

٥٥. د.محمد حافظ غانم، الأصول الجديدة لقانون الدولى العام، المدر السابق، ص٥٥، د. محمد السعيد الدقاق، حول مبدأ التراث المشترك للأنسانية، المكتنب العربي الحديث، ١٩٨٢، و د. حسن الجليي، المصدر السابق، ص ص ٤٩-٥٠.

٢

هەندێ پێشهاتی نوێی یاسای گشتیی نێودەوڵەتی

لە رەوتی پەرەسەندنی ئەم یاسایەدا چەندین بوارو خەسڵەت بۆ ئەم یاسایە هاتوونەتەپێش کە گرنگترینیان لەم چەند خاڵانەدا دەخەینە روو:

٢-١: هۆکارەکانی بەرەوپێشچوونی یاسای گشتیی نێودەوڵەتی

کۆمەڵێ هۆکار هەبوون کە کاریگەرییان لەسەر خێرا بەرەوپێشچوونی یاسای گشتیی نێودەوڵەتی هەبووەو بە سیماکانی بەرەوپێشچوونی یاسای گشتیی نێودەوڵەتی لەقەڵەم دەدرێن[٥٦]:

١. هاتنەئارای رێسای یاسای نێودەوڵەتیی کلاسیکی لە سەدەکانی ١٦ و ١٧ و ١٨ دا بەسترابۆوە بە دەوڵەتە ئەوروپییەکان،گەلانی تر بەشدارییان تێدا نەکردووە، چونکە بەشێکیان لەژێر دەسەلاتی ئیمپریالیزمدا بوون، دوای ئازادبوون و بەشداربوونیان لە کاروباری نێودەوڵەتی، لە سەردەمی نەتەوە یەکگرتووەکاندا و لە ئەمرۆدا ژمارەیان گەیشتە ١٩٣دەوڵەت، لەکاتێکدا ژمارەی ئەو دەوڵەتانەی کە بەڵێننامەی نەتەوە یەکگرتووەکانیان واژۆ کرد (٥١) دەوڵەت بوون، ئەم دەوڵەتانەش بەشدارییان لە دانانی رێساو هەمواركردن و گۆڕاندا کرد، جگە لە زۆربوونی کەسایەتییەکانی تری یاسای گشتیی نێودەوڵەتی.

٢. لە جەنگی دووەمی جیهانیدا و دوای وەستانی شەڕ هەوڵدرا ئاشتی بۆ جیهان بگەڕێتەوە، بەلاّم دابەشبوونی جیهان بۆ دوو جەمسەری رۆژهەلاّت و رۆژئاوا، وایکرد پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکان پشێوییان تێبکەوێ و زۆرانبازی نێوان دەوڵەتان توند بێت، لەبری

٥٦. د. رشاد السيد، القانون الدولي العام في ثوبه الجديد، ٢٠٠١، عمان- الأردن، ص٢٤، و د. عصام العطية، المصدر السابق، ص٢٨٥.

ئاشتی، جەنگی سارد بێتەئاراوە، ئەمەش وای لە هەندێ دەوڵەت کرد هاوپەیمانی و ڕێکخراوی سەربازی و سیاسی دروست بکەن، وەك پەیمانی ئەتلەسی سەر بە یلۆکی رۆژئاوای سەرمایەداری و پەیمانی وارشۆی سەر بە بلۆکی رۆژهەلاتی سۆسیالیستی، دەوڵەتانی تازە گەشەسەندوو، بزووتنەوەی بێ لایەنی دروست بکەن، کە لە کۆنگرەی باندۆنگ ریشەی داکوتا.

٣. کۆمەڵگای نێودەوڵەتی چەندین ڕێکخراوی جۆربەجۆری نێودەوڵەتی و هەرێمی دروستکرد، کە ئەمەش بەڵگەیەکە بۆ پێویستی ڕێکخستنی پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکان. بۆ هاوکاریکردن لە سەرجەم بوارەکانی سەربازی و سیاسی و ڕۆشنبیری و ئابووری و دارایی و بازرگانی و...هتد، و چەندین ڕێکخراوی جیهانی و ئاژانسگەلی تایبەتی سەربە نەتەوە یەکگرتووەکان دروست بوون، وەك ڕێکخراوی کاری نێودەوڵەتی و تەندروستی جیهانی و یونسکۆو ئۆپێك و بازرگانیی نێودەوڵەتی و....هتد، ئەمەش کاریگەریی بەرچاوی هەبووە لە هاتنەئارای ڕێسای نوێ.

٤. کۆمەڵی نێودەوڵەتیی هاوچەرخ سیمایەکی دیاری بزووتنەوەی رزگاریخوازیی گەلانی بەخۆوە گرت لە ئاسیا و ئەفریقیا و ئەمەریکای لاتینی و دروستبوونی دەوڵەتی نوێ و، ئەمانەش کاریگەرییان لەسەر هاتنەئارای پرینسیپی نوێ هەبووە لە یاسای گشتیی نێودەوڵەتیدا، لە کاتێکدا لە پاڵ چەمکی مافی چارەنووس لە ساڵی ١٩٦١ دا، خەباتی رزگاریخوازی ڕەوایی پێدراو ماف و ئەرکی یاسایی کەوتە ئەستۆ.

٥. پێشکەوتنی بەرچاوی زانست و تەکنۆلۆژیاو دۆزینەوە نوێیەکان لەسەر ئاستی ناوخۆی وڵات و بۆشایی ئاسمانی و دۆزینەوەی ئەتۆم و گەیشتن بەقوڵایی دەریاکان و پێشکەوتنە پیشەسازییەکان، وایانکرد لقی نوێی یاسای گشتیی نێودەوڵەتی و ڕێسای نوێ بێنەئاراوە کە تا ئێستاش بەردەوامە.

٦. هاتنە ئارای سیستەمی نوێی جیهانی کە بە ڕووخانی یەکێتیی سۆفیەت لە کۆتایی هەشتاکانی سەدەی بیستەمدا دەستی پێکرد و لەگەڵ خۆیدا سیماکانی جیهانگیری و باهۆزی دیموکراسی و مافی مرۆڤ و شۆڕشی تەکنۆلۆژیاو زانیارییەکان و شەڕی دژە تیرۆری هێنایەئاراوە، بوارێکی نوێی بۆ یاسای نێودەوڵەتی هێنایە پێش کە خۆی لە چەندین لق و ڕێککەوتننامەدا دەبینێتەوە کە گۆڕانی بنەڕەتییان بەسەر ئەم یاسایەو لقەکانیدا هێناوە.

٢-٢: هەندێ گۆڕانکاری کە بەسەر یاسای نێودەوڵەتیدا هاتوون

ئەم یاسایە بەردەوام لە باری پێشکەوتن و نوێکردنەوەو گۆڕاندایە، کە بەردەوامیی ژیانی مرۆڤایەتی و پێداویستییەکان دەیهێننە ئاراوە. ئەمانەی خوارەوە چەند لایەنێکی ئەم بوارەن:

١. زۆربوونی ژمارەی ئەندامانی کۆمەڵەی نێودەوڵەتی بەشێوەیەکی بەرچاو. فراوانبوونی پێگەو بواری کارکردن و زیادبوونی کاریگەرییان لە سەر رەوتی رووداوو پێشهاتە نێودەولّتیەکان.

٢. فراوانبوونی ئەو بابەتانەی کە یاسای گشتیی نێودەوڵەتی چارەسەریان دەکات، کە تەنیا جەنگ و ئاشتی نین، بەڵکو هاوکاریی نێوان دەوڵەتانیشە لە بوارەکانی ئابووری و تەکنۆلۆژیا و کۆمەڵایەتی و رۆشنبیری و...هتد.

٣. بایەخی دەوڵەتان بە مەسەلەکانی وەك گەشەپێدانی ئابووری، بازرگانیی نێودەوڵەتی، رێوشوێنی دابینکردنی کالای سەرەتایی، یارمەتیدانی دەوڵەتانی تازە گەشەسەندوو کەمکردنەوەی کەلێنەکانی نێوان دەوڵەتانی دەوڵەمەند و دەوڵەتانی هەژار و.... زۆر بابەتی تری چارەنوسساز زیادیان کردووە.

٤. ملکەچبوونی بابەتی خۆپڕچەککردن بۆ یاسا لە کۆتایی جەنگی دووەمی جیهانییەوە پێشکەوتنی گەورەی بەخۆوە دیتووە.

٥. ئەو مەترسییانەی کە لە ژینگە و سامانە سروشتییەکان بەهۆی زیادبوونی پاشماوەو دوانە ئۆکسیدی کاربۆن و ماددەی کیمیایی کارخانە و سووتان و بڕینەوەی دارستانەکان و تەقاندنەوەو....هتد، دێنە ئاراوە رێساو لقی نوێیان هێناوەتە ئاراوە.

٦. پێشکەوتنی زانستی و تەکنۆلۆژی و کاریگەرییان لەسەر هەندێ رێسا و یاسای نێودەوڵەتی هەیە، لەوانە سەروەرێتی، ئازادیی دەریاوانی، ئازادیی دەستکەوتنی بەرهەمی سروشتی، ئازادیی بازرگانیی دوەلی، ئازادیی بەکارهێنانی هێز و...هتد.

٧. باهۆزبوونی مافەکانی مرۆڤ و بە جیهانیبوونی بەهاکانی مرۆڤایەتی و چەسپاندنیان لەناو بەڵێننامەو پەیماننامەکان کە خاسیەتی ئیلزامییان وەرگرتووە و تاك بووە بە سەنتەرێکی بە هێزو کارای یاسای گشتیی نێودەوڵەتی.

٢-٣: لقەکانی یاسای نێودەوڵەتیی گشتیی

بەشێوەکی گشتیی دەگوترێ لە هەر کوێ کۆمەڵ هەبێت، لەوێش یاسا هەیە. ئەم گوتەیە بۆ کومەڵگای نێودەوڵەتیش راستە. دیارە یاسای نێودەوڵەتیی گشتیی وەکو چوارچێوەیەکی

یاسایی، حوکمی کۆمەڵی نێودەوڵەتی دەکات، بە شێوەیەك کە بەرژەوەندیی گشتیی کۆمەڵگای نێودەوڵەتی بەرجەستە بکات، ئەمەش وا دەخوازێ کە گونجان و هاوڕێکی هەبێت لەنێوان یاسا وەك چوارچێوەیەکی بنکەیی ڕێسایی و لەنێوان واقیعی ژیانی ڕۆژانـەی نێودەوڵـەتی. هەربۆیـە یاسای نێودەوڵەتی کە پێشان بابەتی کلاسیکی تێدابوو، ئێستاش گرنگـی خۆیـان هەیـە، وەك فیکرەی سەرروەریێتی، پێویستی و زەرورەتی وەفاداری بە پەیماننامە، نیازپاکی لـە ئەنجامـدانی ئیلتیزامە نێودەوڵەتییەکاندا. ئێستا ئەو یاسایە چـەندین لقـی لێ بۆتـەوە کـە پوختەیـەکیان لدەخەینە روو، لقە سەرەکییەکانی یاسای گشتیی نێودەوڵەتی بریتین لە:

١. یاسای نێودەوڵەتیی مافەکانی مرۆڤ (قانون حقوق الانسان الدولي).
٢. یاسای مرۆیی نێودەوڵەتی (القانون الأنساني الدولي).
٣. یاسای تاوانکاریی نێودەوڵەتی (القانون الدولي الجنائي).
٤. یاسای پەنابەران (قانون اللاجئين).
٥. یاسای بەڕێوەبردنی پەیوەندییە دیپلۆماتییەکان (قوانين تحكم العلاقات الدبلوماسية).
٦. یاسای بەڕێوەبردنی پەیوەندییە ئابوورییەکان (قوانين تحكم العلاقات الأقتصادية).
٧. یاسای ژینگە (قانون البيئة).
٨. یاسای نێودەوڵەتی دەریایی (القانون البحري الدولي).
٩. یاساکانی ڕێکخستنی بۆشایی ئاسمانی (قوانين تحكم المجال الجوي).
١٠. یاسای پەنابردن بۆ هێز (قانون اللجوء الى القوة).
١١. یاسای ڕێکخراوە نێودەوڵەتییەکان (قانون المنظمات الدولية).
١٢. یاسای بەرپرسیارێتیی نێودەوڵەتی (قوانين تحكم مسؤولية الدولة).
١٣. یاسای چارەسەرکردنی ئاشتییانەی ناکۆکییەکان (قوانين تحكم التسوية السليمة للنزاعات).
١٤. یاسای پەیماننامەکان (قانون المعاهدات).
١٥. یاسای گەیاندن -بێتەل و بە سیم-ە نێودەوڵەتییەکان (قانون الاتصالات الدولية).
١٦. یاسای نێودەوڵەتیی تیرۆر (قانون الارهاب الدولي).

دیارە یاسای نێودەوڵەتی لەسەر فیکرەی پەیوەنـدیی و بەیەکـەوەژیان و هەماهـەنگی دەوەستێ نـەك هـەر لەسـەر تاکگـەرایی و خودپەسـندی کـە زێـتر لـەژێر بـاری یاسـای نێودەوڵەتیی کلاسیکیدا وا بووە. ئەمەش کاریگەریی دەبـێ لەسـەر مەبەسـتەکانی ئـەم یاسایە کـە ئێسـتا بـە ئامـانجی گشـتی نـەك تاکـە ئامانجێـك دەناسـرێتەوە، هـەروەها

ڕێکخستنی مافەکانی دەوڵەتان، هاندانی هاریکاری ڕۆشنبیری و کۆمەلایەتی و ئابووری، بایەخدان بە بەرژەوەندیی گشتیی نێودەوڵەتی.

هەموو ئەمانە نابێ ئەو ڕاستییەمان لە لا لێڵ بکەن کە دەوڵەتان لە پەیوەندییەکانیاندا بەشێوەیەکی تایبەتی بەگوێرەی بەرژەوەندی و سۆز و قازانجی خۆیان مامەڵە دەکەن، هەروەها دەوڵەتان بەرژەوەندیی تایبەتیان لەوەدایە زۆرترین شتیان بەرامبەر پێدانی کەمترین شت، دەست بکەوێت. کارەکان بە دەنگێکی بەرزتر لە وشەکان قسە دەکەن. Actions speak launder than words.

لەگەڵ ئەوەشدا یاسای نێودەوڵەتیی ئێستا لەڕووی ناوەڕۆك، کەسەکانی، سروشتی، یان ڕێگەی ئامادەکردن و بەرەوپێشچوونەوە جیاوازە لەو یاسایەی کە لە سەدەکانی پێشتر لە ئارادابوو،، گرنگترین ئەو فاکتەرانەی بەشدارییان لەم گۆڕانەدا کردووە دەگەڕێنەوە بۆ ئەو گۆڕانە جەوهەرییەی کە لە پێشکەوتنی یاسای پەیوەندییەکاندا هاتۆتەدی بەرەو دیموکراتیەت چوونی پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکان لە دەرکەوتنی کەس و لایەنی تری یاسایی جگە لە دەوڵەت.

٢-٤: کەموکوڕییەکانی ئەم یاسایە

یاسای نێودەوڵەتیی گشتی چەند لایەنێکی لاوازو کەموکوڕیی تێدایە، گرنگترین ئەو خالە لاوازانە ئەمانەن:

١. یاسای نێودەوڵەتی وا جێگەی گرتووە کە دەوڵەت لە ئاستی نێودەوڵەتی، ئیلتیزام بە هیچ ڕێسایەك لە ڕێساکانی ناکات کە بە ڕەزامەندی و خواستی دەوڵەت خۆی نەبێت، مەگەر چەند ریزپەڕییەك -استثناء- هەبێت[٥٧].

٢. یاسای نێودەوڵەتی لە زۆربادا نەیتوانیوە وەك پێویست بەرەنگاری، یان ڕووبەڕووی شەڕ، یان پێشێلکاری ڕێساکانی ببێتەوە. لە توێژینەوەیەکدا کە گۆڤاری تایمی ئەمریکی سەبارەت بە جەنگ وەك بارێکی هەمیشەیی واقیعی ژیانی مرۆڤایەتی بلاوی کردبۆوە، روون بۆتەوە کە لە ١٨٥ نەوە، تەنیا دە نەوە بە ئاشتی و تەنایی ژیاون، لە ٣٣٥٧ ساڵ، مرۆڤایەتی تەنیا ٢٢٧ ساڵ بە ئاشتی ژیاوە.

٣. یاسای نێودەوڵەتی بە پراکتیك و واقیع دان بە نایەکسانی لەنێوان دەوڵەتان (لە هەموو ڕووەکانی سیاسی و ئابووری وسەربازی و ڕۆشنبیری)یەوە دەنێ و، نەیتوانیوە چارەی

---

٥٧. سەیری پاشکۆکانی ٢و٣و٤بکە.

ئەم گرفتە بکات و جۆرێك لێکنزیکی پلەبەپلە لەناو ئەنـدامانی کۆمـەڵگای نێودەوڵەتیـدا دروست بکات.

٤. یاسای نێودەوڵەتی هەتا ئێستاش ماف بە دەوڵەت دەدات کە لە یەك کاتدا حـەریف — نەیار- و ناوبژیوان بێت (واتە دادوەر بێت لە کێسی تایبـەت بـە خـۆی)، کـە ئەمـەش لـە مەسەلەکانی تایبەت بە مامەڵەی وەکیەك (المعاملة بالمثل)، و دژە ڕێوشوێن (التدابیرالمضادة)، و پچڕانی پەیوەندییە دیپلۆماتییەکان...هتد دەردەکەون و بـۆ یەکلاکردنـەوەی کێشـەیەك لـە لایەن دادگای نێودەوڵەتی دەبێ لایەنەکان رەزامەندی دەرببڕن.

٥. لە ڕووی واقیعییەوە، یاسای نێودەوڵەتی لەوە پشتڕاستە کـە لـە هەنـدێ ئیشـوکاری نێودەوڵەتیدا بالآدەستیی هەندێ لە دەوڵەتانی (بەتایبەت زلهێزەکانی) بەسەرەوەیە.

ئەم بۆچوونانەو زیاتریش کە وەك چاودێر و لـە هـەمان کاتـدا وەك هاولاّتییـەکی ئاسـایی گوێبیستی دەزگاکانی ڕاگەیاندن و خستنەرووی واقیعی سیاسەتی نێودەوڵەتی دەبین، لەوانەیـە تا ڕاددەیەك ئاسایی بێت کە دڕدۆنگییەك بەرامبەر ئەم یاسایە دروست ببێت. دەستدرێژیکردن بـۆ سـەر دەوڵـەتانی بێهێـز، پێشـێلکردنی مەرجـەکانی پەیماننامــە و رێککەوتننامــەکان و پشتگوێخستنی مافی چارەنووسی گەلان و قـۆرخکردنی سەرچـاوەکانی وزەو سـامانی گـەلان، تۆمەتی ئەوەی کە یاسا لایەنگری دەوڵەتی بەهێز دەکات لەسەر حیسابی لاواز و، دەستوەردانی ناڕەوا لە کاروباری ناوخۆی دەوڵەتاندا، ئەمانەو هی تـریش کاریگـەریی ڕاسـتەوخۆیان لەسـەر هۆش و هەستی خەڵك بەگشتی هەیە، ئەمەش وا دەکات نائومێدی بەرامبـەر ئەحکامـەکانی ئەم یاسایە دروست ببێت.

بەڵام وێنەی ڕاستەقینەی قبوڵکراوو بە بەهای یاسای نێودەوڵەتی، ئەم لایەنە نا ئومێدییـە ناگەیێنیێ، دەوڵەتانی جیهان بەم یاسایە پابەندبوون و سەرپێچیکردن لە پرینسـیپ و رێسـاکانی حاڵەتی ریزپەڕو بەدەرن، سەدەها پەیماننامەو رێککەوتننامە کە زۆر لە بابەت و مەسـەلەکانی جێی بایەخ و خەیاڵی مرۆڤیان تێدایە، ئەو دەوڵەتانەی کـە واژۆیـان کـردووە پێیانـەوە پابەنـد دەبن، هەر لـە چەسـپاندنی رێسـاکانی دیپلۆماسـی و داواکـاری و دادگایـەکانی تایبـەت بـە قەرەبووکردنەوەی ئەوانەی زیانیان پێکەوتووەو لەسەر دەوڵەتی سەرپێچیکاریان سەپاندووە کـە قەرەبووی لایەنی زیانلێکەوتوو بکاتەوە. زۆر لە رێساکانی یاسای نێودەوڵـەتی هاتوونەتـە نـاو یاساکانی ناوخۆو بە پێچەوانەشـەوە، دادگاکـانی ئـەو وڵاتانـە جیبـەجێیان کـردوون، یاسـای نێودەوڵەتی کۆمەڵێ رێوشوێن و رێکاری پێشکەشکردووە بـۆ یەکلاکردنـەوەی ناکۆکییـەکانی

نێوان دەوڵەتان کە جێگەی خۆیان گرتووە. لە بــواری دادگــای نێودەوڵەتیــدا ئــەم یاســایە زۆر چۆتەپێش، لەگەڵ هەموو ئەمانەدا ئەم یاسایە لە رەوتی پەرەسەندن و پێشکەوتنی خۆیدایە[٥٨].

٢-٥: گرفتی جێبەجێکردنی یاسای نێودەوڵەتی

لە میانەی باسکردن لە سەرچاوەکانی یاسای نێودەوڵەتی، دەبێ بپرسین کە کێ ئەم یاســایە جێبەجێ دەکات، ئەم ریزپەڕانە چین کە کار دەکەنە سەر جێبەجێکردنی ئەم یاسایە[٥٩].

یەکەم: کێ یاسای نێودەوڵەتی جێبەجێ دەکات:

١. پێش هەر کەسێکی تری یاسای نێودەوڵەتی، دەوڵەت لە رێگەی دەزگاکانیەوە بەرپرسە لە جێبەجێکردنی ئــەم یاســایەو کەمتەرخــەمی دەزگایــەکانی یــان چــاودێریکردن بــۆ جێبــەجێکردنی رێساکانی یاسای نێودەوڵەتی، رووبەڕووی دەوڵەت دەبێتەوەو بەرپرسیارێتی بەرامبەر کەسەکانی تری یاسای نێودەوڵەتی هەڵدەگرێ، ئەگەر بە پێچــەوانەی ئــەو رێســایانە رەفتــاری کــرد. لێــرەدا رۆڵــی یاسازانان دەردەکەوێ کە دەبێ دەزگاکان بۆ حوکمەکانی ئەم یاسایە رێنوێنی بکەن.

٢. کۆمەڵە سیاسییەکان کە بە مانای یاســایی دەوڵــەت نــین، بــەڵکو لــە بــارودۆخێکی تایبەتدا دەسەلاّتی راستەوخۆیان بەسەر گەلێك لە چوارچێوەی هــەرێمێکی دیــاریکراودا دەڕوا، دەبنە هۆیەك بــۆ جێبــەجێکردنی یاســای نێودەوڵــەتی، وەك لایەنــەکان لــە حاڵــەتی نــاکۆکی چەکداری ناوخۆ ئەگەر هەندێ دەوڵەت دانیان نا بە لایەنەکاندا، دەبێ پابەنــدبن بــە رێزگرتنــی رێساکانی یاسای نێودەوڵەتی بە تایبەت ئەوانەی کە پەیوەنــدییان بــە بــواری چــەکداری و بــێ لایەنی هەیــە. هــەروەها بزووتنــەوەی ئــازادیخوازیی گــەلان کــە لەلایــەن کەســەکانی یاســای نێودەوڵەتی دانیان پێدا دەنرێ بۆ دەستەبەرکردنی مافی چارەنووس.

٣. جێبەجێکردنی یاسای نێودەوڵەتی بە هۆی رێکخراوو دەزگا نێودەوڵەتییەکانەوە.

دووەم: ئــەو حاڵەتانــەی کــە بــەدەرن (اســتثنــاء) لــە جێبــەجێکردنی رێســای یاســای نێودەوڵەتی حاڵەتە بەدەرەکانی جێبەجێکردنی رێسای نێودەوڵەتی، کە دەوڵــەت کــار بــە پێچەوانەی یاسای نێودەوڵەتی لە بــارێکی تایبەتــدا دەکــات، پاســاوی بــۆ دەهێنێتــەوە، گرنگترینی ئەو حاڵەتانە ئەمانەن:

---

٥٨. بۆ زیاتر بڕوانە: جیرهارد فـان غـلان، القـانون بـين الأمـم (٣)، تعريـب ايلـي وريـل، دار الأفـاق الجديـدة، ص٢٣٣ وما بعدها. و د. رجب عبـدالمنعم متـولي، الأمـم المتحـدة بـين البقـاء والألغـاء في ضـوء التطـورات الراهنة، ٢٠٠٥، ص١٣٥ وما بعدها.

٥٩. د. ابراهيم محمد العناني، ص٢٠٢.

١. سەروەرێتی: زۆر جار دەوڵەت بە پاساوی ناکۆکبوونی رێسایەك لە گەڵ سەروەرێتیی دەوڵەتدا، رێسایەکە جێبەجێ ناکات، بەڵام یاسای نێودەوڵەتی بە هۆی نابابەتی و مەترسی ئەم حاڵەتە، گوێ بەم پاساوە نادات، چونکە دەرگا بۆ خۆدزینەوە لە جێبەجێکردنی رێساکانی ئەم یاسایە دەکاتەوە.

٢. بارودۆخی چاوەڕواننەکراو: سیستەمە یاساییەکانی ناوخۆ ئەم بارەیان بەهەند وەرگرتووەو دادگای نێودەوڵەتی وەك پرینسیپێکی یاسایی گشتی دانی پێدا ناوە. کە خۆی لە رووداوێکی چاوەڕوان نەکراودا دەبینێتەوە کە لە دەرەوەی خواستی لایەنەکان، جێبەجێکردنی رێسایەکە دەکاتە کارێکی کەس نەکردە.

٣. حاڵەتی پێداویستی: لە حاڵەتێکدا کە جێبەجێکردنی رێسایەك باری دەوڵەت گران دەکات و توشی مەترسی و زیانی سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتی بکات، ئەم پرینسیپە ئەگەرچی لە پرینسیپە گشتییەکانی سیستەمی ناوخۆ جێی خۆی کردۆتەوە. بەڵام لە ئاستی نێودەوڵەتی قبوڵ نییە، بۆیە دەبێ لەمبارەدا دەقێکی تایبەت و راشکاوانە هەبێت کە لایەنەکان لەسەری رێککەوتبن.

٤. حاڵەتی بەرگریی رەوا: ئەم پرینسیپە لە ماددەی ٥١ی بەڵێننامەی نەتەوە یەکگرتووەکانەوە هاتووە، کە دەوڵەتانی ئەندام چ بە تاك و چ بە کۆ مافی بەرگری لە خۆکردنیان هەیە. ئەگەر بە هێزی سەربازیی دەستدرێژییان کرایە سەر.

٢-٦: کارایی رێسای یاسای نێودەوڵەتی

کارایی رێسای یاسای نێودەوڵەتی لەسەر سێ هۆکاری سەرەکی وەستاوە [٦٠]:

١. سەرچاوەکانی یاسای نێودەوڵەتی، کە چوارچێوەی رەفتاری مامەڵەو هەڵسوکەوتی نێودەوڵەتی دیاری دەکەن.

٢. بەرەوپێشچوونی بنەچەی ئیلزامیەتی یاسای نێودەوڵەتی، کە ئەمەش بۆ دان پێدانان و هەستی فەرمانڕەوایی دەوڵەتان دەگەرێتەوە کە دەبێ رێز لە حوکمەکانی یاسای نێودەوڵەتی بگرن.

٣. بوونی سیستەمێکی سزا بۆ ئەو کارە نارەوایانەی دەرهەق بە یاسای نێودەوڵەتی دەکرێن، چونکە سزا وا دەکات رێسای یاسایی ببێتە راستییەکی واقیعی و هەر ئەمەش ئامرازی جێبەجێکردنی یاسایە.

---

٦٠. د.غازي حسن صباريني، الوجيز في مباديء القانون الدولي العام، دار الثقافة للنشر والتوزيع، ط١، ٢٠٠٥، ص ص ١٥- ١٦.

٣

سروشتی یاسای گشتیی نێودەوڵەتی

باسکردنی سروشتی یاسایی هەر سیستەمێکی یاسایی بە کارێکی ئەستەم و نادیار لە قەڵەم دەدرێت. یاسای گشتیی نێودەوڵەتی گشتیی وەك ماهییەت و سروشت، یاسایەکە پەیوەندییەکانی نێوان کەسەکانی یاسای نێودەوڵەتی بەرێوەدەبات (بەتایبەت دەوڵەت و ڕێکخراوە نێودەوڵەتییەکان) و یەکەکانی تری ئەم یاسایە (وەك بزوتنەوەی رزگاریخوازیی نیشتیمانی و ئەو هەرێمانەی خودموختارییان وەرنەگرتووە، کۆمپانیا فرەڕەگەزەکان یا فرەنەتەوەکان و.. هتد). ئەم یاسایە کە حوکم بەسەر ڕەفتار و پرۆگرامی کەسەکان و یەکە سەربەخۆیەکاندا دەکات، لە ڕووی پرسینەوە هیچ یەکێکیان دەسەڵاتی بەسەر ئەویتردا ناشکێ، هەموویان ملکەچی یاسای گشتیی نێودەوڵەتین.

لەژێر ڕۆشنایی ئەمەدا دەگوترێ زۆربەی ڕێساکانی یاسای نێودەوڵەتی (ڕێسای هەماهەنگی و بەیەکەوە ژیان و میانگیرین) بۆ ڕەفتاری کەسەکان و ئەو یەکە یاساییانەی دەکەونە ئەم چوارچێوەیەوە، نەك (یاسای ئیلزامی مادی و ملکەچکردن)ی ئەوکەس و یەکانە، تەنیا لە چەند بارێکی کەمدا نەبێت[٦١].

لێرەدا پرسیار دەکرێ، ئایا ڕێساکانی یاسای گشتیی نێودەوڵەتی ڕێسای یاسایی دروستن. یاساناسان لەم ڕووەوە بۆچوونیان جیاوازە، هەندێکیان دەڵێن ڕێسای یاسایی دروستن، دەبێ دەوڵەتان پێیانەوە پابەند دەبن هەروەك چۆن تاك بە یاسای ناوخۆوە پابەند دەبێت، هەشیانە

---

٦١. د. أحمد أبو الوفا، الوسيط في القانون الدولي العام، دار النهضة العربية، ط٤، ٢٠٠٤، ل٢٥.

نکوڵی لەوە دەکەن کە ئەم یاسایە، خاوەن ڕێسای یاسایی ئیلزامی خۆی بێت و بەڵگەشیان ئەوەیە هەر ڕێسایەك بۆ ئەوەی ببێتە ڕێسای یاسایی ئیلزامی، دەبێ ئەم مەرجانەی تێدا بێت:

١. لە دەسەڵاتێکی یاسادانانەوە دەرچووبێ.
٢. دەسەڵاتی دادوەری جێبەجێی بکات.
٣. سزای بۆ هەر کەسێ هەبێت کە سەرپێچی و پێشێلکاری ئەم یاسایە بکات.

ئەوانەی نکوڵی لە نەبوونی ڕێسای ئیلزامی لە یاسای نێودەوڵەتیدا دەکەن، دەڵێن ئەم مەرجانە لەم یاسایایەدا نین، بەڵکو ڕێساکانی ئەم یاسایە، کۆمەڵە ڕێسایەکی ڕەوشتیین و سەرپێچیکردن لەو یاسایە بەرپرسیارێتی یاسایی لەسەر نییە.

هەر بۆیە پێویستە ئەوە بخەینەڕووکە یاسای نێودەوڵەتی کۆمەڵێ خاسیەتی هەیە، گرنگترینیان ئەوانەن کە پەیوەندییان بەلایەنی هەیکەلی و بابەتی و کەسییەوە هەیە، کە بەم شێوەیە دەیانخەینە ڕوو[٦٢]:

٣-١: لە ڕووی هەیکەلییەوە:

ئەوە ڕووندەکەینەوە کە ئایا ئەم یاسایە مەرجەکانی یاسادانان و دادوەری تێدایە، ئایا سزایەکی ڕێکوپێکی بۆ پێشێلکەران هەیە، بۆ ئەوەی یاساییبوونی بسەلمێنرێت؟ لە خوارەوە بە کورتی شرۆڤەی ئەم پرسانە دەکەین:

١- دەسەڵاتی یاسادانان

لەو ڕووەی کە یاسای گشتیی نێودەوڵەتی، ئەگەرچی لە دەسەڵاتی یاسادانانەوە دەرنەچووە، ناتوانین بڵێین ئەم یاسایە خاسیەتی ڕێسای یاسایی نییە، چونکە (تەشریع-یاسای دانراو)، تاکە سەرچاوەی یاسادانان نییە، بەڵکو عورف، دادگاو گرێبەست و پرینسیپەکانی یەکسانی و ویژدانی و.. هتد، بە سەرچاوەی یاسا دادەنرێن و خاسیەتی ئیلزامییان هەیە. هەربۆیە کە یاسای گشتیی نێودەوڵەتی لە دەسەڵاتی باڵای یاسادانانەوە دەرنەچووە، ناتوانین بڵێین یاسا نییە[٦٣].

---

٦٢. د. عبدالحسين القطيفي، القانون الدولي العام (الجزء الأول)، مطبعة العاني، بغداد، ١٩٧٠، ص٣٢ وما بعدها، ود.أحمد أبو الوفا، الوسيط في القانون الدولي العام، المصدر السابق، ص ص ٢٥-٢٦.

٦٣. بۆ زیاتر بڕوانە: د. السيد محمد السيد العمران، د. نبيل ابراهيم سعد، محمد يحي مطر، الأصول العامة للقانون، الدار الجامعية، ١٩٩١، ص٥٩.

له لایەکی تر ئەگەر نکوڵی له لایەنی پۆزەتیڤی یاسای گشتیی نێودەوڵەتی بکەین، ئاژاوەی نێودەوڵەتی دێتە ئاراوە، هەربۆیە ئەو پابەندبوونەی کە بە ڕێسای یاسایی پەیوەستە، بەگوێرەی بۆچوونی یاسایی ئێستا، مانایەکی قووڵی مەعنەوی و کۆمەلآیەتی هەیە، وێڕای مانا شکڵی و یاساییەکەی، واتە ئەوانەی کە مل بۆ ڕێسای یاسایی بەگشتی دەکەن لە ناخی خۆیاندا هەستدەکەن پێش هەموو شتێك پابەندن بە ڕێزگرتن و جێبەجێکردنی ئەم یاسایە چونکە پێویستیان پێیەتی، کەواتە پابەندبوونێکی کۆمەلآیەتی هەیە، کە بەرژەوەندیی هەمووانی تێدایە، ئینجا پابەندبوونی یاسایی دێت.

له لایەکی ترەوە تێبینی دەکەین کە پێشکەوتنی سیستەمی ڕێکخستنی نێودەوڵەتی و کۆنگرە نێودەوڵەتییەکان وەك ئەوە وایە کە دەسەلآتی یاسادانانی بۆ سیستەمی یاسایی نێودەوڵەتی هێنابێتە ئاراوە، چ لە شێوەی کۆمەڵەی گشتیی نەتەوە یەکگرتووەکان بێت یان ڕێکخراوە نێودەوڵەتی و کۆنگرەکان کە لە ژێر چاودێری یان لە چوارچێوەی ئەم ڕێکخراوە دەبەسترێن.

٢- دەسەلآتی دادوەری

نەبوونی دەسەلآتێکی دادوەری کاریگەریی نابێت لەسەر بوونی یاسا، چونکە گرنگی دادوەر تەنیا بۆ جێبەجێکردنی یاسایە، نەك دروستکردنی، لەڕاستیدا یاسا پێش بوونی دادوەر هەیە. لەلایەکی تر یاسای نێودەوڵەتیی دادوەری هەیە وەك ئامرازێك بۆ یەکلاکردنەوەی کێشەکان، لەگەڵ بەرەوپێشچوونی ئەم یاسایەدا بواری دادوەریی نێودەوڵەتیش پێشکەوتووە، کە لە ئەمڕۆدا وردەکاری و ڕێکخستنی زۆری تێدایە، دەوڵەتان ناوبژیوانی (تەحکیم)یان زانیوە، دواتر دادگای دادی هەمیشەیی لە لاهای ساڵی ١٨٩٩ دامەزراوە و دادگای دادی نێودەوڵەتی هەمیشەیی ساڵی ١٩٢٠ و دادگای دادی نێودەوڵەتی لەژێر سێبەری نەتەوە یەکگرتووەکان ساڵی ١٩٤٥ و لە کۆنگرەی ڕۆمای ساڵی ١٩٩٨ یشدا دادگای تاوانەکانی نێودەوڵەتی- المحكمة الجنائية الدولية International Criminal Court دامەزراوە[٦٤].

---

٦٤. بۆ زیاتر بڕوانە : د. حميد السعدي، مقدمة في دراسة القانون الدولي الجنائي، مطبعة المعارف، بغداد، ١٩٧١، ص٤٢ وما بعدها، و د. ضاري خليل محمود و باسيل يوسف، المحكمة الجنائية الدولية، بيت الحكمة، بغداد، ص٢٩ وما بعدها.

٣- سزادان لە یاسای نێودەوڵەتیدا

وەك زانراوە ئەركی سزا گەرەنتیدانە بۆ باش جێبەجێكردنی ئەوەی كە لە ڕێسا یاساییەكاندا هەیە، واتە سزا ئەوكاتە دەست بەوەزیفەكانی دەكات كە یاسا پێشێل كرا. بۆیە نەبوونی سزا یان تەواونەبوونی یان لاوازبوونی كار ناكاتە سەر بوونی یاسا، بەڵكو كار لە ڕێكخستنی سیستەمی كۆمەلآیەتی دەكات و هیچ كاریگەرییەكی لەسەر سیفەتی یاسایی یاساكە نییە.[٦٥] لەگەڵ ئەوەشدا لە یاسای نێودەوڵەتیدا سزا هەیە، كە بە شێوەیەكی گشتیی دووجۆر سزا هەیە[٦٦]:

یەكەم: ئەو سزایانەی كە توندو تیژی (بەزۆر سەپاندنیان) لەگەڵدا نییە كە چەند شێوەیەكیان هەیە:

١. سزا مەعنەوییەكان:

ئەم شێوە سزایە زۆر جار شێوازەكانی وەك لۆمەكردن، نارەزایی دەربڕینی دیپلۆماسی، پرۆتستۆكردنی ڕای گشتی، سەرزەنشتكردنی...هتد لەگەڵدایە، كە كۆنگرەكان و ڕێكخراوە نێودەوڵەتییەكان ئاراستەی دەوڵەتە سەرپێچیكارەكەی دەكەن. نموونە: كاتێ سەرۆكی هەرێمی كوردستان — سەرۆك بارزانی — لەلایەن جۆرج بۆشەوە پێشوازی لێكرا، توركیا نارەزایی دایە باڵیۆزی ئەمریكا لە ئەنقەرەو داوای شرۆڤەی لێكرا كە بۆچی بە سیفەتی سەرۆك پێشوازی لە بارزانی كرد ؟ بۆش گوتی بەڵی سەرۆك بارزانی، سەرۆكی كوردستانە.

٢. پچڕاندنی پەیوەندیی دیپلۆماسی:

واتە بڕینی پەیوەندیی دیپلۆماسی Diplomacy نێوان دوو دەوڵەت، جۆرێكە لە گلەیی وگازندە كە دەوڵەتێكیان لەوی دیكەی دەكات. وەك بڕینی پەیوەندیی نێوان ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكاو ئێران لە دوای شۆرشی **١٩٧٩**ی ئێران.

٣. سزادانی دارایی:

ئەمەش لە ئەنجامی دانان بە بەرپرسیارێتیی نێودەوڵەتی لەلایەن دەوڵەتێكەوە دێت كە سەرپێچییەكی كردبێت، دەبێ قەرەبووی ئەو سەرپێچیەی خۆی بكاتەوە. ئەم سزایانە بە ڕێگەی دیپلۆماسی یان لە ڕێگەی دادوەری یان لە لایەن دادگای دادی نێودەوڵەتییەوە بڕیاریان لێ

---

٦٥. د. السيد محمد السيد عمران واصحابه، المصدر السابق، ص ص ٥٨- ٦٠.

٦٦. د. عبدالحسين القطيفي، المصدر السابق، ص٣٨ وما بعدها، و د. عصام العطية، ص٢٩ وما بعدها.

دەدرێت، نموونە، کێشەی لۆکەربی لەنێوان ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکاو لیبیا، لەسەر کەوتنەخوارەوەی فڕۆکەی پان ئەمریکان.

٤. سزادانی یاسایی:

کە دەبێتە هەڵوەشاندنەوە یان وەستانی ئەو هەڵسوکەوتە قانونییانەی کە سروشتێکی نێودەوڵەتیان هەیە، وەك هەڵوەشاندنەوەی پەیماننامەیەك لەبەر نەبوونی مەرجەکانی.

٥. تەمبێکردن

ئەم سزایانە لەلایەن ڕێکخراوە نێودەوڵەتییەکانەوە بڕیاریان لەسەر دەدرێ بەپشتبەستن بە بەڵگەنامەی ڕێکخراوەکە، وەکو دەرکردن و دوورخستنەوەی ئەو دەوڵەتەی کە ئەرکەکانی جێبەجێ نەکردووە. نموونە، ستاندنەوەی مافی دەنگدان لە دەوڵەتێکی ئەندام لە نەتەوە یەکگرتووەکان لە دەرئەنجامی ڕێزنەگرتن لە پرینسیپەکانی نەتەوە یەکگرتووەکان.

دووەم: ئەو سزایانەی کە بەزۆر سەپاندن (هێز)یان تێدایە

١. کارە پۆلیسییەکان: ئەم جۆرە سزایە پێش دامەزراندنی نەتەوە یەکگرتووەکان لە یاسای عورفی نێودەوڵەتیدا هەبوو.

٢. تۆڵەسەندنەوە: بریتیە لە مامەڵەکردن لەگەڵ ئەو وڵاتەی کە سەرپێچی ڕێسایەکی یاسایی نێودەوڵەتی کردووە بەهەمان شێوە بە مەبەستی وەستاندنی یان بەمەبەستی قەرەبووکردنەوە، ئەمەش چەند شێوەیەکی هەیە، لەوانە:

أ- داگیرکردنی سەربازی: داگیرکردن لەکاتی ئاشتی بۆ بەشێکی ئەو وڵاتەی کە سەرپێچی ئیلتزامێکی نێودەوڵەتی کردووە.

ب- گەمارۆی ئاشتیانە: گەمارۆیەکە کە چەند دەوڵەتێك دەیخەنە سەر ئەو وڵاتەی کە دەستدرێژی کردووە، ئەمەش بۆ ئەوەیە کە لە دەوڵەتەکانی تر دووری بخەنەوە و قەدەغەی بکەن.

پێویستە بزانرێ ئەو تۆڵەسەندنەوەیەی کە هێزی تێدا بەکاردێت جگە لەو حاڵەتانەی کە لە بەڵێننامەی نەتەوە یەکگرتووەکاندا بە ناڕەوا لە قەڵەم دەدرێن و دروستەکەی ئەوەیە کە دەوڵەتان کێشەکانیان بە ئامرازو شێوازی ئاشتیانە چارەسەربکەن بۆ ئەوەی ئاشتی و ئاسایشی نێودەوڵەتی نەکەوێتە مەترسییەوە[٦٧].

---

٦٧. لە ماددەی ٢ لە بەڵێننامەی نەتەوە یەکگرتووەکاندا هاتووە:

٣. سزادانی سەربازی

بەڵێننامەی نەتەوە یەکگرتووەکان بەکارهێنانی هێزو هەڕەشە لەلایەن نەتەوە یەکگرتووەکانەوە قەدەغە دەکات، کە دژی سەروەری و سەلامەتی خاکی دەوڵەتێکی تر بەکاربهێنرێت تەنیا لەسێ حاڵەتدا نەبێت، یەکەمیان باری بەرگریی ڕەوا (م ٥١)، دووەمیان حاڵەتی جێبەجێکردنی ڕێوشوێنی سەرکوتکردن لەلایەن ئەندامانی نەتەوە یەکگرتووەکان بەگوێرەی بەشی حەوتەم لە بەڵگەنامەی نەتەوە یەکگرتووەکان، سێیەمیشیان بەکارهێنانی هێز لەلایەن بزووتنەوە ڕزگاریخوازەکانەوە.

٤. سزا ئابوورییەکان:

واتە بەکارهێنانی فشاری ئابووری و دارایی بۆ ناچارکردنی وڵاتان کە ڕێز لە یاسای نێودەوڵەتی بگرن، کاریگەرترین جۆریش بریتیە لە گەمارۆی ئابووری کە دەکرێ لەکاتی شەڕو ئاشتیشدا بەکاربهێنرێت. ئەمەش دەوڵەتێك لەگەڵ دەوڵەتێکی تر بەکاری دەهێنێت، یان لە چوارچێوەی نەتەوە یەکگرتووەکاندا بەکاردێت، یان لە لایەن ڕێکخراوە هەرێمیەکانەوە. وەك ئەو سزایانەی خرانە سەر عێراق لە دوای داگیرکردنی کوێتساڵی ١٩٩٠.

٥. سزا تاوانکارییەکان:

ئەم سزایانە لە جەنگی دووەمی جیهانییەوە دەرکەوتن، کاتێ دادگا، دادگای نۆرنبرگ ١٩٤٥ و تۆکیۆ ١٩٤٦ بۆ گەورە لێپرسراوانی هەڵگیرسێنەرانی جەنگی دووەمی جیهان، بۆ سەرانی ئاڵمان و یابان، دانرا. کۆششی نێودەوڵەتی لەگەڵ دامەزراندنی نەتەوە یەکگرتووەکان بەردەوام بوو بۆ ئەوەی بنەمایەکی باش بۆ سیستەمی نێودەوڵەتی تاوانکاری هەمیشەیی دابنێ و ئەم دوو دادگایە بوونە بنەمای سەرەکی ئەم مەبەستە. نموونەی چەند دادگایەك:

- بڕگەی ٣/ هەموو ئەندامان دەبێ بە ئامرازی ئاشتیانە ناکۆکیە نێودەوڵەتیەکانیان یەکلایی بکەنەوە بەشێوەیەك کە ئاشتی و تەنایی و دادی نێودەوڵەتی ڕووبەڕوی مەترسی نەکاتەوە.

- بڕگەی ٤/ ئەندامان لە پەیوەندیە نێودەوڵەتیەکانیاندا نابێ هەڕەشەی بە کارهێنانی هێز بکەن یان دژ بە سەلامەتی خاك و سەربەخۆیی سیاسی هەر دەوڵەتێك یان بە هەرشێوەیەکی تر بەکاری بێنن کە لە گەڵ ئامانجی نەتەوە یەکگرتووەکاندا ناکۆك بێت.

١. دادگای تاوانکارییە نێودەوڵەتییەکان:

دوای هەوڵێکی زۆرو بێوچانی کۆمەڵی نێودەوڵەتی کە زیاتر لە پەنجا ساڵی خایاند، لیژنەی یاسای نێودەوڵەتی پڕۆژەی پڕۆگرامی بنەڕەتی بۆ دادگای تاوانکارییە نێودەوڵەتییەکان تەواوکردو پێشکەشی خولی چل و نۆیەمی کۆمەڵەی گشتیی نەتەوە یەکگرتووەکانی کرد. لە ١٧ تموزی ١٩٩٨ لە کۆنگرەی رۆما پڕۆگرامی بنەڕەتی ئەم دادگایە متمانەی وەرگرت و لە ساڵی ٢٠٠٢ەوە کەوتۆتە واری جێبەجێکردنەوە. ئەم دادگایە لە چەند تاوانێك دەڕوانێت:

- تاوانی لەناوبردنی بەکۆمەڵ (جینۆساید).
- تاوانی دژ بە مرۆڤایەتی.
- تاوانەکانی جەنگ.
- تاوانی دوژمنکاری.
- هەروەها کۆنگرە رایسپارد کە تاوانی تیرۆرو ماددە سڕکەرەکانیش لە ئایندەدا پێناسە بکرێن.[٦٨]

٢. دادگای تاوانکارییە تایبەتییەکان:

لە دوای رووخانی یەکێتی سۆڤیەت و لەگەڵ دەستپێکی سیستەمی نوێی جیهانی و، لەگەڵ باشناخبوونی باهۆزی دیموکراتیەت و مافی مرۆڤ، دوو دادگای تایبەت بۆ لێپرسینەوەو دادگاییکردنی تۆمەتباران بە ئەنجامدانی تاوانی نێودەوڵەتی هاتنە ئاراوە. تایبەتمەندیی ئەم دوو دادگایە سنووردارە، لە رووی شوێن و رووداني تاوانەکەو کاتی تاوانەکە. لەوانە دادگای تاوانکاریی نێودەوڵەتیی تایبەت بە یۆگسلاڤیا لە ساڵی ١٩٩٣، کە تایبەتە بە لێپرسرینەوە لە ئەنجامدەرانی تاوانی دژ بە مرۆڤایەتی، لەسەر بنەمای کوشتن و لەناوبردن و کۆیلەکردن و راگواستن و بەندکردن و ئەشکەنجەدان و دەستدرێژی سێکسی و چەوساندنەوە لەبەر هۆیەکانی سیاسی و نەژادی و ئایینی و کارە نامرۆڤایەتییەکانی تر.

هەروەها دادگای نێودەوڵەتیی رواندا لە ساڵی ١٩٩٤، بۆ دادگاییکردنی ئەو کەسانەی کە بەرپرسیاربوون لە کردەوەکانی لەناوبردنی بەکۆمەڵی نەژادی و پێشێلکارییەکانی تر.[٦٩]

---

٦٨. بۆ زیاتر بڕوانە: د. محمود شریف بسیوني، المحكمة الجنائية الدولية، دار الشروق، ط١، ٢٠٠٤، ص٦ وما بعدها.

٦٩. د. حسين الشيخ طه الباليساني، القضاء الدولي الجنائي، مطبعة الثقافة، اربيل، ٢٠٠٥.

٦.   گەرەنتی — الضمان:

بریتییە لەو بەڵێنەی دەوڵەتێك لە پەیماننامەیەك دەیدا سەبارەت بە گەرەنتی جێبەجێکردنی ئیلتیزامێکی نێودەوڵەتی، یان گەرەنتی زاڵ بوون بەسەر پێشێلکردنی ئەو ئیلتیزامەدا.

لەمەشدا دەردەکەوێت کە ڕێساکانی یاسای نێودەوڵەتی گشتیی، ڕێسای یاساین و هەموو مەرجەکانی یاساییبوونیان تێدایە. هەروەها دەسەڵاتێکی نێودەوڵەتیی گشتیی هەیە کە ئاشتی و تەنایی نێودەوڵەتی دەپارێزێ و ڕێزگرتن لە ڕێساکانی مسۆگەر دەکا لەسەر ئاستی جیهان ئەویش نەتەوە یەکگرتووەکانە.[٧٠] دەوڵەتان لە دەستوورەکانیاندا دانیان بە ڕێساکانی یاسای نێودەوڵەتیی گشتیدا ناوە سەرەڕای بڕوانامە فەرمییە دوو قۆڵی و چەند قۆڵیەکان و لەڕێگەی دادگای نێودەوڵەتییشەوە.

٣-٢: لە ڕووی بابەتییەوە:

ئەو یاسایە بەوە جیادەکرێتەوە کە یاسایەکی پێشکەوتووەو کاردەکات بۆ ئەوەی لەگەڵ گۆڕانەکاندا بڕوات و پەیوەندییەکانیش تەنیا سیاسی نین بەڵکو ئابووری و ڕۆشنبیری و...هتد، هەروەها چوارچێوەی یاساکە چەندین بوار دەگرێتەوە وەك پێشتر باسمان کرد.

٣-٣: لە ڕووی لایەنی کەسییەوە:

تەنیا پەیوەندیی نێوان دەوڵەتان ڕێکناخات بەڵکو کەسی تری یاسایی هەیە کە بە شێوەیەکی بەردەوام لە سەر شانۆی نێودەوڵەتیدا خۆیان نمایش دەکەن و کار لە سەر لایەنێك یان زیاتری کارە نێودەوڵەتیەکان دەکەن.

---

٧٠. د. علي صادق أبو هيف، القانون الدولي العام، المصدرالسابق، ص٧٧.

٤

لقەکانی یاسای گشتیی نێودەوڵەتی

بەگوێرەی چەند پێوەرێکی سەرەکی، دەکرێ رێساکانی یاسای نێودەوڵەتی گشتیی بۆ چەند لقێك دابەش بکرێن، چەند رێوشوێنێك بۆ ئەم دابەشکردنە هەیە، ئێمە دوو شێواز هەڵدەبژێرین، یەکەمیان دابەشکردنی یاسای نێودەوڵەتی بەگوێرەی بابەتەکانی، دووەمیان بەگوێرەی چوارچێوەی جوگرافی:

یەکەم: دابەشکردن بەگوێرەی بابەتەکان

بە گوێرەی بابەت، ئەم یاسایە چەند لقێکی هەمەجۆری هەیە، کە گرنگترینیان ئەمانەن:

١- یاسای نێودەوڵەتی بۆ مافەکانی مرۆڤ

تێگەیشتنی جیهان لە پێش سەدەی بیستەم وابوو کە مامەڵەکردن لە چوارچێوەی دەوڵەتدا لەگەڵ هاوڵاتیان لە دەرەوەی چوارچێوەی یاسای نێودەوڵەتییە. بەڵام کۆمەڵی نێونەتەوەیی هەر لە جەنگی یەکەمی جیهانەوە زیاتر دەرکی بەوەکردووە کە دەبێ لانی کەمی گەرەنتی بۆ پاراستنی مافەکانی تاك هەبێت، لەمەوە مافەکانی مرۆڤ بوون بە جێی بایەخی یاسای گشتیی نێودەوڵەتی، بەو پێیەی کە ئەم مافانە سروشتی و بنەڕەتین بە زاتی کەسایەتیی مرۆڤ و بۆ هەمووان وەك یەکن و پابەندبوون بە رێساکانی مافەکانی مرۆڤ ئەرکە.[٧١]

لە ڕاستیدا ئەم تێگەیشتنە بۆ مافەکانی مرۆڤ لە مێژووی هاوچەرخدا بەدیدەکرێ، چونکە چەندین یاسا لە دەوڵەتانی پێشکەوتوو بۆ پاراستنی مافەکانی مرۆڤ (بۆ هاوڵاتی خۆیان)

---

٧١. بۆ زانیاری سسەبارەت بە مێژووی مافەکانی مرۆڤ، بڕوانە: مافەکانی مرۆڤ، لە بڵاوکراوەکانی مەکتەبی ناوەندی دیراسات و توێژینەوە، پارتی دیموکراتی کوردستان، چاپی یەکەم، دیراسەی ژمارە ٢٣، ١٩٩٦، و د. ابراهیم احمد خليفة، الألتزام الدولي باحترام حقوق الأنسان وحرياته الأساسية، دار الجامعة الجديدة، ٢٠٠٧، ص٢١ وما بعدها

هاتنەئاراوە. دیارترینی ئەو راگەیاندنانە کە کاریگەرییان لەسەر رەوتی بەیاساییکردنی مافەکانی مرۆڤ هەبووە، ئەمانەن.[٧٢]

أ- راگەیاندنەکانی ئینگلترا: کە لە دەستپێکدا بەشێوەی بڕوانامە دەرچوون.

١. بڕوانامەی ماگنا کارتە

ئەم بڕوانامە مەزنە لە ساڵی ١٢١٥ جاری بۆ درا، کاریگەریی زۆری لەسەر سەربەخۆیی گەلان داناوە، کۆکراوەو تەواوکەری راگەیاندنەکانی تری پێش خۆی بوو و پرینسیپێکی زۆری مرۆڤدۆستانەی تێدابوو.

٢. گەلاڵەنامەی مافەکان:

ئەم راگەیاندنە لە ساڵی ١٦٢٨ز هاتەئاراوە، بۆ بەرجەستەکردنی مافی بەشداریی پەرلەمان و ئەنجوومەنی (بازرگان و زەویدارەکان) لەسەر رەزامەندی بڕیاردان لەسەر دانانی باج شانبەشانی پادشا.

٣. راگەیاندنی مافەکان:

یەکێکە لە گرنگترین راگەیاندنەکان، بەپێی ئەم راگەیاندنە مەلیك ناتوانێ بەبێ پرسی هاوڵاتیان قانون دەربکات و جێبەجێی بکات یان هەمواری بکات. واتە سەروەریی تەشریعی دەستووریی ئینگلترا گەیشتە ئەو باوەڕەی کە پاشا لە هەموو بارەکاندا دەبێت پرسی هاوڵاتیان بکات و رایان وەربگرێت، بەپێی ئەم راگەیاندنە دەسەلاتێکی فراوان و رێزێکی شایستەتری بە تاکەکەس درا.

٤. راگەیاندنی خەلافەت ١٦٤٨:

ناوەڕۆکەکەی بریتی بوو لە سنووردارکردنی دەسەلاتی پاشا، سەروەرێتیی قانوون و حاکمییەت، گەرەنتی بۆ مافەکانی مرۆڤ، دیاریکردنی ماف و ئەرکەکان، داواکردنی ئازادی بۆ تاکەکان و جێگیرکردنی پەرلەمان لە مەبەستە سەرەکییەکانی ئەو راگەیاندنە بوون.

أ- راگەیاندنەکانی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا:

لە ١٤ی تەموزی ١٧٧٦ ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لە بەریتانیا رزگاری بوو سەربەخۆیی خۆی وەرگرت.گرنگترین راگەیاندنەکانی تایبەت بە مافەکانی مرۆڤ ئەمانەن:

٧٢. د. جبار صابر طه، النظرية العامة لحقوق الأنسان، منظمة نشر الثقافة القانونية، ط١، اربيل، ٢٠٠٤، ود. محمد يوسف علوان و د. محمد خليل المرسي، القانون الدولي لحقوق الأنسان، دار الثقافة، ط١، ٢٠٠٥.

١.   راگەیاندنی سەربەخۆیی

یەکێکە لە گرنگترین ئەو راگەیەنراوانەی کە لەگەڵ سەربەخۆیی ئەمریکا جاڕیان بۆ درا، کە باس لە سەروەریی گەل و ئازادییە گشتییەکانی تاك دەکات. گرنگترینیان ئەگەر مافەکانی گەل پێشێلکران، گەل مافی یاخیبوونی هەیە.

٢.   راگەیاندنی یاسای مافەکان (شريعة الحقوق) ١٧٧٦ – ١٧٩١:

دوای ئەوەی دەستووری ئەمریکا دانراو چەند جارێ هەموار کرا، ناوەڕوکی ئەم راگەیاندنـە باس لە ئازادیی تاك و ئازادیی بیروباوەڕو نەهێشتن و قەدەغەکردنی کۆیلایـەتی و دیـاریکردنی شێوازی رێکخستنی هێزی سـەربازی و مەرجـەکانی هـەڵگرتنی چـەك و جۆرەکـانی دەکـات. ئەمانە گرنگترین ئەو راگەیاندنانەن کە لە دەستووری ئەمەریکادا بـاس لـە ئـازادی و مـاف و ئەرکەکانی مرۆڤ دەکەن.

ب-   جاڕنامەی فەرەنسا

لە ٢٦ی ئابی ١٧٨٩ دا جاڕنامەی مافەکانی مرۆڤ و هاولاتی فەرەنسـی راگەیـەنرا، ئـەو جاڕنامەیەی پێشوو بە پێشکەوتووتر دادەنرێت و کاریگەریی زۆری هەبووە لەسەر مرۆڤایەتی و لەسەر هەست و سۆزی گەلان. لەژێر کاریگەریی دوو هۆکاردا ئەم جاڕنامەیە راگەیەنرا:

١.   کاریگەریی رۆشنفیکرەکان: فەیلەسووف و هزرمەندانی ئەورووپی و فەرەنسی کـە لـە سەدەی ١٧و ١٨ هاتبوونە مەیدان وەکو لۆك و رۆسۆ و مۆنتسکیۆو ڤـولتێر و..هتـد هـەوێنی هەڵگیرسانی شۆڕەشی فەرەنسی بوون.

٢.   گەشەسەندنی چینی ناوەراست لە ڕووی سیاسـی و کۆمەلاّیـەتی و ئابوورییـەوە کـە ئەمانەش بوونە هۆی هەڵگیرسانی شۆڕەش و راگەیاندنی ئەم جاڕنامە مێژووییە.[٧٣]

لە کۆنگرەی نەتەوە یەکگرتووەکاندا لە ١٩٤٢/١٢/١ دا جەخت لەسەر بابـەتی مافـەکانی مرۆڤ کرایەوەو لە ساڵی ١٩٤١دا سەرۆکی ئەمریکا روزفلت لە نامەیەکیدا بۆ کۆنگرێس باسی ئەوە دەکات کە لە پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکاندا مەسەلەکانی تایبـەت بـە مافـەکانی مـرۆڤ، جێی بایەخی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا دەبن.

لە ساڵی ١٩٤٥ەوە، مەسەلەکانی مـافی مـرۆڤ لـە چوارچـێوەی دەسـەلاّتەکانی نـاوخۆی دەوڵەتاندا قەتیس نەماون، بەڵکو بوونەتە جێـی بایـەخی کۆمـەڵی نێودەوڵـەتی و دامـەزراوە

٧٣. بڕوانە: د. حسان محمد شفيق العاني، نظرية الحريات العامة تحليل ووثائق، جامعة بغداد، ٢٠٠٤، ص ١٦

یاساییەکان. بەڵێننامەی نەتەوە یەکگرتووەکان ئاشتی سیاسی و کۆمەڵایەتی لەناوخۆی هەر دەوڵەتێك و لە ئاستی جیهانیشدا بە بیرۆکەی ڕێزگرتن لە مافەکانی مرۆڤ و مافی گەلان بە ستۆتەوە. ئەم کۆنسێپتە لەم بڕوانامانەدا هاتووەو بەئیلتیزامێکی نێودەوڵەتی داناوە لەسەر شانی دەوڵەتانو لە کاتی پێشێلکردنیان بە ماف و ئەرك و بەرپرسیارییێتی کۆمەڵی نێودەوڵەتی دادەنێ کە دەستێوەردان بکات بۆ پاراستنی مافەکانی مرۆڤ.[٧٤]

هەروەکو لە ماددەی (١)ی بەڵێننامەی نەتەوە یەکگرتووەکاندا هاتووە: پێویستە نەتەوە یەکگرتووەکان کار بۆ ڕێزگرتنی مافەکانی مرۆڤ و ئازادییە بنچینەییەکانی سەرجەم خەڵك بەبێ جیاوازی ڕەگەزو زمان و ئایین و بەبێ جیاوازیکردن لەنێوان پیاوو ئافرەتدا بکات، لەم پێناوەشدا بۆ بەرجەستەکردنی ڕێزگرتنێکی ئیجابی لە مافەکانی مرۆڤ، ئەنجوومەنی ئابووریی و کۆمەڵایەتی لە ساڵی١٩٤٦ەوە لە ڕێگەی لیژنەی مافەکانی مرۆڤەوە، کۆششی کردووە بۆ ئەوەی بگاتە ڕێکەوتننامەی جۆراوجۆر کە لایەنەکانی مافەکانی مرۆڤ بگرنەوە. کۆمەڵەی گشتیی نەتەوە یەکگرتووەکان لە ١٠ی کانونی یەکەمی١٩٤٨ دا جاڕی جیهانیی مافەکانی مرۆڤی ڕاگەیاند بەبێ دژوەستانی ئەندامان و بەبێ دەنگدانی هەشت دەوڵەتی (کامپی سۆڤیەت و یۆگسلافیاو عەرەبستانی سعودی و خوارووی ئەفریقیا)، هەنگاوی دووەم داڕشتنی پەیماننامەکانی ساڵی ١٩٦٦ بوو بە ناوی هەردوو پەیمانی نێودەوڵەتی بۆ مافە مەدەنی و سیاسییەکان، مافە ڕۆشنبیری و ئابووری و کۆمەڵایەتییەکان و پروتۆکۆڵی ئارەزوومەندانەی مافە مەدەنی و سیاسییەکان، کە ئەمانە بەسەریەکەوە یاسای نێودەوڵەتیی مافەکانی مرۆڤ پێکدێنن.[٧٥]

ئەمڕۆ سەرچاوەکانی یاسای نێودەوڵەتیی مافەکانی مرۆڤ بە شێوەیەك فراوان بوون و ڕێکخراون، کە ئەم یاسایە، ڕێسا ئیلزامییەکانی خۆی لێ وەردەگرێت و دابەش دەبن بۆ سەرچاوەی ڕەسمی (سەرەکی)و ناڕەسمی. سەرچاوە ڕەسمییەکان بریتین لە سەرچاوەی نێودەوڵەتی، سەرچاوەی هەرێمی و سەرچاوەی ئایینی. سەرچاوەی نێودەوڵەتی، پێکدێت لە سەرچاوەی

---

٧٤. بڕوانە: بەڵێننامەی نەتەوە یەکگرتووەکان ماددەکانی:

(١، ٤، ٦، ١٠، ١١، ١٣، ١٤، ٢٤، ٢٥، ٣٤، ٣٩، ٥٥، ٥٦، ٦٠، ٦٢، ٦٨، ٧٢، ٧٦).

٧٥. د. عبدالكريم علوان خضير، الوسيط فی القانون الدولي العام، الكتاب الثالث، حقوق الانسان، مكتبة الثقافة والنشر والتوزيع، ط١، ١٩٩٧.

جیهانی که پێکدێت له بڕوانامەی گشتیی (که هەموو یان زۆربەی مافەکانی مرۆڤ دەگرێتەوەو لەجیاتی شەریعەی گشتیی مافەکانی مرۆڤە International Bill of Human Rights)) که بریتییه له بڕوانامەی نەتەوە یەکگرتووەکان و هەردوو پەیمانی نێودەوڵەتیی ساڵی ١٩٦٦ که لەمەو پێش ئاماژەیان بۆ کرا)، بڕوانامەی تایبەت (که تایبەته به مرۆگەلێکی دیاریکراو وەك ژن، منداڵ، بەساڵاچوو، کەمئەندام، پەنابەر،...هتد، یان تایبەته به مافێکی دیاریکراو وەك ڕێککەوتننامەکانی نەهێشتنی کۆیله و ئەشکەنجەدان و...هتد، یان ئەو مافانەی کە لە حاڵەتێکی دیاریکراودا هەن وەك ڕێککەوتننەکانی تایبەت به مافەکانی مرۆڤ له کاتی ناکۆکی و ململانێ چەکدارییەکاندا، چ نێودەوڵەتی بن یان ناوخۆیی). سەرچاوەی هەرێمی وەك ڕێککەوتننامەی مافەکانی مرۆڤ لە ڕێکخراوە هەرێمییەکان وەك بڕوانامەی دەوڵەتانی ئەنجوومەنی ئەورووپا.

سەرچاوەی ڕەسمیی دووەم، سەرچاوە نیشتمانییەکانن که بریتین لە دەستوور و ئەو یاسا دانراوە نیشتمانییانەی که دەقی جۆراوجۆری تایبەت به پاراستنی مافەکانی مرۆڤیان تێدایە.

سەرچاوەی سێیەم، سەرچاوەی ئایینییە. هەر ئایینێك بەپێی خۆی ڕۆڵی هەبووە لە بەرەوپێشبردنی ڕەوتی مافەکانی مرۆڤ. هەر سێ سەرچاوەی سەرەوە تەواوکەری یەکترن.[٧٦]

لەژێر ڕۆشنایی ئەم شیکردنەوەیەدا، دەڵێین مافەکانی مرۆڤ هاوبەشییەکە لەنێوان دەوڵەت و کۆمەڵی نێودەوڵەتی و ڕێکخراوە نێودەوڵەتی و هەرێمییەکان و تاکەکاندا و پێشێلکردنیان ڕەوایی دەداتە دەستتێوەردانی مرۆیی،[٧٧] هەروەك یەکێکە لە ئامانجەکانی نەتەوە یەکگرتووەکان. مەسەلەی مافەکانی مرۆڤ مەرجە بۆ وەرگرتنی دەوڵەت و بەردەوامی ئەندامێتی دەوڵەت لە نەتەوە یەکگرتووەکان، ڕێساکانی مافەکانی مرۆڤ لە مێژووی شارستانێتی مرۆڤایەتی بەهای یاسایی و فەلسەفییان هەیە، لە مێژووی هاوچەرخیشدا ئەم بایەخە تۆکمەتر بووە.[٧٨]

---

٧٦. د. الشافعي محمد بشير، قانون حقوق الأنسان، منشأة العارف بالأسكندرية، ٢٠٠٤، ط٣، ص٤٣ وما بعدها.

٧٧. بڕوانە د. مهدي جابر مهدي، السيادة والتدخل الأنساني، منظمة نشر الثقافة القانونية، سلسلة (١٣)، ط١، هەولێر، ٢٠٠٤، ص١٥.

٧٨. بۆ زیاتر له ڕووی فەلسەفی و سیاسی و بە های یاساییەوە، بڕوانە: د. كمال سعدي، حقوق الأنسان في المذاهب الفكرية، مجلة تەرازوو، مجلة اكاديمية، تصدرها نقابة حقوقي كوردستان، العدد ٢٥، عثمان علي حسن

٢- ياسای مرۆیی نێودەوڵەتی – القانون الأنساني الدولي.

شەڕ پانتاییەکی فراوانی لە ژیانی مرۆڤایەتی داگیرکردووە، لەم ناوەشدا لە هەموو شارستانیێتییەکاندا بەشێوەیەك لە شێوەکان ڕێسای عورفی و نووسراو هەبووە کە سنوور بۆ ڕەفتاری جەنگاوەران دادەنێن سەبارەت بە زیان گەیاندن بە دوژمن و نەیاران. لە نیوەی یەکەمی سەدەی نۆزدەدا هەندێ ڕێسای عورفی هاتنە ئاراوەو جێیانگرت و لەناو کتێبی یاساناسان و ڕاگەیاندنی سەرکردە سەربازییەکان باسیانکراوە. لە نیوەی دووەمی هەمان سەدەدا، بۆ ئەوەی ڕێککەوتنی نێودەوڵەتی لەم بارەیەوە بکرێت و یاسایەك بۆ جەنگ دابنرێت، **هنری دوونان،** مرۆڤدۆستی ناسراوی سویسری بە هۆی ئەو دیمەنە تراژیدیانەی کە لە جەنگی سۆلڤرینۆ بینیبوی، لە ساڵی ١٨٦٣ دا کتێبێکی بە ناوی یادەوەری سولڤرینۆ دانا، دواتر لە ساڵی ١٨٦٤ دا شازدە دەوڵەتی ئەوروپی لە ژنیڤ کۆبوونەوە، یەکەم ڕێککەوتننامەیان لەم بوارەدا بۆ چارەسەری بریندارو نەخۆش لە جەنگدا هێنایەئارا کە بە ڕێککەوتننامەی ژنێڤ ناسراوە، لەم ڕێککەوتننامەیە تا سەرجەم ڕێککەوتننامەکانی ژنیڤی ١٩٤٩و تا هەردوو پڕوتۆکۆلی ١٩٧٧، ئەم یاسایە سەرەتا بە یاسای جەنگ، دواتر بە یاسای ناکۆکییە چەکدارییەکان و ئێستاش بە ناوی یاسای مرۆیی نێودەوڵەتی یان یاسای مرۆڤایەتی ناسراوە، کە یاسایەکی سەربەخۆیەو لە لایەن خاچی سووری نێودەوڵەتی و مانگی سووری نێودەوڵەتی لەژێر چەتری لیژنەی نێودەوڵەتی بۆ چاودێری یاسای مرۆڤایەتی بەرێوە دەچێ.[٧٩]

کەواتە ئەم یاسایە کە لە کاتی جەنگدا پیادەدەکرێ، دوو بابەتی سەرەکی لە خۆدەگرێ، یەکەمیان بۆ ڕێکخستنی شێوازو ئامرازەکانی جەنگە، دووەمیان بۆ پاراستنی قوربانییەکانی ململانێ سەربازییەکان، مرۆڤ و ئەو شوێنانەیە کە ئەم یاسایە دەیانگرێتەوە. ئەم یاسایە وا پێناسە دەکرێت: کۆمەڵە ڕێسایەکی یاساییە بەگوێرەی پەیماننامە و عورفی تایبەت بە چارەسەری ئەو گرفتانەی کە لە میانەی جەنگی نێودەوڵەتی یان نا نێودەوڵەتی هاتۆتە

وەیسی، البعد القانونی لحقوق الأنسان، بحث منشور في مجلة تەرازوو، مجلة قانونية وسياسية أكاديمية فصلية، يصدرها اتحاد حقوقی کوردستان باللغتين الكوردية والعربية، العدد ٢٩ - ٣٠، ٢٠٠٦، ص٢٩١.

٧٩. د. عمر محمود المخزومي، القانون الدولی الانسانی فی ضوء المحكمة الجنائية الدولية، الثقافة للنشر و لتوزيع، عمان ط، ٢٠٠٨، ص٣٦ ومابعدها، و د. احمد ابو الوفا، النظرية العامة للقانون الدولي الأنساني، دار النهضة العربية، ط١، القاهرة، ٢٠٠٦.

ئاراوە، کە لەبەر مەبەستی مرۆڤایەتی سنوور بۆ بەکارهێنانی شێوازو ئامرازی جەنگ دادەنێ، پارێزگاری لەو کەس وکەل پەل و سامان و شوێنانە دەکات کە بەهۆی ئەم ناکۆکییەوە تووش دەبن.[80]

٣- یاسای سزاکاریی نێودەوڵەتی

مرۆڤایەتی کۆششی کردووە بۆ ئەوەی پێشێلکارانی مافەکانی مرۆڤ،، ئەوانەی کە تاوانی نێودەوڵەتی دەکەن، کۆمەڵی نێودەوڵەتی لێپێچینەوەیان لەگەڵدا بکات و لە رێگەی رێسای نێودەوڵەتیی دادوەرانەوە بەسزای دادپەروەرانەیان بگەینێت. کۆمەڵێ هۆکاری مێژوویی و بابەتی هەبوون کە کۆمەڵی نێودەوڵەتییان هاندا بۆ ئەوەی بەرپرسیارێتیی سزایی لە ئاستی نێودەوڵەتی بەیاسایی بکات بۆ ئەو کردەوە تاوانکارییانەی کە لە دەرەوەی سنووری دەوڵەت ئەنجام دەدرێن، وەك جەردەی دەریایی دژ بە کەشتی و ماڵ وکەسەکان، بڵاوبوونەوەی بازرگانی کۆیلەی نێودەوڵەتی و ئەو شوێنەوارە فراوانە نا مرۆڤانەی کە لە جەنگەکاندا دێنە ئاراوە، وەك تاوانی دژ بە ئاشتی و تاوانی جەنگ و تاوانی دژ بە مرۆڤایەتی و تاوانی جینۆساید و تاوانی تیرۆری نێودەوڵەتی و... هتد.[81]

پرسی بەنێودەوڵەتیکردنی بەرپرسیارێتیی سزایی تاکەکەس Individual Criminal Responsibility لە ئاستی یاساناسیی نێودەوڵەتی بەگشتی و لە ئاستی یاسای سزایی بەتایبەتی، پرسێکی نوێیە. چوار بۆچوونی سەرەکی سەبارەت بەناونانی ئەم یاسایە لەگۆڕێدان[82]:

١. یاسای سزایی نێودەوڵەتی، جەخت لەسەر سیفەتی سزایی یاسا دەکاتەوەو سیفەتی نێودەوڵەتی بۆ زیاددەکات.

٢. یاسای نێودەوڵەتیی سزایی بایەخی زیاتر بە سیفەتی نێودەوڵەتی دەدات تا سیفەتی سزایی.

---

٨٠. عوسمان عەلی حەسەن، جیاوازیەکانی نێوان یاسای مرۆڤایەتی نێودەوڵەتی و یاسای نێودەوڵەتی بۆ مافەکانی مرۆڤ، گۆڤاری تەرازوو، گۆڤارێکی ئەکادیمی وەرزییە، بە هەردوو زمانی کوردی و عەرەبی، سەندیکای مافناسانی کوردستان، ٢٠٠٨، ژمارە -٣٣- ٣٢، ل٧ و دواتر.

٨١. بڕوانە: د. حميد السعدي، المصدر السابق، ص١٢، وما بعدها.

٨٢. د. ضارى خليل محمود وباسيل يوسف، المحكمة الجنائية الدولية، بيت الحكمة، بغداد، ط ١، ٢٠٠٣، ص٧.

٣. یاسای سزایی سەرو نیشتمانی سیفەتێکی بان- نیشتمانی بە سزا دەبەخشێ و لە یاساکانی نیشتمانی بالآترە.

٤. یاسای سزایی نێودەوڵەتیی گشتی، ئاماژە بۆ جیاوازی نێوان یاسای گشتیی نێودەوڵەتی و تایبەتی دەکات و لەسەر یاسای سزایی سیمای یاسای گشتیی نێودەوڵەتی دادەنێ.

دەتوانین بڵێین سەرجەم رێسا یاساییەکانی سزای نێودەوڵەتی پێگەیەکی ناوەندیان هەیە لەنێوان یاسای گشتیی نێودەوڵەتی کە پەیوەندیی نێوان کەسەکانی ئەم یاسایە رێکدەخات و یاسای سزایی نیشتمانی، کە یاسای سزایی نێودەوڵەتی بۆ پاراستنی سیستەمی گشتیی نێودەوڵەتی کۆششی بۆ دەکات کە سزادان شکڵێکی دوەلی هەبێت، یاسای سزایی نیشتمانی کە دەیەوێ پارێزگاری لە سیستەمی گشتیی نیشتمانی بکات کە سزادان شکڵێکی ناوخۆیی هەبێت.[83] بۆ سزادانی تاوانبارانی تاوانە نێودەوڵەتییەکان چەندین دادگا دامەزراون:

١. دادگای هەمیشەیی ناوبژیوانی (محكمة التحكيم الدائمة) لە کۆنگرەی لاهای لە ساڵی ١٨٩٩دامەزراوە، لە کۆنگرەی لاهای دووەم گۆڕانی بە سەردا هات.

٢. دادگای هەمیشەیی دادی نێودەوڵەتی لە ساڵی ١٩٢٠دا دامەزراوە.

٣. دادگای هەمیشەیی داد لە ساڵی ١٩٤٦دا لە لاهای دامەزراوەو یەکێکە لە دەزگا سەرەکییەکانی نەتەوە یەکگرتووەکان.

٤. دادگای تاوانکاریی نێودەوڵەتی: لە میانەی کۆنگرەی رۆما لە ١٧ی تموزی ١٩٩٨ دامەزراوە، کە ١٢٠ دەوڵەت دەنگیان بۆ داو لە ٢٠٠٢ەوە کەوتۆتە بواری جێبەجێکردن و لە تاوانەکانی وەك: جینوساید، تاوانی دژبە مرۆڤایەتی، تاوانی جەنگ، تاوانی دوژمنکاری دەڕوانێ، کۆنگرەی ناوبراو ڕایسپاردووە کە پێناسەی تاوانەکانی تیرۆرو ماددە هۆشبەرەکانیش بکرێ هەروەك لە پێشتر ئاماژەمان بۆ کردووە.

٤- یاسای نێودەوڵەتیی پەنابەران

ماددەی (١) لە ڕێکەوتنی تایبەت بە پەنابەرانی ساڵی١٩٥١، پێناسەی پەنابەران بەم شێوەیە دەکات: ئەو کەسە دەگرێتەوە کە لەسەر بنچینەیەکی بەهێزی چەوساندنەوە، لە بەر هۆی ڕەگەزی، ئایینی، نەتەوەیی، ئەندامێتی لە گروپێکی کۆمەلایەتیی تایبەت، یان لەبەر بۆچوونی سیاسی، لە دەرەوەی ئەو ولآتە بێت کە پێشتر هاولآتی ئەو بووە و بە هۆی ئەو

٨٣. د. عبدالوهاب حومد، الأجرام الدولي، جامعة الكويت، ١٩٨٧، ص١٠.

ترسەشەوە ناتوانێ یان حەزناکات بگەڕێتەوە ئەو وڵاتەو لەژێر پارێزگاری ئـەودا بمێنێتـەوە. یان ئەوکەسەیە کە ڕەگەزنامەی نییەو لە دەرەوەی ئەو وڵاتەیە کە پێشتر تیایـدا نیشـتەجێ بووە لە دەرئەنجامی ئەو ڕووداوانەوە نایەوێت یان ناتوانێت بە هۆی ئەو ترسەوە بگەڕێتەوە بۆ ئەو وڵاتە.

ڕێککەوتننامەی ڕێکخراوی یەکێتیی ئەفریقی و بانگـەوازی قرتاجینـە سـاڵی ١٩٨٤ئـەم پێناسەیان فراوانکردووە تا هەموو ئەوکەسانە بگرێتەوە کە لە دەرئەنجامی ئەو ڕووداوانـەی بـە شێوەیەکی ترسناك ئاسایشی گشتیی تێکدەدەن وەك ناکۆکی چەکداری و ئـاڵۆزی و پەشـێوی، وڵاتەکانیان بەجێ دەهێڵن.[٨٤]

یاسای نێونەتەوەیی پەنابەران لەسەر ئەم دەقانەی خوارەوە بنیاتنراوە:

١. ڕێککەتننامەی ساڵی ١٩٥١ نەتەوە یەکگرتووەکان دەربارەی باری پەنابەری.

٢. پرۆتۆکۆڵی ١٩٦٧ی پەیوەندیدار بە پەنابەری.

٣. ڕێککەوتننامەی ڕێکخراوی یەکێتیی ئەفریقی بۆ ڕێکخستنی لایەنەکانی پەیوەندیدار بە گرفتی پەنابەران لە ئەفریقادا.

٤. بانگەوازی١٩٨٤ قرتاجینەی سەبارەت بە پەنابەران.

٥. چەند بڕیارێکی پەسەندکراوی ئەنجوومەنی گشتیی نەتەوە یەکگرتووەکان.

پەنابـەران مـافی پاراسـتنیان بـەپێی یاسـای پەنابـەران بـۆ دابینکـراوە، هـەروەها خزمەتگوزارییەکانی ئۆفیسـی کۆمسـیۆنی بـاڵای پەنابـەرانی سـەربە نەتـەوە یـەکگرتووکان UNHCRدەیانگرێتەوە.

٥- یاسای پەیوەندییە دیپلۆماسییەکان

دیپلۆماسی Diploma tie زاراوەیەکی یۆنانییەو بۆ ناو زمـانی لاتینـی گواسـتراوەتەوە، ئینجا زمانە ئەوروپییەکان. لە زمانی عەرەبیدا بە ناوی نێردراو یان پەیامنێر هاتووە. ئەگەرچی مێژووی پەیوەندییەکان کۆنە، بەڵام یاساناسـانی یاسـای گشـتیی نێودەوڵـەتی پێیانوایـە کـە زاراوەی دیپلۆماسی و ماناکانی ئەم چەمکە بەرئەنجامی پەیوەندییـەکانی ئـەوروپان. ئەمـەش لەمیانەی ئەو جەنگە خوێناوییانەی کە لەنێوان دەوڵەتە ئەوروپییەکان هاتنە ئـاراوە بـۆ ئـەوەی

---

٨٤. بڕوانە: د. فیصل شطناوي، حقوق الأنسان والقانون الدولي الأنساني، دار ومكتبة الحامد للنشر والتوزيـع، ط٢، ٢٠٠١، ص٢٣٥ وما بعدها.

کۆتاییان پێ بهێنن و لەسەر پەیوەندیی دیپلۆماسی ڕێکبکەون و کێشەکان بە ئامرازەکانی دیپلۆماسی چارەسەر بکەن. لەمیانەی ئەم پەیوەندیانەدا ڕێسای یاسایی عورفی لەنێوان دەوڵەتاندا هاتەئاراوە، کە نەتەوە یەکگرتووەکانیش هاتەئاراوە، مەسەلەی نووسینەوەی عورفی نێودەوڵەتی لە ڕێککەوتننامەیەکدا بە لیژنەی شەشەم سپێردرا، ئەم لیژنەیەش کۆششێکی زۆری کرد کە ڕێسا عورفییە نێودەوڵەتییەکانی تایبەت بە دیپلۆماسی لە سێ ڕێککەوتننامەی گرنگدا جێبەجێ بکات کە ئەوانیش:

١. ڕێککەوتننامەی ساڵی ١٩٦١ی ڤیەننا بۆ پەیوەندییە دیپلۆماسیەکان.
٢. ڕێککەوتننامەی ساڵی١٩٦٣ی ڤیەننا بۆ پەیوەندییە قونسوڵییەکان.
٣. ڕێککەوتننامەی ساڵی١٩٦٩ی تایبەت بە نێرراوە تایبەتییەکان.[٨٥]

لەگەڵ ئەوەی کە زانایان بۆچوونی جیاجیایان سەبارەت بە پێناسەی دیپلۆماسی هەیە، دەکرێ پێناسەی دیپلۆماسی وا بکرێ: زانست و هونەری نوێنەرایەتیکردنی هەڵوێستی کەسە یاساییە نێودەوڵەتییەکانە لە پەیوەندییەکانی دەرەوەیاندا لە ڕێگەی دەزگایەکەوە کە پێی دەگوترێ نوێنەرایەتیی بەردەوام، چ هەمیشەیی بێت یان کاتی.[٨٦] دیپلۆماسی، ئامرازی سەرەکیی دەوڵەتانە بۆ جێبەجێکردنی سیاسەتی دەرەوە، بۆیە نابێ چەمکی دیپلۆماسی و چەمکی سیاسەتی دەرەوەی دەوڵەت تێکەڵ بەیەك بکەین. وەزیفەی سەرەکیی دیپلۆماسی بەڕێوەبردنی دیالۆگ و دانوستانی دیپلۆماتییە لەنێوان دەوڵەتاندا بە ئامانجی دەستەبەرکردنی ئامانجە هاوبەشەکان. بەم شێوەیە دیپلۆماسی دوو ئامانجی سەرەکی هەیە، یەکەمیان: نوێنەرایەتیی بەرژیوەندییەکانی دەوڵەتان و پاراستنیان، دووەمیان: بەڕێوەبردنی پەیوەندییە ئاساییەکانی نێوان کەسەکانی یاسای گشتیی نێودەوڵەتی.[٨٧]

٦- یاساکانی بەڕێوەبردنی پەیوەندییە ئابوورییەکان

یەکێك لە دەستە گرنگەکانی نەتەوە یەکگرتووەکان، ئەنجوومەنی ئابووری و کۆمەڵایەتییە کە بۆ بەدیهێنانی مەبەستەکانی نەتەوە یەکگرتووەکان هاتۆتەئاراوە کە لە

---

٨٥. د. سهيل حسين الفتلاوی، الدبلوماسية بين النظرية والتطبيق، دار الثقافة عمان، ط ١، ٢٠٠٥، ص٧٧ وما بعدها.

٨٦. هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل٩٢.

٨٧. د. ابراهيم احمد خليفة، القانون الدولي الدبلوماسي والقنصلي، دار الجامعة الجديدة، ٢٠٠٧، ص ص ٦-٧.

مــادە (١ برگــەی ٣ دا) ئامــاژەی پێکــراوە و لــە مــاددەی ٥٥دا درێــژەی پێــداوە، مەبەستەکانیشی لەم خاڵانەدا چڕدەبنەوە[٨٨]:

١. فەراهەمکردنی ئاستێکی ژیان و دەستەبەرکردنی هۆیەکانی بەکارهێنان بــۆ هــەموو تاکێك و بەرەوپێشبردنی هۆیەکانی پێشکەوتنی ئابووری و کۆمەڵایەتی.

٢. دۆزینەوەی ڕێگەچارە بــۆ هــەموو کێشــە نێودەوڵەتییــە ئــابووری و کۆمەڵایــەتی و تەندروستییەکان و ئەوانەی کە پەیوەنــدییان پێیانــەوە هەیــە، لەگــەڵ پەرەپێــدانی هاوکــاریی نێودەوڵەتی لە کاروباری ڕۆشنبیری و زانستی.

٣. کارکردن لەپێناو ڕێزدانان بۆ مافی مرۆڤ و ئازادییــەکان لــە تــەواوی جیهانــدا بــەبێ جیاوازیــدانان بــەهۆی ڕەگــەزو زمــان و ئــایین ونــەژاد و پیــاوو ئــافرەت و ...هتــد، لــەپێناو چاودێریکردنی ئەو ماف و ئازادییانە.

ئەوەی لەم نــاوەدا گــرنگ بێــت، بایەخپێــدانی نەتــەوە یەکگرتووەکانــە بــە مەســەلەکانی ئابووری. کە چەندین وەزیفەی جۆربــەجۆریان هەیــە. لەلایــەکی تــرەوە دوای بەرەوپێشچــوونی ڕێساکانی یاسای گشــتیی نێودەوڵــەتی هاتۆتــەئاراوە، گرنگترینیــان ئەوەیــە کــە لــە ئاســتی پەیوەندییە ئابوورییەکاندا هاتۆتەدی. ئەمەش لەوەدا بەرجەستە بووە کە پەیوەنــدیی هاوکــاری ئابووری و ئاڵوگۆڕی بازرگانی تەنیا لە ئاستی دەوڵەتە پێشکەوتووەکاندا نەماوەتــەوە، بــەڵکو پەیوەندیی ئابووری نێوان دەوڵەتانی پێشکەوتوو دەوڵەتانی تازەگەشەسەندووش هاتۆتەئاراوە.

هەربۆیــە یاســای ئــابووریی نێودەوڵــەتی لقێکــی گرنگــی یاســای نێودەوڵــەتیی گشــتیی هاوچەرخە، بەتایبەت دوای ئەوەی کە مەسەلەکانی (بازرگــانی و دراوی و دارایــی) بــەرگێکی نێودەوڵەتییان بەخۆوەگرتووە. دەوڵەت دەتوانێ دەســت بخاتــە نــاو کاروبــاری ژیــانی ئــابووریی نێودەوڵەتی، جا چ بە هاندان و ئاڕاستەکردن بێت یان بە ســنووردانان بــێ، لــە ڕێگــەی کــاری یاسایی یان کاروباری تری تاکلایەن یان دوولایەن یان چەند لایەنەوە بێت. یاسای نێودەوڵــەتیی ئابووری چەند کاروبارێك دەگرێتەوە لەوانە[٨٩]:

---

٨٨. بڕوانە بڕگەی ١و ٥٥ی بڕوانامەی نەتەوە یەکگرتووەکان.

٨٩. بۆ زیــاتر تێگەیشــتن و ڕوونکردنــەوی ووردی ڕێســاو پرنســیپە نێودەوڵەتیــەکان ســەبارەت بــە خولــەکانی گفتووگۆو ڕێکەوتننامە نێودەوڵەتی و هەرێمیەکانی تایبەت بە بازرگانی نێودەوڵەتی بڕوانــە: د. حسـین توفیـق فیض الله، اتفاقیات ال (WTO/GATT) وعولمة الملكية الفكرية، مطبعة جامعة صلاح الدین/ اربیل ١٩٩٩،

• بەرهەمەکانی کەرەستەو خزمەتگوزاری رێکدەخات لەوانە هەناردن و هاوردن، لەمیانەی ڕێککەوتننامە نێودەوڵەتییەکان، رێکخستنی کاروباری بەرهەمهێنانی بێگانە.

• گرنگیدان بە ئاڵوگۆڕە ئابوورییە نێودەوڵەتییەکان، بەلایەنە جۆراوجۆرەکانی (بازرگانی، دارایی، دراوی).

• لەچوارچێوەی ئەم یاسایەدا کار بۆ سیستەمێکی ئابووریی نێودەوڵەتی نوێ دەکرێت، کە عەدالەتی زیاتری تێدا بێت لە دابەشکردنی کەرەستەو خزمەتگوزاری و پارەو لایەنە باشەکانی ئابووری.

• گرنگیدان بە لایەنی ڕێکخستنی پەیوەندییە ئابوورییە نێودەوڵەتییەکان کە لە بنەڕەتدا بایەخ بە ڕێکخراوە نێودەوڵەتییە ئابوورییەکان لەسەر ئاستی جیهانی و هەرێمی دەدەن، گرنگترین سیماکانی پەیوەندییە ئابوورییە نێودەوڵەتییەکان بریتین لە ((بازرگانیی نێودەوڵەتی، سەرچاوەکانی وزە، گواستنەوەی تەکنەلۆجیا، پەرەپێدانی ئابووریی نێودەوڵەتی، هاوکاری دەرەکی، هاریکاری ئابووریی نێوان دەوڵەتانی خواروو، گفتوگۆ لەنێوان سەرووی (دەوڵەمەند) و خوارووی (هەژار)، گرفتی قەرزە دەرەکییەکان، بنیاتنانی سیستەمێکی ئابووریی جیهانیی نوێ...هتد)).

لە پەراوێزی ئەمەدا بۆ پێناسەی یاسای نێودەوڵەتیی ئابووری دەڵێین: کۆمەڵە ڕێسایەکی یاساییە کە لەسەر پەیوەندییە ئابوورییە نێودەوڵەتییەکانی نێوان کەسانی یاسای نێودەوڵەتی جێبەجێ دەبێت. کە لەسەر سێ پرینسیپی سەرەکی وەستاوە، ئەوانیش کە ئازادیی بازرگانیی نێودەوڵەتی، یەکسانی لە سەروەریتی، هاریکاری نێودەوڵەتیی-ن.[٩٠]

٧- یاسای ژینگە

لە سەدەی رابردوودا مەسەلەکانی تایبەت بە ژینگە لە سەرجەم بوارەکانی چالاکی مرۆڤدا، لە ئاستەکانی نێودەوڵەتی و هەرێمی و نیشتمانیدا هاتنەئاراوە، بەتایبەت دوای ئەوەی کە مەسەلەکانی تایبەت بە ژینگە – تێکچوون و مەترسییان بۆسەر ژیانی نەوەکانی ئێستا و

ولنفس المؤلف: قانون التجارة الدولية، محاضرات القيت على طلبة الدراسات العليا/ ماجستير، في كلية القانون – امعة صلاح الدين للسنة الدراسية ٢٠٠٤- ٢٠٠٥.

٩٠. بۆ زیاتر بڕوانە: د. عبدالواحد محمد الفار، طبيعة القاعدة الدولية الأقتصادية، في ظل النظام الدولي القائم، دار النهضة العربية، ١٩٨٥، ص٥ وما بعدها.

ئاینــده هەیــە، لەوانــە ســامانی سروشــتی، جــۆری زینــدەوەرەکان، دیــاردەی بەوشــکانیبوون (بەبیابانبوون)، لافاو و ئەو گۆڕانانەی بەسەر کەشوهەوادا هاتوون، ئەمەش بــەهۆی مامەڵــەی خراپی مرۆڤ لەگەڵ دارستان و فراوانبوونی بەبیابانیبوون و زیادبوونی دووەم ئوکسیدی کاربۆن و داخورانی چینی ئۆزۆن و سەرجەم بوارەکانی تری تێکچوونی ژینگە، مەترسییان دروستکردووە.

لەلایەکی ترەوە، مافێکی ئاسایی مرۆڤە کە لە ژینگەیەکی پــاك و بێگــەردا بــژی، مــافی دەوڵەت، کۆمپانیا، گروپ و تاکەکان نییە کاریگەرییەکی خراپ بکەنە سەر ژینگەو بە دوکەڵ و هەڵم و تەپ و تۆزو پاشەڕۆك و پاشماوەکانی تر ژینگە پیس بکــەن و زیــان بــە تەندروســتیی مرۆڤ بگەیەنن. هەر زیانێکی لەم چەشنە دەبێتە دەستێوەردان لە هاوسەنگیی سروشت و زیــان بە هاوسەنگیی بارودۆخێکی ئاسایی ژیان دەگەیەنێ کە مافی خۆشگوزەرانی مرۆڤ دەیخوازێ.

لە ڕوانگەی هەستکردن بەم مەترســییانەو وەك ئــەوەی کــە مافــەکانی مــرۆڤ دەیخوازێــت، نەتــەوە یــەکگرتووەکان لــە ١٦ی حــوزەیرانی ١٩٧٢دا داوای بەســتنی کۆنگرەیــەکی کــردو، سەرەنجام چاڕنامەی کۆنگرەی تایبەت بە ژینگەی مرۆڤایەتی ڕاگەیەنــدرا[٩١]، بــەو مەبەســتەی ڕێنمایی و ڕاســپاردە بــدات و بــۆ پاراســتنی سروشــتی ژینگــەی مرۆڤایــەتی و گەشــەپێدانی ئاموژگاری پێشکەشی گەلانی جیهان بکات و داوادەکات بۆ ئەوەی مافی ژیانی ئاسایی مــرۆڤ بەرجەستە بێت و خۆشگوزەرانی بۆ بێتــەدی، پێویســتە پارێزگــاری لــە ژینگــە بکرێــت. لــەم پێناوەشدا چەندین ڕێککەوتننامە هاتوونەتەدی لەوانە:

- ڕێککەوتننامەی بەرنامەکانی نەتەوە یەکگرتووەکان بــۆ پاراســتنی ژینگــەUNEP، لــە بەرنامەی نەتەوە یەکگرتووەکان (FAO)، کە ڕێککەوتننامەیەکی نێودەوڵەتی خۆراك و کشتوکاڵە.
- ڕێککەوتننامەی ڕێکخراوی کاری نێودەوڵەتی (ILO).
- ڕێککەوتننامەی ڕێکخراوی دەریاوانیی نێودەوڵەتی (IMO).
- ڕێککەوتننامەی نێودەوڵەتیی بەرنامەی نەتەوە یەکگرتووەکان (UN).
- ڕێککەوتننامە هەرێمایەتییەکان.
- لیژنەی نەتەوە یەکگرتووەکان بۆ کاروباری ئابووری لە ئەوروپا (لیژنەی UNECE).
- لیژنەی OSPAR. بۆ پارێزگاری ژینگەی سەرووی دەریای ئەتڵەنتی.

---

٩١. سنگر داود محمد، التنظيم القانوني الدولي لحماية البيئة من التلوث، رسـالة ماجسـتير، مقدمـة الى كليـة القانون، جامعة صلاح الدين، ٢٠٠٣.

- لیژنەی هلسنکی.
- ڕێککەوتننامەی ڕێکخراوی قەدەغەکردنی چەکی کیمیاوی (OPCW).
- ڕێککەوتننامەی کاری نەتەوە یەکگرتووەکان تایبەت بە گۆڕانی کەشوهەواو پرۆتۆکۆڵی ١٩٩٢/٧/٩ی کیوتو.[٩٢]

لە لایەکی تر، ئەوە ئەرکی دەوڵەتانە، لە بوارەکانی یاسایی و پراکتیکدا کاربکەن بۆ نەهێشتن و ڕێ لە زیان گەیاندن بە تەندروستیی مرۆڤ و گیاندارو ڕووەك بگرن و، ئاوی پاك و خاوێن دابین بکەن، ڕێگە لە پیسبوونی ژینگە بگرن، پاشەڕۆك فڕێ نەدەنە ناو دەریاو ڕووبارەکان و، ناوچەکانی ئابووری و ڕووبارو دەریاچە و ئاوەڕۆکان بپارێزن، بە تایبەت کە پێشکەوتنە زانستییەکان و خراپ بەکارهێنانی تەکنۆلۆژیا کاریگەریی خراپیان کردۆتە سەر ژینگە و سامانەکانی ڕووەکی و ئاژەڵی و دەریایی و...هتد، چونکە ڕووبەڕووی گرفت و کێشە بوونەتەوە.

لەم ڕووەشەوە لەناوخۆی دەوڵەتاندا، گروپ و پارتی جۆراوجۆر دروست بوون کە بۆ پاکوخاوێنی ژینگەو ڕووبەڕووبونەوەی ژینگەی پیس کاردەکەن. هەروەها سەنتەری یاسای نێودەوڵەتیی ژینگەیی کە دامەزراوەیەکی یاسایی ژینگەییە و مەبەستی سوود و قازانج نییە، لە ساڵی ١٩٨٩دا دامەزراوە، بۆ ئەوەی یاسای نێودەوڵەتیی ژینگە کاراو بەهێز بکات و سیاسەتی ژینگەیی لەسەر ئاستی جیهان پەرەپێبدات، لەسەر ئاستی هەرێمی و دووقۆڵیش چەندین ڕێککەوتننامە هاتوونەتەئاراوە، سەرەڕای ئاژانسەکانی ژینگەی سەربە نەتەوە یەکگرتووەکان.

٨- یاسای نێودەوڵەتیی دەریایی

پرینسیپی ئازادیی دەریاوانی وەك ڕێسایەکی یاسای نێودەوڵەتی لە ناوەڕاستی سەدەی نۆزدەدا جێی خۆی گرتووە. پێش ئەوە، هەر دەوڵەتە خۆی بەخاوەن سەرداریێتی لەسەر کەناری دەریایی خۆی دەزانی، هەندێ جار لەسەر هەندێ ناوچەی دوورتریش: بۆ نموونە، ڕۆما داوای سەروەریێتی لەسەر دەریای سپی ناوەڕاست دەکرد، بوندوقیە (ڤینیسیا) داوای سەروەریێتی لەسەر دەریای ئەدریاتیك دەکرد، پورتوگال لەسەر دەریای ڕۆژئاوای ئەفریقاو مۆڵەتی بە کەشتیوانیی بێگانە نەدەداو ڕێگەی نەدەدا کەس بگاتە هیندستان، ئیسپانیا داوای سەروەریێتی لەسەر بەشی خوارووی دەریای ئەتڵەسی دەکرد، بەریتانیا لەسەر بەشی سەرووی خۆی و دەریای

---

٩٢. بۆ زیاتر بڕوانە:

topics.asp?tid = 1098cr = http://www.assr.org/general

مانشن، دانیمارك و سوید لەسەر دەریای بەلْتیك. دۆزینەوەی ئەمریكاو ئەو بازرگانی و كەشتیوانییەی هاتەئاراوە هانی دەوڵەتانیان دا داواكاریی زێتریان هەبێ وەك سلاْوی دەریایی و هەروەها چاودێریی پۆلیس تا گەیشتە ئەوەی كە دەبێ هەر كەشتیەك بەر لەوەی تێپەڕ ببێت مۆڵەتی هەبێ. ئەم حالْەتە وایكرد ئەوانەی بایەخ بەیاسای نێودەوڵەتی دەدەن گرنگی بەم كێشەیە بدەن، هەندێكیان فیكرەی دەریاوانیی ئازادیان هێنایە بەرباس، هەر بۆیە **گروسیوس** لە كتێبە بە ناوبانگەكەی (دەریای ئازاد)دا هێرشیكردە سەر ئەو دەوڵەتانەی كە داوای سەروەرێتی لەم چەشنەیان دەكرد، داواشیكرد كە پێویستە دەریاوانی بۆ هەموو دەوڵەتان ئازاد بێت. بەلاْم بەریتانیا وەك زلهێزێك بە توندی وەلاْمی ئەم بۆچوونەی دایەوە، یاساناسی ئینگلیزی جون سلدن بە پێچەوانەی بۆچوونەكانی گرۆسیۆس، كتێبێكی بە ناوی (دەریای داخراو) دانا، سەرئەنجام چەمكی ئازادیی دەریاوانی سەركەوت.[٩٣]

یاسای نێودەوڵەتیی دەریایی، هەموو ئەو بابەتانە دەگرێتەوە كە پەیوەندییان بە دەریاو سروشتی دەریا و ئەو سەرچاوە یاساییانەوە هەیە كە بەڕێوەیان دەبەن، هەروەها هەموو ئەو هۆكارە گرنگانەی كە كار لە یاسا دەكەن، لەگەلْ پێناسەی كەشتی و سروشتی كەشتی و دیاریكردنی جۆرەكانی.

كۆمەلْی نێودەوڵەتی لە نیوەی یەكەمی سەدەی نۆزدەدا دەستیكرد بە تۆماركردنی بەشێكی كەم لە رێساكانی ئەم بوارەو سەرەتا بەو رێسایانە دەستی پێكرد كە تایبەتبوون بە جەنگی دەریایی. راگەیاندنی سالْی ١٨٥٦ پاریسی تایبەت بە جەنگی دەریایی دەستپێكی ئەو تۆماركردنە بوو، دوای ئەوە ڕێككەوتنی سالْی١٩٠٧ی لاهای تایبەت بە جەنگی دەریایی و ڕاگەیاندنی سالْی ١٩٠٩ی لەندەن هاتنەئاراوە، دوای دامەزراندنی كۆمەلْەی گەلانیش چەند ڕێككەوتننامەیەكی نێودەوڵەتیی تایبەت بەڕێكخستنی پەیوەندییە دەریاییە نێودەوڵەتییەكان لەكاتی ئاشتیدا هاتنەدی، بۆ نموونە، ڕێككەوتننامەی سالْی ١٩٢١ی برشلۆنە كە تایبەت بوو بە ئازادیی ترانزێت و سیستەمی ڕێگاكانی دەریاوانی، كە گرنگییەكی زۆری نێودەوڵەتی هەبوو و ڕێككەوتننامەی سالْی ١٩٢٣ی ژنێفی تایبەت بە سیستەمی نێودەوڵەتی بۆ شوێنی مانەوەو لەنگەرگرتنی كەشتییەكان و پڕۆژەی ڕێككەوتنی تایبەت بە (یاسای دەریایی هەرێمی)كە دواتر كۆنگرەی سالْی ١٩٣٠ی لاهای لێكەوتەوە.[٩٤]

---

٩٣. د. علی صادق أبو هيف، القانون الدولي العام، ص٣٧٨ وما بعدها.

٩٤. د. محمد سامی عبدالحمید و د. محمد سعيد الدقاق، القانون الدولي العام، منشأة المعارف بالأسكندرية، ٢٠٠٤، ص٣٧٦.

کۆمەڵەی گشتیی نەتەوە یەکگرتووەکانیش لە ساڵی ١٩٤٧ەوە لیژنەی یاسای نێودەوڵەتی تایبەت بە ئامادەکردنی تۆێژینەوە و پڕۆژەی دارشتنی ڕێسای یاسایی نێودەوڵەتی لەم بارەیەوە دانا. ئەو پڕۆژە یاسایە پێشکەش کۆنگرەی ساڵی ١٩٥٨ی ژنێف کرا و چوار ڕێککەوتننامە هاتنەدی کە تایبەت بوون بە: **یەکەمیان** دەریای هەرێمی و هەرێمی دراوسێی، **دووەمیان** دەریا ئازادەکان، **سێیەمیان** بە راوکردن و پارێزگاری لە سامانە بایۆلۆجییەکانی دەریا ئازادەکان، **چوارەمیان** تایبەت بوو بە پانتایی وشکایی. هەروەها کۆنگرەکە نۆ بڕیاری دا کە لە بنەڕەتدا پەیوەندییان بە تاقیکردنەوەی چەکی ئەتۆمی لە دەریای ئازاد و گرفتی پیسبوونی ئاو بە ماددەی تیشکهاوێژو پاراستنی ڕاوکردن و سیستەمی ئاوە مێژووییەکانەوە هەبوو، هەروەها کۆنگرە رەزامەندی لەسەر پڕۆتۆکۆلێکی ئارەزوومەندانەش دا کە تایبەت بوو بەیەکلاکردنەوەی ئەو ناکۆکیبانەی کە بە هۆی جێبەجێکردنی ئەم ڕێککەوتننامەوە دێنەدی.[٩٥]

٩- یاساکانی بەڕێوەبردنی بواری هەوایی (بۆشایی) – قوانين تحكم المجال الجوي.

بۆ تێگەیشتن لەم لقە گرنگەی یاسا، پێویستە ئەوە روون بکەینەوە کە جیاوازی نێوان هەرێمی هەوایی (الأقليم الجوي) و بۆشایی ئاسمانی (الفضاء الكوني) چییە، کە بەم شێوەیە دەیخەینە روو[٩٦]:

أ- بەرگە هەرێمی هەوایی: توخمی سێیەمی دەوڵەتە لەگەڵ توخمەکانی وشکانی و ئاوی. ئەو بەشەیە لە بۆشایی ئاسمان کە راستەوخۆ لە سەرووی زەویەوە هەوادارە. ئەو بەشەیە لە دەوڵەت کە دەکەوێتە ژێر ڕکێفی سەروەرێتی، یان ئەو بەشەیە کە دەوڵەت بەگوێرەی ڕێککەوتنێك یان پەیماننامەیەکی نێودەوڵەتی دەسەڵاتەکانی خۆی لەسەر پراکتیزە دەکات.

ئەو ڕێسایەی کە ئەم هەرێمە هەواییە ڕێکدەخات، پێی دەگوترێ یاسای نێودەوڵەتیی هەوایی، گرنگی ئەم هەرێمە هەواییە کە بەچینە هەواییەکان دیاری دەکرێت، لەگەڵ یەکەم هەوڵی فڕۆکەوانیی دەستی پێکرد، کاتێ لە ٢١ی تشرینی دووەمی١٧٨٣ز دا باڵۆنێك هەڵدرایە هەوا کە کەسێکی هەڵگرتبوو، ئەمەش سەردەمێکی نوێی لێ کەوتەوە لە مێژووی کۆمەڵی نێودەوڵەتی و کاریگەریی لەسەر زۆر لە بیرو بۆچوونە سیاسی و سەربازیەکان دانا.

---

٩٥. بۆ زیاتر بروانە سەرچاوەی پێشوو، ل٣٧٧ ودواتر.

٩٦. د. عبدالكريم علوان، الوسيط في القانون الدولي العام، (الكتاب الثاني)، مكتب دار الثقافة للنشر والتوزيع، ط١، ١٩٩٧، ص١٣٠ وما بعدها.

بەبەکارهێنانی فڕۆکە لە جەنگی یەکەمی جیهاندا، چەکی ئاسمانی بایەخی زۆرتری پەیداکرد. دواتر پیشەسازیی فڕۆکەوانی بەرەو گواستنەوەی بازرگانیی دوەلی چوو، ئەمەش وایکرد کە فڕۆکە زۆر بەفراوانی بەکاربێت، بەهۆی ئەم پێشکەوتنەش چەندین توێژینەوەی یاسایی لە ساڵی١٩٠١ەوە تا ئێستا کراون و کۆمەڵی نێودەوڵەتی چەندین ڕێککەوتننامەی بۆ ڕێکخستنی ئەم بارانە ڕێکخستووە، کە بە ناوبانگترینیان ڕێکەوتننامەی شیکاگۆی ساڵی ١٩٤٤-ە.[٩٧]

لێرەوە دەکرێ پێناسەی ئەم یاسایە بەم شێوەیە بخەینەڕوو: کۆمەڵە ڕێسایەکە، کاروباری بواری ئاسمانیی نێوان دەوڵەتان و ئەحکامەکانی و ڕەگەزنامەی فڕۆکەوانی لە ئاسماندا ڕێکدەخەن. سەروەرێتیی دەوڵەت لەسەر هەرێمی هەوایی بە شێوەیەکی شاقوولی تا ئەو ئاستە درێژ دەبێتەوە کە فڕۆکە دەتوانێ هاتوچۆی هەوایی پێدا بکات و ئەم ڕووبەرە بە ٣٠-٤٠کم دەخەملێنرێت.[٩٨]

لە ڕێککەوتننامەی شیکاگۆ، مادده (١) دا هاتووە کە دەوڵەتان دان بەوەدا دەنێن هەر دەوڵەتێك سەروەرێتی تەواوی بەسەر بۆشایی ئاسمانی خۆیدا هەیە و پێنج چالاکی ئازادی فڕۆکەوانی هەیە کە ئەمانەن[٩٩]:

- فڕین بەسەر هەرێمی دەوڵەتێکی بێگانەدا بەبێ نیشتنەوە.
- نیشتنەوە بۆ مەبەستی نابازرگانی بەڵکو بۆکاری تەکنیکی و سوتەمەنی و چاککردنەوە.
- مافی فڕۆکەکانی بازرگانییە کە لە هەرێمی دەوڵەتێکی ئەندام لە ڕێککەوتننامەکەدا بنیشنەوە، سەرنشین و کەلوپەل و پۆستەی ئەو دەوڵەتە دابەزێنێ کە لێیانەوە هاتوون.
- مافی فڕۆکەی بازرگانییە سەرنشین هەڵبگرێ و کەلوپەل باربکات لە هەرێمی دەوڵەتێکی بێگانەوە بۆ دەوڵەتی خۆی.
- هەڵگرتنی نەفەرو بارکردن لە دەوڵەتێکی ئەندام بۆ یەکێکی تر.

---

٩٧. د. حامد سلطان، القانون الدولی العام، المصدر السایق، ص٥٥٠ وما بعدها، ود. محمد سامی عبدالمجید ود. مصطفی سلامة حسین، القانون الدولی العام، مرکز مکتب الثقافیة، الدار الجامعیة، ١٩٨٨، ص٢٠٥، وما بعدها.

٩٨. د. سهیل حسین الفتلاوی ود. غالب عواد حوامدة، موسوعة القانون الدولی العام، الجزء الثانی، دارالثقافة للنشر والتوزیع، ط١، ٢٠٠٧، ص١٤٦.

٩٩. د. محمد سامي عبدالحمید وصاحبه، القانون الدولي العام، المصدر السابق، ص٢٠٦.

هەروەها ئەو بابەتانەی کە پەیوەندییان بە ئەنجامدانی تاوان لەسەر فڕۆکەو.... هتد هەیە لە چوارچێوەی ئەم ڕێککەوتنە جۆربەجۆرانەدا چارەسەرکراون.

هەرچی بۆشایی ئاسمانیشە ئەو بەشەیە لە ئاسمان کە بەهۆی نەبوونی ئۆکسجین و نەمانی کێشی زەوی لە باری ئاساییدا بۆ ژیان و نیشتەجێ بوون دەست نادات. هەربۆیە هەندێ لە یاساناسان چەمکی ئەم یاسایە بۆ دوو لقی سەرەکی دابەش دەکەن، یەکەمیان: پەیوەستە بەو دەقە یاساییانەی کە چالاکی مرۆڤ ڕێکدەخەن لە بەرگە هەوادا، کە ئامرازە سەرەکییەکەی فڕۆکەیە، پێیان دەگوترێت یاسای فڕۆکەوانیی بازرگانی، دووەمیان: تایبەتە بە چالاکی مرۆڤ لە دەرەوەی بەرگە هەوا، واتە لەو شوێنەی هەوا نامێنێ، سەروەریێتیی دەوڵەتیش نامێنێ، لێرە دا پێی دەگوترێت یاسای ئاسمانیی هەوایی، کە ئامرازەکانی کەشتییە ئاسمانییەکانن.[١٠٠]

ب- بۆشایی ئاسمانی لە سەرووی هەرێمی هەوایی. لەگەڵ بەرەوپێشچوونی زانست و تەکنۆلۆژیادا، یاسای ئاسمانی دەرەوە پێشکەوتووە و لەگەڵ بوونی گرفت و هەڵوێست و دەرهاویشتەی نوێ، بێگومان پێویستی بە ڕێسای یاسای دیاریکراو هەیە. لەگەڵ ناردنی یەکەم کەشتی ئاسمانیی رووسی، سەلونتیك، لە ساڵی ١٩٥٧دا پێشکەوتن و پتربوونی چالاکییەکانی مرۆڤ لە بۆشایی ئاسماندا، دواتر ناردنی یەکەم کەشتیوانی روسی ئاسمانی گاگارین لە ساڵی ١٩٦١و دابەزینی یەکەم کەشتی لەسەر ڕووی مانگ، (ئەپولو)ی ئەمریکی، لە ساڵی ١٩٦٩ بە کەشتیەوانەوە. پێویستی دانانی ڕێسا بۆ ئەم لقە گرنگەی یاسای نێودەوڵەتیش هاتەئاراوە. بەتایبەت کە کێبڕکێیەکی توند لەنێوان رووسیاو ئەمریکا هەبوو، هەربۆیە کۆمەڵەی گشتیی نەتەوە یەکگلاتووەکان لە ساڵی ١٩٥٨ بە بڕیاری ١٣٤٨ دەزگایەکی دانا بۆ دانانی ڕێسای یاسایی بە مەبەستی ڕێکخستنی بواری بۆشایی ئاسمانی (بەناوی لیژنەی بەکارهێنانی ئاشتییانەی بۆشایی دەرەکی). ئیدی (٥) ڕێککەوتننامەی سەرەکیی تایبەت بە دۆزینەوەو کۆنترۆڵی بۆشایی ئاسمان هاتنەئاراوە کە ئەمانەن.[١٠١]

○ پەیماننامەی تایبەت بەو پرینسیپانەی کە چالاکی دەوڵەتان بەڕێوەدەبەن لە دۆزینەوەو بەکارهێنانی بۆشایی ئاسمانیی دەرەکی بە مانگ و تەنە ئاسمانیەکانیشەوە لە ٢٧ی کانوونی

---

١٠٠. د. أبو زيد رضوان، القانون الدولی الجوی وقانون الطيران التجاری، دارالفكر العربي، القاهرة، ص٨.

١٠١. د. محمد المجذوب، الوسيط في القانون الدولی العام، المصدر السابق، ص٤٣٥، ود. أحمد أبو الوفا، الوسيط في القانون الدولی العام، ص ص٢٧٦ -٢٧٧.

١٩٦٧، کە باس لە ئازادیی دۆزینەوەو بەکارهێنان و خستنە ژێر ڕکێفی فەزا دەکەن، کە سەروەریێتی هیچ دەوڵەتێکی بەسەرەوە نییە.

- ڕێککەوتننامەی ڕزگارکردنی کەشتیەوانان، گەڕانەوەی خۆیان و ئەو شتانەی کە چوونە بۆشایی لە ٢٢ی نیسانی ١٩٦٨ بەسترا، لەمەڕ چۆنیەتی یارمەتیدانی کەشتیوان لە کاتی ڕووداو، هەروەها گەڕاندنەوەی کەشتییەکە بۆ دەوڵەتی خۆی.
- ڕێککەوتننامەی تایبەت بە بەرپرسیاریێتیی نێودەوڵەتی تایبەت بەو زیانەی کە لە کەشتی ئاسمانی دەکەویێتەوەو لە ٢٩ی ئازاری ١٩٧٢ دا بەسترا. ئەمەش لەسەر هەموو ئەو داوایانە جێبەجێ دەبێت کە لە هەر زەرەرێکی کەشتیوانی ئاسمانییەوە سەرچاوەی گرتبێت، جا کەشتییەکە سروشتێکی سەربازی هەبێت یان شارستانی.
- ڕێککەوتننامەی تۆمارکردنی ئەو شتانەی کە بۆ بۆشایی هەڵدەدرێن. ئەم ڕێککەوتننامەیە لە ١٤ی کانوونی یەکەمی ١٩٧٥دا بەستراوە کە دەبێ دەوڵەتان کەشتییەکانیان لە لای سکرتێری نەتەوە یەکگرتووەکان تۆمار بکەن.
- ڕێککەوتننامەی ساڵی١٩٧٩ کە حوکمی چالاکی دەوڵەتان سەبارەت بە مانگ و تەنە ئاسمانیەکان دەکات، کە نزیکە لە دەقەکانی پەیماننامەی ساڵی ١٩٦٧، ئەگەر چی دانی بەوەدا داناوە کە مانگ و بەروبوومەکانی کەلتوری هاوبەشی مرۆڤایەتین.

هەروەها گرفتەکانی تر سەبارەت بەم چالاکییانە لە چوارچێوەی ئەم ڕێککەوتننامەیەدا چارەسەرکراون.

١٠- یاسای پەنابردنە بەر هێز:

لە بواری یاساناسی نێودەوڵەتیدا، یاسای نەهێشتنی شەڕ یان مافی شەڕکردنیشی پێ دەگوترێت. پەنابردنەبەر بەکارهێنانی هێز، تا کۆتایی جەنگی یەکەمی جیهانیش کارێکی ناڕەوا نەبوو، بەڵکو وەك ڕێگەیەکی پەسەندکراو بۆ کۆتاییهێنان بە ململانێکان دادەنرا.

ئەم بۆچوونە ئەو پرسیارە دێنێتە پێش کە ئایا جەنگ کارێکی رەوایە؟ ئەگەر شەڕی دەوڵەت بۆ بەرپەرچدانەوەی کارێکی دوژمنکارانە بێت، یان بۆ پاراستنی مافێکی بێت، کە بەبێ پاساو پێشێلکراوە، ئەوا جەنگ لەم بارەدا لە لایەك لە خانەی بەرگری لە خۆکردندایە و لە لایەکی تر سزایە کە پارێزگاری لە مافی ئەو دەوڵەتە دەکات بۆ پاراستنی ماف و رەتدانەوەی کاری دوژمنکارانە. بەڵام ئەگەر جەنگ بۆ زاڵبوون و داگیرکردن و دەسەڵات سەپاندن و خستنەژێر رکێفی دەوڵەتانی تر بێت، ئەوا کارێکی ناڕەوایە و دەبێ بە رەهایی

قەدەغە بکرێت، بۆیە زۆربەی یاساناسان باس لە جەنگی ڕەوا دەکەن کە دەوڵەت پەنای بۆ دەبات بۆ ئەوەی بەرگری لە ماف و بەرژەوەندییەکانی بکات و ئەم شەڕە ڕەوایی وەردەگرێ، بەڵام جەنگی ناڕەوا یان دوژمنکارانە، ئەوا سیفەتی ناڕەواییان پێدابوو و هەر کارێکی لەم چەشنە ئەوا بە شەڕانگێزی لە قەڵەم دەدرێ، بۆیە یاسای جەنگ و بەکارهێنانی هێز هەیە تا ئەم کارانە ڕێکبخات و لە گەڵ لایەنی مرۆڤایەتی بگونجێت.[102]

بەڵێننامەی نەتەوە یەکگرتووەکان بە یەکجاری قەدەغەی کردووە کە ئەندامانی ئەم ڕێکخراوە لە پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکانیاندا هێز بەکاربێنن، یان هەڕەشەی هێزبەکارهێنان بکەن، بەڵام لە کاتێکدا دەوڵەتێك یان کۆمەڵە دەوڵەتێك پەلامار دەدرێن لە لایەن دەوڵەتێك یان کۆمەڵە دەوڵەتێکی ترەوە، ئەوا بەڵێننامەی نەتەوە یەکگرتووەکان مافی خۆپاراستن و بەرگری لە خۆکردن چ بە تاك چ بە کۆمەڵ دەپارێزێت، هەروەها ئەنجوومەنی ئاسایش بە گوێرەی بەشی حەوتەمی میساق دەتوانێ بۆ سەرکوتکردن و گێڕانەوەی ئاشتی هێز بەکاربێنێ، هەروەها بۆ پاراستنی ئاشتی، بۆ بزووتنەوە ئازادیخوازەکان کە بۆ بە دەستهێنانی مافی چارەنووسی گەلەکانیان خەبات دەکەن، وەك پێشتر روونکراوەتەوە بەکارهێنانی هێزیان بە ڕەوا زانیوە، مافی بەرگری ڕەوایە کە لە ماددە (١٢)ی بەڵێننامەی نەتەوە یەکگرتووەکاندا هاتووە، لە لایەك لە چوارچێوەی ماف و ئەرکی دەوڵەتانە، لە لایەکی تر لە گەڵ پێداویستی یاسایی و لایەنەکانی یەکسانیپارێزی و دادخوازیدا دەگونجێت و ناساندنێکی یاسایی سیستەمی نێو دەوڵەتی هاوچەرخە.[103]

١١- یاسای ڕێکخراوە نێودەوڵەتییەکان

ڕێکخراوە نێودەوڵەتییەکان کە لە گۆڕانکارییەکانی سەدەی نۆزدەی کۆمەڵی نێودەوڵەتی کەوتوونەتەوە لە کاتێك کە بیری دەوڵەتی نەتەوەیی هاتە ئاراوە، ئەو گۆڕانە خێرایانەی کە چەمکی بەرژەوەندی و جۆری پەیوەندییەکانی نێوان دەوڵەتان دەیخوازێت. دەرکەوتنی ڕێکخراوە نێودەوڵەتییەکان و پێشکەوتنیان بۆ دوو هۆکاری سەرەکی دەگەڕێتەوە[104]:

---

١٠٢. د. علي صادق أبو هيف، المصدر السابق، ص٧٨٢.

١٠٣. د. حسن الجلبي، المصدر السابق، ص٤٣٨.

١٠٤. د. فخري رشيد المهنا و د. صالح ياسين داود، المنظمات الدولية، وزارة التعليم العالي والبحث العلمي، جامعة الموصل، ص٥-١٣.

١. بـاری ململانـێ و جـەنگی ئـەوروپا و جیهـان بەگشـتی، سـەرنەکەوتنی کـۆنگرەو هاپەیمانێتییەکان بۆ بەرقەرارکردنی ئاشتی و ئاسایش، ئەمەش وای لە رووناکبیر و بیریاران کرد کە داوای هاتنە ئارای رێکخراوی لەم جۆرە بکەن.

٢. پێشکەوتنی زانستی و تەکنۆلۆژی و شۆڕشی پیشەسازی و باری ئابووری و ئاڵوگۆڕی بازرگانیی نێودەوڵەتی، ئەمەش بـەهۆی نزیکـی نێـوان کیشـوەرەکان، پێویسـتی دەکـرد کـە رێکخستنێك هەبێت، بەردەوام و جێگیر تا گەیشتە ئەوەی کە ئەمڕۆ هەیە.

یاساناسان پێناسەی جۆربەجۆریان بۆ رێکخراوە نێودەوڵەتییەکان کردووە، دەکرێ لەناویاندا ئـەو پێناسـەیە وەربگـرین کـە دەڵـێ (رێکخـراوی نێودەوڵـەتی دامـەزراوێکی نێودەوڵـەتی هەمیشەییە، خاوەن خواستی زاتی خۆیەتی و کەسایەتی نێودەوڵـەتیی سـەربەخۆی هەیـە، بـە رێککەوتنی چەند دەوڵەتێك دێتەدی، بۆ ئەوەی ئەو تایبەتمەندی و دەسەڵاتانە پیادەبکـات کـە لە رێککەوتنەکەدا هاتوون). لەمەوە تێدەگەین ئەم رێکخراوانە چەند توخمێکیـان هەیـە وەك، خەسڵەتی نێودەوڵەتی، بەردەوامی، خواستی سەربەخۆ و خاسیەتی رێککەوتن.[١٠٥]

رێکخراوە نێودەوڵەتییەکان چەند جۆرێکن لەوانە[١٠٦]:

- رێکخراوە نێودەوڵەتییەکان- ئامانجدار: کە بۆ ئامـانجێکی تایبـەت کاردەکـەن، وەك رێکخراوی ئابووری، سەندوقی دراوی نێودەوڵـەتی، بـازاڕی ئـەوروپی، رێکخـراوی بازرگـانیی نێودەوڵەتی و هتد.
- رێکخـراوە نێودەوڵەتییـەکان- سیاسـی: وەك یـەکێتیی ئـەوروپا، بزووتنـەوەی بـێ لایەنەکان، کۆمکاری عەرەبی. هتد.
- رێکخراوە نێودەوڵەتییەکان- سەربازی: کە بە هاوپەیمانییە نێودەوڵەتییەکانیش ناوزەد دەکرێت، وەك پەیمانی ئەتڵەسی، پەیمانی جارانی وارشۆ..هتد.
- رێکخراوە نێودەوڵەتییەکان - هونەری: وەك رێکخـراوی تایبـەت بـە پارێزگـاری لـە موڵکییەتی ئەدەبی و هونەری، یەکێتیی نێودەوڵەتی بۆ گەیاندنی پەیوەندیی بەسـیم و بێتـەل، رێکخراوی نێودەوڵەتی بۆ چاودێری کەشوهەوا، رێکخراوی فڕۆکەوانیی مەدەنی..هتد.

---

١٠٥. د. رشاد عارف السيد، الوسيط فى المنظمات الدولية، ط٢، ٢٠٠٧، ص١١-١٤.

١٠٦. د. سهيل حسين الفتلاوي، التنظيم الدولي، دار الثقافة للنشر والتوزيع، ط١، ٢٠٠٧.

- ڕێکخراوی نێودەوڵەتی-کۆمەڵایەتی: وەك ڕێکخراوی پەروەردەو زانست، یەکێتی پەخش و بڵاوکردنەوە و وێستگەکان، ڕێکخراوی تر کە بایەخ بە زانست و رۆشنبیری و پەروەردەو فێرکردن و توێژینەوەی زانستی و راگەیاندن و بڵاوکردنەوە...هتد دەدەن.
- ڕێکخراوی نێودەوڵەتی- مرۆڤایەتی: وەك ڕێکخراوەکانی مرۆڤدۆستی و خێرخوازی، نموونە: لیژنەی نێودەوڵەتیی مافەکانی مرۆڤ، ڕێکخراوی مافەکانی مرۆڤی یەکێتیی ئەوروپا،...هتد، ڕێکخراوە نێودەوڵەتییە ناحکومییەکان، وەك ڕێکخراوی هیومان رایتس وۆچ، ڕێکخراوی لێبووردنی نێودەوڵەتی و ڕێکخراوی پزیشکانی بێ سنوور.
- ڕێکخراوی نێودەوڵەتی دارایی: وەك سندووقی دراوی نێودەوڵەتی و بانکی نێودەوڵەتی بۆ بنیاتنان و ئاوەدانکردنەوە....هتد.
- ڕێکخراوی نێودەوڵەتی- رۆشنبیری: بۆ ڕێکخستنی پەیوەندییە ڕۆشنبیرییەکان لەنێوان دەوڵەتان و ئاڵوگۆڕی ڕۆشنبیری و ئیسلامی وەك یونسکۆ.
- ڕێکخراوە دادوەری و یاساییەکان: وەك دادگای دادی نێودەوڵەتی و دادگای سزادانی هەمیشەیی و...... هند
- ڕێکخراوی فرەکار و مەبەست:

بەمەبەستی ئەنجامدانی چەندین ئامانجی سیاسی و ئابووری و سەربازی و مرۆڤایەتی و خێرخوازی، وەك نەتەوە یەکگرتووەکان، ڕێکخراوی خواروی ڕۆژهەلاتی ئاسیا، کۆنگرەی ئیسلامی و کۆمکاری دەوڵەتانی عەرەبی.

دووەم:

ڕێکخراوە نێودەوڵەتییەکان بەگوێرەی پێگەی جوگرافییان دابەش دەبن بۆ ڕێکخراوی جیهانی و ڕێکخراوی هەرێمی:

أ- ڕیکخراوی جیهانی: کە تیایدا ئەندامێتی بۆ هەموو دەوڵەتانە، چەند جۆرێکن لە وانە:

- ڕێکخراوی جیهانیی بێ مەرج

کە لە کۆندا هەبووە و بەبێ هیچ مەرجێك دەوڵەت قبوڵ دەکات. هەنووکە ئەم جۆرە ڕێکخراوەیە نەماوە، وەکو ڕێکخراوی پۆستی جیهانی کە تا ساڵی ١٩٤٧ مابوو.

- ڕێکخراوی جیهانیی مەرجدار:

دەبێ دەوڵەت مەرجی تێدابێت و ڕیکخراوەکە قبوڵی بکات، بۆ بوونە ئەندام دەوڵەت داوایەك پێشکەش دەکات، وەکو نەتەوە یەکگرتووەکان، ڕێکخراوی بازرگانیی جیهانی و ڕێکخراوی کاری نێودەوڵەتی.

ب-   ڕێکخراوی هەرێمی:

ئەو ڕێکخراوانەن کە پەیوەندیی نێوان دەوڵەتان ڕێکدەخەن کە چوارچێوەیەکی هەرێمی یان ناوچەیی یان بەرژەوەندیی هاوبەش کۆیان دەکاتەوە، گوتەی ڕێکخراوی هەرێمی زۆر پێشکەوتووە، کە سەرەتا گوزارشتێکی هەرێمی بوو ئەوا ئێستا هۆکاری جوگرافی هۆکاری بنەڕەتی نییە بۆ دیاریکردنی ڕێکخراوی جوگرافیی هەرێمی، بەڵکو ئەو دەوڵەتانە دەگرێتەوە کە لەیەك هەرێمدا نین وەك کۆمکاری دەوڵەتانی عەرەب کە دەوڵەتانی ئاسیاو ئەفریقیا دەگرێتەوە. چەند جۆرێکن:

- فاکتەری جوگرافی لە ڕێکخراوە هەرێمییەکاندا

فاکتەری جوگرافی بنەمایەك و پێویستییەکە بۆ دیاریکردنی ڕێکخراوەی هەرێمی و ڕێکخراوەی جیهانیش بۆ ڕێکخستن و جێبەجێکردنی ئامانجەکانیان کار بۆ دابەشکردنی جیهان دەکات بۆ ناوچەی هەرێمی جوگرافی. نموونە نەتەوە یەکگرتووەکان ناچار بوو کە چالاکییەکانی دابەش بکات لە ڕێگای ئاژانس و نووسینگەی هەرێمیی جوگرافی یان لە ڕێگەی دەوڵەتانی ناوچەنشین بە دروستکردنی ڕێکخراوی هەرێمی تایبەت بەخۆیان لەو ڕێکخراوە هەرێمییانەی کە لەسەر بنەمای جوگرافی دروست بوون وەك ڕێکخراوی دەوڵەتانی ئەمریکای لاتینی، ڕێکخراوی یەکێتیی ئەوروپا، ڕێکخراوی یەکێتیی ئەفریقیا، ڕێکخراوی ئاسیان.

- هۆکاری سیاسی لە ڕێکخراوە هەرێمییەکاندا.

جگە لە هۆکاری جوگرافی، هۆکاری هاریکاری هاتەئاراوە، ڕێکخراو هەیە لەسەر بنەمای لێکنزیکی سیستەم یان ئایدۆلۆژی دامەزراوە وەك یەکێتیی ئەوروپا، یان بەهۆی ناردەی سامانی سروشتی بنەڕەتی وەك ڕێکخراوی دەوڵەتانی هەناردەی نەوت (ئۆپك)، یان هۆکاری نەتەوەیی وەك کۆمکاری عەرەبی، یان هۆکاری ئاینی وەك کۆنگرەی جیهانی ئیسلامی، یان فاکتەری ئارامی و ئاسایش وەك بزووتنەوەی بێ لایەن و کۆمۆنوێڵسی بەریتانی و یەکێتیی رووسی بۆ دەوڵەتە سەربەخۆکان و پەیمانی باکوری ئەتڵەسی، دەکرێ ڕێکخراوی هەرێمی بۆ هەموو دەوڵەتان کراوەبێ وەك ڕێکخراوی کۆنگرەی ئیسلامی کە بۆ هەموو دەوڵەتانی ئیسلامی کراوەیە، یان داخراوە وەك ئەنجوومەنی هاریکاری دەوڵەتانی کەنداوی عەرەبی.

- ڕێکخراوی هەرێمیی سنووردار لە چوارچێوەی ڕێکخراوێکی هەرێمیدا وەك ئەنجوومەنی هاریکاریی دەوڵەتانی کەنەدا، یەکێتی مەغریبی،.......هتد.

١٢- یاسای بەرپرسیارێتی نێودەوڵەتی

بەرپرسیارێتی responoler وشەیەکی قانوونیی رۆمانییە، کە سەرەتا مانایەکی ئـابووری و دارایی دەبەخشی و هیچ ئاماژەیەکی بـۆ بەرپرسـیارێتی لـە هەڵـەی تێـدا نـەبوو لـەنێوان خاوەنقـەرزو قـەرزدارو کـەفیلی خاوەنقـەرز. بـەلاّم نـاوەرۆکی بەرپرسـیارێتی لـە سـەدەکانی ناوەڕاستدا گۆرا، یاساناسان جێگەی یاسای کلێساو پیاوانی لاهوتیـان گرتـەوەو پوختـەی ئـەو یاسایە ئەوەیە کە هەڵسوکەوتی تاك بەشێکی گرنگی بەرپرسیارێتییە، هەڵە پێوەری سـەرەکیی بەرپرسیارێتییە، دەبیّ تاك ئەنجامی هەڵەی خۆی وەئەستۆ بگریّ.گرۆسیۆس ئەم کۆنسێپتەی لە بەرپرسـیارێتی وەرگرتـووە.[١٠٧] یاسـاناس ئـەنزیلۆتی مەسـەلەی بەرپرسـیارێتی بەسـتەوە بـە قەرەبووکردنەوەی زیان لێکەوتوو. دادگای هەمیشەیی دادی نێودەوڵەتی ئاماژەی بـەم ڕێسـایە داوە لە کێشەی کارخانەی شاروف،کە دەڵێ (پرینسیپێك هەیە لە یاسای گشتیی نێودەوڵەتیـدا کە دەڵێ هەر چەشنە پێشێلکارییەکی ڕێسایەك دەبـیّ بەشـێوەیەکی گونجـاو چـاك بکرێتـەوە، قەرەبووبکرێتەوە، کە ئەمەش دەرئەنجامێکی گرنگی پێشێلکردنی هەر پەیماننامەیەکـە ئەگـەر لە پەیماننامەکەشدا نەهاتبێت. کەواتە هەڵسوکەوتی زیانبەخشی کەسێکی یاسایی نێودەوڵەتی بەرپرسیارێتیی نێودەوڵەتی دەکەوێتە سەر).[١٠٨]

لیژنـەی یاسـایی نێودەوڵـەتی سـەربە نەتـەوە یـەکگرتووەکان پرینسـیپی بەرپرسـیارێتی نێودەوڵەتی جێگیر کردووە لەسەر بابەتی بەرپرسیارێتیی دەوڵەت بەهۆی ئەو زیانەی کە تووشی کەس و پارەی بێگانە دەبێت لە خاکەکەیدا. بۆیە لە ماددەی یەکدا هاتووە کە دەبـیّ دەوڵـەت قەرەبووی بکاتەوە.[١٠٩]

سیسـتەمی یاسـایی نێودەوڵـەتی وەك سیسـتەمە یاسـاییەکانی تـر ئیلتیزامـات لەسـەر کەسەکانی دروست دەکات کە دەبیّ جێبەجێی بکات و مافیان دیاری دەکات، هەربۆیە کەسـی یاسایی نێودەوڵەتیش کە ئەرکەکانی جێبەجێی نەکرد، ئەوا بەرپرسـیارێتی دەکەوێتـە ئەسـتۆ. عورفیش ئەمەی قبولّ کردووە، هەندیّ حوکم لەم بارەوە لە ڕێککەوتننامـە نێودەوڵەتییەکانـدا

---

١٠٧. د. غسان الجندي، المسؤولية الدولية، مطبعة التوفيق، ط١، ١٩٩٠، ص ص٣-٤.

١٠٨. نفس المصدر السابق، ص٤.

١٠٩. د. علي صادق أبو هيف، المصدر السابق، ص.٢٤٨

هـاتوون، لـه ياسـاى نێودەوڵەتيـدا پێگـەى ياسـايى بـەهێزيان بـۆ پەيـدابووە.[110] كەواتـە بەرپرسيارێتيى نێودەوڵەتى، سيستەمێكى ياسـاييە كـە هـەر كەسـێكى ياساى نێودەوڵـەتى كارێكى نارەوا بكات، واتە كارێك بكات پێچەوانەى ياساى نێودەوڵەتى يان كارێك نەكات كـە بێئيلتيزامـى ياسـايى لێبكەوێتـەوەو زيـان بەكەسـێكى تـر بكـەوێت، ئـەوا بەرپرسـيارێتيى قەرەبووكردنەوەى دەكەوێتە سەر.[111]

بەرپرسيارێتيى نێودەوڵەتى يان راستەوخۆيە يـان ناراسـتەوخۆيە (كـاتێ دەوڵـەت لـەژێر سيستەمى "حيمايە، يان ماندێت، يان چاودێرى" دابێت، مەرجەكانى ئەوەن كە دەبێ كارەكـە بدرێتە پاڵ دەوڵەت، يان نارەوا بێت، لە دەرئەنجامى ئەوكارە نارەوايەدا زيان كەوتبێتـەوە. لـە ساڵى ١٩٩١ ەوە پرۆژەيەك لەلايەن ليژنەى ياساى نێودەوڵەتييەوە سـەبارەت بەبەرپرسـيارێتى نێودەوڵەتى پێشكەش كراوە.

١٣- ياساى چارەسەركردنى ئاشتييانەى ناكۆكييە نێودەوڵەتييەكان

مەبەست لە چەمكى ناكۆكييە نێودەوڵەتييەكان، ئەو داوا دژانەن كە لەنێوان دووكەس يـان زياترى نێودەوڵەتيدا هەيە، بەگوێرەى رێساكانى ياساى نێودەوڵەتى تايبەت بە يەكلاكردنـەوەى ناكۆكييە نێودەوڵەتييەكان يەكلادەبنەوەو چارەسەردەبن.[112]

لە برِيارى ٣٠/اب/١٩٢٤ ى دادگاى هەميشەيى دادى نێودەوڵەتى دا هاتووە كە مەبەست لە ناكۆكى نێودەوڵەتى، تێكگيرانـى نێـوان دوو دەوڵەتـە لەسـەر مەسـەلەيەكى ياسـايى يـان رووداوێكى دياريكراو، يان بەهۆى جيـاوازى بـيرو بۆچـوونى ياسـايى، يـان بـەهۆى جيـاوازى بەرژەوەندييەوە. ياساناسـان و مامەڵـەى نێودەوڵـەتى جيـاوازى لـەنێوان دووجـۆرە نـاكۆكيى سەرەكيى نێودەوڵەتى دا دەكەن.

يەكەميان ناكۆكى ياسايى، كە ئەو ناكۆكييەيە كە سيمايەكى ياسايى هەيە، يان لە دادگـا بـەگوێرەى رێسـاكانى ياسـاى نێودەوڵـەتى چارەسـەر و يەكلادەكرێتـەوە، چـونكە لـەم جـۆرە ناكۆكييەدا جياوازى لەسەر چۆنيەتى جێبەجێكردنى حوكمێك يان شيكردنەوەى حوكمەكەيە.

---

١١٠. د. حامد سلطان، المصدر السابق، ص٢٢١.

١١١. فالآ فريد ابراهيم، المسؤولية المدنية الدولية عن جريمة الأبـادة الجماعيـة، مطبعـة جامعـة صـلاح الـدين، اربيل، ٢٠٠٤، ص٥٩ وما بعدها.

١١٢. د. سهيل حسين الفتلاوي، ود. غـالب عـواد حوامـدة، القـانون الـدولي العـام، الجـزء الثـاني، المصـدر السابق، ص١٧٢.

دووەمیان ناکۆکی سیاسی کە سیمایەکی سیاسی هەیە بەو پێیەی یەکێ لە لایەنەکان داوا دەکات باری وەستاوو ئەوەی کە هەیە بگۆڕێت. دەبێ ئەم ناکۆکییە بە ڕێگەی تری دیپلۆماسی چارەسەر بکرێت.

هەندێ سەرچاوە ئاماژە بە ناکۆکیی هونەری یان زانستیش دەکەن کە لە ڕێگەی ئاژانسەکانی تایبەتمەندیی هونەرییەوە چارەسەر دەکرێت. ئامرازەکانی یان ڕێگاکانی یەکلاکردنەوەی ناکۆکییە نێودەوڵەتییەکان چەند جۆرێکن.[١١٣]

- ڕێگای دیپلۆماسی: کە دانوستان و کۆششی چاکەکارانە و ناوبژیوانی و لێکۆڵینەوەو بەیەکەوە سازانە.
- ڕێگای سیاسی: کە لە ڕێگەی نەتەوە یەکگرتووەکان، یان ڕێکخراوە نێودەوڵەتییەکانی ترەوە بەڕێوە دەچێت.
- ڕێگای ناوبژیوانیکردن:کە بە ئاگاداری کەسێك یان دەستەیەك و بەرەزامەندی هەردوولا و قبوڵکردنی بڕیارەکە بەڕێوەدەچێت.
- ڕێگای یەکلاکردنەوەی دادوەری: پرینسیپێکی سەرەکی هەیە کە دادوەری بەستراوەتەوە بە خواستی دەوڵەتانەوە،کە زیاتر مەسەلە یاساییەکان دەگرێتەوە. دادگاش بەگوێرەی حوکمەکانی یاسای نێودەوڵەتی یەکلایان دەکاتەوە.

١٤- یاسای پەیماننامەکان

یاسای پەیماننامەکان، سەرچاوەیەکی گرنگی یاسای نێودەوڵەتی دەگرێتەوە کە ئەویش پەیماننامە نێودەوڵەتییەکانە، ئەم یاسایە پەیماننامەکان ڕێکدەخات، مەرجەکانی بەستنیان نیشان دەدات، ڕۆڵی پەیماننامە نێودەوڵەتییە دوو قۆڵی و سەراپاگیرەکان و فرە لایەنەکان دەخاتە ڕوو، لەگەڵ چۆنیەتی بەستنی ئەو پەیماننامانە، یاسای پەیماننامەکان پێناسەی پەیماننامە و جیاوازی لەگەڵ ئەوانی ترو ئەو مەرجانەش کە پێویستە لە پەیماننامەدا هەبن دەخاتە ڕوو، هەروەها چۆن پەیماننامە پەسەند (تصديق) دەکرێت و چۆن کەسی یاسای نێودەوڵەتی دەچێتە ناویەوە. هەروەها پەیماننامە چۆن دروست دەبێت، چۆن دەوڵەتان پێیەوە پابەند دەبن، سەرپێچیکردنی چی لێ دەکەوێتەوە، چۆن دەستی پێوە دەگیرێ (تحفظات - خۆگیری)، یا هەموار دەکرێ یان هەڵدەوەشێتەوە، یان پاشەکشەی لێدەکرێ و لەکار دەخرێ،

---

١١٣. د. سهيل حسين الفتلاوي، وصاحبه، المصدر السابق نفسه.

هــەروەها كاریگــەریی پەیماننامــە لەســەر كەســێ كــە لایــەن نــەبێ لــە پەیماننامــە چــییە. ئەحكامەكانی پەیماننامە بەگوێرەی ڕێككەوتننامەی ڤیەننا بۆ یاسـای پەیماننامـەكان كـە لـە ١٩٦٩دا بەستراوە ڕێكخراون، دواتر بە درێژی باسی دەكەین.

١٥- یاسای تیرۆری نێودەوڵەتی

توندوتیژی لە مێژووی مرۆڤایەتیدا ریشـەئاژۆیە، وەك دیاردەیـەكی كۆمەڵایـەتی لەگـەڵ ڕۆژگاردا پێشڤەچوونی بەخۆوە دیتووە، دواتر تاوانەكان ڕەهەنـدی نوێیـان لـە شـێوەو قـەبارەو شێوازی ئەنجامدان بە خۆوە دیتووە، لەوانەش تاوانەكانی توندوتیژی و تیرۆرن. زۆر لـە كـردەوە تیرۆریستەكان ڕۆڵی گرنگیان لە ڕێڕەوی مێژوودا بینیوە، هۆكاری سەرەكی هەڵگیرسانی هەردوو جەنگی یەكەم و دووەمی جیهان بوون، هەزارەی سێیەمیش بە كارەساتی جیهانهەژێنی تـاوانی ١١ی سیبتەمبەری ٢٠٠١، كە بە تاوانی تیرۆری نێودەوڵـەتی لەقەڵـەم دەدرێـت، گۆڕانكـاری بنەڕەتی لە پەیوەندییە نێودەوڵەتییەكان هێنایەئاراوە.

سەدان پێناسە بۆ تیرۆر لە لایەن دەوڵەتان و ڕێكخراوە هەرێمی و كومەڵەی گەلان و ئاژانس و دامەزراوە نێودەوڵەتییەكان و یاساناسانی بواری نێودەوڵەتی و.. هتد كراوە. بەڵام تا ئێسـتا نەتەوە یەكگرتووەكان لەسەر پێناسەكردنی تیرۆری نێودەوڵەتی ڕێكنەكەوتووە.

گرنگترین ئەو پەیماننامەو ڕێككەوتننامانـەی كـە باسـیان لـە ناسـاندنی تـیرۆر كـردووە، پەیماننامەی پاریسە كە كۆتی خستۆتە سەر بەكارهێنانی هێز لە پەیوەندییە نێودەوڵەتییەكاندا. لە كۆنگرەی بروكسلی تایبەت بە تیرۆر كە ساڵی ١٩٢٦ بەڕێوەچوو، تـوانرا چـەمكی تـیرۆری سیاسی بخرێتە گەڕ. تاوانەكانی یاسای گەلان لـە كـۆنگرەی یەكـەمی یەكخسـتنی یاسـاكانی سزادان لە وارشۆ لە ساڵی ١٩٢٧، بەڵێننامەی پاریس (بریان كیلۆج)، لە ساڵی ١٩٢٨جیاوازی كرد لەنێوان جەنگی ڕەواو ناڕەواو كۆتی خستە سەر بەكارهێنانی هێزو جەختی كردەوە لەسـەر پرینسیپی قەدەغەكردنی جەنگ وەك هۆیەك بۆ یەكلاكردنـەوەی ناكۆكییـە نیودەوڵەتییـەكان، گرنگی پێدان لە لای دادوەران لە كۆنگرەی زانستی سێیەمی یەكخستنی یاساكانی سزادان لـە برۆكسل لە سـاڵی ١٩٣٠ دەسـتی پێكـردو چـەمكی تـیرۆری نێودەوڵـەتی هاتـە ناوباسـان و پێناسەی تیرۆر وا كرا كە بەكارهێنانی بە ئەنقەستی ئامرازەكانی ئەنجامدانی ئەو كارانەیە كـە ژیانی تاكەكان ڕووبەڕووی مەترسی و لەناوبردن دەكاتەوە، جـا ڕەگـەزیان هـەر چـییەك بێـت، هەروەها موڵكی مـاددیش وەك سـووتان و بـەكارهێنان و تێبـەردانی مـاددەی زیانبـەخش و بەكارهێنانی ماددەی خنكێنەرو، وروژاندنی ئاژاوەو لـە ئامرازەكـانی گواسـتنەوەو گەیانـدن،

لەکارخستنی خزمەتگوزارییەکانی دامەزراوە گشتییەکان و پیسکردنی ئاوو بەروبومی کشتوکاڵی و ئاژەڵی و بەروبوومی خۆراکی. لە کۆنگرەی چوارەمدا کە لە پاریس بەسترا لە ساڵی ۱۹۳۱، کۆنگرەی پێنجەم لە مەدرید لە ساڵی ۱۹۳٤ تیرۆری دابەشکرد بۆ دوو بەش: سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئاماژەی بۆ ئەوەکرد کە تاڵان و کاری تێکدەری و بەکارهێنانی توندوتیژی لە تاوانەکانی تیرۆری سیاسی لە قەڵەم دەدرێن، لە کۆنگرەی شەشەمی یەکخستنی یاساکانی سزادان لە کۆپنهاگن لە ساڵی ۱۹۳٥، لە تاوانی تیرۆری لە هەردوو ئاستی نێودەوڵەتی و ناوخۆی کۆڵیەوە، کە تیایدا هاتووە ئەو تاوانانەی کە مەترسی گشتی یان حاڵەتێکی ترس و تۆقاندن دێننەئاراوە بە تاوانی سیاسی لەقەڵەم نادرێن.[۱۱٤]

کۆمەڵەی گەلان لە ۱٦/ ۱۱/ی ۱۹۳۷ گەیشتە رێککەوتننامەی نەهێشتنی تیرۆرو سزادان لەسەری، کە بە رێککەوتننامەی ژنیڤ ناسراوەو دوو پێناسەی بۆ تیرۆر کردووە: پێناسەیەکی پێوەری و پێناسەیەکی ژماردنی کارە تیرۆریەکان. کۆمەڵەی گشتیی و ئەنجوومەنی ئاسایشی نەتەوە یەکگرتووەکانیش ئەگەر چی نەگەیشتونەتە پێناسەیەکی یەکگرتوو، بەڵام بۆ رووبەڕووبوونەوەو نەهێشتن و لەناوبردنی تیرۆر، چەندین بڕیاریان دەرکردووە.[۱۱٥]

هۆکارەکانی تیرۆر زۆرن بۆ نموونە، هۆکاری کۆمەڵایەتی و سایکۆلۆژی و ئابووری و سیاسی و نەتەوەیی و ئایینی و ئیدۆلۆژی و هۆکارەکانی پێشکەوتنی زانستی و تەکنۆلۆژی و رەوایی دەسەڵات و دیموکراسی و مەسەلەی مافەکانی مرۆڤ و دووڕوویی سیستەمی نێودەوڵەتی و..هتد دەگرنەوە.[۱۱٦]

پێناسەی ئێمە بۆ تاوانی تیرۆر، بریتییە لە ئەنجامدانی کردەوەیەکی توندوتیژی (ماددی یان مەعنەوی) یان هەڕەشەکردن پێی، بە شێوەیەکی ناڕەوا بۆ دروستکردنی بارێکی ترس و تۆقاندن، کە تاك و کۆمەڵەکان و قەوارەو رێکخراوەکان و دەوڵەتەکان بۆ بە دیهێنانی ئامانجی دیاریکراو پێی هەڵدەستن.[۱۱۷]

---

۱۱٤. عثمان علي حسن، الأرهاب الدولي ومظاهره القانونية والسياسية في ضوء القانون الدولي العام، مطبعة المنارة- هەولێر، ط۱،۲۰۰٦، ص۸۱.

۱۱٥. عثمان علي حسن، المصدر السابق، ص ۸۱وما بعدها.

۱۱٦. عثمان علي حسن، المصدر السابق، ص۳۸-٥۷.

۱۱۷. بۆ زیاتر بڕوانە: المصدر السابق نفسه، ص ۷٥.

١٦- خستنەڕوو و شیکاریی چەند لقێکی تر

یاسای نێودەوڵەتیی هاوچەرخ باس لە چەندین چالاکی دەکات کە پێشتر تەنیا لەلایەن یاسای ناوخۆوە باس دەکران. چەند وێستگەیەك دەخەینە ڕوو کە یاسای نێودەوڵەتی باس و خواسی لە بارەوە کردوون.[١١٨]

- یاسای دەستووری نێودەوڵەتی

ئەم یاسایە باس لە ئەرك و دەسەڵات و چۆنیەتی دابەشکردنی دەسەلاتەکان دەکات لەنێوان دەزگا جۆربەجۆرەکانی نەتەوە یەکگرتووەکان و ئاژانسە تایبەتمەندییەکان و ڕێکخراوە هەرێمیەکاندا.

بە بۆچوونی ئێمە ئەم یاسایە جارێکی تر لەوەدا نوێ دەبێتەوە کە باس لە ڕێسا هاوبەشەکانی نێوان دەستوورەکانی ناوخۆی دەوڵەتان بکات، جا چ بەهۆی پەیماننامەوە دروست بووبن، یان بەهۆی گوزارشتی ناوخۆییەوە، بواری پشتگیری و یارمەتیدانی نێودەوڵەتی لە بواری یاساییدا بۆ دەوڵەتی جیهانی سێیەم دەکرێ وەك نموونەیەکی زیندوو بزانین.

ئێستا کۆنسێپتێکی تر بۆ ئەم یاسایە دروست دەبێت بە هۆی ئەو چوونە ناو یەکە فراوان و گەورەیەی کە لەنێوان یاسای نێودەوڵەتی و یاسای ناوخۆدا هەیە، کە گەیشتۆتە ئەوەی (ئەم لقە بە مانایەکی تر خۆی بنوێنێت – دانەر)، بە تایبەت لقێکی نوێ لە بواری یاسای دەستووریدا دەردەکەوێ، لەو بوارەدا کە پرینسیپەکانی مافی مرۆڤ و دیموکراسی و دژایەتیکردنی تیرۆر هەیە، کە زۆر ۆرك شۆپ و کۆنگرەی نێودەوڵەتی لەسەر بەستراوە، وەك کۆنگرەی ئەسینای کۆمەڵەی نێودەوڵەتی یاسای دەستووری بەراورد کە لە حوزەیرانی ٢٠٠٧ دا بەسترا، کۆنگرەی سۆربۆن لە مانگی ١٠ ی ٢٠٠٧.[١١٩]

- یاسای بەڕێوەبردنی نێودەوڵەتی

کرۆکی ئەم یاسایە ناساندنی بڕیارە کارگێڕییەکانە، واتە باسکردنە لە گونجاندنی بەرژەوەندیە سیاسییەکان و بەرژەوەندییە گشتیەکانی تر کە ئیدارە لەگەڵ مافەکانی تاك باسی

---

١١٨. بڕوانە، د. محمد طلعت الغنیمی، الأحكام العامة في قانون الأمم (قانون السلام)، منشاة المعارف بالأسكندرية، ص٢٢٥ وما بعدها.

١١٩. بڕوانە جواس حسن رسول، طبیعة الأتحاد الأوروبی، رسالة ماجستیر، کلیة القانون جامعة صلاح الدین، ٢٠٠٧، ص١٧٦.

لەسەر دەکات، جا ئەوانە هاولاتی یان فەرمانبەر بن، بەمەبەستی پاراستنیان لە دەستێوەردانی حوکم بەسەرداکردن (التدخل التحکمی). لە ئاستی نەتەوە یەکگرتووەکاندا ئەم لقە لە ڕێگەی یاسای خزمەتکردنی مەدەنیی نێودەوڵەتی بەرەوپێش چوو، واتە ڕێساو مەرجەکانی بەکارهێنانی فەرمانبەرانی نەتەوە یەکگرتووەکان و ئاژانسەکانی. هەوەها دادگای دادی ئەوروپی — کە سەیری ناکۆکی نێوان دەسەلاتەکانی راپەڕاندن دەکات و لەنێوان حکوومەتەکان و پڕۆژە تایبەتییەکانی دەوڵەتانی ئەندام، بۆ ئەوەی ئەوە دیاری بکرێت کە ئایا حکوومەت لە دەوڵەتێکی ئەندامدا یاسای پێشێل کردووە، یان دەسەلاتی خراپ بەکارهێناوە، یان دەسەلاتی نرخاندن و خەملاندنی بەزاندووە، بەشداری لەم بوارەدا کردووە.[120]

- یاسای کاری نێودەوڵەتی

ئەم لقەش پێشکەوتووە بەهۆی بوونی ڕێکخراوی کاری نێودەوڵەتی، کە نزیکەی سەدەیەکە هەیەو بەردەوام لە پێشکەوتندایە بەهۆی ئەوەی کە پرینسیپی شارستانی لە بواری کاردا دەگرێتەخۆ بەشێوەیەك کە وێڕای ئەوەی هەر دەوڵەتە فەلسەفەی خۆی هەیەو یاسای کاری هەیە، بەلام باوەڕی نێودەوڵەتی بۆ باشکردنی باری ژیان و یەکسانی لە کاردا تا ئاستێکی زۆر پێشکەوتووە و لەم ڕووەوە چەندین ڕێککەوتننامە کراوە. هەروا چەندین ڕێککەوتننامەی تایبەت بەم بوارەو بۆ شرۆڤەکردنی پەیوەندیی کارو خاوەن کاروباری کار هەن.

- یاسای کۆمەلایەتیی نێودەوڵەتی (القانون الدولي الأجتماعي)

مەبەست لە یاسای کۆمەلایەتی لە سیستەمی یاسای ناوخۆ ئەوەیە کە کۆمەڵە ڕێسایەکی یاسایی دەگرێتە خۆ کە پارێزگاری کۆمەلایەتی بۆ هەموو هاولاتییەك لە دەوڵەتدا بەرجەستە دەکات لە هەر مەترسییەکی کۆمەلایەتی کە ڕووبەڕووی کۆمەڵگا دەبێتەوە. وەك پاراستنی لە نەخۆشیەکانی، بەسالاچوان، بێکاری، تاوانەکان، پاراستنی چینی کرێکاران لە ستەم و زۆری خاوەنکارەکان، دڵنیاییان بەرامبەر بە کارەساتەکانی کارو قەرەبووکردنەوەیان ڕێکخستنی کۆچی کارگەر لە دەوڵەتەوەو هاتنی بۆی و پاراستنیان. بەشێوەیەکی گشتیی ڕێساکانی یاسای کۆمەلایەتی پایەکانی ئاسایشی کۆمەلایەتی لەناو کۆمەڵگادا پتەو دەکەن. پێشکەوتنەکانی جیهان، گۆڕانی بنەڕەتییان بەسەر یاسای گشتیی نێودەوڵەتیی کلاسیکی دا هێناوە، بەشێوەیەك کە جگە لەلایەنی سیاسی، ئەم یاسایە بوارەکانی کۆمەلایەتی و زانستی و ئابووری

١٢٠. د. محمد طلعت الغنيمي، المصدر السابق، ص ص ٢٢٦- ٢٢٧.

و.... هتد، دەگرێتەوە کە پێشتر لە دەسەلاتەکانی ناوخۆی دەولەت دەهاتنە ژماردن. لەم ناوەدا چەندین رێککەوتننامەی جۆربەجۆر هاتونەتەئاراوە. هەربۆیە دەکرێ پێناسەی ئەم یاسایە بکەین کە لقێکی نوێی یاسای گشتیی نێودەولەتییە کە رێساکانی بایەخ بە بەدیهێنانی پێداویستییە کۆمەلایەتییەکانی کۆمەلی نێودەولەتی دەدات و بایەخ بە هەر کارێکی تر دەدات کە بتوانێ ئاسایشی کۆمەلایەتیی ناو کۆمەلگا بەرجەستە بکات.[١٢١]

ئەم یاسایە لە ئاستی نێودەولەتی بوارەکانی وەك، یاسای پاراستنی کارو نەخۆشیەکان و بەرەنگاربوونەوەی تاوان و پیسبوونی ژینگە و بوارەکانی مولکییەتی ئەدەبی و پیشەسازی و کشتوکال و مافە ئابووری و کۆمەلایەتی و رۆشنبیریەکان و...هتد دەگرێتەوە.

دووەم: دابەش کردنی یاسای نێودەولەتی لە ڕووی چوارچێوەی جوگرافی

کاتێ باس لە دابەشکردنی ئەم یاسایە دەکرێت لە چوارچێوەی جوگرافیدا، لەوانەیە لەگەل چەمکی نێودەولەتییەکە نەگونجێت کە دەبێ لەسەر هەموو دەولەتان و هەموو کەسە یاساییەکانی تر جێبەجێ بێت، بەلام لە بواری پراکتیکدا سەرەڕای بوونی ڕێسای لەم جۆرە، ڕێسای تریش هەیە کە لەسەر هەرێمێکی جوگرافی تایبەتدا جێبەجێ دەبێت، بۆیە دەکرێ لەم ڕووەوە یاسای نێودەولەتی دابەش بکەین بۆ[١٢٢]:

- یاسای نێودەولەتی (گشتیی): کە بەسەر هەموو کەسەکانی یاسای گشتیی نێودەولەتی جێبەجێ دەبێت بەبێ جیاوازیکردن لەسەر هەرێمێك یان شوێنێکی جوگرافی، واتە یاسایەکی جیهانییەو هۆکاری شوێن ڕۆلی ئەوتۆی تێدا نییە.
- یاسای نێودەولەتی هەرێمی (کیشوەری یان ناوچەیی): کە تایبەتە بە هەرێمێکی دیاریکراو یان کیشوەرێك، وەکو یاسای نێودەولەتیی ئەمریکی، یان ئەوروپی، یان ئیسلامی، یان ئەفریقی، یان عەرەبی و... هتد،

کەواتە یاسایەکی نێودەولەتیی کیشوەری یان هەرێمی هەیە کە سیمایەکی هەماهەنگی و هاریکاری نێوان کەسەکانی ئەو هەرێمە یان سیستەمی سیاسی لێکنزیکیان هەیە، شانبەشانی بوونی یاسای نێودەولەتی (گشتیی)، کە لەوانەیە گرفتێك بێنێتە پێش لەوانە:

١. ئایا بواری کارایی هەریەکە لە یاسای جیهانی و هەرێمی چۆنە؟

---

١٢١. د. محمد منصور الصاوي، أحكام القانون الدولي، دار المطبوعات الجامعة، ص٧٣.

١٢٢. د. أحمد أبو الوفا، المصدر السابق، ص ص٣١-٣٢.

٢. كاتێ ناكۆكی لەنێوانیاندا هاتەئاراوە، كامەیان لە پێشتر دەبێ.... هتد.

بیروڕای جۆربەجۆر هەیە، بۆ نموونە، هەندێك پێیانوایە كە دەرهاویشتەی هەریەكە لە یاسای نێودەوڵەتی و یاسای ئەوروپی جیاوازن، چونكە دەوڵەتان بەتێپەڕبوونی چەندین سەدە، یاسای نێودەوڵەتییان، پێشخستووە، بۆ بەبەدەنگەوەچوونی چەند پێداویستییەكی گرنگ و چەند مەسەلەیەكی وەك مامەڵەی چوونیەك و پێداویستی لانی كەمی ئەمان و ئاسایش و واقیعیەت و نیەتپاكی بەشدارییان لە بەرەوپێشبردنیدا كردووە، بەلاّم یاسای ئەوروپی، بەپێچەوانەی ئەمەوە بە هۆی پەیماننامەو كاری یاسادانانەوە گەیشتوونەتە هەندێ ئامانجی گرنگ و بەردەوام، بە پلەی یەكەم سروشتێكی ئابووریی هەیە لەسەر زۆربەی ئەو ئامانجانەی كە پێویست بوو جێبەجێ بكرێت ڕێككەوتوون، ئەگەرچی گرفتی قوڵ هەیە لەنێوان ئەندامانی كۆمەڵی نێودەوڵەتی بۆ جێبەجێ كردنیان بەهۆی ڕێسای یاسای گشتیی نێودەوڵەتییەوە، لەلایەكی تر هەندێ وادەبینن كە گرنگترین پرینسیپی یاسای ئەمریكی، مافی پەنابەری دیپلۆماسی، سەروەریّتی، پرینسیپی هێشتنەوەی سنووری میراتگری ئیمپریالیزم وەك خۆی، وەكەشتیەوانی لە دەریای نێودەوڵەتی،و دەستنەخستنە ناو كاروباری یەكتر، وەدیاریكردنی بەرپرسیارێتی نێودەوڵەتی،و پیادەكردنی پاراستنی دیپلۆماسیەت....هتد.

بەلاّم لە هەموو ئەم حاڵەتانەدا دەڵێین كە بالاّدەستی بۆ ئەو ڕێسایانەیە كە سیمایەكی جیهانییان هەیە نەك هەرێمی —ناوچەیی.[١٢٣]

---

١٢٣. المصدر السابق، ص٣.

٥

سەرچاوەكانی یاسای گشتیی نێودەوڵەتی

وەزیفەی یاسا لە هەر كۆمەڵگایەكدا بۆ رێكخستنی ئەو پەیوەندیانەیە كە دەكەوێتە چوارچێوەكەیەوە. ئەم ڕۆڵەش بۆ هەر كۆمەڵگایەك نیشتمانی (ناوخۆیی) بێت یان نێودەوڵەتی وەكیەكە.

پرسیار ئەوەیە كە ئایا ئەو یاسایانە چۆن لە دایك دەبن؟ چۆن گەشە دەكەن؟

لەسەر ئاستی نیشتیمانیدا كە رێكخستن و دامەزراوەیی دەزگاكان هەیە دەڵێین سەرچاوەكان هەژموونگەریین (مصادر سلطوية- sources authorities) واتە لە دەرەوەی چالاكی خەڵك و لەسەرەوە دێن و لە ڕووی هێزی یاساییەوە هەرەمیین وەك ئەوەی كە یاسای دەستووری هەیە، دواتر یاساو نیزام و رێنمایی و....هتد، كە هێز لە دەستوور وەردەگرن.

لە یاسای ناوخۆدا سەرچاوەی هەندێ ڕێسا لەو چالاكییە كارگێڕییانە دێت كە حوكمەكانی ڕووبەڕوویان دەكرێتەوە، وەك لە دانانی هەندێ گرێبەستی یاسایی كە بۆ رێكخستنی پەیوەندیی لایەنەكان دێتەئاراوە كە ڕێسای (گرێبەست یاسای لایەنەكانە- العقد شريعة المتعاقدين) هاتۆتەئاراوە.

لە لایەكی تر پەیوەندییە كۆمەڵایەتییەكان لەژێر كاریگەریی ڕەوشی كۆمەڵایەتی و ئابووری و سیاسی و...هتد، لە پێشكەوتنی بەردەوامدان، لەمەشەوە پێشكەوتنی بەها كۆمەڵایەتییەكان لە كات و كۆمەڵگایەكی دیاریكراودا دێتەپێش، ئەم گۆڕانەش هانمان دەدات كە گۆڕان لە یاساكان بێتەدی، یان لە رێگەی یاسادانانەوە، یان بەهۆی چالاكییە دادوەرییەكان، كە ڕۆڵی گرنگ دەبینن نەك هەر لە سیستەمی ئەنگلوسكسۆنی common law بەڵكو لە سیستەمی لاتینی civil lawیشدا.

بەلاّم لە چوارچێوەی یاسای نێودەوڵەتیدا، ئەوا کۆمەڵگای نێودەوڵەتی کە دەوڵەت کارەکتەری سەرەکی و پێکهاتەی بنەڕەتییە، هیچ دەسەلاّتێ جا دەستووری بێ یان تەشریعی لەسەرووی دەسەلاّتەکانی دەوڵەتەوە نییە، لەسەرووی خواست و ڕەزامەندی ئاشکراو پەنهانی دەوڵەت ڕێسای یاسایی لەسەر فەرزبکات، بەڵکو لەم کۆمەڵگایەدا ئەوا چەمکی هاوتەریبی (شانبەشانی - هاوسێیەتی) سەروەرییەکان (تجاور فی السیادات) هەیە کە لە ڕێگەیەوە دەتوانین بە سەرچاوەی یاسای نێودەوڵەتی بگەین. لەلایەکی تر مەسەلەیەکی لۆژیکی گرنگە کە بزانین سەرچاوەی ڕێککەوتن (وەك پەیماننامە نێودەوڵەتییەکان) پێشەنگی سەرچاوەکانی یاسای نێودەوڵەتییە، لەگەڵ ئەمەشدا کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی لە سەرەتای سەدەی بیستەمەوە بەرەو دەستەبەرکردن و دانانی سەرچاوەی بالاّدەسەلاّت لەم یاسایەدا ڕۆیشتووە کە هەر ئەمەش هاندەری سەرەکی دروستبوونی ڕێکخراوە نێودەوڵەتییەکان بووە.[١٢٤]

بەگشتی دوو چەمکی جیاواز سەبارەت بە فیکرەی سەرچاوەکانی یاسای نێودەوڵەتی هەیە، کە ئەوانیش چەمکی دانراوە (المفهوم الوضعي) و چەمکی بابەتی (المفهوم الموضوعي)یە.[١٢٥]

١- چەمکی دانراو:

لەم چەمکەدا بەیەکگەیشتن و ڕێککەوتنی خواستەکان تەنیا سەرچاوەی یاسای نێودەوڵەتییە، کە بەشێوەیەکی ئاشکرا پەیماننامەمان هەیە، بە شێوەی پەنهانیش عورف هەیە. ئەمانە لە یەککاتدا هەم دروستکەری ڕێسای نێودەوڵەتین و ملکەچی ئەم ڕێسایەشن.

٢- چەمکی بابەتی:

لێرەدا جیاوازی لەنێوان سەرچاوەکانی دروستکردنی یاساو (المصادر المنشئة)، سەرچاوە شکلّییەکانی یاسا دەکرێت، یەکەمیان سەرچاوە راستەقینەکانی یاسا دەگرێتەوە کە (سەرچاوە مادديیەکانی وەك رای گشتیی، ویژدانی بەکۆمەڵ، بیرۆکەی دادپەروەری، باوەڕهێنانی یاسایی، هاریکاری، هەستکردن بە پەیوەندیبوونی کۆمەلاّیەتی و....هتد) بەهۆی کۆمەڵێ لە وەقائعی ماددی وەك پێداویستی ئابووری، ڕێکخستنی سیاسی...هتد، چەمکی نموونەیی ئایدیایی وەك

---

١٢٤. د. محمد سعيد الدقاق، مصادرالقانون الدولي، من كتاب- القانون الدولي العام، د. محمد سامي عبدالمجيد، ود. محمد السعيد الدقاق، أبراهيم أحمد ضيفة، منشأة المعارف بالأسكندرية، ٢٠٠٤، ص٧,٦.

١٢٥. شارل روسو، القانون الدولي العام، ترجمة شكر الله خليفة وعبدالمحسن سعد، الأهلية للنشر والتوزيع، بيروت، ١٩٨٢، ص٣١.

بیروکاری سوننەتی- تقالید-، بیروباوەڕ، پێداویستییە کۆمەلاٌیەتی و نیشتیمانییەکان..هتد) دەگرێتەوە، ئەم سەرچاوە مادیانە پەیوەندییان هەیە بە زانستی کۆمەلاٌیەتیی یاسایی و فەلسەفەی یاسا، نەوەك بە یاسای دانراو. بەلاٌم دووەمیان سەرچاوە شكلٌییەکان (پەیماننامەو داب) یاسا دروست ناکەن، بەلٌکو تەنیا ڕۆلٌی داڕشتنەوە دەبینن.

بە گشتیی هەر ڕێسایەکی یاسایی دوو جۆر سەرچاوەی هەیە، سەرچاوەی سروشتیی ناڕاستەوخۆ کە ئیلهامی لێوەردەگیرێ و ڕێسای روحی پێ بنیات دەنێ و هۆی وجودی لێوە سەرچاوە دەگرێ، وەك پێویستی ژیان لە لایەنی کۆمەلاٌیەتی و ئابووری و پرینسیپەکانی عەدالەت و هەستکردن بەهاریکاری لەنێوان تاکەکانی ڕەگەزی مرۆڤایەتی و...هتد. سەرچاوەی دانراوی ڕاستەوخۆ کە ڕێسای روالٌەتی بوون وکیانی دەرەوەی لێ وەردەگرێ.

بەم شێوەیە سەرچاوەی بنەڕەتیی رەسمی (ئەسلٌی) کە ڕێسای یاسایی پێ دیاری دەکرێ، سەرچاوەی نارەسمی— یاریدەدەر هەیە کە دەلالەتی پێ دەکرێ لە بوونی ڕێساو بواری جێبەجێکردنەوە.

لە دوو سەرچاوەی دانراودا بەدوو دەقی ڕوون سەرچاوەکانی یاسایی نێودەولٌەتی خراونەتە ڕوو:

یەکەمیان ماددەی حەوتەم لە رێککەوتننامەی لاهای لە ١٨ی ئۆکتۆبەری ١٩٠٧ سەبارەت بە دامەزراندنی دادگای دادی نێودەولٌەتیدا هاتووە، کە ئەو سەرچاوە یاساییانە باس دەکات کە بۆ جێبەجێکردن دەشێن لەلایەن ئەم دادگایەوەو دەلٌێت (ئەو مەسەلەیەی کە بەدەق هاتووە لە رێککەتننامەیەکدا لەنێوان دوو دەولٌەت، ئەوا دادگا بە ئەحکامەکانی ئەم رێککەوتننامەیە پابەند دەبێت. ئەگەر ئەم رێککەوتننامەیە دەقێکی گونجاوی تێدا نەبوو، ئەوا دادگا رێساکانی یاسای نێودەولٌەتی جێبەجێ دەکات.و ئەگەر ڕێسایەکی دانپێدانراو نەبوو ئەوا بەگوێرەی پرەنسیپە گشتییەکانی ماف و دادوەری حوکم دەکات).

بەهۆی ئەوەی ئەم دادگایە نەهاتە واری جێبەجێکردنەوە، ئەوا ئەم پۆلێنکردنە بۆ سەرچاوەکانی یاسای نێودەولٌەتی تەنیا بەهایەکی فیقهی هەیە.

دووەمیان ماددەی ٣٨ لە نیزامی دادگای دادی هەمیشەیی نێودەولٌەتی لە ١٦ی کانوونی یەکەمی ١٩٢٠، کە بە تەواوی لە ماددەی ٣٨ لە دادگای دادی نێودەولٌەتی کە بەشێکی بەلٌێننامەی نەتەوە یەکگرتووەکانە لە٢٦ /١٩٤٥/٦. ئەو دەقە دەلٌێ:

دادگا ئەمانە جێبەجێ دەکات:

١. رێککەوتننامە نێودەولٌەتییە گشتی و تایبەتییەکان کە رێسای دانپێدانراوی نێوان دەولٌەتە پێکناکۆکەکان دەگرنەخۆ.

٢. عورفی نێودەوڵەتی.
٣. پرینسیپەکانی یاسای گشتیی کە لەلایەن نەتەوە یەکگرتووەکان دانی پێدانراوە.
٤. بڕیارەکانی دادگاو ڕێبازی گەورە یاسازانان، بە هۆی تری دیاریکردنی ڕێساکانی یاسا دادەنرێت.
٥. ئەم دەقە ڕێگر نییە لەوەی دادگا دەسەڵاتی حوکمدانی هەبێت، ئەگەر لایەنەکان ڕازی بوون بە گەڕانەوە بۆ پرینسیپەکانی دادوەری و ویژدان.

کەواتە دوو سەرچاوەی سەرەکیمان هەیە بۆ یاسای نێودەوڵەتی:

أ- سەرچاوە فەرمییەکان:

کە بریتین لە پەیماننامە و عورفە نێودەوڵەتییەکان، بنەماکانی یاسای گشتیی کە بە سەرچاوەی ڕاستەوخۆ دادەنرێن بۆ دروستکردنی بنەماکانی یاسای نێودەوڵەتی.

ب- سەرچاوە یارمەتیدەرەکان:

کە بریتین لە حوکمی دادگاکان و بۆچوونی یاسازانەکان و پرەنسیپەکانی دادو ویژدانی.

یەکەم: سەرچاوە فەرمییەکان

ئەو ڕێسا یاساییانەی کە بوونیان هەیە، لایەنی پەیوەندیدار بۆ یەکلاکردنەوەی ناکۆکییەکان ڕاستەوخۆ پەنایان بۆ دەبات، لە پێش سەرچاوەکانی ترەوە دێن. ئەم ڕێسایانە خاسیەتی سەراپاگیرو گشتگیریان هەیە و ڕەزامەندییان لەسەرە، دەتوانن ببن بە ڕێسای یاسایی نێودەوڵەتی، ببن بە ڕێسای پابەندکار. بەم شێوەیە باس لە پەیماننامەی نێودەوڵەتی و عورفی نێودەوڵەتی و پرەنسیپە گشتییەکانی یاسا دەکەین.

أ- پەیماننامە نێودەوڵەتییەکان:

پەیماننامە سەرەکیترین سەرچاوەی یاسای نێودەوڵەتییە و بەم شێوەیە دەیخەینە ڕوو:

١- پێناسەو ناساندن

پەیماننامە هەرچۆنێك بێت لەوە دەرناچێ کە گوزارشتە لە ڕێککەوتنی نێوان کەسەکانی یاسای نێودەوڵەتی کە دەیانەوێت کارێکی یاسایی لێبکەوێتەوە.[١٢٦]

١٢٦. شارل روسو، المصدر السابق، ص٣٤.

پەیماننامە، بەگرنگترین سەرچاوەی یاسای نێودەوڵەتیی گشتی دەژمێررێت، سەرجەم ئەو ڕێسا یاساییە نێودەوڵەتییانە دەگرێتەوە کە حوکمی سیستەمی بەستن و مەرجەکانی جێبەجێکردنی پەیماننامە نێودەوڵەتییەکان دەگرێتەوە لەگەڵ چۆنیەتی هەڵوەشانەوەیان کە لە ڕێککەوتننامەی ڤیننا بۆ یاسای پەیماننامەکان لە ٢٣/أیار/١٩٦٩ دا هاتووە.

بڕگەی یەکەم لە ماددەی (٢)ی ڕێککەوتننامەی ساڵی ١٩٦٩ی ڤیننا پێناسەی پەیماننامە بەم شێوەیە دەکات: مەبەست لە پەیماننامە ڕێککەوتنێکی نووسراوی نێودەوڵەتییە لەنێوان دوو دەوڵەت یان زیاتردا، کە بۆ ڕێساکانی یاسای نێودەوڵەتی ملکەچ دەکات کە لە نووسراوێکی ڕەسمیدا یان زیاتر هاتبێت و هەر ناوێکی لێ ترابێت.

برگەی دووەم لە ماددەی (١) لە یاسای پەیماننامەی عێراقیدا هاتووە کە مەبەست لە پەیماننامە بەیەکگەیشتنی ئیرادەی دوو کەس یان زیاتری نێودەوڵەتییە ((کە لە برگەی (١) داهاتووە)) بە شێوەیەکی نووسراو بە مەبەستی بەجێهێشتنی شوێنەوارێکی یاسایی کە بۆ ئەحکامەکانی یاسای نێودەوڵەتی ملکەچ دەبێت، جا ناولێنانی ئەو نووسراوە هەرچییەك بێت، وەك: پەیماننامە، ڕێککەوتننامە، ڕێککەوتن، پرِوتوکۆل، بەڵێننامە، یان پەیمان، یان کۆنووسی هاوبەش، یان یاداشتنامە، یان نامە و نووسراوی ئاڵوگۆڕکراو، یان هەر ناوێکی تر ئەگەر مەرجەکانی ئەم بڕگەیەی تێدا بوو.

بەڵام ئەم ڕێککەوتنامانە، بە ڕێککەوتننامەی نێودەوڵەتی ناژمێردرێن:

١. ئەو ڕێککەوتننامانەی لەگەڵ هۆزو گەلان دەبەسترێن.
٢. گرێبەستی هاوسەریی ئەندامانی خێزانی پاشاو فەرمانڕەوایان.
٣. ڕێککەوتننامەی نێوان دەوڵەت و تاکی بێگانە، یان نێوان تاکەکانی بێگانە.
٤. ڕێککەوتننامەی نێوان ڕێکخراوەکان و ڕێکخراوە ناحکومییەکان.
٥. ڕێککەوتننامەی نێوان ئەو هەرێمانەی کە سەربەخۆییان نییە.
٦. ڕێککەوتننامەی نێوان بزووتنەوەکانی ئازادیخواز یان بەرگری یان یاخیبووان.
٧. ڕێکەتننامەی نێوان کۆمپانیا نیشتمانی و بێگانەکان.
٨. ڕێککەوتننامەی نێوان دەوڵەت و دەوڵەتێکی تر کە بۆ کڕینی دەزگاو کەل وپەلی تایبەت دەبەسترێ، واتە ئەو گرێبەستانەی کە وەك کەسێکی یاسایی نێودەوڵەتی نابەسترێ.

بەڵام ئەم ڕێککەوتننامانە بە ڕێککەوتننامە دەژمێررێن:

١. ڕێککەوتننامەکانی نێوان دەوڵەتانی کۆمۆنوێڵسی بەریتانی.
٢. ڕێککەوتننامەی ئایینیی نێوان پاپاو دەوڵەتانی کاسۆلیك.

٣. ڕێککەوتننامەی نێوان دەوڵەت و ڕێکخراوە نێودەوڵەتییەکان.
٤. ڕێککەوتننامەی نێوان دوو ڕێکخراوی نێودەوڵەتی.

٢- تایبەتمەندییەکانی پەیماننامەی نێودەوڵەتی

لە چەند خاسیەتێکدا خۆیان دەنوێنن کە ئەمانەن[١٢٧]:

١. کرۆکی پەیماننامە نێودەوڵەتییەکان بریتییە لە بەیەکگەیشتنی ئیرادەی دوولایەن یان زیاتری کەسەکانی یاسای نێودەوڵەتی، کە دەبێ ئەو پەیماننامەیە نووسراو بێت. ئەم خاسیەتەش لە عورف و ڕێککەوتنی جێنتڵمانی جیای دەکاتەوە.

٢. لەگەڵ ئەمەشدا هەندێك پێیانوایە کە دەکرێ پەیماننامە لەسەر بنەمایەکی زارەکی دروست بێت و شتێك نییە لە یاسای نێودەوڵەتی کە شکڵی پەیماننامە ڕێکبخات. لێ ئەوەی لە ڕێککەوتننامەی ڤیەننا ماددەی (٢ برِگەی أ) ئاماژەی پێکراوە تەنیا بۆ ئەوەیە لە گرفتی نارِۆشنی و جیاوازی لە شیکردنەوەدا ڕزگارمان ببێ. کەواتە پەیماننامە دەقێکی یاسایی دووقۆڵی یان بەکومەڵە کە دەوڵەتان یان ڕێکخراوەکانی نێودەوڵەتی لەنێوان خۆیاندا دەیبەستن و بەرفرمانی حوکمەکانی یاسای نێودەوڵەتییە. کەواتە پەیماننامە ڕێککەوتننامەیەکی نێودەوڵەتییە، جاری وایە دەگوترێ ڕێککەوتننامە Convention، یان ڕێککەوتن Accord، یان پەیمان- میثاق Chart، یان پەیرِەو Statue، یان لێدوان (ڕاگەیاندن)ی هاوبەش Joint Declaration، یان یەکلاکردنەوەی کاتی (Modus vividness)، یان سیستەمی بنەرِەتی، یان پەیمان pact، یان پروتۆکۆڵ protocol و... هتد.

٣. ڕێککەوتننامە لەنێوان دوو کەس یان زیاتری کەسەکانی یاسای نێودەوڵەتی دەبێت. لێرەدا پێویستە ئاماژە بۆ ماددە (٣)ی ڕێککەوتننامەی ڤیەننا بکەین کە تیایدا هاتووە ئەم پێناسەیەی کە لە ماددەی یەکەمدا هاتووە، لەگەڵ ئەو ڕێککەوتننامانەی کە لەنێوان دەوڵەت و کەسەکانی تری یاسای نێودەوڵەتی دەبەسترێ، یان لەگەڵ ئەو ڕێککەوتننامانەی کە شێوەیەکی نووسراو بەخۆوە دەبینن کاریگەریی لەسەر نابێ:

- بەهای یاسایی ئەو ڕێککەوتننامانە.

---

١٢٧. د. محسن أفكيرين، المصدر السابق، ص٣٢ وما بعدها.

- له ڕووی شوێنی جێبەجێکردنی هەریەکە لەو ڕێسایانەی کە ئەم ڕێککەوتنە دەیگرێتە خۆ لەسەر ئەو ڕێککەوتننامەیە بەو پێیەی کە ڕێسای یاسای نێودەوڵەتییە جا سەرچاوەکەی هەر چییەك بێت.
- ڕووی جێبەجێکردنی ڕێککەوتننامەکە بەنسبەت ئەو پەیوەندییەی کە لەنێوان دەوڵەت و کەسە یاساییەکانی ترەوە هەیە.
- دەبێ بابەتی پەیماننامەکە ملکەچی ئەحکامەکانی یاسای نێودەوڵەتیی گشتی بێت.

٣- پەیماننامە: هاوواتاو جۆرەکانی

زاراوەو گوزارشتە بەکارهاتووەکانی تایبەت بە پەیماننامە زۆر و هەمەجۆرن، لە رووی پەیوەندیی و وێکچوون وجیاوازییانەوە، پولێنکردن و جۆرەکانیان بەم شێوەیە دەخەینە ڕوو[١٢٨]:

یەکەم: هاوواتاکانی پەیماننامە

پەیماننامە، چەند شێوەی هەیە لە رووی ناوو شێوەوە کە لە دەوری یەك مانا دەخولێنەوە لەوانە:

١- پەیماننامە (المعاهدة - Treatment) واتە ڕێککەوتنی نێوان دوو دەوڵەت یان زیاتر بۆ دیاریکردنی ماف و ئەرکەکانیان، یان بۆ چارەسەری کێشەیەك یان بۆ پەیوەندیی لەگەڵ یەکدیکردن، یان بۆ دانانی ڕێساو سیستەمێك کە دەوڵەتان پەیمان بدەن ڕێزی لێ بگرن و کاری پێ بکەن. پەیماننامە بە پلەی یەکەم ڕێککەوتنی لایەنە نێودەوڵەتییەکانە، ئەگەرچی ئەم ڕێککەوتننامانە ناوی جۆراوجۆرو شێوازی هەمە چەشنە و مەبەستی هەمەجۆریان هەبێت. بۆ دیاریکردنی کرۆکی ئەم چەمکە بەشێك لە یاساناسان دەڵێن ئەم وشەیە بەسەر هەموو ئەو ڕێککەوتننامانەدا جێبەجێ دەبێت کە تایبەتن بە مەسەلەیەکی گرنگ، وەك پەیماننامەی هاوپەیمانێتی، ئاشتەوایی و بازرگانی.

پەیماننامە بە مانا تایبەتییەکەی بەو ڕێککەوتننامە نێودەوڵەتییانە دەگوترێت کە سیمایەکی سیاسییان هەیە و گرنگن وەك پەیماننامەی دۆستایەتی و هاوپەیمانێتی.

---

١٢٨. د. محمد المجذوب، الوسيط في القانون الدولي العام، المصدر السابق، ص٤٨٨ وما بعدها. د. السيد مصطفى أحمد أبو الخير، المبادئْ العامة في القانون الدولي المعاصر، أيتراك للطباعة والنشر، ط١، ٢٠٠٦، ص ص٦-٧.

٢- ڕێککەوتننامانـــە (اتفاقيـــة – Convention) ئاســـان نييـــە پەیماننامـــەو ڕێککەوتننامــە لێکجیابکرێنــەوە. مــاددەی ٣٨ی نیزامــی دادگــای دادی نێودەوڵــەتی وەك هاووات‌ــای پەیماننامــە، بــاس لــە ڕێککەوتننامــە دەکــات. لەگــەڵ ئەوەشــدا هەنــدێك دەڵــێن ڕێککەوتننامە لەم بارانەدا بەباشتر لە پەیماننامە دادەنرێت:

- کاتێ یەکێ لە لایەنەکان ڕێکخراوێکی نێودەوڵەتی بێت، چونکە بەستنی پەیماننامـە پێویستی بــە مایــەی خــۆتێکردنی ســەرۆکی دەوڵــەت هەیــە، ڕێکخراوەکــان ســەرۆکی لــەم چەشنەیان نییە. بۆیە ئەو پەیماننامانەی کــە نەتــەوە یــەکگرتووەکان و لقــەکانی دەیبەســتن، ڕێککەوتننامەیان پێ دەوترێت.
- کاتێ باسی ڕێککەوتننامەیەکی بەکۆمەڵ دەکرێت کە ڕێسای یاسـایی نێودەوڵــەتیی تێدا بێت، وەکو ڕێککەوتننامــەی لاهــای ســەبارەت بــە یاســای جــەنگ و یەکلاکردنــەوەی ناکۆکییە نێودەوڵەتییەکان، ڕێککەوتننامەکانی ژنێڤ سەبارەت بە بوارە جۆربەجۆرەکان.
- کــاتێ بــاس لــە ڕێککەوتنــەکانی بــواری ئــابووری دەکرێــت، وەك ڕێککەوتننامــە گومرکییەکان.
- ڕێککەوتننامە بەو ڕێککەوتننامە فرەلایەنە دەگوترێت کە هاریکاری نێوان دەوڵەتان ڕێکدەخا و دەیەوێ سازییەکی یاسایی بۆ ئەو مەسەلانە دروسـت بکــات کــە جێــی بایــەخی کۆمەڵی نێودەوڵەتیین.

٣- ڕێککەوتن، پێکهاتن (اتفاق- Accord)

مانای زمانەوانیی – ڕێککەوتن- واتە کۆدەنگی بۆچوون و تێگەیشتن لەسەر خاڵێــك یــان مەسەلەیەکی دیاریکراو. بە زمانی یاسایی واتە ئەو هەڵســوکەوت (ڕەفتــار)ەی کــە دوولایــەن (یان زیاتر) بە ڕەزامەندی خۆیان دەیگرنەبەر کە ئامانجی هاتنــەئارای دەرئــەنجامێکی یاســایی بێت لەنێوانیاندا. ئەمەیان شێوەو مەبەستی جیاوازی هەیە، کە دەکرێ لەنێوان دەوڵەتان، یــان دەوڵەت و ڕێکخراوێکی نێودەوڵەتی بێت، یان لەنێوان ڕێکخراوە نێودەوڵەتییەکاندا بێــت، یــان دەوڵەت و تاك، یان لەنێوان تاکەکاندا بکرێ. دەکرێ ڕێککەوتنێکی هەرێمی، یــان بازرگــانی، یان پیشەسازی، یان ڕۆشنبیری بێت، هەروەها دەکرێ بەو شێوەیە ببەسترێ کە پەیماننامەی پــێ دەبەسترێت یان بەهەر شێوازێکی تر. کەواتە زیاتر بۆ ئەو هاوپەیماننامە دوو قۆڵییانە بەکاردێت کە سیمایەکی هونەرییان هەیە.

٤- وێڕای پەیماننامە و ڕێککەوتننامە و ڕێککەوتن چەند زاراوەیەکی تر هەن وەك:

١. پەیمان (العهد – Pact): بەو ڕێککەوتننامانە دەگوترێت کە گرنگییەکی تایبەتییان هەیەو دەیانەوێ پیرۆزییەکی پێ بدەن، (نمونە پەیمانی کۆمەڵەی گەلان).

٢. بەڵێننامە (الميثاق- Chart) زیاتر بەو ڕێککەوتننامە نێودەوڵەتییانە دەگوترێت کە شێوازێکی دەستووری و ڕێکخستنیان هەیە، کە زێتر بۆ دروستبوونی ڕێکخراوی نێودەوڵەتی بەکاردێت.

٣. پەیڕەو (النظام- Statue)کە بەو پەیماننامەیە دەگوترێت کە شێوازێکی دامەزراوەیی هەیە و زێتر بۆ دروستبوونی ڕێککەوتننامە نێودەوڵەتییەکان بەکاردێت، وەك نیزامی بنەڕەتی دادگای دادی نێودەوڵەتی.

٤. گرێبەست (العقد- Act) بەو پەیماننامانە دەگوترێت کە ڕێسای یاسایی دادەنێن.

٥. جاڕنامە- بەیان (الاعلان – البيان) وەك ڕاگەیاندنە نێودەوڵەتییەکان.

٦. پرۆتۆکۆڵ (Protocol): زاراوەیەکە بۆ کاروباری جۆراوجۆر بەکاردێت، کە دەیەوێت ڕێسای یاسایی دابنێ یان پەیماننامەیەك جێبەجێ بێت یان هەموار بکرێت یان شی بکرێتەوە یان تەواو بکرێت. یان بە گوتاری ڕەسمی کۆنگرەیەکی نێودەوڵەتی دەگوترێت.

٧. یەکلاکردنەوە (التسوية- Arrangement): ئامرازێکی دیپلۆماسییە دەیەوێ ڕێگای کارکردن بە پەیماننامەیەکی گشتیی پێشوو ئەنجام بدات، یان پەیڕەوێکی نوێ دابنێت.

٨. ڕێککەوتنی کاتی (Modus vividness)

٩. لێدوان، جاڕدان (ڕاگەیاندن - Decleration): بەو ڕێککەوتننامانە دەگوترێت کە جەخت لەسەر پرینسیپێکی یاسایی یان سیاسی هاوبەش دەکەنەوە. وەك لێدوانی ئەتڵەنتیی ڕۆزڤلت و چەرچل.

لە ڕاستیدا ئاسان نییە، جیاوازی لەنێوان ئەم چەمکانەدا بکرێ، چونکە لە جیاوازیی ناوەکاندا هیچ ئەنجامێکی پراکتیکیمان دەست ناکەوێت، زۆربەی یاساناسان لەسەر ئەوە کۆکن کە دەڵێن: ئەم زاراوانە یەك واتایان هەیە و حەزو ئارەزووی هەندێ سیاسەتمەدارە کە دەیانەوێ ناوی جیاجیایان لێ بنێن یان گەمە بە زراوەکان بکەن. ئەگەرنا دەکرێ هەموو ئەم زاراوانە بۆ جێبەجێکردنی ئەوکردارە یاساییە بەکاربێن، هەر هەمووشیان هەمان هێزی پابەندکارانەیان هەیە.

٥- ڕێککــەوتنی شــێوە ســاکار ((الاتفــاق ذات الشــكل المختصــر أو المبســط))، ڕێککەوتننامەی ڕاپەراندن:

پەیماننامە نێودەوڵەتییەکان لە ڕێگای سەرۆکی دەوڵەتەوە بە شێوەیەکی فەرمی دەبەسترێن. بــەڵام ئــەم ڕێککەوتنــە شــێوە ســاکارە لــە ڕێگــەی وەزارەتــی دەرەوە، یــان نوێنــەرە دیپلۆماسییەکانەوە گرێ دەدرێن بەبێ مایەی خۆتێکردنی سەرۆکی دەوڵەت.

ئەم ڕێککەوتنە کە بە چەمکی ئەمریکی Executive agreementی پێ دەگوترێت بــەم خاسیەتانە دەناسرێتەوە[١٢٩]:

١. خێرایی ئەنجامدان، چونکە بە هەنگاوەکانی دانوستان و واژۆکردنی ئەنجام دەدرێــت، زۆرجار بە نامە، یان بەیاننامە، یان یاداشتێك، یان ڕاگەیاندنێکی تۆمارکراو دەردەچێت و بە سەرجەم ئەو هەنگاوانەدا ناڕوات کە بەگشتی پەیماننامەی پێدا تێدەپەڕێت، بەڵکە تــەنیا بــە واژۆکردن و قبوڵکردن یان ڕەزامەندی Approbation دەچێتە واری جێبەجێکردنەوە، بــەبێ گەڕانەوە بۆ دەسەڵاتی ڕاپەراندن.

٢. ئەم جۆرە ڕێککەوتنە ئێستا زۆر بەکاردێت بە تایبەتی لە بواری ئیداری و هونەری و پەیوەندیی دیپلۆماسی و سەربازی و ئاگربەست و وەستانی شەڕو ڕێککەوتنی شێوە تەکنیکی (وەك گومرگی هەوایی و پۆستە). زۆرجار دەستووری وڵاتان ئەم ڕێککەوتننانە دیاریدەکات.

٣. دەکرێ ئەم ڕێککەوتنە خاسیەتی دوالیزمی هەبێ، بۆ لایەنیك پەیماننامــە بــێ و بــۆ لایەکەی تر ڕێککەوتنی شێوە ساکار بێ.

٦- ڕێککــەوتنی شــەرەف یــان جێنتلّمــانی (اتفــاق الشــرف - Agreement Gentleman): ڕێککەوتننامەیەکی نێودەوڵەتییە بێ هــیچ ئیلتیزامــاتێکی یاســایی کــە یاساناسی ئەنگلۆسکسۆنی پێی دەڵێ ئیلتزاماتی شەڕەف و هیچ پابەندبوونێکی یاسایی بــۆ لایەنەکان تێدا نییە. بەڵام لە ڕووی مەعنەوییەوە، لایەنەکان بەیەکەوە پەیوەســت دەکــات. نموونە: بەڵێننامەی ئەتڵەسی یان ڕاگەیاندنی ئەمریکی – بەریتانی لە لایەن ڕۆزڤلت وچەرچل لــە ١٩٤١/٨/١٤ کــە پرینســیپی هاوبەشــی سیاســەتی هــەردوو دەوڵــەتی گرتــەخۆ. ئــەم ڕێککەوتننامەیە کە لەسەر شێوەی لێدوانی هاوبەش دێت بۆ دووپاتکردنەوەی پرینســیپێکی یاسایی یان سیاسەتێکی هاوبەشە.

---

١٢٩. بڕوانە – د. عصام العطية، المصدر السابق، ص١٠٨ – ١١١.

لەم بارەدا دەوڵەت بەرپرس نییە ئەگەر سیاسەتی وڵات پێچەوانەی ئەو رێککەوتنە شەرەفییە بوو. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا زۆر بەدەگمەن رێکدەکەوێت لایەنەکان پێچەوانەی ئەحکامەکانی ئەم رێککەوتنە رەفتار بکەن، بە هۆی ئەوەی کە مەسەلەکە پەیوەست دەبێت بە شەرەف و ناوبانگی ئەدەبی ئەو لایەنە لە بواری نێودەوڵەتیدا، بەڵکو سەرۆك و حکوومەت و وەزیری دەرەوەی دەوڵەتان پابەند دەبن بە جێبەجێکردنی ئەو رێککەوتنەی کاربەدەستانی پێشەخۆیان مۆری کردووە بۆ پاراستنی سەنگی سیاسەتی نێودەوڵەتیی وڵاتەکانیان بەشێوەیەکی گشتی.

دووەم: پۆلێنکردنی پەیماننامە

لە ڕووی شکڵی و بابەتییەوە، چەند دابەشبوونێك هەیە، گرنگترینیان:

أ. لەلایەنی شکڵیەوە: پەیماننامەی دوانەیی (Bilateral) کە لەنێوان دوو کەسی یاسای نێودەوڵەتی دەبەسترێت، پەیماننامەی بەکۆمەڵ- Multi lateral))کە لەنێوان چەند دەوڵەتێکدا دەبەسترێ.

ب. لەلایەنی بابەتییەوە: دابەش دەکرێت بۆ:

١. پەیماننامەی سیاسی: کە رێککەوتنە هاوپەیمانییە سەربازییەکان، هاوکاری هاوبەش و پەیوەندییە دیپلۆماسییەکان- هتد..دەگرێتەخۆ.

٢. پەیماننامەی ئابووری: وەك پەیماننامەکانی بواری کشتوکاڵ و پیشەسازی و راگەیاندن و......هتد.

٣. پەیماننامە لەسەر بابەتی تایبەت: وەك هاریکاری هونەری، ڕۆشنبیری، یاسایی.

ئەم شێوە پۆلێنکردنە لە ڕووی فیقهی و بارودۆخی پراکتیکیەوە هیچ بەهایەکی یاسایی نییە.

أ- لەڕووی سروشت و جێکەوتی یاساییەوە: دابەش دەبن بۆ[١٣٠]:

١- پەیماننامەی گرێبەست، تایبەت (Trait's- Contracts)

ئەو پەیماننامەیە لەنێوان دوو دەوڵەت یان ژمارەیەکی دیاریکراودا ئەنجام دەدرێت سەبارەت بە کارێك یان بەرژەوەندییەکی دیاریکراو، تەنیا لایەنەکانی ئەم گرێبەستە پێیەوە پابەند دەبن وەکو پەیماننامەکانی هاوپەیمانێتی و ئاشتەواییکردن و دیاریکردنی سنوورو

١٣٠. د. حسن الجلبی، القانون الدولی العام، المصدر السابق، ص٥٤.

بازرگانی و قەرەبووکردنەوە و.....هتد. ئەم پەیماننامە تایبەتانە وەك سەرچاوەیەکی ڕێسایی یاسای نێودەوڵەتی گشتیی ئەژمار ناکرێن، بەڵکو دەکرێ وەك هۆیەکی ناڕاستەوخۆ بۆ جێگیربوونی ڕێسایەکی نێودەوڵەتی بن، ئەوەش لە بارێکدا ئەگەرهاتوو ئەم جۆرە گرێبەستە تایبەتە لەسەر بابەتێك لەنێوان چەند دەوڵەتێکدا دووبارە بۆوە و ببێتە عورفێك کە دەوڵەتان پێیەوە پابەند بن و پابەندێتی لە عورفەکە وەربگرن. نموونە: ڕێسای رادەستنەکردنەوەی پەنابەرە سیاسییەکان کە بە بەردەوامی لە پەیماننامە تایبەتییەکاندا دووبارە بۆتەوە، سەرئەنجام بوو بە عورفێکی نێودەوڵەتی.

٢- پەیماننامە دانەریەکان-گشتییەکان (الشارعة - Traits Lois)

ئەم جۆرە پەیمانە لەنێوان کۆمەڵە دەوڵەتێکدا دەبەسترێت و تیایدا لەسەر دروستکردنی چەند ڕێسایەکی گشتیی یان سیستەمێك ڕێکدەکەون کە هەموو دەوڵەتان پێیەوە پابەند دەبن بەو دەوڵەتانەشەوە کە تیایدا ئەندام نین، واتە تەنیا بەسەر ئەو بارەدا جێبەجێ نابێت کە لە پێناویدا دروستکراوە، بەڵکو بەسەر هەموو حاڵەتێکی ئایندەیشدا جێبەجێ دەبێت. ئەم پەیماننامەیە وەك یاسای ناوخۆ وایە چونکە ڕێسای یاسایی دادەنێت و بەم پێیە سەرچاوەیەکی سەرەکی یاسای نێودەوڵەتیی گشتییە. نموونە: وەك پەیماننامەی ژنێڤ بۆ یاسای مرۆیی نێودەوڵەتی، بەڵێننامەی نەتەوە یەکگرتووەکان..هتد.

لێرەدا هەم ئەو دەوڵەتانەی کە ئەم ڕێککەوتننامەیان پەسەند کردووە، پێیەوە پابەند دەبن، بەو دەوڵەتانەشەوە کە نەچوونەتە ناویەوە وەکو ئەوەی نەریتێکی نێودەوڵەتیی بێت، پێیەوە پابەند دەبن.

٤- بەستنی پەیماننامە

ئەو هەنگاوانەی کە پەیماننامەیان پێ دێتە ئاراوە لە دەستووری دەوڵەتاندا، یان لە هەندێ ڕێککەوتننامەی نێودەوڵەتی یان لە عورفی نێودەوڵەتیدا هەن. زۆربەی دەوڵەتانی جیهان ڕێککەوتننامەی ڤیێننا بۆ یاسای ساڵی ١٩٦٩ی پەیماننامەکانیان واژۆکردووە. بەشێوەیەکی گشتیی هەنگاوەکان دەکرێنە چوار قۆناغ، ئەوانیش بریتین لە: گفتوگۆ، دانوستاندن (المفاوضات- Negotiation)، نوسین و واژۆکردن (التحریر والتوقیع)، پەسندکردن (التصدیق)، تۆمارکردن (التسجیل).[131]

١٣١. بڕوانە: د. احمد ابو الوفا، القانون الدولي والعلاقات الدولیة، دار النهضة العربیة، القاهرة، ٢٠٠٦، ص٥٤ وما بعدها، د. محمد عبدالحمید ود. مصطفی سلامة حسین، قانون الدولی العام، مرکز الکتب الثقافیة

یەکەم: گفتوگۆ، دانوستاندن (Negotiation)

ئامرازی قۆناغی ئاڵوگۆڕی ڕاوبۆچوونە لەنێوان نوێنەرانی دوو دەوڵەت یان زیاتر بە مەبەستی یەکخستنی بۆچوونەکان و هەوڵدان بۆ گەیشتنە چارەسەرو ڕێکخستنی باس و بابەتەکە و دانانی ڕێوشوێنی چارەسەرو ڕێکخستنی ئەو شتانەی ڕێککەوتننیان لەسەر کراوە بەشێوەی ماددە. لە زۆربەی حاڵەتدا وەزیری دەرەوە، یان نوێنەرگەلی دیپلۆماسی، یان سەرۆکی دەوڵەت خۆی دانوستان دەکات.

ڕێگەپێدان (التفويض- Pleins Pouvoirs)

دوای ئەوەی دەوڵەت نوێنەری خۆی بۆ ئەنجامدان و بەستنی پەیماننامەیەك دیاریدەکا، ئەوا دەبێ بەڵگەنامەی ڕێپێدانی بداتێ و لە یەکەم دیمانەی شاندی هەردوو وڵاتدا، دەبێ ئەم بەڵگەنامەیە ئاڵوگۆڕ بکرێت ئەگەر پەیماننامەکە دووقۆڵی بوو، یان لەلای لایەنی چاودێری کۆنگرە دایبنێ، ئەگەر پەیماننامەکە چەندلایەنە بوو.

ماددەی (٢ بڕگەی ج) لە یاسای پەیماننامەکانی ساڵی١٩٦٩ی ڤێننا، بەم شێوەیە پێناسەی ڕێگەپێدان دەکات کە: بەڵگەنامەیەکە لە دەسەلاتی تایبەتیی دەوڵەت دەردەچێت بۆ دیاریکردنی کەسێك، یان چەند کەسێك تا نوێنەرایەتیی ئەو دەوڵەتە بکەن لە دانوستاندن بۆ گرێدانی پەیماننامەیەك یان قبوڵکردن و چەسپاندنی، یان ڕەزامەندی نیشاندانی دەوڵەت بۆ ئیلتیزامکردن بە پەیماننامەیەك، یان هەستان بەهەر کارێك بەرامبەر پەیماننامەیەك. کەواتە ڕێگەپێدان مەسەلەیەکە بۆ یاسای ناوخۆی هەر دەوڵەتێك دەگەڕێتەوەو هەر کەسێك دەبێتە نوێنەری دەوڵەت لەم حاڵەتانەی خوارەوەدا:

١. ئەگەر بەڵگەنامەی ڕێگەپێدانی داواکراوی پێ بوو.

٢. ئەگەر لە بارودۆخەکەدا ئەوە ڕوون بۆوە کە نیازی دەوڵەت وایە ئەو کەسە ببێتە نوێنەری وڵاتەکەی.

٣. سەرۆکی دەوڵەت، سەرۆکی حکوومەت، وەزیری دەرەوە، سەرۆکی نێردراوە دیپلۆماسییەکان و نوێنەرانی دەوڵەت لە کۆنگرەیەکی نێودەوڵەتی یان ڕێکخراوێکی نێودەوڵەتی و نوێنەرانی دەوڵەتەکانیان.

للنشر والتوزيع، ١٩٨٨، ص٢٧، ود. محمد سعيد الدقاق، مصادر القانون الدولی، من كتاب القانون الدولی العام، المصدر السابق، ص٢١ وما بعدها.

بڕوانە ماددەی ٧ لە بڕگەی ٥ لە ڕێککەوتننامەی ڤێننا لە ساڵی ١٩٦٩.

ئەگەر کەسێك هەر کارێکی کردو ڕێگەی پێنەدرابوو لەلایەن دەوڵەتەکەیەوە، ئەوا کارەکەی هیچ جێکەوتێکی یاسایی نابێ، مەگەر دواتر دەوڵەتەکە ڕێگەی پێبدات. ئەو کاتە لەو ڕۆژەی کە کاری کردووە هەڵسوکەوتەکانی مولزەم دەبن، بەو پێیەی ڕێگەپێدانی دواتر وەك ڕەزامەندیی پێشینەیە.

دووەم: نووسین (پرۆژە)ی پەیماننامە (ڕەشنووس - مسودە)

ئەگەر وتوێژ گەیشتە پلەی بەیەکگەیشتنی بۆچوونەکان، ئەوا پەیمانەکە دەنوسرێتەوەو لایەنەکان واژۆی لەسەر دەکەن. دەکرێ بڵێین کە نووسینەوەکە بۆتە مەرجێکی کلاسیکی و عورفی نێودەوڵەتی لەسەری ڕاهاتووە.

لەکاتی نووسینی پەیماننامە چەند مەسەلەیەك دێتە پێش کە بریتین لەمانەی خوارەوە[١٣٢]:

- **زمانی پەیماننامە**

گرنگترین ڕوخسارو شێوەی پەیماننامەی نێودەوڵەتی ئەو زمانەیە کە پێی دەنوسرێتەوە. ئەگەر ڕێککەوتنەکە لەنێوان دوو لایەن و بە دوو زمان نووسرابوو، ئەوا هەردوو زمان شوێنەوار (جێکەوتی)ی یاسایی خۆیان هەیە لە کاتی لێکدانەوەو شیکردنەوەدا. بەلاّم ئەگەر ڕێککەوتننامەیەکی چەندلایەنە بوو، ئەوا لەم کاتەدا لەسەر یەکێك لە زمانە ڕەسمییەکانی نەتەوە یەکگرتووەکان ڕێکدەکەون کە ئەویش ئینگلیزی و فەرەنسی و ڕووسی و چینی وئیسپانی و عەرەبین.

- **پێکهاتەی پەیماننامە:**

پەیماننامە لە رووی شێوەو پێکهاتەوە بۆ سێ حاڵەتی ناوخۆیی دابەش دەبێت:

١- ناونیشانی پەیماننامە: لایەنەکان لەسەر ناونیشان ڕێکدەکەون. لە ڕێککەوتننامەی دووقۆڵیدا وێنەی بەڵگەنامەی هەر دەوڵەتەیان، ناوی خۆی لەپێشتر دەنووسێ. نموونە: ڕێککەوتنی عیراق ئێران بۆ ئەو وێنەیەی لای عیراق دەبێت.

٢- **دیباچە (پێشەکی):** پێشەکی پەیماننامەیە و پێویستی دەرچوون — هۆیەکانی (الأسباب الموجبة) بەستنی پەیماننامەو ئامانجەکان و ناوی لایەنەکانی تێدا دەنووسرێت، کە هەندێ جار

١٣٢. د. حامد سلطان، المصدر السابق، ص١٦٠ وما بعدها. و د. عصام العطية، المصدر السابق، ص١١٩ وما بعدها.

بەناوی دەوڵەتان، یان ناوی سەرکردەکان، یان ناوی حکوومەتەکان و هەندێ جار بەدەگمەن بەناوی گەلانەوە دەنووسرێت. بەگوێرەی رای پەسەندکراو پێشەکی وەکو ناوەڕۆك و پاشکۆکان، بەشێکە لە پەیماننامەو سیفەتی پابەندکاری هەیە.

٣- **ناوەڕۆك، تێکست (المتن- الأحكام):** شێوەی دەروازەو ماددەو بڕگە بەخۆوەدەگرێ. بۆ نموونە بەڵێننامەی نەتەوە یەکگرتووەکان لە (١١١) ماددە پێکدێت و بەسەر ١٩ دەروازەدا دابەشکراوە. ئەگەر بە دوو زمان زیاتر نووسرایەوە، ئەوا باڵایی دەدرێتە یەکێکیان وەك زمانی سەرەکی، هەروەها پەیماننامە بە زمانی هەموو ئەو وڵاتانەی بەشدارییان لە پەیماننامەکەدا کردووە دەنووسرێتەوە و هەمان هێزیان هەیە. لێ باش نییە پەیماننامە بە زۆر زمان بنوسرێتەوە، چونکە ئەستەمە زاراوەی وا لە هەموو زمانەکاندا هەڵبژێردرێ بەشێوەیەك کە هیچ گرفتێك لە شیکردنەوەدا دروست نەکات. لە کاتی هاتنەئارای کێشەو گرفتدا، ئەوا سوود لە وەزیفەی ڕاوێژکاریی دادگای دادی نێودەوڵەتی وەردەگیرێت و ئەم دادگایە ئەو نارۆشنی و گرفتانە یەکلادەکاتەوە کە لە شیکردنەوەی ڕێککەوتننامەکانەوە دێنەدی.

٤- **کۆتایی:** چەند کارێکی شکڵی گرنگ دەگرێتەخۆ لەوانە[١٣٣]:

ئەو ڕێکارانەی کە پەیماننامەکە بە هۆیەوە دەچێتە واری جێبەجێکردنەوە:

١. مێژووی جێبەجێکردن.

٢. ماوەی جێبەجێکردن و ڕێگەکانی درێژکردنەوە.

٣. ڕێگەکانی هەموارکردن و چاوپێداخشاندنەوە.

٤. ڕێگەکانی کۆتاییپێهێنان.

٥. ڕێگەکانی یەکلاکردنەوەی ناکۆکییەکان کە لە جێبەجێکردن یان شیکردنەوەی پەیماننامەکە دێنەپێشەوە.

٦. زمان.

٧. بەروار و شوێنی ئاڵوگۆڕی بەڵێننامەکان.

٨. ئەو شوێنەی کە پەیماننامە ئەسڵییەکەی پێ دەسپێردرێت، ئەگەر ئەسڵی بوو.

٥- **پاشکۆ (الملاحق):** هەندێ ئەحکامی درێژکراوەو ڕێکخستنی هەندێ کاروباری هونەری وەك (نەخشە) و......هتد دەگرێتەخۆ و هەمان هێزی یاساییان هەیە کە پەیماننامەکە خۆی هەیەتی.

---

١٣٣. بڕوانە ماددەی ١١لە یاسای پەیماننامەکانی عێراق ساڵی ١٩٧٩.

سێیەم: واژۆکردن

دوای نووسینەوەی پەیماننامەکـە، قۆنـاغی واژۆکـردن دێتـەپێش کـە مانـای ڕەزامەنـدیی نوێنەرەکان دەگەیێنێ کە لە دەرەنجامی وتوێژەوە هاتۆتـەدی، هـەروەها دیـاریکردنی شـوێن و مێژووی پەیماننامە، واژۆکردنی هیچ ئیلتیزامێکی یاسـایی لەسـەر دەولـەت دروسـت ناکـات، بەڵکو تەنیا شێوەیەکی چەسپاندن و سەلماندنی ئەو شتەیە کە وتوێژەکە پێی گەیشـتووە، هـەر شاندێ، پرۆژەکە بۆ دەوڵەتەکەی خۆی دەباتەوە بۆ ئـەوەی قبـوڵ بکـرێ، هـەروەها واژۆکـردن پابەندییەکە بۆ لایەنەکان کە بەنیەتپاکییەوە پێیەوە پابەندبن و هیچ کارێك نەکەن پێچـەوانەی ئەو ڕێککەوتنە بێ کە ئامادەیە بۆ پەسندکردن یان تا دەوڵەت ڕادەگـەیێنێ ئـەو پەیماننامەیـە پەسند ناکات.[١٣٤]

ماددەی ١٢ لە ڕێککەوتننامەی ڤێننا ئەو بارانـەی دیـاری کـردووە کـە واژۆی نوێنـەری دەوڵەت شوێنەواری یاسایی ئیلزامی دەبێت بە پەیماننامە، ئەوانیش:

١- ئەگەر لە پەیماننامەکەدا هاتبوو کە بە واژۆکردن ئەم پابەنبوونە دروست دەبێت.

٢- ئەگەر ئەوە چەسپا کە دەوڵەتانی وتووێژکار، لەسەر ئەوە ڕێککەوتبوون کە واژۆکردن ئەم کاریگەرییەی دەبێت.

٣- ئەگەر لە بەڵگەنامەی راسپاردندا ئەوە هاتبوو کە تەنیا بە واژۆکردنی پەیماننامەکە، دەوڵەت پابەند دەبێت.

٤- ئەگەر نوێنـەری دەولـەت واژۆیـەکی کـرد کـە لەسـەر راوێـژکردن بـە دەوڵەتەکـەی وەستابوو، دواتر دەوڵەتەکە ڕێگەیدا بە واژۆکردنەکە و قبولێکرد.

بێگومان واژۆکردن جگە لەم سێ حاڵەتە، دەنا پەیماننامە خاسیەتی پابەندبوون وەرنـاگرێ، تەنیا ئەوکاتە نەبێ کە پەسندو قبولْ بکرێ.

ئەو کەسانەی کە بۆ واژۆکردن بەڵگەی ڕێگەپێدانیان ناوێ بریتین لە: سەرۆکی دەوڵەت، سەرۆکی حکوومەت و وەزیری دەرەوە، بەڵام ئەگەر واژۆکردن لەلایەن سەرۆکی دەستەی نێردراو یان کەسـێکی ترەوە بوو، ئەوا پێویستی بەم بەڵگەیە دەبێ بۆ ئەوەی واژۆکە بدرێتە پاڵ نوێنەری دەوڵەتەکە.

لە هەندێ بـاردا واژۆکـردن بـەپیتی یەکـەمی ناوەکـان دەبێـت، واتـە ڕێککەوتننامـەی موعەللیم (Initials) و واژۆکردن بەناوی تەواو، کە ئەمانە واژۆی کۆتـایی نابێـت و مـولزەم

١٣٤. د. حامد سلطان، المصدر السابق، ص ص ١٦٢ و ١٦٣.

نابێت، هیچ شتێك نوێنەرەكان ناچار ناكات بۆ واژۆی كۆتـایی، بـەڵكو ئەمـە دەرفەتێكـە بـۆ گەڕانەوەی هەریەكەیان بۆ دەوڵەتی خۆی.[١٣٥]

چوارەم: پەسندكردن (التصديق- Ratification)

پەسندكردن، هەڵسوكەوتێكی یاساییە كە دەسەڵاتی تایبەتمەنـد بـە بەسـتنی پەیماننامـە، ڕەزامەندی لەسەر دەردەبڕێ و قبوڵی دەكات كە پێیەوە پابەند بێت.[١٣٦]

بەمانایەكی تر ڕەزامەندیی دەوڵەتە بەگوێرەی ڕێوشوێنە دەستوورییەكان، واتـە بـەگوێرەی ڕێسای یاسای نیشتمانی كە پابەندبوونی خۆی بەشێوەیەكی كۆتایی پێ ڕابگەیێنێ.[١٣٧]

حیكمەت لە پەسندا ئەوەیە كە لەلایەك دەرفەتێك بدرێتـە دەوڵـەت بـۆ ئـەوەی چـاو بـە پەیماننامەكەدا بخشێنێتەوە، ئەگەر لەگەڵ بەرژەوەندیی وی نەگونجا، یان لەلایەكی دیكە ئەگـەر بارێك بێتە پێشەوەو وا بكات لە بۆچـوونەكانی پاشـگەز بێتـەوە. بـەڵام لەكاتێكـدا دەوڵـەت ئازادیی ڕەهای هەیە كە هەڵوێستی خۆی لە پەسند دیاری بكات، ئەوا ڕەتكردنەوەی پەیماننامە بەبێ هۆ، لەگەڵ لێهاتوویی و پرینسیپی ڕەوشتی گشتیی ناكۆكە، هەروەها كاریگەریی لەسـەر بڕوایی دادەنێت كە داخوا نوێنەرەكە لە سنووری دەسەڵاتی ڕێگەپێدراودا هەڵسوكەوتی كردووە یان نا؟ دەكرێ پەسند شێوازی ئاشكرا یان شاراوە بەخۆوەبگرێ.[١٣٨]

بەگوێرەی پرینسیپی گشتیی، پەسندكردن كاریگەریی بەسەر ڕابردووەوە نییە و ناگەڕێتەوە، كە لە ڕۆژی واژۆكردنەوە كاریگەریی هەبێ، بەڵكو تەنیا لە كاتی ئاڵوگۆڕی پەسندكردنەوە ئەو شوێنەوارەی دەبێ، مەگەر دەقێكی ئاشكرای پێچەوانەی ئەمە، هەبێ.[١٣٩]

پێنجەم: تۆماركردن (Enregistrement)

تۆماركردن بۆ دەستەبەركردنی ئامانجی ئاشكراگۆیی دیپلۆماسییە، هەروەها بۆ ڕێگرتن لە بەسـتنی پەیماننامـەی نهێنـی كـە ئاشـتی و تـەنایی نێودەوڵـەتی دەخاتـە مەترسـی و بـۆ

---

١٣٥. د. حامد سلطان، المصدر السابق، ص ١٦٣.

١٣٦. د. محمد سامي عبدالحميد، المصدر السابق، ص ٣٦-٣٧.

١٣٧. د. محمد سعيد الدقاق، مصادر القانون الدولي، المصدر السابق، ص ٢٨

١٣٨. د. على صادق أبو هيف، القانون الدولي العام، المصدر السابق، ص ٥٤٤-٥٤٦.

١٣٩. د. حامد سلطان، المصدر السابق، ص ١٦٣.

چاودێریکردنە کە بزانرێ ئەو پەیماننامەیە، پێچەوانەی ڕێسایەکی بەرفەرمان نییە لە ڕێساکانی یاسای گشتیی نێودەوڵەتی، سەرەڕای ئەوە تۆمارکردن سەلماندنی پەیماننامە ئاسان دەکات، لە سۆنگەی ئەمەوە بەڵێننامەی نەتەوە یەکگرتووەکان بە مەرجی گرتووە کە دەبێ پەیماننامە لە لای سکرتاریەتی گشتیی نەتەوە یەکگرتووەکان تۆمار بکرێت.

مەبەست لە تۆمارکردن ئەوەیە کە پەیماننامە بە سکرتاریەتی گشتیی نەتەوە یەکگرتووەکان بدرێ و لە تۆمارێکی تایبەتی تۆمار بکرێ، ئەمەش لە ماددەی ٨٠ی ڕێککەوتننامەی ڤێننادا هاتووە.

بەهای یاسایی تۆمارکردن لەلای سکرتاریەتی گشتیی ئەوەیە کە هەر پەیماننامەیەك تۆمار نەکرێ بەتاڵ نابێتەوە، بەڵکو دروست و پابەندکارە بۆ دەوڵەتان، بەڵام ناکرێ لەلای هیچ لقێك لە لقەکانی نەتەوە یەکگرتووەکان پەنای پێ ببردرێت و بەبەڵگە بهێندرێتەوە. هەروەها دەکرێ پەیماننامە، نهێنی بێت و تۆمار نەکرێت، دیسان ئەمەش بەتاڵ نییە، بەلاّم ناکرێ لە هیچ دەزگایەکی نەتەوە یەکگرتووەکان **بە ئەرگیومێنت دابندرێ.**[١٤٠]

شەشەم: خۆگری (تحفظ)

ڕێککەوتننامەی ڤێننا پێناسەی دەست پێوەگرتنی کردووە بەوەی کە ڕاگەیاندنێکی تاکلایەنەیە، دەوڵەتێك لەکاتی واژۆکردنی پەیماننامە، یان پەسەندکردن (تصدیق)، یان چوونە ناو، یان لەکاتی قبوڵکردندا پەنای بۆ دەبات، بەو مەبەستەی جێکەوتی یاسایی هەندێ ئەحکام لەکاتی جێبەجێکردندا لەسەر خۆی دووربخاتەوە، یان شیکردنەوەیەکی تر، یان گۆڕانێك یان هەموارنێکی تێدا بکات.

بۆ زانینی شوێنەوارو جێکەوتە یاساییەکانی دەستپێوەگرتن پێویستە جیاوازی لەنێوان هەردوو شێوەی پەیماننامەی دووقوڵی و بەکۆمەڵدا بکەین.[١٤١]

١. لە پەیامننامەی دووقۆڵیدا: دەستپێوەگرتن لەکاتی واژۆکردن یان پەسندکردنیدا دەکرێت. لەم حاڵەتەدا دەستپێوەگرتن وەك خستنەڕوویەکی نوێ وایە بۆ لایەنی بەرامبەرو ئەویش بۆی هەیە پەیماننامەکە بەو (تحفظ)ـەی بۆی زیادکراوە قبوڵ بکات، یان ڕەفزی بکاتەوە.

---

١٤٠. د. سهيل حسين الفتلاوي و د.غالب عواد حوامدة، المصدر السابق، ص ١١١.

١٤١. د.عصام العطية، المصدر السابق، ص١٤٢

٢. له پەیماننامەی بەکۆمەڵدا: دەکرێ (خۆگری - تحفظ) لەکاتی واژۆکردنی پەیماننامەدا بێت، یان پەسەندکردن، یان چوونە ناویەوە، لەم حاڵەتانەشدا رەواو دروست دەبێت لەگەڵ بابەتی پەیماننامەکە و ئەو مەبەست و ئامانجانەی کە لەپێناویدا دروست بووە بەمەرجێك ناکۆك و دژ نەبێت (وەك بازرگانی نەکردن بەکۆیلە)، هەروەها دەبێ لە پەیماننامەکەدا نەهاتبێ کە نابێ بەشێوەیەکی گشتیی یان لەسەر هەندێ دەقی پەیماننامەکە (تحفظ)ی لەسەر بکرێ.

٥- هۆیەکانی کۆتاییهێنان، وەستاندن، لە کارخستن و جێبەجێکردنی پەیماننامە

چەندین هۆ هەیە کە بەکورتی لەم لایەنە گرنگانەی خوارەوەدا کۆدەبنەوە:

أ. هۆیەکانی کۆتاییپێهێنانی پەیماننامە

چەند هۆیەك دەبنە هۆی کۆتاییهێنان بە پەیماننامە:

یەکەم: پوچەڵبوون — بەتاڵبوونەوە (البطلان)

تیۆریی پوچەڵبوون لە یاسای ناوخۆدا رۆڵی گرنگ دەبینێ و لە یاسای نێودەوڵەتیشیدا گرنگی خۆی هەیە، کە لە خوارەوە هۆیەکان و کاریگەریی و جێکەوتەکانی روون دەکەینەوە:

أ- هۆیەکانی پووچەڵبوون

هۆیەکانی پوچەڵبوون لە یاسای نێودەوڵەتیدا بریتین لە: نەنگی - خەوشەکانی (خەوشەکانی ڕازیبوون — نەنگی لە رەزامەندی)، سەرپێچیی یاسای دەستووری و تێکگیرانی لەگەڵ ڕێسایەکی بەرفەرمانی نێودەوڵەتی[١٤٢]:

١- سەلامەتی خەوشەکانی ڕەزامەندی:

بۆ ڕاست و دروستی ئەنجامدانی پەیماننامە، دەبێ لایەنەکان بە ئەحکامەکانی پەیماننامە رازی بن و ئارەزووی پابەندبوونیان هەبێت. ئەو ڕازیبوونە نابێت هیچ خەوشێکی وەك بەهەڵەچوون، غەش (فێڵ - تەڵەکەبازی)، یان گەندەڵاندنی نوێنەری دەوڵەت، یان تۆبزی لێکردنی تێدابێت. لێرەدا پێویستە بگوترێ کە بەشی دووەم لە دەروازەی پێنجەمی رێککەوتننامەی ساڵی ١٩٦٩ ڤێننا کە پەیوەستە بە بەتاڵکردنەوەی پەیماننامە، لەسەر خەوشەکانی ئیرادەی نووسیوە.

١٤٢. د. احمد ابو الوفا، الوسيط في القانون الدولي العام، المصدر السابق، ص١٧ وما بعدها، ود.ابراهيم محمد العنابي، المصدر السابق، ص١٢٧ وما بعدها، ود.حامد سلطان، المصدر السابق، ص١٧٤ وما بعدها.

ا- بەهەڵەداچوون (الغلط)

بەهەڵەداچوون، وەرگرتنی بۆچوونێکی ناڕاستە سەبارەت بە واقیعەیەك کە کاریگەریی هەبێ لەسەر ڕازیبوونی لایەنێك کە پابەندبێت بەپەیماننامە بە پێچەوانەی گرێبەستەکان لە یاسای تایبەتدا. گرنگی بەهەڵەداچوون لە پەیماننامەکاندا سنووردارە، چونکە دەوڵەت زۆر بەدەگمەن دەکەوێتە هەڵەوە، ئەمەش بەو هۆیەی کە پەیماننامە بە چەند قۆناغێکدا دەڕوات و وردبینی و وەردانەوەی زۆری تێدا دەکرێت، واتە دەکرێ بەهەڵەدانەچوون بدۆزرێتەوە لەپێش قۆناغی کۆتایی کە دوای ئەوە پەیماننامە مولزەم دەبێت.بەلاّم زۆر لە یاساناسان وەك (ئۆپنهایم و فوشی) دەڵێن: ئەگەر هەڵە ئاشکرا نەبوو، تەنیا دوای بەستنی پەیماننامە بەشێوەیەکی کۆتایی، ئەوا ئەو دەوڵەتەی کە دەکەوێتە هەڵەوە بۆی هەیە داوای بەتاڵکردنەوەی بکات. بەم شێوەیە، چەمکی هەڵە لە پەیماننامە نێودەوڵەتییەکان دوو مانای هەیە[١٤٣]:

١- بەهەڵەداچوون لە دارشتنی دەقی پەیماننامەدا، ئەگەر سیفەتی فەرمی درا بە پەیماننامەکە و هەڵەیەکی تێدابوو، ئەوا بەچاکردنەوەو ڕاستکردنەوەی هەڵەکە، چارەسەر دەکرێت.

٢- بەهەڵەداچوون لە ڕەزامەندیدا، ئەگەر بەهەڵەداچوون پەیوەندیی بە واقیعێکی دیاریکراو، یان هەڵوێستێکی دیاریکراوەوە بێت، ئەمەش هۆکاری بنەڕەتیی ڕەزامەندیی لایەنەکان و ڕازیبوونیان بێت بە ئیلتزامکردن بە پەیماننامەکە.

دەبێ ئەوەش بگوترێ، ئەو بەهەڵەداچوونەی کە دەبێتە هۆی بەتاڵکردنەوەی پەیماننامە دەبێ هەڵەیەکی جەوهەری بێت، یان بەلایەنی کەمەوە بەهەڵەداچوونێکی گەورە بێ، هەڵەی بچووك نابێتە هۆی بەتاڵبوونەوەی پەیماننامە.

بەگشتیی هەڵە دوو جۆرە: هەڵەیەکی دەروونی کە پەیوەندیی بەمەسەلەی قبوڵکردن و قبوڵنەکردنی پەیماننامەوە هەیە، هەڵەیەکی ماددی کە پەیوەندیی بە خودی بەڵێننامەکەوە هەیە، جۆری یەکەم دەگمەنەو لە پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکاندا قبوڵ نییە، جۆری دووەم واقیعییە (وەك هەڵە لە سنووردا کە پەیوەندیی بە نەخشەی نادروستەوە هەبێت)، یان زمانەوانی بێت (ئەو هەڵەیەی لە وەرگێرانی پەیماننامە لە زمانێك دەکەوێتەوە بۆ زمانی لایەنەکەی تر دەکەوێتەوە.

١٤٣. بڕوانە مادەی ٤٨ و ٧٩ لە ڕێککەتننامەی ڤیەننا ساڵی ١٩٦٩.

یاساناسان جیاوازی دەکەن لەنێوان هەڵەی واقیعی و یاسایی، تەنیا یەکەمیان جێی بایەخە، بەلاّم هەڵەی یاسایی، پەیماننامە خەوشدار ناکات، چونکە دەوڵەت پێویستە یاسا بزانێ و ڕێوشوێنی گونجاو بگرێتەبەر. باشترین ڕێگەش بۆ چارەسەری هەڵە ئەوەیە کە دەوڵەتان ڕێکبکەون و بە پاشکۆیەك ئاماژە بەو هەڵەو کەماسییانە بکەن کە لە پەیماننامەکەدا هاتوون.[144]

ب- غەشکردن (فرت و فێڵ) **(الغش- التدليس- التغرير- الخداع)**

فرتوفێڵ، خەوشێکە کار لە ڕازیبوونی یەکێك لە لایەنەکانی پەیماننامە دەکات، ئەگەر هاتوو ڕەفتارێکی فێلاّوی لایەنێکی تر وای کردبێت کە هانی لایەنێکی تر بدات بۆ بەستنی گرێبەستێك. فرتوفێڵ حاڵەتێکی ناراست بۆ لایەنێك دێنێتە پێش کە وای لێ بکات پەیمانەکە ببەستێت.[145]

لە مادده ٤٩ی هەردوو ڕێککەوتننامەی ڤییەننادا هاتووە کە دەوڵەتێ، یان ڕێکخراوێکی نێودەوڵەتی، ڕەفتاری تەڵەکەبازی لایەنێکی تر هانی دابێ بۆ گرێبەستن، ئەوا دەتوانێ پاساوی بەغەشکردن بهێنێتەوە وەك هۆکاری بەتاڵبوونەوەی ڕەزامەندیی پابەندبوون بەو پەیماننامەیە.

پێویستە ئاماژە بەوە بکەین کە لە هەردوو باری بەهەڵەداچوون و غەشکردندا، ئەگەر لایەنێك بەردەوام بوو لە جێبەجێکردنی پەیماننامە لەدوای ئاگاداربوونەوە لەو خەوشەی کە لە خواستیدا بووە، ئەوا وەکو وازهێنان و دابەزین لە مافی بەتاڵکردنەوەی پەیماننامە لە قەڵەم دەدرێت. ئەم هەڵسوکەوتە وەك ڕێگەپێدانێکی دواتری پەیماننامە لەقەڵەم دەدرێت، ئیدی ئەو لایەنە مافی گرتنەبەری بەتاڵکردنەوەی نامێنێ کە تیۆریی داخستن (نظرية الاغلاق) جێبەجێ دەبێ، کە دادگای نێودەوڵەتی جەختی لەسەر دەکاتەوە.[146]

ج- بەشخوران (الغبن):

بەشخوران لە یاسای شارستانیدا ئەو نایەکسانی و ناهاوتاییەیە کە لە وەرگرتن و پێداندا بۆ لایەنێکی گرێبەست دێتەدی.[147] کەواتە بەشخواردن لە هەندێ گرێبەستدا ئەو ناهاوسەنگییە،

---

١٤٤. د.محمد المجذوب، الوسيط، المصدر السابق، ص ص٢٢٦-٢٢٧.

١٤٥. د.عبدالمجيد الحكيم وصاحبيه، الوجيز فى نظرية الألتزام في القانون لمدني العراقي، وزارة التعليم العالي والبحث العلمي، ١٩٨٠، ص٨٦.

١٤٦. د.ابراهيم محمد العناني، المصدر السابق، ص١٣٤ وما بعدها.

١٤٧. بۆ زیاتر بڕوانە: د.عبد المجيد الحكيم، المصدر السابق، ص٨٦ وما بعدها.

یان ئەو جوداییە ناباوەیە کە لەنێوان لایەنەکانی گرێبەست لە سـنووری ئاسـاییدا دەردەچـێت. لێرەدا پرسیار ئەوەیە کە ئایا بەشخواردن لە پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکاندا دەبێتە هۆی ئـەوەی کە راست ودروستیی پەیماننامە لەکەدار ببێ.

یاساناسان ئەمە بەدوور دەزانن و پێیانوایە ئەوە ئەرکی دەوڵەتە، کە پێش پابەندبوون بە رێککەوتننامە، باش بـیری لێ بکاتـەوە و دیراسـەی بکـات و بەحیکمـەت و خوێندنـەوەی دروست دەوری بکاتەوە. هـەروەها ئەسـتەمە تیـۆریی بەشـخوران لـە یاسـای نێودەوڵـەتی جێبەجێ بکرێت، چونکە ئەستەمە دادگایەك هەبێ و بڕیاری بوونی ئەم بەشخورانە بدات. لە یاسای نێودەوڵەتیدا رێسایەك نییە کە پلەو رێژەی بەشخورانی پێویسـت دیـاری بکـات کـە بەهۆیەوە رێککەوتن هەڵوەشێنێتەوە.[١٤٨]

د- گەندەڵاندنی نوێنەری دەوڵەت (افساد ممثل الدولة)، (بەرتیل – الرشوة)

لە رێ لابردنی خواستی نوێنەری دەوڵەت بەشـێوەیەکی راسـتەوخۆ یـان ناڕاسـتەوخۆ، کـە کاریگەریی لەسەر خواستی دەوڵەت دابنێ لەو کاتەی نوێنەری دەوڵەت بۆچوونێك دەربڕێ کـە لە بەرژەوەندیی دەوڵەتانی تردا بێ.

هەروەکو لە ماددەی ٥٠ی رێککەوتننامەی ڤیەننادا هاتووە: ئەگەر گوزارشتی رەزامەندیی دەوڵەت بە پەیماننامەیـەك لـە دەرئـەنجامی بـەلارێ دابردنـی راسـتەوخۆ یـان ناڕاسـتەوخۆی نوێنەرانی ئەم دەوڵەتە هاتبێ بەهۆی دەوڵەتێکی تر کە لە وتووێژەکە دایە، ئەوا ئـەو دەوڵەتـە بەهۆی ئەم بەلارێ دابردنە دەتوانێ داوای پوچەڵکردنەوەی پەیماننامەکە بکات.

هـ- تۆبزیکردن (الأكراه)

تۆبزی لێکردن دوو شێوەی هەیە، یان زۆر لە کەسی نوێنەری دەوڵەتەکە (الأكراه الشخصي) خۆی کرابێت یان لە خێزانی، یان لە دەوڵەتەکە خۆی جا ئەوە لە رێگای بەکارهێنانی هێز، یان هەڕەشەلێکردن، بەپێچەوانەی پرینسیپەکانی نەتەوە یەکگرتووەکان.

سەبارەت بە تۆبزیکردن لە نوێنەرانی دەوڵەت ئەوا یاساناسـان کـۆکن لەسـەر ئـەوەی کـە پەیماننامەکە هێزی پابەندبوونی خـۆی لەدەسـت دەدات و دەبێتـە هـۆی پوچـەڵ بوونـەوە. لـە

١٤٨. د.محمد الجذوب،المصدر السابق، ص٥٣٢.

ماددەی ٥١ی ڕێککەوتننامەی ڤییەننادا هاتووە: ئەگەر ڕەزامەندیی دەوڵەت بۆ پابەندبوون بەپەیماننامە بەهۆی زۆرلێکردن یان هەڕەشەلێکردنەوە بوو، ئەوا پەیماننامەکە یاسایی نابێ. لە ڕوانگەی یاسای نێودەوڵەتیی کلاسیکەوە، ناچارکردنی دەوڵەت جا ماددی بێت وەك جەنگ و دەرئەنجامەکانی، یان مەعنەوی بێت وەك فشاری سیاسی و ئابووری....هتد، ئەوا پەیماننامەکە بەتاڵ نابێتەوە، هەربۆیە ئەو پەیماننامە ئاشتییانەی کە لە دوای جەنگ دەبەسترێن، سەرەڕای ئەوەی کە دەوڵەتی سەرکەوتوو خواستی خۆی بەسەر دەوڵەتی بەزیو دا دەسەپێنێ، پەیماننامەی دروستن. زۆربەی یاساناسە نێودەوڵەتییە کلاسیکییەکان دەڵێن: ئەگەرچی جەختکردن لەسەر ئەوەی پەیماننامە دەرئەنجامی حاڵەتێکی وا لەگەڵ لۆژیك و پرینسیپەکانی دادوەری ناکۆکە، بەلاّم ڕەخنەلێگرتن کار لەسەر بوون و زەرورەتی ناکات، بەپێچەوانەوە نا ئارامی لە کاروباری نێودەوڵەتاندا دروست دەکات و لە ڕێزو بەهای پەیماننامە کەم دەکاتەوەو دەرفەت بە هەر دەوڵەتێك دەدات کە بەبیانووی زۆرلێکردن لە پەیماننامە بێتە دەرەوە، متمانە لەنێوان دەوڵەتاندا نامێنێ، ئەمەش کیانی کۆمەڵی نێودەوڵەتی دەخاتە مەترسییەوە، ئەگەرچی بالاّدەستیی بۆ ئەم ئارامیە لەسەر حیسابی دادپەروەری کارێکە لە ڕووی ئایدیالییەوە مایەی ڕەخنەلێگرتنە، بەلاّم مەسەلەیەکی مانابەخشە لەڕووی واقیعییەوە.[١٤٩] سەرەڕای ئەوە زۆربەی یاساناسە کلاسیکییەکان بیانوو دەهێننەوە کە ئەگەرچی ئەمە لەگەڵ پرینسیپە گشتییەکانی یاسادا ناکۆکە، لەوانە ئۆپنهایم کە دەرئەنجامێکی لۆژیکی داننانە بە جەنگ وەك ئامرازێکی ڕەوا لە ئامرازەکانی گۆڕانی یاسا، زۆربەیان دەڵێن کە دەبێ ڕێز لەو پەیماننامەیە بگیرێت کە بەزەبری هێز بەسەر دەوڵەتێکدا دەسەپێنرێت، ئەگەر نا جەنگ بەردەوام دەبێ و ناتوانرێت کۆتایی پێ بهێنرێ، سەرەڕای ئەوە قبوڵکردنی پەیماننامەیەکی بەم جۆرە ئارەزووکردنە بەدوورخستنەوەی مەسەلەیەکی خراپتر کە ئەویش بەردەوامیی جەنگە. بەلاّم لەڕاستیدا ناکرێ پابەندی ڕێسایەکی لەم چەشنە بین کە بڵێ، نابێ نارەزایی سەبارەت بە تۆپزیکردن هەبێ بۆ بەتاڵکردنەوەی پەیماننامە لەبەر ئەم هۆیانە[١٥٠]:

١- لەڕووی یاساییەوە: ناکۆك بوونی ئەم ڕێسایە لەگەڵ هەموو پرینسیپە گشتییەکانی تری سیستەمی یاسایی کە دەڵێ دەبێ گوزارشتکردن لە خواست سەربەست بێت، ئەگەر نا

١٤٩. د.محمد سامي عبدالحميد وصاحبه، ص ص٧٣-٧٢.

١٥٠. محمد حافظ غانم (مبادىء القانون الدولي العام)، ص٣٨٤-٣٨٦

خواست خەوشدار دەبێت. رازیبوون بە مانایەکی پێچەوانەمان دەبات، بۆ حاڵەتی سەرەتایی کۆمەڵی نێودەوڵەتی، نەك پرینسیپ و ڕێسا نوێیەکانی دوای جەنگی جیهانی دووەم، کە تیایدا جەنگ حەرام و پەنا بردنە بەر هێز بۆ یەکلاکردنەوەی ناکۆکییە نێودەوڵەتییەکان قەدەغەکراوە، هەروەها بوونی ئەو ڕێکخراوە نێودەوڵەتییانە کە ئامانجیان جێگرتنی یاسایە لە پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکاندا.

٢- ئەو ئارامیەی کە لەسەر چەسپاندنی بارێکی زاڵمانە دەستەبەر دەبێت، ئەوا ئارامی و ئاسایش نییە، چونکە گەلان دەیانەوێ مافی زەوتکراوی خۆیان وەرگرنەوە، بەبێ گوێدانە فشارو ماف زەوتکردن.

٣- زۆر لە دەوڵەتان — بەتایبەت دەوڵەتە بچوکەکان- داوایان کردووە کە دان بە ڕەوایی پەیماننامەیەکدا نانێن ئەگەر لەژێر سێبەری داگیرکاریدا هاتبێتە پێش.

لەکۆتاییدا دەڵێین کە پەیماننامەی ئاشتی و ئاشتەوایی کە لەنێوان دەوڵەتی سەرکەوتوو دۆڕاودا دەبەسترێت ناکرێ، ببێتە پەیماننامەیەکی دروست ئەگەر بڵێین تۆپزیکردن پەیماننامە خەوشدارناکات، هەروەك ماددەی ٥٣ پەیماننامەی ساڵی ١٩٦٩ ی ڤیێننا دا هاتووە کە (پەیماننامە بەتاڵە ئەگەر بەستنی، دەرئەنجامی هەڕەشەکردن یان بەکارهێنانی هێز بێت بەپێچەوانەی پرینسیپە گشتییەکانی یاسای نێودەوڵەتی کە لە بەڵێننامەی نەتەوە یەکگرتووەکاندا هاتووە). بەڕای ئێمە دەبێ جەخت لەسەر ئەم بۆچوونە بکەینەوە.

نابێ لەبیرمان بچێت کە لە هەموو بارێکدا دەوڵەت ناتوانێ بیانووی تۆپزیکاری بۆ بەتاڵکردنەوەی پەیماننامە بەکاربێنێ، مەگەر لە چەند حاڵەتێکی دەگمەندا نەبێت، بۆ خێرو خۆشی مرۆڤایەتی و پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکانە کە ئەو دەوڵەتانەی سکاڵا لەدەست ناچارکردنیان بەواژۆکردنی پەیماننامەیەك دەکەن و هەوڵ بدەن مەسەلەکە بگەیێننە ڕێکخراوە نێودەوڵەتییەکان، یان لەگەڵ دەوڵەتانی لایەن لە رێککەوتننامەکە بگەنە هەمووارکردنی پەیماننامەکە کە گونجاو ڕەزامەندبەخش بێت.[١٥١]

٢- سەرپێچیکردنی پەیماننامە بۆ دەقێکی دەستووری، یان یاسای ناوخۆ

سەبارەت بە بەهای یاسایی پەیماننامەیەك کە پێچەوانەی ڕێسای دەستووریی ناوخۆی دەوڵەتێك بێت، سێ ڕێبازی شیکاریمان هەیە لە بواری یاسای نێودەوڵەتیدا.[١٥٢]

---

١٥١. د. محمد المجذوب، ص٥٤٣.

١٥٢. د. محمد المجذوب، ص١١٣و دواتر.

١- ڕێڕەوو ئاڕاستەی نێودەوڵەتی- الاتجاه الدولي: ئەم ڕێبازە پێیوایە ناتەبایی لەگەڵ یاسای ناوخۆدا کارناکاتە سەر راست و دروستیی پەیماننامەکە لە ئاستی نێودەوڵەتی، ئەمەش لەبەر ئامانج و ئارەزووی دەستەبەرکردنی ئارامی و ئەمانە لە پەیوەندییە یاساییە ڕێککەوتنەکاندا.

٢- ڕێڕەوی دەستووری - الاتجاه الدستوري: ئەم ڕێبازە دەڵێ مادام کۆتی دەستووری مەرجێکە بۆ بەستنی پەیماننامە، بۆ دروستیی پەیماننامە لە ئاستی نێودەوڵەتی، کەواتە هەر پەیماننامەیەك بە پێچەوانەی ئەمە ببەسترێ بەتاڵە، یان بەلایەنی کەمەوە دەکرێ بەتاڵ بێت و دەڵێ دەبێ لایەنەکەی تر لە پەیماننامە، سروشت و بوونی کۆتی دەستووریی پەیوەنددار بەدەسەڵاتی بەستنی پەیماننامە بزانێ.

٣- ڕێبازی ناوەڕاست: دەیەوێ لە ڕەق و تەقی ڕێڕەوی دەستووری و نەرمی ڕێڕەوی نێودەوڵەتی دوور بکەوێتەوە و دەیەوێ دەورو خولی هەندێ کۆت و پێوەر بدات کە دەیانەوێ تەحەکوم و نیەتی خراپ دووربخاتەوە. هەربۆیە لایەنگرانی ئەم ڕێبازە هەندێ پێوەر پێشنیار دەکەن وەك: پێشێلکردنی دیارو بەرچاوی دەقی دەستووری، لە بارێکی وادا پەیماننامە بەتاڵە، ئەگەرنا سەرەڕای بوونی خەوش دروستە. ماددەی ٤٦ لە ڕێککەوتننامەی ڤێننا دەیەوێت چارەیەکی ناوەندی دابنێت لەنێوان ئەم سێ ڕێبازە و دەیەوێ بەلانسێك لەنێوان ئاسایشی یاسایی پەیوەندییە ڕێککەوتنەکان لەلایەك و ڕێزگرتن لە ڕێسای یاسای ناوخۆی تایبەت بەبەستنی پەیماننامە لە لایەکی ترەوە رابگرێ. ناوەڕۆکی ماددە ٤٦ لە بڕگە (١) دا دەڵێ ناکرێ، هیچ دەوڵەتێك بڵێ کە ڕەزامەندیم بۆ پەیماننامە پێچەوانەی حوکمێکە لە یاسای ناوخۆ کە پەیوەستە بە دەسەڵاتی بەستنی پەیماننامە وەك هۆیەك بۆ بەتاڵکردنەوەی، واتە دەبێت دەوڵەت بەڕەزامەندیی نیشاندان پابەند بێ لەبەرامبەر لایەنەکانی تردا. (کە ئەم چارەی نزیکییە بۆ ڕێبازی یەکەم)، بەڵام کۆتایی هەمان بڕگە دەڵێ مەگەر سەرکێشییەکی ئاشکرا بێت بۆ ڕێسایەك کە گرنگییەکی پڕ بایەخی هەبێ بۆ ڕێسایەکی ناوخۆ، بڕگەی دوو دەڵێ لادانی ئاشکرا (الآخلال واضحا) ئەوەیە کە بەشێوەیەکی بابەتی هەر دەوڵەتێك بە ڕەفتاری ئاسایی و بەنیەتپاکی مامەڵە بکات (کە ئەمەش لە هەردوو ڕێبازی دووەم و سێیەم نزیکە). هەروەها بەگوێرەی ماددەی ٤٧ ئەگەر کۆتێکی تایبەت لەسەر دەسەڵاتی نوێنەری دەوڵەت هەبوو بۆ گوزارشتکردن لە ڕەزامەندیی تایبەت بە پەیوەستبوون بە پەیماننامە، ئەوا بەهەندوەرگرتنی ئەم کۆتە لەلایەن نوێنەرەکەوە و پشتگوێخستنی، پەیماننامەکە بەتاڵ ناکاتەوە، تەنیا ئەگەر دەوڵەتانی ئەندام تایبەت بەم کۆتە ئاگادار کرابنەوە پێش گوزارشتکردن بەڕازیبوون بە پەیماننامەکە. لەم بارەشەوە هۆی بەتاڵبوونەوەکە دەگەڕێتەوە بۆ ئاگادارکردنەوەی

دەوڵەتان لە لایەك، ناشیاوی لێنەهاتوویی نوێنەری دەوڵەت سەبارەت بە سنووردارییی دەسەلاَت و تواناکانی لە لایەکی ترەوە.

٣- ناکۆکی پەیماننامە لەگەڵ ڕێسایەکی بەرفەرمانی لە ڕێسایەکانی یاسای نێودەوڵەتی- ڕەوایەتی ناوەڕۆك و هۆ:

مەبەست لە ڕەوایی ناوەڕۆك و مەبەست لەم بـوارەدا، واتــە نــەبوونی دژایەتییــە لــەنێوان ناوەڕۆك یان مەبەستی پەیماننامە و ڕێسایەکی بەرفەرمان لە ڕێسـاکانی یاسـای نێودەوڵــەتی. دروستبوونی پەیماننامە دەخوازێ، بابەتەکەی ڕەواو دروست بێت، واتە دەبێ یاسای نێودەوڵەتی ڕێگە بە مــاددەی ڕێککەوتنەکــە بـدات و پرینســیپەکانی رەوشــت بیگرێتــە خــۆی و لەگــەڵ پەیماننامــە و پابەنــدبوونێکی پێشــوەختە نــاکۆك نــەبێت. هــەروەك لــە مــاددەی ٥٣ لــە ڕێککەوتننامەی ڤێننا دا هاتووە کە ئەو پەیماننامەیەی لەگەڵ ڕێسایەکی بەرفــەرمان (قاعـدة آمرة-jus cogens) دا لە یاسای نێودەوڵەتی ناکۆك بێ، بەتاڵــە. ڕێســای بەرفــەرمان، هــەر ڕێسایەکە کە کۆمەڵی نێودەوڵەتی قبوڵی دەکات و دانــی پێــدادەنێت بــەو پێیــەی ڕێســایەکە ناکرێ لەکەدارو پێشێل بکرێت، یان هەموار بکرێــت مەگــەر بــە ڕێســایەکی یاســای گشــتیی نێودەوڵەتی تر کە هەمان خاسیەتی هەبێت.

بەم شێوەیە ڕێسای مەشروعیەتی بابەتی پەیماننامە، ڕێسایەکی ســەلماوە لــە ڕێســایەکانی یاسای گشتیی نێودەوڵەتی،[١٥٣] ماددەی ١٠٣ لە بەڵێننامــەی نەتــەوە یــەکگرتووەکان دەڵــێ: ئەگــەر ئیلتیزامــی ئەنــدامێکی نەتــەوە یــەکگرتووەکان بــەگوێرەی بەڵێننامــەی نەتــەوە یەکگرتووەکان لەگەڵ هەر ئیلتیزامێکــی نێودەوڵــەتی تــر نــاکۆك بــوو، ئــەوا پابەنــدبوون بــە بەڵێننامەی نەتەوە یەکگرتووەکان بە هەند وەردەگیرێت.

بەهەمان شێوە مــاددەی ٦٤ بەنســبەت دەرکــەوتنی ڕێســایەکی بــەرکاری نــوێ دووپــات دەکاتەوە کە هەر پەیماننامەیەك پێچەوانەی ئەم ڕێسایە بێت بەتاڵەو کاری پێ ناکرێت.

بۆ نموونە ئەگەر پەیماننامەیەك [١٥٤]:

١- ناکۆك بوو لەگەڵ ڕێسایەك لە ڕێساکانی یاسای گشتیی نێودەوڵەتی وەك ئــەوەی کــە پەیماننامەیەك لەسەر بەکارهێنانی ناڕەوای هێز جەخت بکاتــەوە، یــان ڕێککەوتننامەیــەك بــۆ لەناوبردنی بەکۆمەڵ......هتد.

---

١٥٣. د.محمد حافظ غانم- مبادئ..ص٣٨٢

١٥٤. د.علی صادق أبوهیف، ص ص٥٣٥-٥٣٦.

٢- ناكۆك بوو لەگەڵ ڕەوشتچاكی، یان لەگەڵ پرینسیپە گشتییەكانی مرۆڤایەتی وەك ڕێككەوتنی دوو دەوڵەت لەسەر وەرگرتنی ڕێوشوێنی بەزۆری ناڕەوا دژ بەتاك و ڕەگەزێكی دیاریكراو یان تایفەیەكی دیاریكراو، بەمەبەستی زەلیلكردن و زاڵبوون بەسەریدا، یان ئەگەر دەوڵەتێك پەیماننامەیەك بەسەر دەوڵەتێكی تردا فەرزبكات كە چەند مەرجێكی تێدا بێت، دەستدرێژی و غەدرێكی بێ پەروای بۆ سەر مافە بنەڕەتییەكانی دەوڵەتێكی تر تێدا بێت. وەك ڕێككەوتننامەی جەزایری ١٩٧٥/٣/٦ی نێوان صدام حسێن و شای ئێران كە لەسەر حیسابی كورد ئەنجامدرا.

٣- ئەگەر پەیماننامەیەك ناكۆك بوو لەگەڵ پەیمانێكی پێشوەخت كە لایەنێك پێیەوە پابەند بێت، ئەوا بەگوێرەی ماددەی ٢٠ لە بەڵێننامەی كۆمەڵەی گەلان و ماددەی ١٠٣ لە بەڵێنامەی نەتەوە یەكگرتووەكان وەك لەپێشتر ئاماژەی بۆ كرا، دەبێ پابەندی بەڵێننامەی نەتەوە یەكگرتووەكان بن.

٢- شوێنەوارو كاریگەریی پووچەڵبوونەوەی پەیماننامە:

دەقەكانی هەر پەیماننامەیەكی بەتاڵبۆوە (پووچەڵ) نامولزەمن، بەلاَم لەوانەیە پەیماننامەیەك ماوەیەك جێبەجێ ببێت (بەهۆی دەركنەكردن بە پووچەڵیی بەهۆی لایەنەكانی)، كەواتە ئایا چ كاریگەرییەكی دەبێت، لەم ڕووەوە دوو ڕێسای گرنگمان هەیە[155]:

لەلایەك هەر لایەنە بۆی هەیە داوا لە لایەنەكەی تر بكات كە بەگوێرەی بۆلوان بگەڕێنەوە بۆ باری پێش كاركردن بە پەیماننامەكە، وەكو ئەوەی كە پەیماننامە جێبەجێ نەبووبێت (فیكرەی گەڕانەوەی حاڵەت بۆ باری پێشووی كە هەیبووە). بێ گومان ئەوكارانەی كە كراون بەنیەتپاكی پێش وروژاندنی پوچەڵیی ناڕەوا نابن بەهۆی پووچەڵیی پەیماننامە، هەروەها ئەو لایەنەی كە تووش بووە بە فرت وفێڵ و تۆپزی و بەرتیل سوود لەو پووچەڵییە وەرناگرێت.

لەلایەكی تر هەروەك لە ماددەی ٤٥ی ڕێككەوتننامەی ساڵی ١٩٦٩ی ڤیێننادا هاتووە دەوڵەت مافی دەستگرتن بە هۆیەك لە هۆیەكانی پووچەڵبوونی پەیماننامە، یان كشانەوە، یان كارپێنەكردنی لەدەست دەدات، لەو هۆیانە وەك دەستگرتن بە حوكمەكانی یاسای ناوخۆ، یان بەو ناوەی كە نوێنەری دەوڵەت لەو كۆتانەی بۆی داندراوە، چۆتە دەرێ و سنووری بەزاندووە، یان بەهۆی بەهەڵەداچوون، یان فرت و فێڵ وبەرتیل، یان بەهۆی پێشێلكردن، یان بوونی

١٥٥. د. محمد المجذب، ص ص١٧٤-١٧٥.

گۆڕانێکی بنەڕەتیی بارودۆخ ئەمانەش بەگوێرەی مادەکانی (٤٦-٥٠ یان ٦٠-٦٢)، ئەگەر هاتوو بە ئاشکرا قبوولّی پەیماننامەکەی کرد کە راست و دروستە، ئەگەر بەهۆی ڕەفتاری خۆیەوە وای نیشاندا کە دروستی پەیماننامەکە و بەردەوامبوونی و جێبەجێکردنی قبولّ دەکات.

دووەم: کۆتاییهێنان بە پەیماننامە بەڕەزامەندیی لایەنەکان

بێ گومان هەر یەکێ کارێکی یاسایی بکات مافی کۆتایی پێهێنانیشی هەیە، بەلاّم کۆتاییهێنان بە پەیماننامە دەبێ بەڕەزامەندیی لایەنەکان بێت، لەمەشدا شکلێکی تایبەت نییە بۆ ڕەزامەندیی لایەنەکان لەسەر کۆتاییهێنانی، دەکرێ پەیماننامەیەکی هاوشێوەی یەکەم کۆتایی بێت (تیۆریی کاری پێچەوانە-کە تیۆرێکە یاسای گشتیی نێودەولّەتی دانی پێدانانێت)، یان کۆتاییهێنانی شاراوەبێت وەك پەیماننامەی دواتر بەئاشکرا لابردنی پەیماننامەی یەکەم باس ناکات، بەلاّم دەقی وا دەگرێتەخۆی کە دژە لەگەلّیدا.

ماددەی ٥٤ لە ڕێککەوتننامەی سالّی ١٩٦٩ی ڤیێننا دا هاتووە کە بۆ کۆتاییهێنان بە پەیماننامەیەك، یان کشانەوە لێی بەگوێرەی حوکمەکانی و بەڕەزامەندیی لایەنەکان، دەبێ:

- بەگوێرەی حوکمەکانی پەیماننامەکە بێت.
- یان لە هەرکاتێکدا دەبێ بەڕێککەوتنی لایەنەکان بێت دوای گفتوگۆ لەگەلّ سەرجەم دەولّەتانی ئەندام.

سێیەم: جێبەجێبوونی پەیماننامە

ئەگەر لایەنەکانی پەیماننامە، هەموو ئیلتزامەکانی خۆیان جێبەجێکرد، ئەوا پەیماننامەکە جێبەجێ بووە، ئەمەش هۆیەکی سروشتیی کۆتاییهێنانە بە پەیماننامە.

چوارەم: مەحالّ بوونی جێبەجێنەبوونی پەیماننامە

حالّەتی وا دێتە پێشێ کە وا بکات جێبەجێبوونی پەیماننامە مەحالّ بێت، ئەمەش بەهۆی لەناوچوون، یان نەمانی کۆتایی ئەو شتە دەبێ کە دەبێ جێبەجێ بکرێت، بۆ نموونە پڕبوونەوەی کەنداوێك یان وشکبوونی ڕووبار یان تێکشکانی پرد یان فرۆکە یان مردنی تاوانبارێك پێش تەسلیمکردنەوەی. هتد، هەروەك لە ماددەی ٦١ بڕگەی یەکەمدا هاتووە، بەلاّم بەهۆی سەرپێچیی بەرچاوی لایەنێك بۆ ئیلتیزام بەگوێرەی پەیماننامە بێتە پێش یان

هەر ئیلتیزامێکی تر، ئەوا ئەو لایەنە بەرامبەر لایەنەکانی تر دەبێ پابەند بێت، هەروەك لە بڕگەی ٢ لە ماددەی ٦١ هاتووە.

پێنجەم: بەهۆی خواستی تاکلایەنە.

پەیماننامە لە دەرئەنجامی خواستی لایەنەکان دێتە ئاراوە، بۆیە بەگوێرەی ئەحکامی پەیماننامەکە، یان لە ڕێگەی ڕێککەوتنی دواتر دەتوانن پەیماننامە کۆتایی پێ بێنن، بەڵام پرسیار ئەوەیە کە حوکمی تاکلایەنە چۆنە؟ ئەگەر لە پەیماننامەکە دەقێکی وا هەبوو ئەوا گرفتێك نییە، بەڵام ئەگەر دەقێکی وانەبێ ئەوا کشانەوەی تاکلایەنە کارێکی ناڕەوایە و بەرپرسیارێتیی نێودەوڵەتی لە ئەستۆی ئەو دەوڵەتەدایە، چونکە دەبێتە هۆی ئەوە هەرکاتێ دەوڵەت ویستی لە پەیماننامە بکشێتەوە، ئەمەش بڕواو متمانەو ئاسایشی یاسایی دەخاتە مەترسیەوەو دەبێتە هۆی بلاوبوونەوەی ئاژاوە لە ئاستی نێودەوڵەتیدا.[١٥٦]

لە ماددەی ٥٦ ی ڕێککەوتننامەی ڤیێننادا هاتووە ئەگەر لە پەیماننامە دەقێك نەهاتبێ، نابێ بە خواستی تاکلایەنە کۆتایی بە پەیماننامە بێت، تەنیا لە دوو حاڵەتدا نەبێت:

- ئەگەر ئەوە سەلمێنرا کە لایەنەکان نیازی وایان بووە کە بتوانن بەتاکلایەنە کۆتایی پێ بێنن.
- ئەگەر بتوانرێت لە سروشتی پەیماننامەکە ئەوە دەرك پێ بکەین، بۆ نموونە پەیماننامەی هاوپەیمانێتی.

لە هەردوو حاڵەتدا ئەو لایەنەی کە کۆتایی پێ دێنێ، یان دەکشێتەوە لە پەیماننامە دەبێ لایەنەکانی تر ئاگادار بکاتەوە.

شەشەم: ڕوودانی گۆڕانی گرنگ و بنەڕەتی لە بارودۆخەکەدا

لەبنەڕەتدا دەوڵەت پابەند دەبێت بە پەیماننامەیەك، ئەگەر ئەو مەبەستەی تێدا بێ کە لەپێناویدا هاتۆتەدی، گونجاوبێ بۆ ئەو بارەی کە بەردەوام جێبەجێ دەبێت، بەڵام کە مەبەستی پەیماننامەکە لە ئارادانەما، یان ئەو بارودۆخە گۆڕا کە گرێبەستەکەی هێناوەتە پێش، یان بەشێوەیەك گۆڕا کە بەردەوامیی دەست پێ گرتن بەم پەیماننامە زەحمەت بێ کە زیان بە

---

١٥٦. د.أحمد أبو الوفا، القانون الدولي والعلاقات الدولية، المصدر السابق، ص ص١٢٣- ١٢٤.

بەرژەوەندیی لایەنێك بگەیێنێ، لە باری وادا کە هەموو لایەنەکان هەستیانکرد کە پێویستە چاوی پێدابخشێنرێتەوە، یان هەمواربکرێ، یان کۆتایی بەو پەیماننامەیە بهێنرێ بەگوێرەی بارودۆخی هاتووەپێش ئەوا گرفتێك نییە، بەلاّم گرفت لەوەدایە ئەگەر لایەنێك ئەم هەستەی هەبوو، ئەوانی تر نەیان بوو، لەم بارەدا ئایا بەتەنیا دەتوانرێ لە هەموو یان بەشێکی ئیلتیزامەکە خۆی ئازاد بکات و چۆن؟

یاساناسان دەڵێن هەر پەیماننامەیەك کە ماوەی دیاری نەکرابێ و مەرجێکی ئاشکرای تێدا نەبێ کە لە کاتێکی دیاریکراودا مافی خۆکشانەوەت پێبدات، ئەوا مەرجێکی نائاشکرا لەخۆدەگرێت کە پێویستە بەردەوام پابەندبین پێیەوە ئەگەر ئەو بارودۆخەی کە لە پێناویدا پێکهاتووە وەك خۆی مایەوە.[157]

بەلاّم دەگوترێ کە ئەم پاساوە پەسند نییە چونکە لەلایەك فێڵ یان گریمانەیەکی ناواقیعی لەخۆدەگرێ، لە لایەکی تر لایەنەکان پێشبینی هیچ گۆڕانێك لە بارودۆخدا ناکەن، خۆ کە ئەو پێشبینییە بکەن ئەوا بەو شێوەیەی کە دەیانەوێ دەتوانن چارەسەری بکەن، جگە لەوەی کە ئەم بۆچوونە دەرگا بۆ خوێندنەوەی تایبەتی و زاتی بۆ پەیماننامەکە دەکات و خراپ بەکاردەهێندرێ بۆ جێبەجێکردن یان جێبەجێنەکردنی. بۆیە ڕێبازی نوێ بەرەو ئەوەیە کە تیۆریی گۆڕانی بارودۆخ وەك ڕێسایەکی یاسایی بابەتی وایە کە بەهۆیەوە دەکرێ لایەنێکی پەیماننامە، لەبەر هۆی دادپەروەری و بەمەرجی دیاریکراو دەکرێ گۆڕانی بارودۆخ وەك هۆیەك بۆ کۆتاییهێنان بە پەیماننامەکە لە قەڵەم بدات و بیوروژێنێ.[158]

بۆیە دەکرێ گۆڕانی گرنگ لەو بارودۆخەدا کە پەیماننامەکەی لە پێناو ئەنجام دراوە، ببێتە هۆی کۆتاییهێنان بە پەیماننامەکە، ئەمەش پێی دەوترێت مەرجی مانەوەی شت لەسەر باری خۆی وگۆڕانکاری تێدەکەوێ، هەندێ جار بارێکی نادادپەروەر دێنێتە پێش یان مەحاڵ دەبێ هەموو یان بەشێك لە ئیلتیزامەکە جێبەجێ بێت. بۆیە مەرجی گۆڕانی گرنگ لە بارودۆخدا هاوسەنگییەك بۆ ڕێزگرتن لە پەیماننامەی نێودەوڵەتی دێنێتەدی، ئەمەش دووکێشە دروست دەکات.[159]

---

١٥٧. د. السيد مصطفى احمد ابو الخير، المصدر السابق،ص٧٥ وما بعدها.

١٥٨. د. أحمد أبو الوفا، الوسيط...، ص١٨٠.

١٥٩. د. أحمد أبو الوفا، الوسيط....،ص١٨١-١٨٢.

١- ئەم تیۆرییە وەك پەردەیەك بۆ نیەت یان مەبەستێكی ناڕەوا بەكاربێت كە ببێتە سەرپێچیی لە پرەنسیپی وەفاداریی بە پەیمان (گرێبەست شریعەتی هەردوولایەنە یان پرەنسیپی پیرۆزی گرێبەست) و مەترسی دروست بكات، بۆیە وا باشە تاكلایەنە كۆتاییهێنان بە پەیماننامە نەوروژێنرێ ئەگەر لایەنەكان ڕێك نەكەوتن، بەڵكو دەكرێ شێوازی وەك تەحكیم –سەرپشكی- و ناوبژیوان وكاری پیاوچاكان یان پەنابردن بۆ رێكخراوی نێودەوڵەتی و دادگای دادی نێودەوڵەتی هەڵبژێردرێ.

٢- گۆڕانی بارودۆخ لەوانەیە هەندێك بۆشایی یاسایی لەنێوان پەیوەندیی لایەنەكاندا بێنێتەدی. كە پەیماننامەیەك سیستەمێكی یاسایی لەنێوانیاندا دروست بكات بەلاّم گۆڕانی بارودۆخ ئەو سیستەمە ناهێڵێ بەهۆی نەمانی پەیماننامەكە بەبێ ئەوەی نیزامێكی تر جێی بگرێتەوە كە لەگەڵ بارە نوێیەكە رابێت. بۆیە چارەسەری ئەمە ئەوەیە كە بە وتوویژ و دانوستان بەمەبەستی چاوپێداخشاندنەوە ئەم گرفتە چارەسەر بكەن و دەقەكە سەرلەنوێ دابڕێژنەوە كە لەگەڵ بارودۆخی تازەدا بگونجێ، وەك لە مادده (١٩)ی بەڵێننامەی كۆمەڵەی گەلاندا هەیە، بەلاّم لە بەڵێننامەی نەتەوە یەكگرتووەكاندا ئاماژەیەكی لەم چەشنە نییە.

لە ماددەی ٦٢ ی رێككەوتنامەی ساڵی١٩٦٩ی ڤیەننا دا هاتووە كە گۆڕانی بارودۆخ هۆیەكە بۆ كۆتاییهێنان بە پەیماننامەیەك ئەگەر ئەم مەرجانە هاتنەدی:

١. ئەگەر گۆڕانەكە بەسەر شتێكدا هاتبێ كە بۆ بەستی پەیماننامەكە لەكاتی گرێبەستەكەدا هەبووبێ.

٢. دەبێ گۆڕانەكە گرنگ و بنەڕەتی بێت.

٣. دەبێ لایەنەكان چاوەڕوانیان نەكردبێت.

٤. دەبێ بوونی ئەو بارودۆخە بنەچەیەك بێت بۆ قبوڵكردنی لایەنەكان بە ئیلتیزام بە پەیماننامەكە.

٥. ئەگەر گۆڕانەكە ریشەیی بێت لە چوارچێوەی ئیلتیزامی لایەنەكاندا بەشێوەیەك كە جێبەجێكردنی ئەستەم و نادادوەر وگران بێت بۆ لایەنەكە.

٦. بەلاّم نابێ تیۆریی گۆڕانی گرنگ وەك هۆیەك بۆ كۆتاییهێنان، یان كشانەوە لە پەیماننامەیەكدا لەم حاڵەتانەدا پشتی پێ ببەسترێت:

- ئەگەر پەیماننامەكە پێوەندیی بە سنوورەوە هەبوو.
- یان گۆڕانە گرنگەكە لە بارودۆخدا بە هۆی سەرپێچیی لایەنەكە خۆی بەپابەند بوون بە پەیماننامەكە یان هەر ئیلتیزامێكی تری نێودەوڵەتی بۆ هەر لایەنێكی پەیماننامە، هاتبێتەدی.

حەوتەم: پچراندنی پەیوەندیی دیپلۆماسی و قونسوڵی.

پەیوەندیی دیپلۆماسی بە ڕێکەوتنی دوودەوڵەت دەبێت،و لە زۆربەی کاتدا بە تاکلایەنە کۆتایی دێت کە لایەنی تر ئاگادار دەکاتەوە،و پچڕانی پەیوەندیی دیپلۆماسی کارێکی ڕەوایە،و دروستە لەهەر کاتێکدا بێت و ئەو دەوڵەتە هیچ بەرپرسیارێتییەکی لەسەر نییە، بەلاَم کارێکی مەترسیدارەو دەوڵەت پەنای بۆ نابات مەگەر هۆی زۆر بەهێزو گرنگ هەبێت، وەك ناکۆکی یان دەستدرێژیکردن بۆ سەری یان بۆ سەر بەرژەوەندییەکی، یان بەهۆی نارەزاییەکی توند لەسەر کارێك کە دەوڵەتی بەرامبەر کردوویەتی، حاڵەتی گۆڕانی سیستەمی حوکم لە یەکێك لە دەوڵەتەکان بەهۆی شۆڕش و دەوڵەتەکەی تر ڕەتیدەکاتەوە کە دان بەو حکوومەتەدا بنێت. بەلاَم مەرج نییە پچڕانی پەیوەندیی دیپلۆماسی، پچڕانی پەیوەندیی قونسوڵی بەدوادابێت،و نابێتە هۆی کۆتاییهێنان بە پەیماننامەی نێوانیان یان وەستان یان لەکارخستنی.[١٦٠]

هەربۆیە بەگوێرەی ماددەی ٧٤ و ٦٣ لە هەردوو ڕێککەوتننامەی ١٩٦٩و١٩٨٦، پرەنسیپی گشتیی ئەوەیە کە پەیوەندییە ڕێکەوتنامەییەکان و پەیوەندییە دیپلۆماسییەکان و قونسوڵییەکان لە ڕووی پرینسیپەوە بە هیچ پەیوەستییەکی یاسایی پابەند نابن. لە ماددەی ٦٣ داهاتووە کە پچڕانی پەیوەندیی دیپلۆماسی و قونسوڵی لەنێوان لایەنەکانی پەیماننامەیەك کاریگەریی لەسەر ئەو پەیوەندییە یاساییە نابێ کە پەیماننامەکە بنیاتی ناوە، مەگەر ئەو پەیوەندییە دیپلۆماسی و قونسوڵییە پێویستییەك بێت بۆ جێبەجێکردنی پەیماننامەکە. هەروەها ماددەی ٧٤یش جەخت دەکاتەوە کە پچڕان و نەبوونی پەیوەندیی دیپلۆماسی و قونسوڵی لەنێوان دوو دەوڵەت یان زیاتر نابێتە هۆی نەبەستنی پەیماننامە لەنێوانیاندا، بەستنی پەیماننامەش خۆی لە خۆیدا کاریگەریی نابێ لەسەر باری تایبەتی پەیوەندیی و دیپلۆماسی و قونسوڵیی نێوانیان.

لە خوێندنەوەی ئەم دەقەوە ڕێسایەك و ریزپەڕێك — جیاییەك - (استثناء) دەبینین کە بریتیە لە:

١- وەك ڕێسایەکی گشتیی پچڕانی پەیوەندیی دیپلۆماسی و قونسوڵی هیچ کاریگەریی لەسەر مانەوەی ئیلتیزامکردنی لایەنەکان بە جێبەجێکردنی پەیماننامەکە نابێ، ئەمەش سێ هۆکاری هەیە:

---

١٦٠. د. محمد سامی عبدالحمید، القانون الدبلوماسی، من کتاب- القانون الدولی العام، المصدر السابق، ص٣٠٧-٣٠٨.

- ئەم دەقە گوزارشتە لە چەمکی وەفاداری بــە پەیماننامــە (الوفـاء بالمعاهـدات)، کـە پێویستە خاسیەتی ئیلزامی پەیماننامە ڕووبەڕوی هەر لەرینێك ببێت کە لە پەیوەنـدیی نێـوان دەوڵەتەکان دێتەدی.
- ئــارەزووکردن لــە بەرقــەرارکردنی ئــارامی و ئــەمان لــە پەیوەندییــە یاســاییە نێودەوڵەتییەکان، کە بە هــۆی پابەنـدبوون بــە پەیماننامەکــەوە دێتــەدی و پچـڕانی پەیوەنـدی دەیپلۆماسی و قونسوڵییەکان کاریگەر نابێت.
- ئەگەر پچڕانی پەیوەندیی دیپلۆماسی و قونسوڵی ببێتە هـۆی وەسـتانی پەیوەندییـە دیپلۆماسییە ئاساییەکانی نێوان دەوڵەتان، دیارنەمانی هۆیەك کە پێویستە بۆ جێبــەجێکردنی پەیماننامە، لەگەڵ ئەوەشدا دەوڵەت پەنا بۆ دەوڵەتی تر یـان تەنانــەت ئـامرازی راسـتەوخۆش دەبات کە بۆ ناردنی هەموو نامەو پەیوەندییەکان پێویستە بۆ جێبەجێکردنی پەیماننامە.

٢- ریزپەڕەکەش ئەوەیە کە بە شـێوەیەك پچـڕانی پەیوەنـدیی دیپلۆماسـی و قونسـوڵی کاریگەریی لەسەر پەیماننامەیەك بەجێبێڵێت، ئەگەر هاتوو بە هـۆی بـوونی ئـەو پەیوەندییـە پەیماننامەکە جێبەجیٚ بێت. لەراستیدا بوونی ئەم حاڵەتە وەك رێساکە گرنگە.

گرنگترین ئەو پەیماننامانەی کە کاریگەرییان نابێت بە پچڕانی پەیوەنـدیی دیپلۆماسـی و قونسوڵی، پەیماننامەکانی تایبەت بە سنوورو پەیماننامەکانی فرەلایەنەن.[١٦١]

هەشتەم: کۆتاییهێنان بە پەیماننامە بە هۆی پێشێلکردنیەوە (انهاء المعاهدة نتیجة خرقها)

ئەگەر لە رێککەوتننامەیەکی دوو قۆڵیدا، لایەنێك ئیلتیزاماتی خۆی جێبەجێنەکرد، ئــەوا لایەنەکەی تر بۆی هەیە کۆتایی بە پەیماننامەکە بهێنێت یان کار بە بەشێکی یان هەر هەمووی نەکات. بەڵام لە رێککەوتننامەیەکی فرەلایەندا ئەگەر لایەنێك پەیماننامەکەی پێشێلکرد، ئەوا لایەنەکانی تر بۆیان هەیە یان بەردەوامبن یان کۆتایی پێبێنن و هەڵیوەشێننەوە جا هەموو یــان بەشێکی پەیماننامەکە بیٚ بەرامبەر ئەو لایەنەی کە پێشێلی کردووە بەو پێیەی کە بارودۆخەکە دەیخوازێت. هەروەك لە ماددەی (٦٠) لە رێککەوتننامەی ڤیێننادا هاتووە.

نۆیەم: جەنگ

جەنگ پچڕانی تەواوەتی پەیوەندییە نێودەوڵەتییــەکانی لیٚ دەکەوێتــەوە، حاڵــەتی جــەنگ بێگومان گونجاو نییە بۆ مەیەستی پەیماننامەو جەنگ هۆیەکە بــۆ کۆتاییهێنــانی، بــەڵام وەك

---

١٦١. د. سهیل حسین الفتلاوی وصاحبه، المصدر السابق، ص١٣٥.

شۆڕش وایە بۆ دەستووری ناوخۆ، هۆیەکی ناسروشتییە، بەڵکو هۆیەکە لە دەرەوەی یاسای دانراودا، بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا حاڵەتی نائاساییمان هەیە سەبارەت بە جەنگ و کاریگەریی لەسەر پەیماننامە.[١٦٢] گرفتی واقیعی بەنسبەت جەنگەوە لەوەدایە کە لە لایەك لەوانەیە دەوڵەت جەنگ دژی لایەنێکی تر هەڵبگیرسێنێ وەك هۆیەك بۆ خۆرزگارکردن لە پەیماننامەیەك کە لە بەرژەوەندیدا نییە و نایەوێت، لە لایەکی تر جەنگ لەگەڵ بەردەوامی پەیوەندیی دۆستانە و ئاشتییانەدا ناکۆکە کە لەنێوان دەوڵەتاندا پێویستە هەبێت، کە ئەمەش پەیماننامە نێودەوڵەتییەکان بە پلەی یەکەم دەیرەخسێنن، بێگومان حاڵەتی یەکەم وامان لێ دەکات کە بڵێین پەیماننامەکە بمێنێ (بە پێچەوانەی مەبەستی دەوڵەت)، بەڵام وەرگرتن بە چارەی دووەم بێگومان بۆچوونی ترمان پێ دەدات.[١٦٣]

بۆ ئاسانکردنی باسەکە، لەم رووەوە دەبێ لەسەر ئەو رایە بڕۆین کە پەیماننامە — بە گوێرەی کاریگەریی جەنگ لەسەری — بەپێی بابەتەکانی دابەش دەبێت بۆ چەند جۆرێك، هەندێکیان کاریگەر نابن بە جەنگ، هەندێکیان جەنگ کاریگەریی دەوەستێنێ، هەندێکیشیان کۆتایی بە جەنگ دێنێ.[١٦٤]

- سەبارەت بە پەیماننامەی دوو قۆڵی، ئەوا بە هەڵگیرسانی شەڕ کۆتایی پێدێت یان دەوەستێت، ئەگەر بۆ رێکخستنی پەیوەندییەکان بەسترابێت لە کاتی ئاشتیدا لەنێوان دوو دەوڵەتە بە شەڕهاتووەکە، وەك پەیماننامەکانی تایبەت بە بازرگانی و پەیوەندیی ئابووری و کۆمەڵایەتی یان ئەوانەی سیمایەکی سیاسییان هەیە یان پەیماننامەی هاریکاری، ئەگەر نیەتی دوو لایەنەکەو خواستیان مەبەستێکی پێچەوانەی نەبێت. بەڵام کە بۆ رێکخستنی پەیوەندیی لە کاتی جەنگدا رێکخرابێت، ئەوا بە بەرپابوونی جەنگ کۆتایی پێ نایەت وەك پەیماننامەی تایبەت بە مامەڵەکردن لەگەڵ دیل و بریندارو پاراستنی خەڵکی سیڤیل و...هتد. هەروەها بەرپابوونی جەنگ کارناکاتە سەر ئەو پێگە بابەتییەی کە پەیماننامەیەکی نێودەوڵەتی یان دوو قۆڵی دروستی کردووە، وەك دیاریکردنی سنوور، وازهێنان لە هەرێمێك یان ئەو پەیماننامانەی

---

١٦٢. شارل روسو، المصدر السابق، ص٧٥.

١٦٣. د.احمد ابو الوفاء، الوسيط...، ص١٨٧.

١٦٤. د. محمد طلعت الغنيمي، قانون السلام، ص٤٧٩ وما بعدها، و د. محمد سامي عبدالحميد و د. مصطفى سلامة حسين، ص٩٩ وما بعدها.

که بۆ مافی یاوەری (هاوشانێتی — حقوق الأرتفاق)ە، بە مەرجێك ئەو پەیماننامەیە هەموو ئەرك و مەرجەكانی دروست بن و لەژێر كاریگەریی بە تۆپزی و پێچەوانەی ڕێسای یاسای نێودەوڵەتی نەبەسترابن.

- هەرچی پەیماننامەی چەند لایەنەیە، ئەوا جێبەجێكردنی دەوەستێت سەبارەت ئەو دەوڵەتانەی لە جەنگدان ئەگەر پەیوەندیی بە ڕێكخستنی پەیوەندیی لایەنەكان نەبێت لە كاتی جەنگدا (بێگومان جەنگ كاریگەریی نابێ لەسەر پەیماننامەكە بەنسبەت ئەو دەوڵەتانەی كە لە جەنگدا نین یان پەیوەندیی ئەمان لەگەڵ هەریەكە لە دەوڵەتە بەشەڕهاتووەكان)، بەڵام ئەو پەیماننامانەی كە پەیوەندیی لایەنەكان ڕێكدەخەن لەكاتی جەنگدا، وەك ڕێككەوتننامەكانی یاسای مرۆیی نێودەوڵەتی و ڕێككەوتننامەكانی ساڵی ١٩٤٩ ژنێڤ، ئەوا دەمێننەوەو لە جێبەجێكردندا بەردەوام دەبن، چونكە لە بنەڕەتدا بۆ ڕێكخستنی ئەم بارە هاتۆنەتەئاراوە.

دەیەم: هاتنە ئارای ڕێسایەكی بەرفەرمانی نوێ لە ڕێساكانی یاسای نێودەوڵەتی

وەك پێشتر باسمانكرد، ڕێسای بەرفەرمان، ئەو ڕێسایەیە كە ناكرێ بە پێچەوانەی ئەوەوە ڕێككەوتن بكرێ ئەگەر بە ڕەزامەندی كۆمەڵی نێودەوڵەتی نەبێت بەگشتی. بۆیە لە ماددەی (٦٤)ی ڕێككەوتننامەی ڤیێننادا هاتووە، ئەگەر ڕێسایەكی بەركاری نوێ لە ڕێساكانی یاسای گشتیی نێودەوڵەتی دەركەوت، ئەوا هەر پەیماننامەیەك كە دژی ئەم ڕێسایە بێت، پوچەڵ دەبێتەوەو چیدیكە كاری پێ ناكرێ.

ب- لە كاروەستانی (وقف) جێبەجێكردنی پەیماننامەی نێودەوڵەتی.

گرنگترین هۆیەكانی وەستانی پەیماننامەیەك لە جێبەجێكردندا، هەمان ئەو هۆیانە دەگرێتەوە كە بۆ نەهێشتن و بەسەرچوونی پەیماننامە پێشتر باسكران، بۆیە دەكرێ پەیماننامە لەم حاڵەتانەدا لەكاركردن بوەستێ [١٦٥]:

- بە ڕەزامەندیی لایەنەكان یان بەگوێرەی دەقێكی پەیماننامە.
- بە بەستنی پەیماننامەیەكی دواتر.

---

١٦٥. شارل روسو، ص٧٢ وما بعدها ود. غازي حسن صباريني، ص٦٧ وما بعدها، و د.أحمد أبوالوفا، ص١٨٩ وما بعدها.

- به هۆی پێشێلکردنی پەیماننامە.
- به هۆی گۆڕانێکی گرنگی بارودۆخ.
- به هۆی مەحاڵبوونی جێبەجێکردن.
- به هۆی پچڕانی پەیوەندیی دیپلۆماسی و قونسوڵی.
- به هۆی جەنگ.

ج- جێکەوتەکانی بەکۆتاهاتنی پەیماننامە یان کارپێ نەکردن

له ماددەی (٧٠) ی ڕێککەوتننامەی ساڵی ١٩٦٩ و ١٩٨٨ ی ڤیێننا دا هاتووە کە:

- لایەنەکان ئازاد دەبن ودەبورێن له پابەندبوونی بەردەوام بە جێبەجێکردنی پەیماننامەکە.
- هیچ ماف یان پابەندبوون یان بارێکی یاسایی زیانی پێ ناگات بەهۆی جێبەجێکردنی پەیماننامە پێش نەمانی پەیماننامە.
- هەروەها وەستانی پەیماننامە ئەم کاریگەرییانەی دەبێ:
- لایەنەکان دەبورێنێ له پابەندبوون بە جێبەجێکردن لەو ماوەیەدا.
- هیچ کاریگەرییەکی نابێ لەسەر پەیوەندیی یاسایی ئاسایی نێوان لایەنەکان بەگوێرەی پەیماننامە.
- لایەنەکان نابێ هیچ کارێك بکەن لەکاتی وەستانی پەیماننامە کە گرفت بۆ دەستپێکردنەوەی کارکردن بە پەیماننامەکە دروست بکا.

د- ئەو ڕێوشوێنانەی کە پێویستە بگیرێنەبەر بۆ چارەسەری ئەو ناکۆکییەی کە لە بەکۆتاهاتن یان وەستانی پەیماننامەیەکی نێودەوڵەتی دێتە ئاراوە.

بێگومان واژۆکردن و بەستنی پەیماننامە، هەنگاوی سەرەتایین لە ژیانی هەر پەیماننامەیەکدا .دوای ئەوەی گرفتەکانی تایبەت بەتەفسیرکردن و جێبەجێکردن دێننە پێشەوە، ئەگەر لایەنەکان لەسەر ئەمە ڕێکنەکەون ئەوا هیچ یەکێکیان مافی ئەوەی نییە کە لەسەر ڕاست و دروستی خۆی لە تەفسیر و جێبەجێکردنی پەیماننامە سوور بێت، لێرەوە گرنگە کە دەقێك بۆ یەکلاکردنەوەی ئەو ناکۆکییانە هەبێ کە لە پەیماننامەی نێودەوڵەتی دێتە ئاراوە.

ڕێککەوتننامەی١٩٦٩ و ١٩٨٦ ی ڤیەننا بە دوو قۆناغ چارەیان بۆ ئەو ناکۆکییانە داناوە کە لە ئەنجامی پووچەڵبوونەوە یان بەکۆتاهاتن یان وەستان و لە کارخستنی جێبەجێکردنی پەیماننامە دێتە ئاراوە.

• به گوێرەی ماددەی (٦٥) ئەو لایەنەی کە باس لە پووچەڵبوونەوە یان بەکۆتاهاتن یان وەستانی پەیماننامە دەکات دەبێ لایەنەکەی تر ئاگادار بکاتەوەو هۆیەکانی گرتنەبەری ئەو هەڵوێستەی خۆی دیاری بکات و ماوەیەك ڕێزی لێ بگرێ (سێ مانگ)، پەنا بباتەبەر ئامرازی چارەسەری ئاشتییانە کە لە ماددە ٣٣ بەڵێننامەی نەتەوە یەکگرتووەکاندا هاتووە، وەك (ناویژیوانی و،کاری پیاوچاکان و....... هتد).

• لە ماددەی (٦٦) تەواوکەری گەرەنتی ئەمانە هاتووە کە ناکۆکییەکانی تایبەت بە ڕێسای بەرفەرمان بداتە دادگای دادی نێودەوڵەتی، ئەگەر لایەنەکان لەسەر ناوبژیوان ڕێککەوتن. بەلاّم سەبارەت بەهۆیەکانی تر، ئەوا دەکرێ چارەسەر بکرێ بە ناردنی داواکاری بۆ سکرتێری گشتیی نەتەوە یەکگرتووەکان.

کەواتە ماددەی (٦٦) دوو چارەسەری بۆ داناوە:

• چارەیەکی یاسایی کە دەیەوێ بگاتە چارەسەرێکی کۆتایی و بابەتی بۆ ناکۆکیی تایبەت بە ڕێسای بەرفەرمان، بە بڕیاری دادگای دادی نێودەوڵەتی یان دادگای تەحکیم (ناوبژیوانی).

• چارەیەکی سیاسی سەبارەت بە گرتنەبەری ڕێوشوێنی سازانکاری — گونجاندن - بۆ هۆیەکانی تری کۆتاییهێنان یان وەستانی جێبەجێکردنی پەیماننامە، بەبێ گەیشتن بە چارەیەکی کۆتایی، چونکە لیژنەی تەوفیق ڕاپۆرت پێشکەش دەکات کە لایەنەکان ئیلتزام ناکەن ئەگەرچی چارەسەری دۆستانە پێشکەش دەکات.

هـ- پووچەڵ بوون یان کشانەوە یان وەستانی بەشێك لە پەیماننامەی نێودەوڵەتی.

ماددەی (٤٤) لە ڕێککەوتننامەکانی ١٩٦٩ و ١٩٨٦ دا نووسیویەتی کە داوای پووچەڵکردنەوەی یان وستان یان کشانەوە لە پەیماننامە- وەك ڕێسا- بۆ هەموو پەیماننامەیەك دەبێ، ئەگەر دەقێکی پێچەوانە نەبێ یان لایەنەکان لەسەر ئەوە ڕێکنەکەون. لەگەڵ ئەوەشدا بەگوێرەی ئەم ماددەیە دەکرێ، دەقەکانی پەیماننامەکەیەك لەیەك جیابکرێنەوە، واتە هەڵوەشاندنەوە یا کشانەوە یان لەکاروەستانی پەیماننامەیەك چەند دەقێك بگرێتەوە بەمەرجێك:

• بتوانرێ دەقەکان لەبواری جێبەجێکردندا لەکۆی پەیماننامەکە، لە یەکتر جیا بکرێنەوە،.

• ئەگەر لە ڕێگەی پەیماننامەکە خۆیەوە، یان بەهەر ڕێگایەکی تر ئەوە سەلمێنرا کە قبوڵکردنی ئەو بەندانە (دەق)، بۆ ڕەزامەندی لایەن یان لایەنەکانی تر بنەمای پاپەندبوون نەبووە بە پەیماننامەکە.

- پێویستە ئەوە لەبەرچاوبگیرێ کە جێبەجێکردنی ئەوەی کە ماوە لە پەیماننامەکە نادادپەروەری نەهێنێتە ئاراوە.
- ئەو خالآنەی سەرەوە بەسەر ئەو بارانەدا جێبەجێ نابێت کە تۆبزی کردووە بەرامبەر بە نوێنەری دەولەت یان رێکخراوێك، یان دەولەت خۆی (رێکخراو)، یان تایبەت بە پەیماننامەیەك کە پێچەوانەی ڕێسایەکی بەرکار بێت لە ڕێساکانی یاسای نێودەولەتی.

و- لەدەستدان (نەمانی) مافی داواکردن بۆ پووچەلکردنەوە یان کۆتاییهێنان یان ڕاوەستان یان کشانەوە لە پەیماننامە. بەگوێرەی ماددەی ٤٥، لە دوو حالەتدا ناتوانرێ دەست بگرێ بە هۆکانی پووچەلکردنەوە یان کشانەوە یان لەکاروەستانی پەیماننامەیەك کە ئەوانیش بریتین لە:

- ئەگەر بەڕاشکاوانە ڕازی بوو لەسەر ئەوەی کە پەیماننامەکە دروستە یان دەبێ بەردەوام بێت لە بەدیهێنانی.
- یان کە بە شاراوەیی ئەوەی نیشاندا، لە ڕەفتاری دەرکەوت کە ڕازی بووە یان وازی هێناوە لە مافی خۆی.

٦- جێ بەجێکردنی پەیماننامە

ڕێسای یاسای گشتیی چەسپاو ئەوەیە کە لایەنەکانی گرێبەست دەبێ پابەندبن بە ڕێزگرتن و جێبەجێکردنی ئەو ئیلتیزاماتانەی کە خۆیان لەو پەیماننامەیەی کردوویانە، دێتەئاراوە. ئەمەش لە یاساو کاری نێودەولەتی و ماددەی (٢٦) لە ڕێککەوتننامەی ١٩٦٩ی ڤیەننا دا هاتووە کە دەبێ بە نیەتپاکییەوە پەیماننامە جێبەجێ بێت، ئەمەش سێ لایەن دەگرێتەوە: یەکەمیان بنەمای یاسایی هێزی پابەندبوونە بە پەیماننامە، دووەمیان پەیوەندیی بە کاریگەریی هێزی پابەندبوونەوە هەیە بەرامبەر بەلایەنەکان، سێیەمیان ئەو گەرەنتیانەیە کە دەستەبەری جێبەجێکردنی پەیماننامە دەکەن.

یەکەم: بنەمای یاسایی هێزی ئیلزامی بۆ پەیماننامە

خاسیەتی ئیلزامیی پەیماننامەکان، دەگەڕێتەوە بۆ چەند ڕێسایەکی عورفی کە پابەندبوون دەخەنە ئەستۆی لایەنەکانەوە، چونکە ئامانجی ئەم ڕێسایە ئەوەیە ڕێز لە پەیماننامە بگیرێ، ئەمەش یەکێکە لە ڕێسا گرنگەکانی یاسای نیودەولەتیی هاوچەرخ کە جەخت دەکاتەوە لەسەر جێبەجێکردنی راستگۆیانە بۆ بەجێهێنان و پابەندبوون بە پابەندبوونەکانی پەیماننامەو

سەرچاوەکانی تری یاسای نێودەوڵەتی وەك (ماددەی ٢، برگەی ٢) لە بەڵێننامەی نەتەوە یەکگرتووەکان ئاماژەی بۆ دەکات.

لەم ناوەدا هەندێك پێیانوایە کە پرینسیپی هێزی ئیلزامیی پەیماننامە، لەسەر بنەمای ترس لە دەرئەنجامەکانی و دەرچوون لە پەیماننامە وەستاوە، بە تایبەت مەترسی بە شوێنکەوتن (الملاحقه)و بەرپرسیارێتیی نێودەوڵەتی و ئەو قەرەبووکردنەوەیەی کە بە هۆیەوە دێتە ئاراوە. هەندێکی تر پێیانوایە کە ڕێزگرتنی پەیماننامە پێویستە بۆ دەستەبەرکردنی چاکەو خێری گشتیی کۆمەڵی نێودەوڵەتی بە تایبەت ئارامی و ئەمانی پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکان و بە هێزکردن و پشتگیری هەموو لایەنەکانی هاریکاریکردنی نێودەوڵەتی (التعاون الدولی). ئەمەی دواییش یەکێکە لە پرینسیپەکانی نەتەوە یەکگرتووەکان و ڕێسای عورفی نێودەوڵەتی.

بە گشتیی بنەمای هێزی ئیلزامی پەیماننامە نێودەوڵەتییەکان لە چەند ڕێساو پرینسیپێکدا خۆی دەبینێتەوە بریتین لە[١٦٦]:

١. ڕێسای پیرۆزیی ڕێککەوتننامەکانی نێوان دەوڵەتان (قاعدة قدسية الأتفاقات بين الدول)، واتە دەبێ ڕێز لە ئەحکامەکانی پەیماننامە بگیرێ و جێبەجێ بکرێ و پێیەوە پابەندبن تا بە یەکێك لە ڕێبازەکانی نەمانی پەیماننامە کۆتایی پێدێت.

٢. گرێبەست یاسایە بۆ لایەنەکانی ڕێککەوتن (العقد شريعة المتعاقدين- الأتفاق قانون المتعاقدين - مبدا الوفاء بالعهد- المتعاقد عند تعاقده – المتعاهد عبد تعاقده- pacta sunt servanda) ئەم پرینسیپە لە یاسای شارستانیدا هەیە کە ئەویش هێزی پابەندبوونی گرێبەستە (القوة الملزمة للعقد). واتە نابێ گرێبەست بە خواستی تاکلایەنە هەڵبوەشێنرێتەوە، ئەمەش وەکو ڕێسایەکی بنەڕەتیی وایە لە هەموو سیستەمە یاساییەکاندا کە تیایدا ڕێزگرتن لە پەیماننامە لە یاسای نێودەوڵەتیدا لەسەرووی خواستی دەوڵەتانی گرێبەستەکەیە. هەربۆیە هیچ سیستەمێکی یاسایی بە بێ ئەم سیستەمە نییە. لە روی پراکتیکیشەوە گومانێك لەم پرینسیپە نییە، راست و دروستیشی لە لایەن دادگای نێودەوڵەتی و نیشتیمانییەوە سەلمێنراوە، هەر بۆیە بۆ هیچ دەوڵەتێك نییە بە بیانووی بارگرانیی پەیماننامە یان بە تۆپزی سەپاو لەژێر کاریگەریی بارێکی تایبەتدا لە جێبەجێکردنی پاشگەز بێتەوە، چونکە دەوڵەت دەبێتە کۆیلەی گرێبەستەکەی بۆ ئەوەی ئاژاوەو ململانێ و جەنگ دروست نەبێ.

---

١٦٦. د. حامد سلطان، ص١٨٠، د. علي صادق ابو هيف، القانون الدولي العام، ص٥٥٦وما بعدها.

٣.   پرینسیپی ڕەزامەندیی بەکۆت و بەند یان پابەندکار (مبـدأ الرضـا مقيـد او ملـزم)، بەگوێرەی ئەم پرینسیپە ڕەزامەندی یان ڕێککەوتن ئیلتیزامی نێودەوڵەتی دروست دەکات.

٤.   پرینسیپی نیەتپاکی (مبدأ حسن النية – bons fieds) پرینسیپێکی چەسپاوە لـە یاسای ناوخۆو نێودەوڵەتیدا، واتە دەبێ بە دڵسۆزی جێبەجێ بکرێت.

دووەم: جێکەوت و کاریگەریی هێزی ئیلزامی پەیماننامەکان

لەم باسەدا کاریگەریی پەیماننامە لەسەر ئاستی لایەنەکانی پەیماننامەکـە و کەسـانی تـر (پرینسیپی ڕێژەیی پەیماننامەکان) باس دەکەین.

أ-   سەبارەت بە لایەنەکانی پەیماننامە

هەروەك باسکرا پەیماننامــە لــە ڕووی سروشــتی یاســاییەوە ئیلزامیــەتی هەیــە، وەك لــە مــاددەی ٢٦ی ڕێککەوتننامــەی ڤیــەننادا هــاتووە، لــە ڕووی پرینســیپی جێبــەجێکردنی ئەحکامەکانی پەیماننامە دەبێ لایەنەکان بەنیەتپاکی جێبەجێی بکەن وەك لە ماددەی (٢٦) و بڕگەی دووەم لە ماددەی (٢) بەڵێننامەی نەتەوە یەکگرتووەکانــدا هــاتووە، لــە ڕووی مــەدای جێبەجێکردنی ئەحکامەکانیشەوە، نابێ هیچ لایەنێك بەبیانووی دەستگرتن بە یاسای ناوخۆوە پەیماننامە جێبەجێ نــەکات، وەك لــە مــاددەی (٢٧)ی ڕێککەوتننامــەی ڤیــەننادا هــاتووە، دادگای دادی نێودەوڵەتی-یش ئەوەی دووپات کردۆتــەوە. لــە ڕووی چــۆنیەتی جێبــەجێکردنی پەیماننامە لەناوخۆی دەوڵەتدا، چەند ڕێبازێك هەن، لەوانە[١٦٧]:

١- تیۆریی دوانەیی یاســا: دەڵــێ دەبــێ دوای پەیماننامــە، یاســایەکی نــاوخۆ دەربچــێت، حوکمەکانی پەیماننامەکەی تێدا بن بۆ ئەوەی لەناوخۆی وڵاتدا جێبەجێ ببێت.

٢- ڕێبازی یەکانە یاسا: دەڵێ پێویست نییە یاســا دەربچــێ، چــونکە تــەنیا بــە بەســتنی پەیماننامە دەبێتە یاسایەکی نــاوخۆ و دەبــێ جێبــەجێ ببێــت. چــونکە ســەروەرێتیی زیــاتری دەوڵەتێك بڕیاری لەسەر داوە.

٣- بۆ چوونی زانا (برتان)، وەك ڕێبــازێکی میــانڕەوی ناوەنــد لــە نێــوان دوو ڕێبازەکــەی پێشوودا، دەڵێ پەیماننامە لەناوخۆی دەوڵەتدا ئەگەر پەســند نــەکرێت، جێبــەجێ نابێــت، کــە لەلایەن پەرلەمانی ئەو وڵاتەوە، وەك یاسای ناوخۆی لێ دێت.

---

١٦٧. د. حامد سلطان، ص١٨٠و دواتر، ود.أبراهيم محمد العناني، ص١٠٤.

بۆیە ئەم هۆیانەی خوارەوە ناکرێ بوروژێنرێن بەهۆی ئەوەی کە لەگەڵ پەیماننامەدا هاورێك نیین[١٦٨].

- گۆڕانی سیستەمی دەوڵەت، یان سەرۆکایەتی یان حکوومەت، ئەگەر رێکخراوی نێودەوڵەتی لایەنێك بوو لە پەیماننامەکە، ئەوا گۆڕان لە پێکهاتەیدا بەکشانەوە یان دەرکردن یان پاڵدان، یان گۆڕان لە سەرۆك و دەزگاکانیدا. هەموو ئەوانە بە لەبەرچاوگرتنی ئەوەی کە پرینسیپی بەردەوامی دەوڵەت یان رێکخراوەکە دەبێ هەبێت.
- خستنەڕوو و دۆزینەوەی ئەوەی کە پەیماننامەکە هاورێك نییە لەگەڵ دەستوور یان رێسای یاسایی لەناو دەوڵەتدا، مەگەر جیاوازییەکە زۆر ڕوون بێت و ئەمەش پابەندییە بە پرینسیپی بالادەستیی یاسای نێودەوڵەتی بەسەر یاسای ناوخۆدا.
- بەرچاوکەوتنی ئەوەی کە لایەنێك دەڵێ پەیماننامەکە ناکۆکە لەگەڵ پەیماننامەیەکی تردا کە لەگەڵ کەسێکی تردا بەستوویەتی، ئەمەش پابەندبوونە بە پرینسیپی رێژەیی پەیماننامە نێودەوڵەتییەکان. هەروەها سەبارەت بە چوارچێوەی هەموو دەوڵەت و سنووری هەرێمییەوە، ئەوا بەسەر هەموو هەرێمەکەدا جێبەجێ دەبێت، مەگەر نیەتی پێچەوانە لەناو پەیماننامەکەدا هەبێت، یان بەشێوازی تر بسەلمێنرێت. لەڕووی کات و زەمەنەوە کە تایبەتە بە ئەوەی کە کەی جێبەجێ دەبێت، ماوەی چەندە، جێبەجێبوونی بەشێوەیەکی کاتی، نەگەڕانەوەی ئەحکامەکانی بۆ دواوە (تەنیا لە کاتێکدا کە نیەتیان وابێت، ماددەی ٢٨ لە رێککەوتننامەی ڤیەننا).

ب- کاریگەریی پەیماننامە سەبارەت بە کەسی تر (پرینسیپی رێژەیی) پەیماننامەکان

ناوەڕۆکی ئەم پرینسیپە ئەوەیە کە پەیماننامەی نێودەوڵەتی لە ڕووی پرینسیپەوە، تەنیا ماف و ئەرك لەنێوان لایەنەکانیدا بەرجەستە دەکات، ئەمەش پرینسیپێکی بنەڕەتییە لەیاسای پەیماننامەکاندا، چونکە پەیماننامە وەك رێسایەکی بنەڕەتی دەرهەق بە هەمووان بەڵگە نییە- لیس لها حجیة تجاه الكافة-، کە ئەمەش بۆ سێ بنەمای سەرەکی دەگەڕێتەوە کە ئەویش پرینسیپی بالادەستیی خواستە (مبدأ سلطان الأرادة) واتە پابەندبوون بە خواستی خۆتە، پرینسیپی ڕەزامەندی (مبدأ التراضی) واتە تەنیا ئەوانەی گرێبەستیان کردووەو پێی رازیبوون

١٦٨. د.احمد أبوالوفا، الوسیط....، ص١٤٧.

پابەند دەبن، پرینسیپی یەکسانی لە سەروەرێتیدا، لەگەڵ ئەوەشدا هەندێ حاڵەتی ڕیزپەڕ هەن کە لەوانەیە کاریگەرییان بۆ سەر بەرژەوەندی یان دژبە بەرژەوەندیی کەسانی تر هەبێت.[١٦٩]

١- مەرجدانان بۆ بەرژەوەندیی کەسێکی تر (الاشتراط لمصلحة الغير)

تەبای یاسای ناوخۆ، لە بواری نێودەوڵەتیشدا ئەگەر لایەنەکان نیازیان وا بووبێت کە ماف بدەنە کەسێکی ترو ئەم کەسەش قبوڵی بکات، ئەوا هیچ ڕێگرێك نییە، وەك لە ماددەی ٣٦ داهاتووە، بەلاّم بەگوێرەی ماددەی ٣٦ لە ڕێککەوتننامەی ڤیەننا نابێ لایەنەکان بەبێ ڕەزامەندی ئەو کەسەی کە مافەکەی بۆ داندراوە ئەو مافە هەڵبوەشێننەوە، یان بیگۆڕن.

٢- مەرجی پێشوەخت بۆ لەبەرچاوگرتنی دەوڵەت (الشرط الأكثر رعاية)

هەندێ پەیماننامەی ئابووری و بازرگانی و کەشتیوانی و قونسوڵی و گومرگی، نیشەنیی بێگانان و ڕێککەوتننامەکانی کار دەنووسن کە لەسەر بنەمای مامەڵەکردنی وەکیەك لەگەڵ یەکتردا، دوو دەوڵەت پەیمان بەیەکتری دەدەن کە لە ئایندە هەر پەیماننامەیەك لەگەڵ لایەنی سێیەمدا ببەستێ و هەر جیاوکێك بە دەوڵەتی سێیەم بدا، ئەوا یەکێ لەو دووانەی یەکەم کە لایەن نییە لە ڕێککەوتنەکە لەگەڵ کەسی سێیەمدا هەمان جیاووك و مافی دەبێت و سوود لە لایەنەکانی ئەو ڕێککەوتننامە دەبینێ کە لایەن نییە تێیدا بەبێ ئەوەی بچێتە ناو ئەو ڕێکەوتننامەیەوە.

٣- ئەو پەیماننامەی کە دواتر دەوڵەت دەچێتە ناویەوە (الانضمام اللاحق)

لەم حاڵەتەدا پەیماننامەی داخراو هەیە کە دەقێکی وای تێدا نییە ڕێگە بە دەوڵەتی تر بدات و بەئەندام قبوڵی بکات، بۆیە لەگەڵ لایەنەکاندا بۆ قبوڵبوون پێویستی بە دانوستان هەیە. هەرچی پەیماننامەی کراوەیە ئەوا دەقێکی وای تێدایە و ڕێگە بە کەسی تر دەدات کە پاشان ببێتە ئەندام تێیدا، هەروا مافی هەموو دەوڵەتانە ببنە ئەندام لە پەیماننامەیەکی وای بەکۆمەڵدا مەگەر دەقێکی پێچەوانەی ئەمە لە پەیماننامەکەدا هەبێت.

٤- ئەو پەیماننامانەی کە بارێکی هەمیشەیی ڕێکدەخەن

هەموو دەوڵەتان دەبێ ڕێز لەو پرینسیپانە بگرن کە بۆ ڕێکخستنی بارێکی بەردەوام و هەمیشەیی هاتۆتە ئاراوە، لە پەیماننامە یاساداڕێژەکاندا کە جێی بایەخی کۆمەڵی

١٦٩. د. حامد سلطان، المصدر السابق، ص١٨٣ ومابعدها، او د. عصام العطية، المصدر السابق، ص١٧٣ وما بعدها.

نێودەوڵەتیین، ئەو دەوڵەتەی لە دانانیدا بەشداربووە یان نا بەهایەك وەردەگرێ. وەك ئەو سیستەمە یاساییانەی کە تایبەتن بە بێ لایەنی هەمیشەیی یان هەرێمێك کە سیفەتی بەردەوامی هەیە. لەڕاستیدا بنەمای ئیلتیزامکردنەکەش لەم حاڵەتەدا تەنیا پەیماننامەکە نییە، بەڵکو ڕێسایەکی عورفی گشتیی ئەبستراکتە کە هەموو ئەندامانی کۆمەڵی نێودەوڵەتی دەبێ ڕێز لە بارودۆخی ئارامبەخشی نێودەوڵەتی بگرن.

٥- ئەو پەیماننامانەی کە ئەرك دەخەنە ئەستۆی کەسانی ترەوە

ئەم ڕێسایە بەو مانایە نییە کە ناکرێ پەیماننامە سەرچاوەی زیان گەیاندن بێ بەوانی تر. چونکە سروشتی ژیانی نێودەوڵەتی وایە کە ئەو پەیوەندییانەی لەنێوان یەکە کۆمەڵایەتییەکاندا دروست دەبن، دەکرێ زیان بە بەرژەوەندییە کۆمەڵایەتییەکانی تر بگەیەنن، تەبای پەیوەندییانەی کە لەنێوان تاکەکاندا دروست دەبن.[١٧٠] بەڵام ڕێسای گشتی ئەوەیە کە ئیلتیزام دروستکردن لەسەر ئەستۆی ئەوانی تر، دەبێ بە ڕەزامەندی خۆیان بێت، هەروەك لە ماددەی ٣٥ی ڕێکەوتننامەی ڤیەننادا هاتووە کە ئەوکاتە ئیلتیزام دەکەوێتە سەر ئەستۆی کەسێکی ترکە لایەنەکان نیازێکی وایان هەبووبێ و ئەو دەوڵەتەی تریش بە ئاشکرا قبوڵی کردبێت و پێی ڕازی بووبێت.

سێیەم: گەرەنتییەکانی جێبەجێکردنی پەیماننامە

جێبەجێ نەکردنی پەیماننامە لە لایەن هەر لایەنێکەوە بێ بە کارێکی ناڕەوایە و بەرپرسیارێتیی یاسایی دەکەوێتە ئەستۆو دەبێ قەرەبووی ئەو زیانە بکاتەوە کە لەمیانەی سەرپێچیکردن کەوتۆتەوە و زۆر جار لە پەیماننامە دەنووسرێت کە ناکۆکی نێوان لایەنەکان سەبارەت بە جێبەجێکردنی پەیماننامە بە ڕێگای ناوبژیوانی (تحکیم) یەکلادەکرێتەوە، یان بەیەکلاکردنەوەی دادوەری بۆ دیاریکردنی بەرپرسیارو بوارەکانی بەرپرسیاری و چۆنیەتی قەرەبووکردنەوە.

بیری گەرەنتی لە سەردەمی فیرعەونەکانەوە هەبووە. لە ئێستادا بەشێوەیەکی هاوچەرخ کۆمەڵە گەرەنتییەك هەن کە دەستەبەری جێبەجێکردنی ئیلتیزاماتی پەیمانە نێودەوڵەتییەکان دەکەن.[١٧١] بۆ نموونە دەوڵەتێك یان کۆمەڵە دەوڵەتێك کە لایەن نین لە پەیماننامەیەکدا گەرەنتی

---

١٧٠. د.حامد سلطان، المصدر السابق، ص١٨٥.

١٧١. د.محمد المجذوب، المصدر السابق، ص ص٥٥٦-٥٥٧.

بدەن کە دەسەڵات و هێزی خۆیان بەکاردەهێنن، بۆ ناچارکردنی دەوڵەتێك کە ئیلیتزامەتەکانی خۆی جێبەجێ بکات.

١. داگیرکردنی بەشێك لە هەرێمی دەوڵەتێك بۆ ئەوەی بەڵێنی خۆی بەجێ بهێنێ، ئەمە زیاتر لە پەیماننامەی ئاشتەواییدا هەیە.

٢. دیاریکردنی داهاتی دەوڵەت بۆ وەفاداربوون بە قەرز.

٣. بوونی دەقێك لە پەیماننامە کە لەژێر سەرپەرشتی ڕێکخراوێکی نێودەوڵەتیدا جێبەجێ بێت.

٤.لە چوارچێوەی ڕێکخراوە نێودەوڵەتییەکاندا چەند ئامرازێکی گرنگ هەن بۆ گەرەنتی جێبەجێکردنی پەیماننامە، بۆ نموونە، بەڵێننامەی نەتەوە یەکگرتووەکان دەسەڵاتی وەرگرتنی ڕێوشوێنی پێویست دەداتە دەزگاکانی وەکو دەستەبەرێك بۆ جێبەجێکردنی دەقەکانی خۆی.

٧- شیکردنەوەی پەیماننامە

بێ گومان حوکمەکانی پەیماننامە لەلایەن لایەنەکانەوە بۆچوونی جیاواز وەردەگرن لەمەڕ دروستی مانای دەقەکانی یان دیاریکردنی مەدلولەکانی یان دیاریکردنی مەبەستە هاوبەشەکانی کە لایەنەکانی ڕێککەتننامە دەیانەوێ لەکاتی بەستنی پەیماننامەدا بەرجەستەیان بکەن، ئەو بۆچوونە جیاوازانە لە بواری نێودەوڵەتیدا بە ئامرازەکانی یەکلاکردنەوەی ناکۆکییە نێودەوڵەتییەکان جێبەجێ دەبن، لایەنەکان لەوانەیە پەنا بۆ چەند ئاراستەیەك ببەن وەکو دەستەی ناوبژیوان، دەستەی دادوەری بۆ لێکدانەوەی ئەحکامەکان بەگوێرەی پرینسیپەکانی لێکدانەوە. لەوانەیە لایەنەکان خۆیان دەقەکان لێکبدەنەوە. لەم حاڵەتە دا سەربەستیی ڕەهایان هەیە کە [١٧٢]:

- دەکرێ لێکدانەوەکە لەگەڵ پرینسیپە گشتییەکانی شرۆڤەکاریدا بگونجێ یان نا.
- یان لەسەر تەفسیرێکی جیا ڕێکبکەون و بگەنە ڕێکەوتنێکی نارەسمی و ئەو تەفسیرەی کە لەسەری ڕێککەوتوون، جێبەجێ بکەن.
- یان ئەو دەقەی کە لەسەری ناکۆکن، بەهۆی ڕاگەیاندنێکەوە یان پرۆتۆکۆڵێکی پاشکۆوە، لێکبدەنەوە.
- یان لەسەر تەفسیر و تۆمارکردنی ڕێکەوتنەکە لە پەیماننامەیەکی دواتر ڕێکبکەون کە بەهەمان ئامرازی ڕێککەوتنە ئەسڵییەکە لە دایك دەبێت و پێی دەوترێت تەفسیری ڕەسمی.

---

١٧٢. د. مأمون مصطفى، المصدر السابق، ص ص٧٨-٧٩.

ڕێککەوتننامەی ڤیەننا لە ماددەکانی ٣١ و ٣٢ و ٣٣ دا باس لە ڕێسا ئەسڵی وتەواوکارێتییەکانی لێکدانەوەی پەیماننامە دەکا کە پرینسیپە سەرەکییەکانی لێکدانەوەی پەیماننامە بریتین لە:

١. کە پەیماننامە بە نیەتپاکی و بەگوێرەی دەقی ئاسایی لە دەستەواژەکانی پەیماننامە لە چوارچێوەی تایبەتی خۆیدا، لەژێر ڕۆشنایی بابەت و مەبەستەکانیدا، لێکبدرێتەوە.

٢. پەیماننامە لە چوارچێوەی تایبەت بە پەیماننامە لێکبدرێتەوە، وێڕای دەقی پەیماننامەکەو دیباچەو کورتکراوەکانی ئەمانەش دەگرێتەوە:

- هەر ڕێککەوتنێکی تر کە بۆ تەفسیر یان جێبەجێکردنی ئەحکامەکان کردوویانە.
- هەر ڕێڕەوێکی ترکە لایەنەکان بۆ جێبەجێکردنی پەیماننامە بۆ تەفسیرکردنی پێی لەگەڵە.
- هەر ڕێسایەکی نێودەوڵەتی کە پەیوەندیی بە بابەتەکەوە هەیە و دەکرێ لە پەیوەندیی لایەنەکاندا جێبەجێ بکرێت.

هەروەها بۆ لێکدانەوەی دادوەری-یش چەند ڕێسایەك هەن کە دادگای نێودەوڵەتی کاریان لەسەردەکات، لەو ڕێسایانەش:

- پێویستە لێکدانەوە، نیەتپاکی تێدابێت.
- دەقە ڕوونەکان شرۆڤەو لێکدانەوەکردنیان پێ ناوێت.
- زاراوەی ئاسایی، ئەو مانایەیەی هەیە کە باوە، مادام ئەوە نەسەلمێندرێت کە لایەنەکان نیەتێکی تریان هەبووە.
- کارپێکردنی دەق باشترە لە پشتگوێخستن.
- ئەو دەقانەی کە کۆت و بەند لەسەر سەروەێتیی دەوڵەت دادەنێن، دەبێ بە بەرتەسکی لێکدانەوەیان بۆ بکرێ.
- تەفسیری پەیماننامە لە چوارچێوەی ئەو ئامانجەدا دەبێ کە لایەنەکان ویستوویانە بیهێننەدی.
- دەکرێ کاروباری لیژنەی ئامادەکاری وەك ئامرازێك لە ئامرازەکان، بۆ دیاریکردنی ناوەڕۆکی خواستی لایەنەکان، بەکاربهێنرێت.

٨- هەموارکردن و گۆڕانی پەیماننامە

هەمیشە لە بەستنی پەیماننامەدا ئەوە دەخوێندرێتەوە کە پێویستییەکی هەنووکەیی هەیە بۆ ڕێکخستنی پەیوەندی یان بارێکی دیاریکراو کە لایەنەکان دەیانەوێت بیهێننەدی، مادام

ژیان پێویستی به بزاو وجووڵەی بەردەوامە، کەواتە بۆ ئەوەی پەیماننامە باشترین سوودی بۆ لایەنەکان هەبێ، کارێکی گونجاوە کە پەیماننامە هەموار بکرێ.

یاساناسانی نێودەوڵەتی چەند زاراوەیەکیان بەکارهێناوە، لەوانە کرداری پاککردنەوەی پەیماننامە، یان چاو پێداخشاندنەوە، بەڵام رێککەوتننامەی ڤیەننا هەمواری بۆ بەکارهێناوە. لایەنەکانی پەیماننامە دەتوانن هەموو یان بەشێکی هەموار بکەن، ئەوەش کاتێ کە گۆڕانێك لەو بارودۆخەدا دێتەدی کە پەیماننامەکەی تێدا بەستراوە، بەهۆی گۆڕانی هاوسەنگیی هێزی سیاسی و ئابووری و سەربازیی نێوان لایەنەکان، ئەوکاتەش دەقەکانی پەیماننامە لە گەڵ باری نوێدا ناگونجێن، ئیدی پێویستە هەموار بکرێن، دیارە گرفتیش دێتە پێش بە تایبەت بۆ ئەو پەیماننامانەی کە کاتێکی دیاریکراویان بۆ دانەنراوە.[١٧٣] هەروەك رێساکانی هەمواركردن لە ماددەی ٣٩و ٤٠ و رێساکانی گۆڕان لە ماددەی ٤١ ی رێککەوتننامەی ناوبراودا ڕوونکراونەتەوە.

٢-دابی نێودەوڵەتی

داب لە یاسای ناوخۆدا لە ڕووی زمانەوانییەوە بەڕاهاتنی خەڵك لەسەر رەوشتێك دەوترێ و دووپاتکردنەوەی ئەو ڕەوشتە بۆ ماوەیەکی زۆر بە جۆرێ کە بڕوایەکی گشتیی ئەوتۆ دروست بکات کە ئەو ڕەوشتە شایانی پەیڕەویکردنە.[١٧٤] لە یاسازانیشدا، داب بەو کۆمەڵە ڕێبازە دەگوترێت کە بەهۆی دووپاتکردنەوەیان ئەو جۆرە ڕەوشتەی سەرەوە دێتەکایەوە و دروست دەبێ و بڕوایەکی گشتی بە خەڵك دەسەلمێنێ کە ئەو ڕێبازە سەپاوەیەو پەیڕەو لێ کراوە.[١٧٥]

عورفی نێودەوڵەتی، سەرچاوەی راستەوخۆی دووەمی دروستکردنی ڕێسای یاسای نێودەوڵەتییە، هەندێ یاساناسان بە گرنگترین سەرچاوەی یاسای گشتیی نێودەوڵەتی دادەنێن، چونکە زۆربەی ڕێسا نێودەوڵەتییەکان لە عورفەوە هاتوون، هەروەها ئەو ڕێسایانەی کە لە پەیماننامەیەکدا جێ دەگرن، زۆربەی جار گوزارشتە یان دارشتنی ئەوەیە کە لە عورفەوە جێیان گرتووە پێش بەستنی پەیماننامە، هەروەها عورف چونکە ڕێساکانی گشتگیرن، بۆ هەموو دەوڵەتان پابەندکارن، بۆیە دەکەوێتە سەرووی پەیماننامەوە، لەکاتێکدا هێزی ئیلزامی

---

١٧٣. د. السيد مصطفى احمد ابو الخير، المصدر السابق، ص٦٢.

١٧٤. د. سعدی بەرزنجی، تیۆری گشتی ی یاسا، ١٩٨٩، ل.١٦١

١٧٥. هەمان سەرچاوەی پێشوو.

پەیماننامە تەنیا بۆ ئەو دەوڵەتانەیە کە بەستوویانە، لە ئێستاشدا یاسای گشتیی نێودەوڵەتی پشتیوانی ئەم ئاڕاستەیە دەکات، زۆربەی ئەو ڕێساو ئەحکامانەی کە پەیوەندیی نێوان دەوڵەتان ڕێکدەخەن لەکاتی ئاشتی و جەنگ و بێ لایەنیدا لەسەر ئەو عورفە راهاتوون کە لەنێوان دەوڵەتاندا جێی خۆیان گرتووە.[176]

داب لە یاسای نێودەوڵەتیدا رەفتارێکی نێودەوڵەتییە کە لە ڕاهاتن و دووپاتکردنەوەی هەڵسوکەوتێك خۆی دەنوێنێ کە لەسەر ڕێبازێکی دیاریکراو و بەشێوەی ئەنجامدانی کارێك یان نەکردنی و هەستکردن بەپابەندبوون بەو ڕەفتارە، دێتە ئاراوە. واتە وەك ماف و ئەرکێك دێتەپێش کە یاسا دەستەبەر و پارێزگاری لێ دەکات و بەرپرسیارێتیی یاسایی-یش دەسەپێنێ بەسەر لادەردا. لەمەوە مەرجە کە بۆ دروستبوونی داب دوو ڕایەڵی سەرەکی هەبێت:[177]

١. **ڕایەڵی ماددیی (الركن المادي)**: بریتییە لەو کۆمەڵە ئەحکامە یاساییەی کە بەهۆی دووپاتبوونەوەیان، ئیلتیزامی دەوڵەتانییان لەسەر دروست دەبێ، لە سۆنگەی ئەمەوە ڕێساکان لە بیروڕای زۆربەی دەوڵەتاندا خاسیەتی ئیلزامییان وەرگرتووە. ڕاهاتن لەسەر نەریتێك کە لە هەڵسوکەوتی دەوڵەتان دووپات بێتەوە. ئەم ڕەفتارەی کە عورفەکە پێکدێنێت پێویستە گشتی بێت، واتە زۆربەی دەوڵەتان لەسەری بڕۆن و راهاتبن، لێرەدا گشتی بەمانای تێکڕای دەوڵەتان نییە، چونکە دەکرێ دابێکی نێودەوڵەتی تایبەت بێت، وەك ئەو دابەی پەیوەندیی نێوان چەند دەوڵەتێکی دیاریکراو ڕێکدەخات کە لە ڕووی شارستانییەوە لێکنزیکن یان هاوڕەگەزن و لە چوارچێوەی دامەزراوەیەکی هەرێمیدا بن. هەروەها دەبێ داب چەندپاتکراوە بێت و پێشینەی هەبێ و ماناکەی دەقی گرتبێت. لەڕووی کاتەوە لەوانەیە بە سەدە یان بە چەند ساڵێك ببێتەدی، یان لە کۆمەڵگای هاوچەرخدا کە پەیوەندییەکان زۆر و خێران توخمی کات گرنگی کەم بووەتەوەو لەوانەیە بەکاتێکی کەم بێتەدی.

٢. **ڕایەڵی مەعنەوی (الركن المعنوي)**: لێرەدا دەوڵەتان بڕوایان وایە کە ئەو رەوتارەی پێڕەوی لێدەکەن یان جێبەجێی دەکەن، دەقاودەق پەیڕەوی لێکردنی یاسایە. ئەم ڕایەڵی مەعنەوییە لەڕووی کاتەوە لە پێش ڕایەڵی ماددیەوە دێ و بۆ دروستبوونی عورف زۆر گرنگە

---

١٧٦. د. حسن الجيلي، المصدر السابق، ص٥٥.

١٧٧. د. محمد طلعت الغنيمي، المصدر السابق، ص٣٦٥ وما بعدها، د.محسن افكيرين، المصدر السابق، ص ١٣٨ ومابعدها.

کە لە نەریت (العادە) و موجامەلەی نێودەوڵەتی جیای دەکاتەوە. دەکرێ ڕێسا عورفییەکان لە بواری نێودەوڵەتیدا بەچەند ئامرازێك بسەلمێنین کە مانای بەردەوامی دەوڵەتان بەگوێرەی ڕێسای یاسایی بگەیەنێ، لەوانە ئەو هەڵسوکەوتانەی کە لە دەسەڵاتەکانی ناوخۆی دەوڵەت سەرچاوە دەگرن و دابی نێودەوڵەتییان لێ دروست دەبێت، وەکو ئەو نێردراوە دیپلۆماسی و ڕێنماییە فەرمییانەی کە لە دەوڵەتەوە دەردەچن، ئەو ڕێنمایی و فەرمانانەی کە لەکاتی جەنگدا لە دەوڵەتەوە بۆ سەرکردەو لەشکر دەنێردرێن، هەروەها ئەو یاسایانەی کە لە دەسەڵاتی یاسادانانی دەوڵەتەوە دەدردەچن، حوکمی دادوەری ناوخۆی تایبەت بەو مەسەلانەی کە پەیوەندیی نێودەوڵەتی دەیانگرێتەوە. هەروەها لە ئاستی دامەزراوە نێودەوڵەتییەکاندا کە بەشداری لە دروستکردنی دابدا دەکەن، دەکرێ نموونە بە بڕیاری دادگا نێودەوڵەتییەکان بهێنرێتەوە بەتایەت ئەوانەی پەیوەندییان بە ڕێساکانی بەرپرسیارێتیی نێودەوڵەتی و داننان بە حکوومەت و دەوڵەتان و شیکردنەوەی پەیماننامەو...هتدەوە هەیە، هەروەها پەیماننامە گشتی و تایبەتییە نێودەوڵەتییەکان و ئەو ڕەفتارانەی کە لە ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان و....هتد، دەردەچن. داب وەك سەرچاوەیەکی یاسای نێودەوڵەتی لایەنی باشی ئەوەیە کە ڕێساکانی نەرمن و قبوڵی پێشکەوتنی بەردەوام دەکەن کە لەگەڵ پێداویستییەکانی ژیانی یاسایی پراکتیکیدا دەگونجێن، بەڵام خەوشەکەی لەوەدایە کە ڕێساکانی سنووریان دیار نییە و جۆرە نادیاری و هێواشییەکیان تێدایە.[١٧٨]

٣. **پرینسیپەکانی یاسای گشتیی:** یاساناسان بۆ دیاریکردنی مانای ڕاستەقینەی پرینسیپە گشتییەکانی یاسا هەوڵێکی زۆریان داوە، بەڵام ڕای سەرەکی بۆ دیاریکردنی ئەم مەبەستە ئەوەیە کە پرینسیپە گشتییەکانی یاساو ئەو فەلسەفە گشتییەی کە لە کۆمەڵگایەکی دیاریکراودا هەیە، بەیەکەوە گرێ بدات. کەواتە پرینسیپی یاسای گشتیی ئەو ئایدیانەیە کە لە بیری گشتیدا بۆ بوون (وجود) هەیە، یان بۆچوونی گشتیی هەبوونی ژیان، لە کۆمەڵگایەکی دیاریکراودا، کە دەبێتە هۆی هەڵێنجانی کۆمەڵێك ڕێسای یاسایی دانراو کە ڕەوتاری کەسەکان لەو کۆمەڵگەیەدا ڕێکدەخەن.[١٧٩] هەربۆیە پرینسیپە گشتییەکانی یاسا، ئەو

١٧٨. بۆ زیاتر بڕوانە: د. عبدالحسين القطفي، المصدر السابق، ص١٦٠.

١٧٩. د. سمير عبدالسيد تناغو، النظرية العامة للقانون، منشاة المعارف بالأسكندرية، ١٩٨٦،ص ٢٤٦-٢٤٧.

ڕێسا یاساییانەن کە هەڵگری مانای گشتی و شێوەکی جیهانییان هەیە، کە لە یاساکانی ناوخۆی زۆربەی دەوڵەتانی پێشکەوتوو خودان شارستانی پێشکەوتوودا بوونیان هەیە، هەروەکو لە ماددەی ٣٨ی نیزامی بنەڕەتیی دادگای دادی نێودەوڵەتیدا هاتووە. هەربۆیە دەکرێ ناوەڕۆکی پرینسیپە گشتییەکانی یاسا لە پرینسیپە گشتییەکانی نیزامی یاسایی ناوخۆ، یان لە پرینسیپە گشتییەکانی یاسای نێودەوڵەتی وەربگیرێن.[١٨٠] پرینسیپە گشتییەکانی یاسا زۆرو هەمەجۆرن، هەندێکیان نووسراوو هەندێکیان نەنووسراون، هەیانە سیمایەکی سیاسییان هەیە، وەك پرینسیپی سەروەرێتیی گەل، لێکجیاکردنەوەی دەسەڵاتەکان، ڕەوایی ملکەچبوونی دەوڵەت بۆ یاسا، هەشیانە سیمایەکی ئابوورییان هەیە، وەك پرینسیپی پارێزراویی موڵکایەتی تایبەت، یاسا فەرمانە (وەزیفە) کۆمەڵایەتییەکەی دەپارێزێت، هەیانە سیمای یاسایی وکۆمەڵایەتییان هەیە، وەك پرینسیپی نابێ کەس پاساو بەنەزانینی یاسا بێنێتەوە، هەیانە سیمای ئاکائاسایان هەیە وەك نابێ یاسا بەخراپی بەکاربێت، هەیانە سیمایەکی شێوە داڕشتنیان هەیە، هەیە سیمایەکی هەیە کە پشت بە لۆژیك یان سروشتی شتومەکەکانی یان دادخوازی (العدالە) دەبەستێ وەك پرینسیپی کەسێ شتێکی نەبێت ناتوانێ بیدات (فاقد الشي لا یعطیە). ئائاوا پرینسیپە گشتییەکانی یاسا ڕۆڵی گرنگ دەبینن لە ژیانی یاساییدا و[١٨١] پێگەی ڕێسای یاسایی نیشان دەدەن و هاوکاری ڕێکخستنیان دەکات بەگوێرەی بۆچوونی ئاڕاستەکەری دیاریکراو. جێبەجێکردنی پرینسیپە گشتییەکانی یاسا، وەك سەرچاوەیەکی یاسای نێودەوڵەتی، دەبێ گشتگیربن، واتە دەبێ پرینسیپەکان هاوبەش بن لەنێوان نیزامە جۆربەجۆرەکانی یاساییدا نەك لە دەوڵەتێکدا، مەرج نییە هەموو پرینسیپێکی یاسایی ناوخۆ لە چوارچێوەی کۆمەڵگای نێودەوڵەتیدا جێبەجێ بێت، بەڵکو دەبێت جیاوازییە هەیکەلییەکەی لەبەرچاوبگیرێت، بۆ نموونە، لە سیستەمی یاسای ناوخۆدا هەموو کەس بۆی هەیە سکاڵا لە دادگا تۆمار بکات بەبێ وەرگرتنی لایەنی دووەمی داوایەکە، بەڵام لە یاسای نێودەوڵەتیدا دەبێ لایەنەکان ڕازی بن، ئینجا پەنا بۆ دادگای نێودەوڵەتی ببەن، هەروەها وەك سەرچاوەیەك

---

١٨٠. بۆ زیاتر پێناسە کردنی بڕوانە: د.منذر الشاوي، المدخل لدراسة القانون الوضعي، دار الشؤون الثقافیة العامة،ط١،بغداد، ١٩٩٩،ص١٩٦ وما بعدها.

١٨١. بۆ زیاتر بڕوانە: د. عبدالحي الحجازي، المدخل لدراسة العلوم القانونیة، الجزء الأول، جامعة الكویت، ١٩٧٢، ص٤٩٣.

له یاسای نێودەوڵەتیدا دوای ڕێسای ڕێککەوتن و عورفی جێبەجێ دەبێت، واتە هاوکارە بۆ ئەوەی ئەو کەموکوڕییانە پڕ بکاتەوە کە لەوانەیە لە ڕێسای یاسای نێودەوڵەتیدا هەبێت، کە لەوانەیە لە مەسەلەیەکدا نە ڕێسای ڕێککەوتن و نە ڕێسای عورفیمان هەبێت لە یاسای نێودەوڵەتیدا، نموونەی ئەو پرینسیپانە، وەك پرینسیپی خراپ بەکارهێنانی دەسەڵات، نیەتپاکی لە وەفاداری بۆ ئیلتیزامە نێودەوڵەتییەکان، قەرەبووکردنەوە بۆ هەر پێشێلکارییەکی نێودەوڵەتی،....هتد.[182] دەکرێ پرینسیپە گشتییەکانی یاسا لە بواری نێودەوڵەتیدا پۆلێن بکرێن بۆ سێ شێوە[183]: پرینسیپەکان بۆ چارەسەر و شیکردنەوەی جۆری پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکان وەك پرینسیپی دادپەروەریخوازی و لۆژیك و عەدالەتی سروشتی.

١. ئەو پرینسیپانەی کە لایەنی کەمی دادوەری دەستەبەردەکەن.

٢. پرینسیپە بابەتییەکان کە وەك بەڵگەن لە یاساکانی ناوخۆدا و دەکرێ لە بواری نێودەوڵەتی بەکاربێن.

لەکۆتاییدا پێویستە بگوترێ کە ئەو پرینسیپە گشتییانەی نەتەوە شارستانییەکان دانیان پێداناوە، ئەو پرینسیپە گشتییانە دەگرنەوە کە لە نیزامە یاساییە سەرەکییەکانی جیهاندا هەن.[184]

٢- سەرچاوە نافەرمییەکان

لە نیزامی بنەڕەتیی دادگای دادی نێودەوڵەتیدا هاتووە کە لە باری نەبوونی سەرچاوەی سەرەکیدا، ئەوا دادگا دەتوانێ بگەڕێتەوە بۆ حوکمی دادگاکان و ڕێبازی گەورە یاساناسان لە بواری یاسای گشتیی سەرجەم نەتەوەکان، هەروەها ئەگەر لایەنە پێکناکۆکەکان ڕازیبوون، دادگا دەتوانێ بگەڕێتەوە بۆ پرینسیپەکانی یەکسانی و ویژدانی.

- **بڕیاری دادگاکان**

بڕیاری دادگا نێودەوڵەتی و نیشتیمانییەکان بە سەرچاوەیەکی بەڵگەهێنانەوەی یاسای نێودەوڵەتی دادەنرێت، وێڕای ئەوەی کە بڕیارو حوکمی دادگا نێودەوڵەتی و ناوخۆییەکان

١٨٢. د. أحمد أبو الوفا، الوسيط في القانون الدولي العام، ص ص٢٠٦ -٢٠٩.

١٨٣. د. محمد طلعت الغنيمي، المصدر السابق، ص ص٥٠٩- ٥١٠.

١٨٤. د. محمد منصور الصاوي، المصدر السابق، ص٥٠٥.

هۆیەکە بۆ دروستبوونی عورف، ئەوا دادوەر و نەیارەکان (دژەکـان) دەتـوانن بـەو هۆیـەوە بـە ڕێسایەکی یاسایی نێودەوڵەتی بزانن کە لە پەیماننامەو عورفدا نەهاتبێت، یان ڕێساو بنـەمای تریان لێ هەڵێنجن. ئەم بڕیارانە بەشداری لـە دروسـتبوونی یاسـای نەنووسـراودا دەکـەن، تـا ئەودەمەی ئەحکامەکانی یاسای گشتیی نێودەوڵەتی بەتـەواوی دەنووسـرێنەوە، هـەروەها بـۆ شیکردنەوەی ڕێسایەکی یاساییش کەڵکیان لێ وەردەگیرێت.

○ بۆچوونی یاسازانانی نێودەوڵەتی

ڕۆڵی یاساناسان لە بواری لێکۆڵینەوەو توێژینەوەو شیکردنەوەی پرینسـیپ و ڕێسـایەکانی یاسای نێودەوڵەتیدا گەورەو بەرچاوە. چـونکە یاساناسـان هاوکـاری سـەلماندن و شـیکردنەوەی ئەحکامەکان و دۆزینەوەی کەموکوڕی و کەلەبەرەکانی ئەو بوارەیان کردووە. لە مێـژووی ئـەم بوارەدا یاسازانی زۆرمان هەن. لەراستیدا یاسای نێودەوڵەتی لەسەر شانی یاساناسان هاتەگۆڕێ و پێشکەوتووە، لەوانە: گرۆسیۆسی هۆڵەندی و بافندرۆفی ئەڵمانی کـە لـە سـەدەی حەڤـدەدا ژیاون، بینکرشۆکی هۆڵەندی و ڤاتیلی سویسری و، لە چـاخی نوێشـدا، تریبـل و شـترۆبی لـە ئەڵمانیا و ئەنزیلۆتی لە ئیتالیا و ئۆپنهایم لە ئینگلتەراو کالفۆ لە ئەرجەنتین.....هتد.

دەرئەنجام:

لە کاتێکدا کورتەیەکی پوختی ناساندنی رووکارە سەرەکیەکانی ئەم کتێبـە سـەبارەت بـە یاسای گشتی نێودەوڵەتی دەخەمە روو، جیا لە تەواوی ئەو کتێبانەی لە بەردەستدان پێڕسـتی بۆ کراوە، نەمویست وەك وەرگێڕ مامەڵە لە گەڵ بابەتەکان بکەم، بەڵکو ئەگـەر رەوابێـت وەك دانەر مامەڵەم کردووە، هەربۆیە وێڕای سوپاسمان بۆ هەموو ئەو بەرێزانەی پێداچوونەوەو سەرنج و پێشنیارو تێبینییان پێشکەش کردم، لە هەمان کاتدا بە خۆشحاڵی و پێزانینەوە پێشوازی لە هەر رەخنەو پێشنیازێك دەکەین.

المصادر والمراجع

١- د. أحمد أبو الوفا، الوسيط في القانون الدولى العام، ص ص٢٧٦ -٢٧٧.

٢- د. ابراهيم احمد خليفة، القانون الدولي الدبلوماسى والقنصلي، دار الجامعة الجديدة، ٢٠٠٧.

٣- د. أبو زيد رضوان، القانون الدولى الجوى وقانون الطيران التجارى، دارالفكر العربي، القاهرة، ص٨.

٤- د. أحمد أبراهيم حسن، مفهوم القانون الطبيعي عند فقهاء الرومان، الدار الجامعة.

٥- د. احمد ابو الوفا، القانون الدولي والعلاقات الدولية، دار النهضة العربية، القاهرة، ٢٠٠٦.

٦- د. احمد ابو الوفا، النظرية العامة للقانون الدولي الأنساني، دار النهضة العربية، ط١، القاهرة، ٢٠٠٦.

٧- د. أحمد أبو الوفا، الوسيط في القانون الدولي العام، دار النهضة العربية، ط٤، ٢٠٠٤.

٨- د. السيد محمد السيد العمران، د. نبيل ابراهيم سعد، محمد يحي مطر، الأصول العامة للقانون، الدار الجامعية، ١٩٩١.

٩- د. السيد مصطفى أحمد أبو الخير، المبادئْ العامة في القانون الدولي المعاصر، أيتراك للطباعة والنشر، ط١، ٢٠٠٦.

١٠- د. الشافعى محمد بشير، قانون حقوق الأنسان، منشأة المعارف بالأسكندرية، ٢٠٠٤، ط٣.

١١- جواس حسن رسول، طبيعة الأتحاد الأوروبى، رسالة ماجستير، كلية القانون جامعة صلاح الدين، ٢٠٠٧.

١٢- جيرهارد فان غلان، القانون بين الأمم (١)، دار الآفاق الجديدة، ترجمة عباس العمر.

١٣- جيرهارد فان غلان، القانون بين الأمم (٣)، تعريب ايلي وريل، دار الأفاق الجديدة.

١٤- د. جبار صابر طه، النظرية العامة لحقوق الأنسان، منظمة نشر الثقافة القانونية، ط١، اربيل، ٢٠٠٤

١٥- د. جعفر الفضلي و د. عبد الحسين الفضل، المدخل للعلوم القانونية، وزارة التعليم العالي والبحث العلمي، ط١، ١٩٨٧.

١٦- د. حسان محمد شفيق العانى، نظرية الحريات العامة تحليل ووثائق، جامعة بغداد، ٢٠٠٤.

١٧- د. حسن الجليبي، القانون الدولي العام، مطبعة شفيق، بغداد، ١٩٦٤.

١٨- د. حسين توفيق فيض الله، اتفاقيات ال (WTO/GATT) وعولمة الملكية الفكرية، مطبعة جامعة صلاح الدين/ اربيل ١٩٩٩، ولنفس المؤلف: قانون التجارة الدولية، محاضرات القيت على طلبة الدراسات العليا/ ماجستير، في كلية القانون جامعة صلاح الدين للسنة الدراسية ٢٠٠٤- ٢٠٠٥.

١٩- د. حسين الشيخ محمد طه الباليساني، القضاء الدولي الجنائي، مطبعة الثقافة، اربيل، ٢٠٠٥.

٢٠- د. حميد السعدي، مقدمة في دراسة القانون الدولي الجنائي، مطبعة المعارف، بغداد، ١٩٧١.

٢١- د. رجب عبدالمنعم متولي، الأمم المتحدة بين البقاء والألغاء في ضوء التطورات الراهنة، ٢٠٠٥.

٢٢- د. رشاد السيد، القانون الدولي العام في ثوبه الجديد، ٢٠٠١، عمان- الأردن، ص٢٤.

٢٣- د. سعدى بەرزنجى، تيۆرى گشتى ى ياسا، ١٩٨٩، ل١٦١.

٢٤- د. سليمان بو ذياب، المباديء القانونية، العامة، المؤسسة الجامعية للدراسات والنشروالتوزيع، بيروت، ط١، ١٩٩٥.

٢٥- د. سمير عبدالسيد تناغو، النظرية العامة للقانون، منشاة المعارف بالأسكندرية، ١٩٨٦.

٢٦- د. سهيل حسين الفتلاوي ود. غالب عواد حوامدة، القانون الدولي العام، الجزء الأول، دار الثقافة للنشر والتوزيع، ط١، ٢٠٠٧.

٢٧- د. سهيل حسين الفتلاوى ود. غالب عواد حوامدة، موسوعة القانون الدولى العام، الجزء الثانى، دارالثقافة للنشر والتوزيع، ط١، ٢٠٠٧.

٢٨- د. سهيل حسين الفتلاوي، التنظيم الدولي، دار الثقافة للنشر والتوزيع، ط١، ٢٠٠٧.

٢٩- د. سهيل حسين الفتلاوى، الدبلوماسية بين النظرية والتطبيق، دار الثقافة عمان، ط ١، ٢٠٠٥.

٣٠- د. ضارى خليل محمود وباسيل يوسف، المحكمة الجنائية الدولية، بيت الحكمة، بغداد، ط ١، ٢٠٠٣.

٣١- د. عبد الباقي البكري وزهير البشير، المدخل لدراسة القانون، وزارة التعليم العالي والبحث العلمي.

٣٢- د. عبدالحسين القطيفي، القانون الدولي العام (الجزء الأول)، مطبعة العاني، بغداد، ١٩٧٠.

٣٣- د. عبدالحمن رحيم عبدالله، محاضرات في فلسفة القانون، ط١، اربيل، ٢٠٠٠.

٣٤- د. عبدالحي الحجازي، المدخل لدراسة العلوم القانونية، الجزء الأول، جامعة الكويت، ١٩٧٢.

٣٥- د. عبدالكريم علوان خضير، الوسيط فى القانون الدولي العام، الكتاب الثالث، حقوق الانسان، مكتبة الثقافة والنشر والتوزيع، ط١، ١٩٩٧.

٣٦- د. عبدالكريم علوان، الوسيط في القانون الدولي العام، الكتاب الثاني، مكتب دار الثقافة للنشر والتوزيع، ط١، ١٩٩٧.

٣٧- د. عبدالواحد محمد الفار، طبيعة القاعدة الدولية الأقتصادية، في ظل النظام الدولي القائم، دار النهضة العربية، ١٩٨٥.

٣٨- د. على صادق أبو هيف، القانون الدولى العام، ط١١، الأسكندرية، ١٩٧٥ .

٣٩- د. على صادق أبو هيف، دراسة متعمقة فى القانون الدولى العام .

٤٠- د. عمر محمود المخزومي، القانون الدولى الانسانى فى ضوء المحكمة الجنائية الدولية، الثقافة للنشر و لتوزيع، عمان ط، ٢٠٠٨.

٤١- د. عوض احمد الزعيي، المدخل الى علم القانون، دار وائل للنشر، ط١، ٢٠٠١ .

٤٢- د. فخري رشيد المهنا و د. صالح ياسين داود، المنظمات الدولية، وزارة التعليم العالي والبحث العلمي، جامعة الموصل.

٤٣- د. كمال سعدي، حقوق الأنسان في المذاهب الفكرية، مجلة تىرازوو، مجلة اكاديميية، تصدرها نقابة حقوقي كوردستان، العدد ٢٥.

٤٤- د. محسن افكيرين، القانون الدولي العام، دار النهضة العربية، ط١، ٢٠٠٥.

٤٥- د. محمد السعيد الدقاق، حول مبدأ التراث المشترك للأنسانية، المكتنب العربي الحديث، ١٩٨٢.

٤٦- د. محمد المجذوب، الوسيط في القانون الدولي العام، الدار الجامعية للطباعة والنشر، ١٩٩٩.

٤٧- د. محمد حافظ غانم، الأصول الجديدة للقانون الدولي العام، المصدر السابق، ص٥١.

٤٨- د. محمد سامى عبدالحميد و د. محمد سعيد الدقاق، القانون الدولي العام، منشأة المعارف بالأسكندرية، ٢٠٠٤، ص٣٧٦.

٤٩- د. محمد سامي عبدالحميد، اصول القانون الدولي العام، القاعدة الدولية، مؤسسة الشباب الجامعية، ط١، ١٩٧٢.

٥٠- د. محمد سامى عبدالمجيد ود. مصطفى سلامة حسين، القانون الدولى العام، مركز مكتب الثقافية، الدار الجامعية، ١٩٨٨.

٥١- د. محمد سعيد الدقاق، مصادرالقانون الدولي، من كتاب- القانون الدولي العام، د. محمد سامي عبدالمجيد، ود. محمد السعيد الدقاق، أبراهيم أحمد ضيفة، منشأة المعارف بالأسكندرية، ٢٠٠٤.

٥٢- د. محمد شريف أحمد، فكرة القانون الطبيعي عند المسلمين، منشورات وزارة الثقافة والأعلام، ١٩٨٠.

٥٣- د. محمد طلعت الغنيمى، الأحكام العامة في قانون الأمم (قانون السلام)، منشاة المعارف بالأسكندرية.

٥٤- د. محمد منصور الصاوي، أحكام القانون الدولي، دار المطبوعات الجامعة.

٥٥- د. محمد يوسف علوان و د. محمد خليل المرسي، القانون الدولي لحقوق الأنسان، دار الثقافة، ط١، ٢٠٠٥.

٥٦- د. محمود شريف بسيوني، المحكمة الجنائية الدولية، دار الشروق، ط١، ٢٠٠٤.

٥٧- د. منذر الشاوي، المدخل لدراسة القانون الوضعي، دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد، ط١، ١٩٩٨.

٥٨- د. منذر الشاوي، مذاهب القانون، دار الحكمة للطباعة والنشر، بغداد، ط ٣، ١٩٩١.

٥٩- د. مهدي جابر مهدي، السيادة والتدخل الأنساني، منظمة نشر الثقافة القانونية، سلسلة (١٣أ)، ط١، هەولێر، ٢٠٠٤.

٦٠- د.حسن كيرة، المدخل الى القانون، نشاة المعارف بالأسكندرية، ١٩٧٤، ص١٢١.

٦١- د.شيرزاد أحمد النجار، محاضرات (الدستور كقاعدة أساسية للنظام في الدولة) ألقيت على طلبة الدراسات العيا –ماجستر– في كلية القانون، جامعة صلاح الدين (٢٠٠٣-٢٠٠٤).

٦٢- د.عبدالمجيد الحكيم وصاحبيه، الوجيز فى نظرية الألتزام في القانون لمدني العراقي، وزارة التعليم العالي والبحث العلمي، ١٩٨٠.

٦٣- د.عصام العطية، القانون الدولي العام، وزارة التعليم العالي والبحث العلمي، بغداد، ط٦ ، ٢٠٠٦.

٦٤- د.غازى حسن صباريني، الوجيز في مباديء القانون الدولي العام، دار الثقافة للنشر والتوزيع، ط١، ٢٠٠٥.

٦٥- د.منذر الشاوي، المدخل لدراسة القانون الوضعي، دار الشؤون الثقافية العامة،ط١،بغداد، ١٩٩٩.

٦٦- سنگر داود محمد، التنظيم القانوني الدولي لحماية البيئة من التلوث، رسالة ماجستير، مقدمة الى كلية القانون، جامعة صلاح الدين، ٢٠٠٣.

٦٧- شارل روسو، القانون الدولي العام، ترجمة شكر الله خليفة وعبدالمحسن سعد، الأهلية للنشر والتوزيع، بيروت، ١٩٨٢.

٦٨- عبدالفتاح عبدالرزاق محمود، اعلان عن الدولة، اطروحة دكتوراه، مقدمة الى كلية القانون والسياسة، جامعة صلاح الدين، ٢٠٠٨.

٦٩- عثمان على حسن وەيسى، البعد القانونى لحقوق الأنسان، بحث منشور في مجلة تەرازوو، مجلة قانونية وسياسية أكاديمية فصلية، يصدرها اتحاد حقوقى كوردستان باللغتين الكوردية والعربية، العدد ٢٩ - ٣٠، ٢٠٠٦.

٧٠- عثمان علي حسن، الأرهاب الدولي ومظاهره القانونية والسياسية في ضوء القانون الدولي العام، مطبعة المنارة- هەولێر، ط٢٠٠٦،١.

٧١- عثمان علي حسن، الوضعية القانونية (دراسة تحليلية) بحث منشور بأشراف استاذنا د. شيرزاد أحمد النجار، في مجلة پارێزەر، العدد ٩، اربيل، ٢٠٠٥.

٧٢- هانس كلسن، النظرية المحضة في القانون، ترجمة الدكتور أكرم الوتري، منشورات مركز البحوث القانونية (١١)، بغداد، ١٩٨٦.

٧٣- فالآ فريد ابراهيم، المسؤولية المدنية الدولية عن جريمة الأبادة الجماعية، مطبعة جامعة صلاح الدين، اربيل، ٢٠٠٤.

٧٤- فيصل شطناوي، حقوق الأنسان والقانون الدولي الأنساني، دار ومكتبة الحامد للنشر والتوزيع، ط٢، ٢٠٠١.

٧٥- ليون دگى، دروس في القانون العام، ترجمة د.رشدي الخالد، منشورات مركز البحوث القانونية، وزارة العدل، بغداد، ١٩٨١.

٧٦- ڕێككەتننامەی ڤیەننا ساڵی ١٩٦٩.

٧٧- دەقـی ڕێكەوتنامـەی ژنێڤـی ١٩٠٧ و برۆتۆكـۆڵی یەكـەمی ژنـێڤ لـە ١٠/حوزەیرانی/١٩٧٧.

٧٨- عوسمان عەلی حەسەن، جیاوازیەكانی نێوان یاسای مرۆڤایەتی نێودەوڵەتی و یاسای نێودەوڵەتی بۆ مافەكانی مرۆڤ، گۆڤاری تەرازوو، گۆڤارێكی ئەكادیمی وەرزییە، بە هەردوو زمانی كوردی و عەرەبی، سەندیكای مافناسانی كوردستان، ٢٠٠٨، ژمارە -٣٣- ٣٢.

٧٩- مافەکانی مرۆڤ، لە بڵاوکراوەکانی مەکتەبی ناوەندی دیراسات و توێژینەوە، پارتی دیموکراتی کوردستان، چاپی یەکەم، دیراسەی ژمارە ٢٣، ١٩٩٦، و د. ابراهیم احمد خلیفة، الألتزام الدولي باحترام حقوق الأنسان وحریاته الأساسیة، دار الجامعة الجدیدة، ٢٠٠٧.

پاشکۆی یەکەم
بەڵێننامەی نەتەوە یەکگرتووەکان
یەکەم:یاداشتنامەی بەرایی

بەڵننامەی نەتەوە یەکگرتووەکان لە ٢٦/حوزەیرانی ساڵی ١٩٤٥ لە شاری فرانسیسکۆ لـە کۆتایی کۆنگرەی نەتەوە یەکگرتووەکانی تایبەت بە پەیڕەوی دەستەی نێودەوڵەتی واژۆ کراو لە ٢٤ی تشرینی یەکەمی ١٩٤٥کەوتە واری جێبەجێکردنەوەو پـەیڕەوی بنـەڕەتی دادگـای دادی نێودەوڵەتیش بە شێکی تەواوکەری ئەم بەڵێننامەیە.

کۆمەڵەی گشتی نەتـەوە یـەکگرتووەکان لـە ١٧کـانونی یەکـەمی ١٩٦٣ هـەموارەکانی یەکەمی لە سەر ماددەکانی ٢٣و٢٧و٦١ی بەڵێنامەدا ئەنجامداو، لـە ٣١ کـانوونی یەکـەمی ١٩٦٣ خرایـە واری جێبەجێکردنـەوە. هـەروەها لـە ٢٠کـانونی یەکـەمی ١٩٦٥ هـەمواری ماددەی ١٠٩ی کردو لە ١٢ حوزەیرانی ١٩٦٨ جێبەجێبوو.

هەموارکردنی ماددەی ٢٣ بۆ زیادکردنی ژمارەی ئەندامانی ئەنجوومەنی ئاسایشە لە یازدە ئەندامەوە بۆ پانزە. لە مادەی ٢٧یشدا هاتووە کە بڕیارەکانی ئەنجوومەنی ئاسایش لـە بابەتـە ڕێکاریەکان بە هەرزامەندی ٩ ئەندام دەبێت(پێشـتر ٧ بـوو)، لـە هـەموو بابەتـەکانی تـر بـە ڕەزامەندی ٩ دەنگ دەبێت(پێشتر ٧ بوو) دەبـێ لەناویانـدا دەنگـەکانی پێـنج ئەندامـەکانی ئەنجومەنی ئاسایشی هەمیشەیی لە گەڵدا بێت.

ماددەی ٦١یش کە لە ٣١ئابی ١٩٦٥دا هاتە واری جێبەجێکردنـەوە، هـەموارکردنی بـۆ زیادکردنی ژمارەی ئەنـدامانی ئەنجوومـەنی ئـابووری و کۆمەڵایـەتی لـە ١٨ ئەندامـەوە بـۆ ٢٧ئەندام. هەمواری دووەمی هەمان ماددە، لە ٢٤ایلولی ١٩٧٣جێبەجێبوو، تایبەت بوو بـە زیادکردنی ئەندامانی ئەنجوومەن لە ٢٧ەوە بۆ ٥٤ئەندام.

هەمواركردنی ماددەی ١٠٩ی سەبارەت بە بڕگەی یەكەمی هەمان مادده كە ڕێگە دەدات كۆنگرەیەكی گشتی ئەندامانی نەتەوە یەكگرتووەكان ببەسترێت بۆ چاوپێداخشاندنەوە بە بەڵێننامە لەو كات و شوێنەی كە كۆمەڵەی گشتی بە زۆرینەی دوو لەسەر سیٚ ٣/٢ی ئەندامان و بە ڕەزامەندی نۆ لە ئەندامانی ئەنجوومەنی ئاسایش (پێشتر حەوت بوو) دیاری دەكرێت و.

بڕگەی سیٚ لە ماددەی ١٠٩ كە مەسەلەی چاوگێڕانە بە توانای بانگهێشتكردنی بەستنی ئەمكۆنگرەیە لە خولی یازدەیەمی كۆمەڵەی گشتی، لە سەر شێوەی بنەڕەتی خۆی مایەوە بەتایبەت ئاماژەكردنی بۆ (ڕەزامەندی حەوت لە ئەندامانی ئەنجوومەنی ئاسایش) كە پێشتر كۆمەڵەی گشتی و ئەنجوومەنی ئاسایش بڕیاری لەم چەشنەیان بۆ ئەم بڕگەیە لە دەورەی یازدەیەم لە ساڵی ١٩٥٥وەرگرتبوو.

دیباجە

ئێمە گەلانی نەتەوە یەكگرتووەكان

گرتوومانەتە ئەستۆی خۆمان

نەوەكانی ئایندە لە نەهامەتی جەنگ ئازاد بكەین كە لە میانەی یەك نەوەدا دوو جار دڵگرانی كە ئەستەمە وەسف بكرێت بەسەر مرۆڤایەتی داهات،

هەروەها سەرلەنویٚ باوەڕیمان بە مافە بنەڕەتیەكانی مرۆڤ و بە شكۆمەندی تاك و چارەنووسی دووپات دەكەینەوە لە گەڵ ئەوەش كە پیاوان و ئافرەتان و نەتەوەكان گەورەو بچووكیان مافی یەكسانیان هەیە،

هەروەها ئەو بارودۆخە روون بكەینەوە كە دەكریٚ لە سایەیدا دادوەری بەرجەستە بكەین و ڕێز بگرین لەو پابەندیانەی كە لە پەیماننامەكان و سەرچاوەكانی تری یاسای نێودەوڵەتی پەیدا دەبیٚ .

هەروەها خۆشنوودی كۆمەڵایەتی بەرەوپێش ببەین، ئاستی ژیان لە كەش و هەوایەكی ئازادی لەباردا بەرزبكەینەوە.

لە پێناو ئەم ئامانجانەشدا وە خۆمان گرتووە كە:

بە گیان لێبووردەبین و، لە ئاشتی و دراوسیٚ باشیدا بەیەكەوە بژین،

بۆ پاراستنی ئاشتی و تەنایی نێودەوڵەتی هێزەكانمان یەكبخەین،

دەستەبەری ڕەزامەندیمان بۆ پرینسیپی دیاریكراوو پلانی پێویستی بۆ بكەین كە هێزی سەربازی تەنها دەبیٚ بۆ بەرژەوەندی هاوبەش بەكاربهێنین،

ئامرازە نێودەوڵەتیەکان بۆ خۆشنوودی کاروباری ئابووری و کۆمەڵایەتی هەموو گەلان بە کاربهێنین،

بڕیارماندا کۆششەکانمان یەکبخەین بۆ بەدیهێنانی ئەم ئامانجانە،

هەر بۆیە حوکومەتە جیاجیاکانمان لە سەر دەستی نوێنەرەکانیان کە لە شاری فرانسیسکۆ بەڵگەی ڕێگەپێدراوی مەرج ڕێکییان پێشکەشکردووە کۆبوونەوەو، بۆ ئەم بەڵێننامەیەی نەتەوە یەکگرتووەکان ڕەزامەندییان نواند و، بە هۆیەوە دامەزراوەیەکی نێودەوڵەتییان بە ناوی نەتەوە یەکگرتوەکان دامەزراند.

بەشی یەکەم: مەبەست و پرینسیپەکانی

م١

مەبەستەکانی(ئامانجەکانی) نەتەوە یەکگرتووەکان بریتین لە:

١- پاراستنی ئاشتی و تەنایی نێودەوڵەتی، بۆ بەدیهێنانی ئەم مەبەستەش دەستەی ڕێوشوێنی هاوبەشی کارا دەگرێتە بەر بۆ گەگرتن لەو هۆکارانەی مەترسین بۆ سەر ئاشتی، هەروەها سەرکووتکردنی کارە دوژمنکاریەکان و هەر شێوەیەکی تری تێکدانی ئاشتی، پەنادەباتە بەر ئامرازی ئاشتیانە، بەگوێرەی پرینسیپەکانی داد و یاسای نێودەوڵەتی، بۆ چارەسەرکردنی ناکۆکیە نێودەوڵەتیەکان کە دەبێتە هۆی تێکدانی ئاشتی یان یەکلاکردنەوەی ناکۆکیەکان.

٢- گەشەپێدانی پەیوەندی دۆستانە لە نێوان نەتەوەکان لە سەر بنەمای ڕێزگرتن لەو پرینسیپەی کە دەیەوێ بە یەکلاکردنەوەی مافەکانی نێوان گەلان بەوەبێ کە هەموان مافی چارەنووسی خۆیان هەیە، هەروەها گرتنە بەری ئەو ڕێوشوێنانەی کە بۆ تۆکمەکردنی ئاشتی گشتی گونجاون.

٣- بەدیهێنانی هاریکاری نێودەوڵەتی بۆ چارەسەری ئەو مەسەلە نێودەوڵەتیانەی کە رووی ئابووری و کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیری و مرۆڤایەتییان هەیە، هەروەها بۆ بەهێزکردنی ڕێزگرتنی مافەکانی مرۆڤ و ئازادییە بنەڕەتیەکانی خەڵك بە گشتی و هاندان لە سەر ئەمە بە ڕەهایی بە بێ جیاوازی ڕەگەز یا زمان یا ئایین و بێ جیاوازی نێوان پیاوان و ئافرەتان.

٤- بەکالاهێنانی ئەم دەستەیە وەك سەرداچاوە بۆ هەماهەنگی و ئاراستەکردنی کاروباری نەتەوەکان بۆ بەرەو دەرککردن بە ئامانجە هاوبەشەکان.

م٢

دەستەو ئەندامانی کاردەکەن بۆ بە دیهێنانی ئەم ئامانجانەی لە ماددەی یەکداباسکران بە گوێرەی ئەم پرینسیپانەی خوارەوە:

١- ئەم دامەزراوەیە لە سەر پرینسیپی یەکسانی سەروەرێتی هەموو ئەندامانی بنیات نراوە.

٢- بۆ ئەوەی هەموو ئەندامان دەستەبەری ماف و باشیەکانی ئەندامێتی بکەن بە نیەت پاکییەوە پابەندبوونەکانی سەر شانیان بە پێی ئەم بە لێننامەیە جێبەجێدەکەن.

٣- هەمووئەندامان بە ئامرازی ئاشتییانە کێشەکانیان یەکلادەکەنەوە بە شێوەیەك کە ئاشتی و تەنایی و دادی نێودەوڵەتی رووبەڕووی مەترسی نەبێتەوە.

٤- نابێ هیچ ئەندامێك لە پەیوەندیە نێودەوڵەتیەکانیان هەڕەشە بە بەکارهێنانی هێز بکەن یان دژ بە ساغڵەمی خاك و سەربەخۆیی سیاسی هەر دەوڵەتێك یان پەنا بۆ هەر شێوەیەك ببەن که لە گەڵ ئامانجەکانی (نەتەوە یەکگرتووەکان) نەگونجێن.

٥- هەموو ئەندامان چی لە توانایاندا بێت هاریکاری پێشکەشی نەتەوە یەکگرتووەکان بکەن لە هەر کارێك کە بە گوێرەی ئەم بە لێننامەیە ئەنجامی بدات، هەروەها نابێ یارمەتی هیچ دەوڵەتێك بدەن کە نەتەوە یەکگرتووەکان رێوشوێنی رێگرتن و سەکوتکردنی بەرامبەر وەردەگرێت.

٦- دەستەکار دەکات بۆ ئەوەی دەوڵەتانی نائەندام بە ئەندازەی ئەوەی کە پێویستی پاراستنی ئاشتی و تەنایی نێودەوڵەتییە بەم پرینسیپانە پابەند بن.

٧- لەم بەلێننامەیەدا شتێك نییە کە رێگە بداتە (نەتەوە یەکگرتووەکان) کە دەست بخاتە ئەوکاروبارانەی کە تایبەتی دەسەڵاتی ناوخۆیی دەوڵەتانن، هەروەها شتێك نییە کە ببێتە ئەوەی ئەندامان ئەم مەسەلانە بخەنە روو بۆ ئەوەی بە حوکمی ئەم یاسایە چارەسەر ببێت، ناشبێت ئەم پرنسیپە رێگە بگرێت لە جێبەجێکردنی ئەو رێوشوێنە سەرکوتکاریانەی کە لە بەشی حەوتەمدا هاتووە.

بەشی دووەم: ئەندامێتی

م٣

ئەندامانی بنەڕەتی نەتەوە یەکگرتووەکان ئەو دوڵەتانەن کە بەشداری کۆنگرەی نەتەوە یەکگرتووەکانیان کرد بۆ دانانی پەیڕەوی دەستەی نێودەوڵەتی لە سان فرانسیسکۆ، کە واژوو راستانی ئەم بەڵگەنامەیان کردووە بە گوێرەی ماددەی ١١٠، هەروەها ئەو دەوڵەتانەی کە لە پێش لێدوانی نەتەوە یەکگرتووەکانیان لە ١ی کانونی دووەمی ١٩٤٢ئیمزا کرد، کە ئەم بەڵێننامەیەیان ئیمزاو راستان کردووە.

م٤

١- ئەندامێتی لە نەتەوە یەکگرتووەکان یۆ هەموو ئەو دەوڵەتانەیە کە ئارەزووی ئاشتییان هەیەو، بەم بەڵێننامەیەش پابەند دەبن، کە دەستە وای دەبینێت توانـاو ئارەزوویان هەیە ئەم پابەندبوونانە جێبەجێبکات.

٢- رەزامەندی لە سەر هەر دەوڵەتێك بۆ ئەندامێتی لە نەتەوە یەکگرتووەکان بە بڕیاری کۆمەڵەی گشتی لە سەر راسپاردەی ئەنجوومەنی ئاسایش دەبێت.

م٥

بۆ کۆمەڵەی گشتی هەیە کە ئەندامێتی هەر دەوڵەتێ بوەستێنێ کە ئەنجوومەنی ئاسایش کارێکی نەهێشتن و سەرکوتکردنی لە بەمبەر وەرگرتووە، لە پیادەکردنە مافەکانی ئەندامێتی و باشیەکانی، ئەمەش لەسەر راسپاردەی ئەنجوومەنی ئاساییش، هەروەها ئەنجوومەنی ئاسایش دەتوانێپیادەکردنی ئەو ماف و باشیانە بۆ ئەو ئەندامە بگەڕێنێتەوە.

م٦

ئەگەر ئەندامێکلە ئەندامانی نەتەوە یەکگرتووەکان پرینسیپێکی لە بەڵێننامە پێشێلکرد ئەنجوومەنی گشتی لە سەر راسپاردەی ئەنجوومەنی ئاسایش دەتوانێ دەری بکات.

بەشی سێیەم: لقەکانی دەستە

م٧

١- ئەم دەستانەی خوارەوە لقە سەرەکیەکانی نەتەوە یەکگرتووەکان پێك دێنن:
کۆمەڵەی گشتی،
ئەنجوومەنی ئاسایش،
ئەنجوومەنی ئابووری و کۆمەڵایەتی،
ئەنجوومەنی راسپاردن،
دادگای دادی نێودەوڵەتی،
سکرتاریەت.

٢- بە گوێرەی حوکمەکانی ئەم بەڵێننامەیە دەکرێت هەر لقێکی تری ناسەرەکی دابمەزرێنرێت.

م٨

نەتەوە یەکگرتووەکان هیچ کۆتێك دانانێت بۆ سنوور داركردن دەستنیشانکردنی پیاو و ئافرەت بۆ بەشداریبوون بە هەر خاسیەتێك بێت بە شێوەیەکی یەکسان لە لقە سەرەکی و ناسەرەکیەکانی.

بەشی چوارەم: کۆمەڵەی گشتی

پێکهێنانی

م٩

١- کۆمەڵەی گشتی لە هەموو ئەندامانی نەتەوە یەکگرتووەکان پێك دێت.
٢- نابێت هیچ ئەندامێك لە کۆمەڵەی گشتی لە پێنج نوێنەری زیاتر هەبێت.

وەزیفەکانی کۆمەڵەو دەسەڵاتەکانی

م١٠

بۆ کۆمەڵەی گشتی هەیە گفتوگۆ لە سەر هەر مەسەلەیەك یان بارێك لە چوارچێوەی بەڵێننامەدا یان تایبەت بە دەسەڵاتەکانی لقێك لە لقەکان یان وەزیفەکانی کە تیایدا هاتووە بکات. هەروەها بۆی هەیە کە جگە لەوەی لە ماددەی ١٢دا هاتووە ئەندامانی دەستە یان ئەنجوومەنی ئاسایش یان هەردوووکیان راسپێرن کە لەم بابەت و مەسەلانەدا دەیبینن.

م١١

١- بۆ کۆمەڵەی گشتی هەیە کە بنۆڕێتە پرینسیپەکانی گشتی هاریکاری لە پاراستنی ئاشتی و تەنایی نێودەوڵەتی لەمیانەیاندا ئەو پرینسیپانەی کە پەیوەستن بە چەك داماڵین و رێکخستنی پڕچەکی، هەروەها بۆی هەیە رسپاردەکانی سەبارەت بەم پرینسیپانە بۆ ئەندامان و یان ئەنجومەنی ئاسایش یان هەردووکیان پێشکەش بکات.

٢- بۆ کۆمەڵەی گشتی هەیە گفتووگۆی هەرمەسەلەیەك بکات کە پەیوەندییەکی لە گەڵ پاراستنی ئاشتی و تەنایی نێودەوڵەتی هەیە کە لە لایەن هەر ئەندامێك لە ئەندامەکانی نەتەوە یەکگرتووەکانەوە یان ئەنجوومەنی ئاسایش یان دەوڵەتێك کە ئەندام نییە بە گوێرەی بڕگەی دوو لە ماددەی ٣٥ بۆی هاتبێت، هەروەها — بۆی هەیە جگە لەوەی لە ماددەی دوازدەدا هاتووە — راسپاردەکانی تایبەت بەو مەسەلانەی کە پەیوەستە بە دەوڵەتەکە یان دەوڵەتی خاوەن مەبەست یان بۆ ئەنجوومەنی ئاسایش یان بۆ هەردووکیان پێشکەش بکات. هەموو ئەو مەسەلانەی کە پێشتر باسکران کە پێویستە بۆیان کارێك ئەنجام بدرێت، دەبێت کۆمەڵەی گشتی پێش یان دوای باسکردنی رەوانەی ئەنجومەنی ئاسایشی بکات.

٣- بۆکۆمەڵەی گشتی هەیە کە ئاوڕی ئەنجوومەنی ئاسایش لەو بارانەی کە ئاشتی و تەنایی نێودەوڵەتی دەخەنە مەوترسیەوە لە ئاڕاستە بکات .

٤- دەسەڵاتەکانی کۆمەڵەی گشتی کە لەم ماددەدا هاتوون لە سەراپای ماددەی دە سنووردار ناکات.

م١٢

١- کاتێك ئەنجوومەنی ئاسایش، هەڵدەستێت بەو ئەرکانەی تایبەتە بە کێشەیەك یان هەڵوێستێککە لەم بەڵێننامەیەدا هاتووە، ئەوا بۆ کۆمەڵەی گشتی نییە هیچ راسپاردەیەکی تیبەت بەم کێشەیە پێشکەش بکات تەنها ئەگەر ئەنجوومەنی ئاسایش داوای لێبکات.

٢- سکرتێری گشتی – بە رەزامەندی ئەنجوومەنی ئاسایش – کۆمەڵەی گشتی لە هەموو خولێك لە خوولەکانی بەستنی ئاگاداردەکاتەوە بە هەموو ئەو مەسەلانەی کە پەیوەستە بە پاراستنی ئاشتی و تەنایی نێودەوڵەتی کە جێی بایەخی ئەنجوومەنی ئاسایشە، هەروەها ئاگاداری دەکاتەوە یان ئاگاداری ئەندامانی(نەتەوە یەکگرتووەکان) دەکاتەوە کاتێ کۆمەڵەی گشتی لە خوولی بەستنیدا نەبێت، بە هۆی ئەنجوومەنی ئاسایش بە بۆچوونی ئەو مەسەلانە هەر لە گەڵ بە کۆتاییپێهێنانی.

م ١٣

١- کۆمەڵەی گشتی توێژینەوە ئامادە دەکات و بە راسپاردە دەردەچێت بە مەبەستی:

أ- گەشەپێدانی هاریکاری نێودەوڵەتی لە گۆڕەپانی سیاسی و هاندانی پێشکەوتنی راستەوخۆی یاسای نێودەوڵەتی وتۆمارکردنی،

ب- گەشەپێدانی هاریکاری نێودەوڵەتی لە بوارەکانی ئابووری و کۆمەڵایەتی و رۆشنبیری و زانستی و تەندروستی، هەروەها یارمەتی دان بۆ بەدیهێنانی مافەکانی مرۆڤ و ئازادییە بنەڕەتیەکانی بۆ هەموو خەڵك بە بێ جیاوازی لە نێوانیاندا بە هۆی رەگەز و زمان و ئایین و بێ جیاوازی لە نێوان پیاوان و ئافرەتان.

٢- کارەکانی تری کۆمەڵەی گشتی و وەزیفەکانی و دەسەڵاتەکانی تری تایبەت بەو مەسەلانەی لە برگەی پێشوو(ب)دا هاتوون لە بەشەکانی نۆو دەی ئەم بەڵێننامەیەدا هاتوون.

م١٤

٣- لە گەڵ وە بەرچاوگرتنی حوکمەکانی ماددەی دوازدەدا، بۆ کۆمەڵەی گشتی هەیە کە هەر رێوشوێنێك بۆ یەکلاکردنەوەی هەر هەڵوێستێك بگرێتە بەر، هاتنە ئارای هەر چۆنێك بێت، یەکلاکردنەوەیەکی دروست هەر کاتێ بینی کە ئەم هەڵوێستە زیان بە خۆشگوزەرانی گشتی دەگەیێنێت یان ریزی پەیوەندی دۆستانەی نێوان نەتەوەکان تێك دەدات، لە ناو

ئەمانەدا ئەو هەڵوێستانە دەگرێتەوە کە پەیدابوون لە میانەی پێشێلکردنی حوکمەکانی ئەم بەڵێننامەیە کە روونکەرەوەی ئامانجەکانی نەتەوە یەکگرتووەکان و پرینسیپەکانیەتی.

م١٥

١- کۆمەڵەی گشتی راپۆرتی ساڵانە و هی تری تایبەت لە ئەنجومەنی ئاسایش وەردەگرێت و لێیان دەڕوانێ ، ئەم راپۆرتە بەیانێك لە سەر ئەو رێوشوێنانەی کە ئەنجوومەنی ئاسایش بۆ پاراستنی ئاشتی و تەنایی نێودەوڵەتی بڕیاری لێداون یان گرتوونیە بەر دەگرێتە خۆی.

٢- کۆمەڵەی گشتی راپۆرت لە لقەکانی تری نەتەوە یەکگرتووەکان وەردەگرێت و لێیان دەڕوانێ.

م١٦

کۆمەڵەی گشتی ئەو ئەرکانە دەست بەکاردەبێ کە بە گوێرەی بەشەکانی دوازدەو سێزدەی تایبەت بە سیستەمی راسپاردەی نێودەوڵەتی بۆی دانراوە، لە ناو ئەمانەش راستاندن لە سەر رێککەوتننامەکانی راسپاردن بۆ ئەو شوێنانەی کە بە پێگەی ستراتیژی دادەنرێن.

م١٧

١- کۆمەڵەی گشتی لە میزانیەی دەستە دەڕوانێ و راستاندنی لە سەر دەکات.

٢- ئەندامان تێچوونی دەستەکە وەخۆ دەگرن بە گوێرەی ئەو رێژەیەی کە کۆمەڵەی گشتی بڕیاری لێدەدات.

٣- کۆمەڵەی گشتی لە هەر بارێکی دارایی یان پەیوەست بە بودجە لە گەڵ ئاژانسەکانی تایبەتمەند کە لە ماددەی ٥٧ ئاماژەیان پێکراوە دەڕوانێ. راستاندنی لە سەر دەکات و بودجەی بەڕێوەبردنە ئەو ئاژانسانە دیراسە دەکات بۆ ئەوەی راسپاردەکانی پێشکەش بکات.

دەنگدان

م١٨

١- هەموو ئەندامێك لە (نەتەوە یەکگرتووەکان) یەك دەنگی لە کۆمەڵەی گشتی دەبێت.

٢- کۆمەڵەی گشتی لە بابەتە گشتییەکاندا بڕیارەکانی بە زۆرینەی ٣/٢ی ئەندامانی ئامادەبووی کە لە دەنگدان بەشدارن دەردەکات. ئەم بابەتانە دەگرێتە خۆ: راسپاردەکانی تایبەت بە پاراستنی ئاشتی و تەنایی نێودەوڵەتی، هەڵبژاردنی ئەندامە ناهەمیشەییەکانی

ئەنجوومەنی ئاسایش ، هەڵبژاردنی ئەندامانی ئەنجوومەنی ئابووری و کۆمەڵایەتی، هەڵبژاردنی ئەندامانی ئەنجوومەنی راسپاردن بە گوێرەی بڕگەی یەکەم(ج) لە ماددەی ٨٦ و، رەزامەندی لە سەر ئەندامانی نوێ لە (نەتەوە یەکگرتووەکان) وەستانی ئاندامێك لە پیادەکردنی مافەکانی ئەندامێتی و سوود وەرگرتن لە باشیەکانی، دەرکردنی ئەندامان، ئەو بابەتانەی تایبەتە بە رێ رۆیشتنی سیستەمی راسپاردن و، بابەتەکانی تایبەت بە بودجە.

٣- بڕیارەکان لە بابەتەکانی تر – لە ناو ئەمەش دیاریکردنی ئەو بابەتە زیادانەی تر کە بۆ بڕیار لەسەردانی پێویستی بە زۆرینەی ٢/٣ هەیە – بە زۆرینەی ئەندامانی ئامادەبوو بەشدار لە دەنگدان دەردەچێت.

م ١٩

ئەندامی نەتەوە یەکگرتووەکان کە لە دانی پشکی هاوبەشی دارایی لە دەستە دواکەوێت مافی دەنگدانی لە کۆمەڵەی گشتی نامێنێت ئەگەر بڕە دواکەوتنەکە یەکسان بێت بە بەهای ئەو بەشداریەی کە لە دوو ساڵی پێشوو یان زیاتر لە سەریەتی، لە گەڵ ئەوەشدا کۆمەڵەی گشتی بۆی هەیە رێگە بەو ئەندامە بدات بۆ دەنگدان ئەگەر قەناعەتی بەوە هێنا کە نەدانی ئەو پارەیە هۆکارێکە کە لای ئەندامەکە ش قبوڵ نییە.

رێکارەکان

م٢٠

کۆمەڵەی گشتی لە خولی ئاسایی و ساڵانەی تایبەتدا بە گوێرەی پێویستی کۆدەبێتەوە. سکرتێری نەتەوە یەکگرتووەکانیش لە سەر داوای ئەنجوومەنی ئاسایش یان زۆرینەی ئەندامانی (نەتەوە یەکگرتووەکان) بانگهێشتی کۆبوونەوەی تایبەت دەکرێت.

م٢١

کۆمەڵەی گشتی گەڵاڵە نامەی رێکاری خۆی دادەنێ و، بۆ هەر دەورەیەکی بەستن سەرۆکێك هەڵدەبژێرێت.

م٢٢

بۆکۆمەڵەی گشتی هەیە لەو لقە ناسەرەکیانە دابمەزرێنێت کە بە پێویستی دەزانێ بۆ جێبەجێکردنی ئەرکەکانی.

بەشی پێنجەم: ئەنجوومەنی ئاسایش

پێکهێنانی

م٢٣

١- ئەنجوومەنی ئاسایش لە پانزە ئەندامی نەتەوە یەکگرتووەکان پێك دێت، کۆماری چین و، فەرەنساو، یەکێتی کۆمارە سۆشیالیستەکانی سۆڤیەت(روسیا) و، شانشینی یەکگرتووی بەریتانیای گەورەو ئێرلەندای سەروو، ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا ئەندانی هەمیشەیین تێیدا. کۆمەڵەی گشتی دە ئەندامی تر لە نەتەوە یەکگرتووەکان هەڵدەبژێرێت کە ئەندامی ناهەمیشەیی دەبن لە ئەنجوومەندا. لە مەشدا بە شێوەیەکی تایبەت و لە پێش هەموو شتێکدا رەچاوی بەشداری ئەندامانی نەتەوە یەکگرتووەکان لە پاراستنی ئاشتی و تەنایی نێودەوڵەتی و ئامانجەکانی تری دەستەدا دەکرێت، هەروەها رەچاوی دابەشبوونی جوگرافی یەکسان دەمرێت.

٢- ئەندامانی ناهەمیشەیی بۆ ماوەی دوو ساڵ هەڵدەبژێررێن، بەڵام لە یەکەم هەڵبژاردنی ئەندامانی ناهەمیشەیی دوای زیادکردنی ئەندامانی ئەنجوومەنی ئاسایش لە یازدە ئەندامەوە بۆ پازدە، دوو لە چوار زیادکراوەکە بۆ ماوەی یەك ساڵ هەڵدەبژێردرێن و، ئەو ئەندامەی کە ماوەی تەواو دەبێت ناکرێ یەکسەر دووبارە هەڵبژێررێتەوە.

٣- هەموو ئەندامێك لە ئەنجوومەنی ئاسایش یەك نوێنەری دەبێت.

وەزیفە و دەسەڵاتەکانی

م٢٤

١- بۆ ئەوەی کارەکانی نەتەوە یەکگرتووەکان خێراو کارابێت، ئەندامانی ئەم دەستەیە کاری سەرەکی پاراستنی ئاشتی و تەنایی نێودەوڵەتی دەخەنە پاڵ ئەنجوومەنی ئاسایش و رەزامەندن بە وەی کە ئەم ئەنجوومەنە بە نوێنەرایەتی ئەوان بە ئەرکەکانی هەڵدەستێت کە ئەم پێدانە لە سەری دەچەسپێنێت.

٢- ئەنجوومەنی ئاسایش، بۆ هێنانە دی ئەم ئەرکە بە گوێرەی ئامانجەکان و پرینسیپەکانی نەتەوە یەکگرتووەکان و دەسەڵاتە پێدراوەکانی ئەنجوومەنی ئاسایش کاردەکات بۆ ئەوەی بتوانێ بەو ئەرکانە هەستێت کە لە بەشەکانی شەش و حەوت و هەشت و دوازدەدا هەیە.

٣- ئەنجوومەنی ئاسایش راپۆرتی ساڵانە بەرزدەکاتەوە، هی تایبەتیش، ئەگەر بارەکە پێویستی کرد بۆ کۆمەڵەی گشتی بۆ ئەوەی لێی بڕوانێت.

م٢٥

ئەندامانی نەتەوە یەکگرتووەکان پەیمان دەدەن بە وەرگرتنی بڕیارەکانی ئەنجوومەنی ئاسایش و بە گوێرەی ئەم بەڵێننامەیە جێبەجێی دەکەن.

م٢٦

بۆ ئەوەی ئاشتی و تەنایی نێودەوڵەتی بێتەدی و پتەو بن، بە کەمترین تێچوونی سامانی مرۆڤایەتی و ئابووری بۆ خۆپڕچەککردن پتەو بن، ئەنجوومەنی ئاسایش بە هاوکاریکردنی لیژنەی ئەرکانی جەنگی کە لە ماددەی ٤٧دا ئاماژەی بۆ کراوە بەرپرسە لە دانانی پلانەکان بۆ ئەندامانی نەتەوە یەکگرتووەکان دەخرێتە روو بۆ ئەوەی پەیڕەوێك بۆ رێکخستنی پڕ چەککردن دابنێت.

دەنگدان

م٢٧

١- هەموو ئەندامێکی ئەنجوومەنی ئاسایش یەك دەنگی دەبێت.

٢- بڕیارەکانی ئەنجوومەنی ئاسایش لە مەسەلە رێکاریەکان بە رەزامەندی نۆ لە ئەندامەکانی دەرئەچن.

٣- بڕیارەکانی ئەنجوومەنی ئاسایش لە مەسەلەکانی تر بە گشتی بە رەزامەندی نۆ دەنگ لە ئەندامەکانی دەردەچێت کە دەبێ ئەندامە هەمیشەییەکانی بە یەکگرتوویی لە گەڵدابێت، بەو مەرجەی کە لە وەرگرتنی بڕیار بە گوێرەی حوکمەکانی بەشی شەشەم و بڕگەی ٣ لە ماددەی ٥٢ ئەو ئەندامەی کە لایەنێکە لە کێشەکە نابێ دەنگ بدات.

رێکارەکان

م٢٨

١- ئەنجوومەنی ئاسایش بە شێوەیەك رێك دەخرێت بتوانرێت بە بەردەوامی کاری لە گەڵدا بکرێت، بۆ ئەم مەبەستە هەر ئەندامێك لە ئەندامەکانی نوێنەری هەمیشەیی لە بارەگای دەستەدا.

٢- ئەنجوومەنی ئاسایش کۆبوونەوەی دەوری سازدەکات کە هەرئەندامێك لە ئەندامەکانی — ئەگەر ویستی — بە یەکێك لە پیاوانی حکومەت یان بە نوێنەرێکی تر کە تایبەتە بۆ ئەم مەبەستە نوێنەرایەتی دەکات.

٣- ئەنجوومەنی ئاسایش دەتوانیٚ کۆبوونەوەکانی لە دەرەوەی بارەگای دەستە ببەستێت ئەگەر پێی وابوو ئەمە کارەکانی ئاسان دەکات.

م ٢٩

ئەنجوومەنی ئاسایش دەتوانیٚ بە گوێرەی پێویستی ئەرك و وەزیفەکانی لقی ناسەرەکی بۆ خۆی دابنیٚ.

م٣٠

ئەنجوومەنی ئاسایش گەڵاڵەنامەی رێکاریەکانی خۆی دادەنیٚ و رێگای هەڵبژاردنی سەرۆکی دیاری دەکات.

م٣١

هەموو ئەندامێکی نەتەوە یەکگرتووەکان کە ئەندام نین لە ئەنجوومەنی ئاسایشدا دەتوانیٚ بە بیٚ دەنگ دان بەشداری بکات لە گفتوگۆ لە هەر مەسەلەیەك ئەگەر ئەنجوومەن وای بینی کە بەرژەوەندی ئەو ئەندامە بە شێوەیەکی تاتیبەتی پێی کاریگەر دەبێت.

م٣٢

هەر ئەندامێك لە ئەندامەکانی نەتەوە یەکگرتووەکان کە لە ئەنجوومەنی ئاسایشدا ئەندام نییە، هەر دەوڵەتێکیش کە لە نەتەوە یەکگرتووەکاندا ئەندام نییە هەر یەکێکیان کە لایەن بوون لە کێشەیەك بۆ ئەنجوومەنی ئاسایش بۆباسکردن خراوەتە روو داوا دەکات کە بۆ بەشداری لە گفتووگۆکانی تایبەت بەم کێشەیە بە بیٚ ئەوەی مافی دەنگدانی هەبێت، ئەنجوومەنی ئاسایش ئەو مەرجانە دادونێت کە پێی وایە رەوایە بۆ بەشدارییپێکردنی هەر دەوڵەتێك کە ئەندام نییە لە نەتەوە یەکگرتووەکان.

بەشی شەشەم: چارەسەری کێشەکان بە ئاشتیانە

م٣٣

١- لە سەر لایەنەکانی هەر کێشەیەك کە رەنگە بەردەوامبوونی ئاشتی و تەنایی نێودەولەتی بخاتە مەترسیەوە پێویستە هەرچی زووتر داوای چارەسەری بە رێگەی دانوستان و لێکۆڵینەوەو ناوبژیوانی و لێك نزیککردن و دادوەریکردن و یەکلاکردنەوەی دادگایی بکەن، یان پەنا ببەنە بەر ئاژانس و ریکخستنی هەرێمی یان هەر ئامرازێکی دروستی تر کە هەڵی دەبژێرن.

٢- ئەنجوومەنی ئاسایش داوا لە لایەنەکانی کیشەکە دەکات کە ئەگەر پێویستی کرد بەو رێگایانە کێشەکانیان یەکلابکەنەوە.

م٣٤

ئەنجوومەنی ئاسایش بۆی هەیە هەر کێشەو هەڵوێستێك بپشکنن کە دەبێتە هۆی لێك خشاندنی نێودەولەتی یان وروژاندنی کێشەیەك بۆ ئەوەی بڕیار بدرێت کە ئایا بەردەوامی ئەم کێشەیە یان هەڵوێستە کە لەوانەیە ئاشتی و تەنایی نێودەولەتی بخاتە مەترسیەوە.

م٣٥

١- هەموو ئەندامێکی نەتەوە یەکگرتووەکان بۆی هەیە ئاگاداری ئەنجوومەنی ئاسایش یان کۆمەڵەی گشتی بکاتەوە بە هەر کێشە یان هەڵوێستێك لەو جۆرەی کە لە ماددەی ٣٤دا ئاماژەی پێدراوە.

٢-بۆ هەموو دەولەتێکی ئەندام لە نەتەوە یەکگرتووەکان هەیە ئەنجوومەنی ئاسایش یان کۆمەڵەی گشتی بە هەر کێشەیەك ئاگادار بکاتەوە کە خۆی تێدا لایەنە بە مەرجێك لە سەرەتاوە تایبەت بەو کێشەیە پابەندیەکانی چارەسەری ئاشتیانە کەلەم بەڵێننامە یەدا هاتووە قبوڵ بکات .

٣- حوکمی ماددەکانی١١و١٢ رێکار دەبێت بە سەر ئەو رێگەیەی کە کۆمەڵەی گشتی چارەسەری ئەو مەسەلانەی پیَ دەکات کە بە گوێرەی ئەو ماددەیە لێیەوە ئاگادار کراوەتەوە.

م ٣٦

١-له هەر قۆناغێك له قۆناغەكانی كێشه بەو جۆرەی كه له ماددەی ٣٣ ئاماژەی بۆ كراوه یان له هەڵوێستێكی لەو شێوەیەدا بۆ ئەنجوومەنی ئاسایش هەیه كه بەو شێوەیەی بە گونجاوی دەزانێت له رێكاری و رێبازی یەكلاكردنەوە راسپاردە بكات.

٢-له سەر ئەنجوومەنی ئاسایشه ئەو پێشینه رێكاریه پێش وەختانه رەچاو بكات كه پێك ناكۆكەكان بۆ چارەسەری ناكۆكی نێوانیان وەریان گرتووە.

٣- له سەر ئەنجوومەنی ئاسایشه كه به گوێرەی ئەم ماددەیە راسپاردەكانی پێشكەش دەكات دەبێت رەچاوی ئەوە بكات كه لایەنه پێك ناكۆكەكان دەبێ كێشه یاساییەكان — بە شێوەیەكی گشتی — بخەنه بەردەم دادگای دادی نێودەوڵەتی بە گوێرەی رێساكانی پەیڕەوی بنەڕەتی ئەم دادگایه.

م ٣٧

١-ئەگەر ئەو دەوڵەتانەی كه كێشەیان له نێواندا هەیه لەو شێوەیەی كه له ماددەی ٣٣ ئاماژەی بۆ كراوە نەیانتوانی چارەسەری بكەن بەو ئامرازانەی كه لەو ماددەیەدا هاتووە پێویسته له سەری بیخاته بەردەم ئەنجوومەنی ئاسایش.

٢-ئەگەر ئەنجوومەنی ئاسایش وای مەزەنده كرد كه بەردەوامبوونی ئەم كێشەیه لەوانەیه له سەر ئەرزی واقیع، ئاشتی و تەنایی نێودەوڵەتی بخاته مەترسیەوە بڕیار دەدات به وەی كه به گویرەی ماددەی ٣٦ كار بكات یان ئەو مەرجانەی بۆ چارەسەری ئەو كێشەیه به پەسندی دەزانێت رادەسپێرێت.

م ٣٨

بۆ ئەنجوومەنی ئاسایش هەیه — ئەگەر لایەنەپێك ناكۆكەكان داوایان كرد — راسپاردەیان به مەبەستی چارەسەری ئاشتیانەی ئەو كێشانه پێشكەش بكات ، ئەمەش به بێ پێشێلكاری له حوكمی ماددەكانی ٣٣تا ٣٧.

بەشی حەوتەم: وەرگرتنی کاروبار لە حاڵەتەکاندا

هەڕەشەکردن لە ئاشتی و پێشێلکردنی و کاری دوژمنکارانە

م٣٩

ئەنجوومەنی ئاسایش بڕیار دەدات لە وەی کە هەڕەشە لە ئاشتی کراوە یان پێشێل کراوە یان ئەوەی کە بە کردەیی هەیە کارێکی دوژمنکارانەیە ، لە مەش راسپاردە پێشکەش دەکات یان بڕیار لەو رێو شوێنانە دەدات کە پێویستە بە گوێرەی حوکمی ماددەکانی ٤١و٤٢ بۆ پاراستنی ئاشتی و تەنایی نێودەوڵەتی بگیرێتە بەر یان بخرێتەوە شوێنی خۆی.

م ٤٠

بۆ رێگرتن لە تەشەنەکردنی رەوشەکە، ئەنجوومەنی ئاسایش، پێش ئەوەی راسپاردەکانی پێشکەش بکات یان هەر رێووێنێك بگرێتە بەر کە لە مددەی ٣٩ دا هاتووە، بۆی هەیە داوا لە لایەنە پێك ناکۆکەکان بکات کە ئەوەی بە پێویستی بان بە باشی دەزانیٚ بۆ گرتنە بەری رێوشوێنی کاتی، ئەم رێوشوێنانە لە مافەکانی لایەنە ناکۆکەکان و داواکاری و سەنتەریان کەم ناکاتەوە، هەروەها لە سەر ئەنجوومەنی ئاسایشە کە حیسابێك بۆ وەرنەگرتنی لایەنە ناکۆکەکان بەم رێوشوێنە کاتیانە بکات.

م٤٠

بۆ ئەنجوومەنی ئاسایش هەیە بڕیار بدات لە وەی کە دەبیٚ چ رێوشوێنێك کە پێویستێتی جگە لە بە کارهێنانی هێزی سەربازی بۆ جێبە جێکردنی بڕیارەکانی بگرێتە بە، هەروەها دەتوانیٚ لە ئەندامانی نەتەوە یەککگرتووەکان داوا بکات کە ئەم رێوشوێنانە جێبەجێبکەن، دەکریٚ لە نێونیاندا وەستانی پەیوەندی ئابووری و گەیاندنی ئاسنین و دەریایی و هەوایی و پۆستەیی و بەرقی و بێتەلی و جۆرەکانی تری گەیاندن بێت وەستانی بەشێك یان گشتی و پچرانی پەیوەندیە دیبلۆماسیەکان.

م ٤٢

ئەگەر ئەنجوومەنی ئاسایش مەزەندەی کرد کە ئەو رێوشوێنانەی لە ماددەی٤١ دا هاتووە مەبەست ناپێکیٚ یان سەلمێنرا کە مەبەست تەواوکار نییە، دەتوانیٚ هەر کارێك بە رێگای هێزی ئاسمانی و دەریایی و ووشکایی بگرێتە بەر بۆ پاراستنی ئاشتی و تەنایی نێودەوڵەتی یان

بگەڕێتەوە شوێنی خۆی، دەکرێ ئەم کردەوانە خۆپیشاندان و گەمارۆدان و ئۆپەراسیۆنەکانی تر بە ڕێگەی هێزی هەوایی و دەریاییو ووشکایی تایبەت بە نەتەوە یەکگرتووەکان بن.

م ٤٣

١- هەموو ئەندامانی نەتەوە یەکگرتووەکان لە بۆ بەشداری لە پاراستنی ئاشتی و تەنایی نێودەوڵەتی بە لێن دەدەن، کە هێزی سەربازی و هاریکاری و ئاسانکاری پێویست بۆ پاراستنی ئاشتی و تەنایی نێودەوڵەتی و لە وانەش مافی بە ئاودا ڕۆیشتن بخەنە ژێر رکێفی ئەنجومەنی ئاسایش لە سەر داوای خۆی یان بە ڕێککەوتن یان ڕێککەوتنەکانی تایبەت.

٢-دەبێ ئەو ڕێککەوتن یان ڕێککەوتنانە ژمارەو جێگای ئەم هێزانە و جۆرەکانی و راددەی ئامادەیی و توانای گشتی و جۆری ئاسانکاری و ئەو یارمەتیانەی کەپێشکەش دەکرێت دیاری بکات.

٣-دانوستنەکانی بەو ڕێککەوتن یان ڕێککەوتنەکانی باسکران لە سەر داوای ئەنجزمەنی ئاسایش بە خێراترین شێوە بە ڕێوە دەچن، هەروەها لە نێوان ئەنجوومەنی ئاسایش و ئەندامانی نەتەوە یەکگرتووەکان یان لە نێوان ئەمان و گروپەکانی تر لە ئەندامانی نەتەوە یەکگرتووەکان دەبەسترێن، هەروەها دەوڵەتان کە ئیمزایانکردووە بە گوێرەی باری دەستوورییان راستاندنیا لە سەر دەکەن.

م ٤٤

ئەگەر ئەنجوومەنی ئاسایش بڕیاری بەکارهێنانی هێزیدا، ئەوا پێش ئەوەی داو لە ئەندامێك بکات کە نوێنەری نییە هێزی سەربازی بنێرێ وەك وەفاداری بە پابەندبوونەکانی کە لە ماددەی ٤٣دا هاتووە, وا پێویست دەکات کە ئەو ئەندامە داوابکات ئەگەر ویستی بەشداری بکات لەو بڕیارانەی کە دەری دەکات کە تایبەتە بە بەکارهێنانی یەکە سەربازیەکانی چەکداری ئەو ئەندامە.

م ٤٥

بۆ هێنانەدی ئارەزووی نەتەوە یەکگرتووەکان لە گرتنە بەری ڕێوشوێنی سەربازی کت و پڕ ئەوا لای ئەندامان یەکەی ئاسمانی ئەهلی دەبن کە دەکرێ بە خێرایی بۆ کاری سەرکوتکردنی نێودەوڵەتی هاوبەش بە کاریهێنرێن. ئەنجوومەنی ئاسایش هێزی ئەم یەکانەو بواری ئامادەباشی و نەخشەی کاری هاوبەش دیاری دەکات، ئەمەش بە یارمەتی لیژنەی ئەرکانی جەنگ و لەو سنورەی کە لە ڕێککەوتن و ڕێککەوتننامەکانی تایبەت لە ماددەی ٤٣ دا ئاماژەی پێکراوە.

م٤٦

پلانی پێویستی بەکارهێنانی هێزی سەربازی ئەنجوومەنی ئاسایش بە هاوکاری لیژنەی ئەرکانی جەنگ دایدەنێت.

م٤٧

١- لیژنەیەك لە ئەرکانی جەنگ پێك دێت کە ئەرکی مەشۆرەت و یارمەتی دانی ئەنجوومەنی ئاسایش دەبێت و لە هەموو مەسەلەکانی تری تایبەت بەوەی کە پێداویستی جەنگی پاراستنی ئاشتی و تەنایی نێودەوڵەتیە و لە بەکارهێنانی ئەو هێزە سەربازیەی کە لە ژێر رکێف و سەرکردایەتی و رێکخستنی چەك و داماڵینی چەك بە گوێرەی توانا هەیە هاوکاری دەبێت.

٢- لیژنەی ئەرکانی سەربازی پێك دێت لە سەرۆکی ئەرکانەکانی جەنگ کە ئەندامانی هەمیشەیی ئەنجوومەنی ئاسایش

بان ئەوانەی لە جێگایاندان، لە سەر لیژنەکەیە کە هەر ئەندامێك لە نەتەوە یەکگرتووەکان لە ئەندامانی کە نوێنەری بەردەوام نین بۆ بەشداری لە کارەکانی ئەگەر بە دیارکەوت لیژنەکە بە باشی بە بەرپرسیارێتی خۆی هەستا ئەوا ئەو ئەندامە بەشداری کارەکانی بکات.

٣- لیژنەی ئەرکانی سوپا لە ژێر چاودێری ئەنجوومەنی ئاسایش بەرپرسە لە ئاڕستە کردنی ئیستراتیژی هەریەکە لەو هێزە چەکدارانەی کە لە ژێر هەڵس و کەوتی ئەنجوومەندا دانراوە، بەلام مەسەلەی تایبەت بە سەرکردایەتی کردنی ئەم هێزانە ئەوا دواتر باس دەکرێت.

٤- لیژنەی ئەرکانی جەنگ دەتوانێ لیژنە فەرعیەکانی هەرێمی دابنێت ئەگەر لە لایەن ئەنجوومەنی ئاسایش رێگەی پێدرا ئەمەش دوای را گۆڕینەوە لە گەڵ ئاژانسەکانی هەرێمی پەیوەندیدار.

م٤٨

١- کارە پێویستیەکانی جێبەجێکردنی بڕیارەکانی ئەنجوومەنی ئاسایش بۆ پاراستنی ئاشتی و تەنایی نێودەوڵەتی هەموو ئەندامانی نەتەوە یەکگرتووەکان یان هەندێك لە وانە پێی هەڵدەستن بە گوێرەی بڕیارلێدانی ئەنجوومەون.

٢- ئەندامانی نەتەوە یەکگرتووەکان هەڵدەستن بە جێبەجێکردنی ئەو بڕیارانەی کە راستەوخۆ بۆیان هاتووە و بەو شێوە کارەی کە لە ئاژانسەکانی نێودەوڵەتی تایبەتمەندا هەیە کە ئەندامن تێیدا.

م ٤٩

ئەندامانی نەتەوە یەکگرتووەکان هاوکردەیی دەنوێنن لە سەر پێشکەشکردنی یارمەتی بۆ جێبەجێکردنی ئەو رێوشوێنانەی کە ئەنجوومەنی ئاسایش بڕیاری لێداوە.

م ٥٠

ئەگەر ئەنجوومەنی ئاسایشی نێودەوڵەتی دژی هەر دەوڵەتێك رێوشوێنی قەدەغەکردن و سەرکوتکردنی بەکارهێنا ئەوا هەر دەوڵەتێکی تر بۆی هەیە – کە لە ئەندامانی نەتەوە یەکگرتووەکان بن یان نا– لە میانەی جێبە جێکردنی ئەم رێوشوێنانە رووبەڕووی گرفتی ئابووری بۆوە، بۆی هەیە سەبارەت بە چارەسەری ئەم کێشانە لە گەڵ ئەنجوومەنی ئاسایش هاوبیری بکات.

م٥١

لەم بەڵێننامەیەدا نییە کە مافی سروشتی دەوڵەتان بە تاك و بە کۆ کەم بکات یان لاواز بکات، لە وەی بەرگری لە خۆیان بکەن ئەگەر هێزێکی چەکدار دەستدرێژی کردە سەر یەکێك لە ئەندامانی نەتەوە یەکگرتووەکان تا ئەنجوومەنی ئاسایش رێوشوێنی پێویست بۆ پاراستنی ئاشتی و تەنایی نێودەوڵەتی وەردەگرێ، هەروەها ئەو رێوشوێنانەی کە ئەندامەکان بۆ مافی بەرگری لە خۆ کردن دەیگرنە بەر یەکسەر دەبێ ئەنجوومەنی لێ ئاگادار بکرێت، ئەو رێوشوێنانە بە هیچ شێوەیەك رێگە لەوە ناگرن کە ئەنجومەن – بە گوێرەی دەسەڵات و بەرپرسیارێتی کە لە حوکمەکانی ئەم بە لێننامەیەدا وەری گرتووە – مافی هەیە لە هەر کاتێك بە پێویستی بزانێت بۆ پاراستنی ئاشتی و تەنایی نێودەوڵەتی یان گەڕانەوەی بۆ شوێنی خۆی هەر کارێك ئەنجام بدات.

بەشی هەشتەم: ریکخستنە هەرێمییەکان

م٥٢

١- لەم بەڵێننامەیەدا نییە کە رێگە لە رێکخراوو ئاژانسە هەرێمیەکان بگرێت چارەسەری هەر کارێك بکات پەیوەندی بە پاراستنی ئاشتی و تەنایی نێودەوڵەتی هەبێت کاتێ ئەو کارە هەرێمیە باش و گونجاوبێت ئەگەر ئەو رێکخستنە یان ئاژانسە هەرێمیە و چالاکیەکانی لە گەڵ مەبەست و پرینسیپەکانی نەتەوە یەکگرتووەکاندا گونجاوە.

٢- ئەندامانی نەتەوە یەکگرتووەکان کە لەو رێکخستنانەدا هەن یان ئەو ئاژانسانە پێك دێنن کۆشش بکەن بۆ گرتنە بەری چارەسەری ئاشتیانەی کێشە ناوچەییەکان لە رێگەی ئەو رێکخستنە هەرێمیانە یان بە هۆی ئەو ئاژانسانە ئەمە پێش ئەوی بۆ ئەنجوومەنی ئاسایش بخرێتە روو.

٣- لە سەر ئەنجوومەنی ئاسایشە کە چارەسەری ئاشتیانەی ئەم کێشە ناوچەییانە هانبدات بە رێگەی ئەو رێکخستنە هەرێمیانە یان بە هۆی ئەو ئاژانسە هەرێمیانە لە رێگەی داواکاری دەوڵەتێك کە بە مەسەلەکە پەیوەندە یان بە بەرێکردنی لە لایەن ئەنجوومەنی ئاسایشەوە.

٤- ئەم ماددەیە بە هیچ شێوەیەك جێبەجێکردنی ماددەکانی ٣٤و٣٥ پەك ناخات.

م٥٣

١- ئەنجوومەنی ئاسایش ئەو رێکخستن و ئاژانسە هەرێمیانە بۆ کارە سەکوتکارەکان بە کاردەهێنێت، هەرکاتێ ئەمەی بە گونجاو زانی، ئەوکاتیش پرۆسەکانیان لە ژێر چاودێری و سەرپەرشتی خۆیدا دەبێت. بەڵام رێکخستن و ئاژانسەکان نابێ لەرێگەیانەوە یان بۆخۆیان بەبێ رووخسەتی ئەنجوومەن بە هیچ کارێکی سەرکوتکاری هەڵبستن، لەوەی باسکرا گرتنە بەری ئەو رێکاریە جیادەکرێتەوە کە دژی هەر دەوڵەتێك لە دەوڵەتانی دوژمن کە لە برگەی ٢ لەم ماددەیەدا ناسراوە دەگیرێتە بەر هەروەك لە ماددەی ١٠٧دا هاتووە یان ئەو رێوشوێنانەی کە مەبەست لێی لە رێکخستنە هەرێمیەکاندا رێگرتنە لە نوێبوونەوە سیاسەتی دوژمنکاری لە لایەن یەکێ لە دەوڵەتەکان، ئەمەش تا ئەو کاتەی کە ئەگەر بدرێتە دەستە، لە سەر داوای حکومەتەکانی پەیوەنددار و، بە بەرپرسیارێتی رێگەگرتن لە هەر کارێکی دوژمنکاری لە لایەن هەریەکە لەو دەوڵەتانە.

٢- دەستەواژەی دەوڵەتی دوژمنکاری کە لە بڕگەی ١ی ئەم ماددەیەدا باسکرا لە سەر هەر دەوڵەتێك ئەگەێنێت کە لە جەنگی دووەمی جیهانیدا دژی ئەو دەوڵەتانی بووە کە واژۆی ئەم بەڵێننامەیان کردووە.

م٥٤

دەبێ ئەنجوومەنی ئاسایش ئاگاداری تەواوی ئەو کارانە بێت کە بۆ پاراستنی ئاشتی و تەنایی نێودەوڵەتی لە ڕێگەی ڕێکخستنەکان یان بە هۆی ئاژانسە هەرێمیەکانەوە یان ئەو ڕێوشوێنەی کە لێیانەوە وەبەر دەگیرێ.

بەشی نۆیەم: هاریکاریی ئابووری و کۆمەڵایەتیی نێودەوڵەتی

م٥٥

بە ئارەزووکردن بۆ ڕەخساندنی داواو پێویستیەکانی ئارامی و خۆشگوزەرانی کە پێویستن بۆ بیناکردنی پەیوەندی دۆستانەی دروست نێوان نەتەوەکان کە لە سەر ڕێزگرتن لە پرینسیپی یەکسانی لە مافەکانی گەلان و بەوەی کە هەریەکەیان مافی چارەنووسی خۆی هەیە بنەماکراوە، نەتەوە یەکگرتووەکان کاردەکات لە سەر:

أ- بە دیهێنانی ئاستێکی باڵا بۆ زیندەگی و دەستەبەرکردنی هۆیەکانی بەدەستخستنی بۆ هەموو تاکێك و رابوون بە فاکتەرەکانی گەشەسەندن و پێشخستنی ئابووری و کۆمەڵایەتی،

ب- ئاسانکردنی چارەسەری کێشە نێودەوڵەتیە ئابووری و کۆمەڵایەتی و تەندروستی و ئەوەی پەیوەندی پێیانەوە هەیە، هەروەها بەهێزکردنی هاریکاری نێودەوڵەتی لە کاروباری رۆشنبیری و زانستی،

ج- بڵاوکردنەوەی ڕێزگرتن لە مافەکانی مرۆڤ و ئاوادیە بنەرەتیەکانی لە جیهاندا بۆ هەموان و بە بێ جیاوازی هۆکانی رەگەز یان زمان یان ئایین و، بێ جیاوازی نێوان پیاوان و ئافرەتان، هەروەها بەهەند وەرگرتنی ئەو ماف و ئازادیانە بە کردەیی.

م٥٦

هەموو ئەندامان بە تاك و بە یەكەوە، پەیمان دەدەن كە بە راپەڕاندنی ئەركی خۆیان هەڵبستن بە هاریكاری لە گەڵ دەستە بۆ دەرككردن بەو ئامانجانەی كە لە ماددەی ٥٥ دا هاتووە.

م٥٧

١- ئاژانسە جۆربەجۆرەكان كە بە رێككەوتنی نێوان حكومەتەكان دادەمەزرێن و بە گوێرەی پەیرەوی بنەڕەتییان بە كار و ئیشی نێودەوڵەتی فراوان لە ئابووری و كۆمەڵایەتی و رۆشنبیری و فێركردن و تەندروستی و لایەنەكانی ئەم بوارانە دەگەیێنن بە گوێرەی رێساكانی ماددەی ٦٣ پەیوەندی ئەوان و نەتەوە یەكگرتوەكان دەبێت.

٢- ئەو اژانسانەی كە ئەم بە یەكگەیاندنە لە گەڵ نەتەوە یەكگرتووەكان دروست دەكەن لەم حوكمانەی خوارەوە پێیان دەگوترێت ئاژانسە تایبەتمەندەكان.

م٥٨

بە مەبەستی رێكخستنی سیاسەتەكانی ئاژانسە تایبەتمەندەكان و رۆواڵەتی چالاكیەكانیان دەستە راسپاردە پێشكە دەكات.

م٥٩

لە بۆنەی گونجاودا دەستە داوادەكات دان و ستان بكرێت لە نێوان دەوڵەتانی پەیوەنددار بە مەبەستی دامەزراندنی هەر ئاژانسێكی تایبەتمەندی نوێ كە ئامانجەكانی هاتوو لە ماددەی ٥٥ بە دی بێنێت.

م٦٠

بەرپرسیارێتی بەدیهێنان ئامانجە هاتووەكانی دەستە لەم بەشەدا دەكەوێتە سەر شانی كۆمەڵەی گشتی و هەروەها ئەنجوومەنی ئابووری و كۆمەڵایەتی بە سەرپەرشتی كۆمەڵەی گشتی، لە پێناو ئەمەشدا ئەنجومەن دەسەڵاتەكانی بەشی دەیەمی هەیە.

بەشی دەیەم: ئەنجوومەنی ئابووری و کۆمەڵایەتی

پێکهاتە

١- ئەنجوومەنی ئابووری و کۆمەڵایەتی لە پەنجاو چوارئەندامە نەتەوە یەکگرتووەکان پێك دێت کە کۆمەڵەی گشتی هەڵیان دەبژێرێت.

٢- لە گەڵ ڕەچاوکردنی حوکمی بڕگەی ٣، هەموو ساڵێك بۆ ماوەی سێ ساڵ هەژدە ئەندام لە ئەندامەکانی ئەنجوومەنی ئابووری و کۆمەڵایەتی هەڵدەبژێررێن و دەکرێت یوکسەر ئەو ئەندامەی ماوەکەی تەواوبووە هەڵبژێررێتەوە.

٣- لە هەڵبژاردنی یەکەمدا دوای زیادکردنی ژمارەی ئەندامانی ئەنجوومەنی ئابووری و کۆمەڵایەتی لە بیست و حەوتەوە بۆ پەنجاو چوار ئەندام، بیست و حەوت ئەندامی تر هەڵدەبژێررێن سەرەڕای ئەندمە هەڵبژێرراوەکان لە جێگای نۆ ئەندام کە ماوەی ئەندامێتیان لە کۆتایی ئەو ساڵەدا تەواو دەبێت، ئەندامێتی نۆ لە بیست و حەوت ئەندامە زیادەکە دوای تێپەڕبوونی ساڵێك تەوا دەبێت ، ئەندامێتی نۆی تریش دوای دوو ساڵ تەواو دەبێت، ئەمەش بە گوێرەی ئەو پەیڕەوەی کو کۆمەڵەی گشتی دایدەنێ پیادە دەکرێت.

٤- هەریەکە لە ئەندامانی ئەنجوومەنی ئابووری و کۆمەڵایەتی یەك نوێنەریان دەبێت.

وەزیفە و دەسەڵاتەکان

م٦٢

١- بۆ ئەنجوومەنی ئابووری و کۆمەڵایەتی هەیە هەستێ بە توێژینەوەودانانی ڕاپۆرتەکان لە سەر مەسەلە نێودەوڵتیەکان لە کاروبارەکانی ئابووری و کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیری و فێرکردن و تەندروستی و ئەوانەی پێوەیان پەیوەستن بەم لایەنانە، هەروەها بۆی هەیە ئاڕاستە بۆ ئەم چەشنە توێژینەوانەو دانانی ئەم جۆرە راپۆرتانە بکات، بۆشی هەیە راسپاردەکانی لە هەر مەسەلەیەك لەم مەسەلانە پێشکەشی کۆمەڵەی گشتی و ئەندامانی نەتەوە یەکگرتووەکان و ئاژانسە پەیوەندداره تایبەتمەندەکان بکات.

٢-بۆی هەیە کە راسپاردەی تایبەت بە بڵاوکردنەوەی ڕێزگرتن لە مافەکانی مرۆڤ و ئازادیە بنەڕەتیەکانی و ڕەچاوکردنیان پێشکەش بکات.

٣-بۆی هەیە پڕۆژەی ڕێککەوتننامە لەو مەسەلانەی لە چوارچێوەی دەسەڵاتی ئەودان ئامادە بکات و بۆ کۆمەڵەی گشتی بخاتە ڕوو.

٤-بۆی هەیە داوای بەستنی کۆنگرەی نێودەوڵەتی بکات بۆدیراسەتکردنی ئەو بابەتانەی کە لە چوارچێوەی دەسەڵاتی ئەودان ، بە گوێرەی ئەو رێسایانەی کە نەتەوە یەکگرتووەکان دایدەنێت.

م ٦٣

١-بۆ ئەنجوومەنی ئابووری و کۆمەڵایەتی هەیە کە رێککەوتن لە گەڵ هەر ئاژانسێك کە لە ماددەی **٥٧** دا ئاماژەی بۆ کراوە ببەستێت بە دیاریکردنی ئەو مەرجانەی کە بە گوێرەیەوە پەیوەندی ئەمان و نەتەوە یەکگرتووەکان دەکات و ئەو رێککەوتننامانەش بۆ رەزامەندی وەرگرتن دەخرێنە بەردەم کۆمەڵەی گشتی.

٢-هەروەها بۆی هەیە روویەکانی هەماهەنگی چالاکی ئاژانسە تایبەتمەندەکان بکات بە رێگەی راگۆڕینەوە و پێشکەشکردنی راسپاردە بۆ ئەمان و بۆ کۆمەڵەی گشتی و ئەندامانی نەتەوە یەکگرتووەکان.

م ٦٤

١-بۆ ئەنجوومەنی ئابووری و کۆمەڵایەتی هەیە کە هەنگاوی گونجاو بنێت بۆ دەستخستنی راپۆرتی ئاژانسە تایبەتمەندەکان بە رێك و پێکی هەروەها بۆی هەیە لە گەڵ ئەندامانی نەتەوە یەکگرتووەکان و ئاژانسە تایبەتمەندەکان یوشوێن دابنێ تا راپۆرتی بدەنێ لەو هەنگاوانەی کە وەریان گرتووە بۆ جێبەجێکردنی راسپاردەکانی یان بۆ جێبەجێکردنی راسپاردەکانی کۆمەڵەی گشتی سەبارەت بەو مەسەلانەی کە دەکەوێتە چوارچێوەی دەسەڵاتەکانی.

٢- بۆشی هەیە کۆمەڵەی گشتی لەو تێبینیانەی هەیەتی لە سەر راپۆرتەکان ئاگادار بکاتەوە.

م٦٥

بۆ ئەنجوومەنی ئابووری و کۆمەڵایەتی هەیە کە چ زانیارییەك پێویست بێت بیداتە ئەنجوومەنی ئاسایش و هەروەها لە سەریەتی کە هەرکاتێ داوی کرد هاوکاری بکات .

م٦٦

١-ئەنجوومەنی ئابووری و کۆمەڵایەتی هەڵدەستێت بە جێبەجێکردنی راسپاردەکانی کۆمەڵەی گشتی سەبارەت بەو وەزیفانە کە لە دەسەڵاتی خۆیدایە.

٢-دوای وەرگرتنی ڕەزامەندی کۆمەڵەی گشتی بۆی هەیە کە هەرکاتێ داوای لێکرا بە خزمەتی پێویست هەستێت بۆ ئەندامانی نەتەوە یەکگرتووەکان یان ئاژانسە تایبەتمەندەکان.
٣-ئەنجوومەن بە ئەرکەکانی تری هاتوو لە بەڵێننامەدا جگە لەوانەی لێرەدا دیاری کراون و بە وانەش کە لە ڕێگەی کۆمەڵەی گشتی بۆی دیاریکراون هەڵدەستێت.

دەنگدان

م٦٧

١- هەموو ئەندامێك لە ئەندامانی ئەنجوومەنی ئابووری و کۆمەڵایەتی یەك دەنگیان دەبێت.
٢- بڕیارەکانی ئەنجوومەنی ئابووری و کۆمەڵایەتی بە زۆرینەی دەنگی ئەندامانی ئامادەبوو ئەوانەی بەشدارن دەردەچێت.

ڕێکاریەکان

م٦٨

ئەنجوومەنی ئابووری و کۆمەڵایەتی لیژنەکانی کاروباری ئابووری و کۆمەڵایەتی و گەشەپێدانی مافەکانی مرۆڤ دادەنێت، هەروەها هەر لیژنەیەکی تر بۆ بەدبهاتنی وەزیفەکانی پێویستیەتی.

م٦٩

ئەنجوومەنی ئابووری و کۆمەڵایەتی هەر ئەندامێکی نەتەوە یەکگرتووەکان بانگهێشت دەکات بۆ بەشداری لە تاوتوێکردن لە هەر مەسەلەیەك کە تایبەت جێبایەخی ئەم ئەندامەیەبێت بە مەرجێ مافی دەگدانی نەبێت.

م٧٠

بۆ ئەنجوومەنی ئابووری و کۆمەڵایەتی هەیە کار بکات بۆ بەشداریپێکردنی نوێنەرانی ئاژانسە تایبەتمەندەکان بۆ تاوتۆکردنەکانی یان تاوتۆی لیژنەکانی دایان دەمەزرێنێت بە بێ ئەوەی کە مافی دەنگدانیان هەبێت، هەروەها بۆی هەیە کاربکات بۆ بەشداری تاوتۆکردنەکان ئاژانسە پسپۆڕیەکان.

م٧١

بۆ ئەنجوومەنی ئابووری و کۆمەڵایەتی هەیە کە ڕێی گونجاو بگرێتە بەر بۆ ڕاگۆڕین لە گەڵ دەستە ناحکومیەکان کە بایەخ بەو مەسەلانە دەدەن کە لە ناو دەسەڵاتیەکانیەتی. ئەم ڕێوشوێنانە ڕەنگە ئەنجوومەن لە گەڵ دەستە نێودەوڵەتیەکان ڕێکی بخات، هەروەها لە گەڵ دەستەی ناحکومیەکان و دوای وتوێژ لە گەڵ ئەندامانی نەتەوە یەکگرتووە پەیوەندارەکان ڕێکخیان دەخات.

م ٧٢

١- ئەنجوومەنی ئابووری و کۆمەڵایەتی گەڵاڵە نامەی ڕێکاریەکانی دادەنێت لە نێویان چۆنیەتی هەڵبژاردنی سەرۆکەکەی دیاری دەکات.

٢- ئەنجوومەنی ئابووری و کۆمەڵایەتی هەرکاتێ‌پێویست بوو بە گوێرەی ئەو گەڵاڵە نامەیەی دایناوە کۆدەبێتەوە. وە پێویستە ئەو گەڵاڵەنامەیە ناوەڕۆکی بانگهێشتنەکە بۆ کۆبوونەوە لە سەر داوای زۆرینەی ئەندامەکانی تێدا بێت.

بەشی یازدەیەم : لێدوان سەبارەت بەو هەرێمانەی کە حوکمی زاتییان وەرنەگرتووە

م٧٣

ئەندامانی نەتەوە یەکگرتووەکان بڕیاردەدەن — ئەوانەی ئێستا یان لە ئایندە هەرێمێك بەڕێوەدەبەن کە گەلەکەی بەشێکی تەواوی لە حوکمی زاتی‌دەست نەکەوتووە — پرینسیپەکە دەڵێ کە بەرچەوەندی خەڵکی ئەم هەرێمە لە پێش هەموو شتێك دێت، هەروەها ڕازیبن کە ئەمانەتێکی پیرۆز لە ئەستۆیاندایەو پێویستە کاربکرێت بۆ گەشەپێدانی خۆشگوزەرانی خەڵکی ئەو هەرێمانە تا ئەوپەڕی توانا لە چوارچێوەی ئاشتی و تەنایی نێودەوڵەتی کە ئەم بەڵێننامەیە وێنەی کێشاوە، بۆ ئەم مەبەستەش:

أ- دەستەبەری پێشکەوتنی ئەم گەلاتە دەکەن لە کاروباری سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتی و فێرکردندا، هەروەها دەستەبەری مامەڵەیەکی ویژدانی و پاراستنی دەکەن لە هەر کارێکی خراپکاری — ئەمەش لە گەڵ ڕەچاوکردنی ئەرکی ڕێزگرتنی ڕۆشنبیری ئەم گەلانە،

ب- حوكمی زاتی پەرەپێدەدەن، رێز لە ئاواتەكانی رامیاری ئەم گەلانە دەگرن، هاوكاریان دەكرێت یۆ گەشەكردنی بە بڕشتی سیستەمە رامیاریە ئازادەكانیان، بە گوێرەی بارودۆخی تایبەتی هەر هەرێم و گەلەكەی، وە قۆناغە جۆربەجۆرەكانی پێشكەوتنی.

ج- ئاشتی و تەنایی نێودەوڵەتی بە هێز دەكەن،

د- رێوشوێنی مرۆڤایەتی بۆ گەشەو پێشكەوتن دەگرنە بەر، هانی توێژینەوە دەدەن، لە نێوان خۆیاندا هاوكاری دەكەن بۆ وەدیهێنانی دروستی ئامانجە كۆمەڵایەتی و ئابووری و فێركاریەكان كە لەم ماددەیەدا هاتووە، هەروەها بۆ ئەم مەبەستەهاوكاری دەكەن لە گەڵ دامەزراوە نێودەوڵەتیە تایبەتمەندیەكان هەركاتێ كە بە گونجاویان زانی،

ه- بە رێك و پێكی بەیانی سەرژمێری و بەیانی تری هونەری بۆ كە تایبەتە بە كاروباری ئابووری و كۆمەڵایەتی و فێركاری لەو هەرێمەی كە لێی بەرپرسن بۆ سكرتێری گشتی دەنێرن، جگە لەو هەرێمانەی كە حوكمی بەشەكانی دوازدەو سێزدەی لەم بەڵێننامە یەدا بە سەردا جێبەجێ دەبێت.

هەموو ئەمانەو لە گەڵ رەچاوكردنی ئەو كۆتانەی كە لایەنی ئەمنی و دەستووری دەیهێننە پێش.

م٧٤

ئەندامانی نەتەوە یەكگرتووەكان رەزامەند دەبن لە سەر ئەوەی كە سیاسەتیان لە بەرامبەر ئەو هەرێمانەی كە ئەم بەشەی بەسەردا جێبەدێ دەبێت — وەكو سیاسەتیانە لە وولاتی خۆیاندا — پێویستە لە سەر بنەمای دراوسێ چاكی بێت، رەچاوی بەرژەوەندی بەشەكانی تری جیهان و خۆشگوزەرانیان لە كاروباری كۆمەڵایەتی و ئابووری و بازرگانی.

بەشی دوازدەیەم: سیستەمی – راسپاردنی – وەسایە – نێودەوڵەتی

م٧٥

نەتەوە یەکگرتووەکان لە ژێر چاودێری خۆیدا سیستەمێکی نێودەوڵەتی بۆ وەسایە دادەنێت، بۆ بەڕێوەبردنی ئەو هەرێمانەی کە لە وانەیە مل کەچی ئەم سیستەمە بن بە گوێرەی رێککەوتنە تاك لایەنانەی دواترو سەرپرشتی کردنیان، لەمەو دواش بەم هەرێمانە دەگوترێت ئەو هەرێمانەی کە وەسایە دەیانگرێتەوە.

م٧٦

ئامانجە بنەرەتیەکانی سیستەمی وەسایە بە گوێرەی ئامانجەکانی نەتەوە یەکگرتووەکان کە لە ماددەی یەکەمی بەڵێننامەدا هاتوون بریتین لە:

أ- پاراستنی ئاشتی و تەنایی نێودەوڵەتی،

ب- کارکدن بۆ بەرزکردنەوەی خەڵکی ئەو شوێنانەی کە وەسایە دەیانگرێتەوە لە کاروباری سیاسی و کۆمەڵایەتیو ئابووری و فێرکاری، وە هاوکاری پێشخستنی بەرەو حوکمە زاتی یان سەربەخۆیی بە گوێرەی گونجانی بارودۆخی تایبەتی هەر هەرێمێك و گەلەکەی، گونجاویش بێت لە گەڵ ئارەزووەکانی ئەو گەلانە کە بەو پەڕی ئازادی کاری داوائەکەن و بە گوێرەی مەرجەکانی هەر رێککەوتنێك لە رێککەوتنەکانی وەسایە،

ج- هاندانی رێزگرتن لە مافەکانی مرۆڤ و ئازادیە بنەرەتیەکانی هەموان بە بێ جیاوازی لە رەگەز و زمان و ئایین، بێ جیاوازی لە نێوان پیاوان و ئافرەتان، هەروەها هاندانی ئەوەی کە پێویستە گەلانی جیهان بە یەکەوە ببەسترێنەوە،

د- دەستەبەرکردنی یەکسانی لە مامەڵەکردن لە کاروباری کۆمەڵایەتی و ئابووری و بازرگانی بۆ هەموو ئەندامانی نەتەوە یەکگرتووەکان و دانیشتوانیان و یەکسانی لە نێوان ئەو خەڵکەدا سەبارەت بە دادگەری، لە گەڵ پشت گوێ نەخستنی وەدیهێنانی هۆیەکانی پێشکەوتن و رەچاوکردنی ماددەی ٨٠.

م٧٧

١- سیستەمی وەسایە لە سەر ئەو هەرێمانەی دەکەونە ناو ئەو حاڵەتانەی خوارەوە کە بە پێی رێککەوتنەکانی وەسایە دەکەونە ژێر دەسەڵاتیان:

أ- ئەو هەرێمانەی کە ئیستا ماندێتن(لە ژێر ئینتیدابن)،

ب- ئەو هەرێمانەی کە رەنگە لە دەرئەنجامی جەنگی دووەمی جیهانیەو دابڕاون ،

ج- ئەو هەرێمانـەی کـە بـە خواسـتی خۆیـان دەولـەتێکی هەڵدەبـژێرن بـۆ وەرگرتنـی بەرپرسیاریەتی بەڕێوەبردنیان.

٢- بەڵام دیاریکردنی هەر هەرێمێك لە وانەی لـە پێشـەوە باسمـانکردن کـە لـە ژێـر سیسـتەمی وەسـایە دابنرێـت و بـە چ مـەرجێك بێـت، ئـەوا پەیوەنـدی بـە بەسـتنی رێککەوتننامەی ترەوە هەیە.

م٧٨

سیستەمی وەسایە بە سەر ئەو هەرێمانەدا جێبەجێنابێت کە بوونەتە ئەنـدام لـە دەسـتەی نەتەوە یەکگرتووەکان چونکە پەیوەندی ئەندامانی ئەم دەستەیە لـە سـەر بنـەمای پرینسـیپی یەکسانی لە سەروەرێتیدا بێت.

م٧٩

مەرجەکانی وەسایەی هەر هـەرێمێك لـە ژێـر سـایەی ئـەو سیسـتەمە دادەنـرێن، هـەر هەموارکردن و گۆڕانێك کە دواتر بە سەریدا دێت، هەموو ئەوانـە بـە رێککـەوتن دەبـێ بـە رەزامەندی ئەو دەوڵەتانەی کە ئەم بارە جێی بایەخیەتی و لە وانە دەوڵەتە ماندێتەکان لە سەر هەرێمێك کە ماندێتی یەکێ لە ئەندامانی نەتەوە یەکگرتووەکان دەیگرێتەوە. ئەمەو لـە گـەڵ رەچاوکردنی حوکمی ماددەکانی ٨٣و٨٥ی سەبارەت بـە راسـتاندن لـە سـەر ئـەو مەرجانـەو هەموارکردنەکانیان.

م٨٠

١- جگە لـە وەی رێککەوتننامـەی وەسـایەی تـاك لایەنـە کـە بـە گـەێرەی حـوکمی ماددەکانی ٧٧ و ٧و٨١ لە سەری رێك دەکەون دەبەسترێت و بـە هۆیـەوە هەرێمەکـە لـە ژێـر وەسایە دادەنرێ، هەتا رێککەوتنێکی لەو چەشنە دەبەسترێ نابێ خوێندنـەوە بـۆ دەقـی هـیچ حوکمێك لە حوکمەکانی ئەم بەشە بکرێت وە نابێ بەلێننامە یۆ خوێندنـەوە دەربهێنرێـت یـان خوێندنەوەیەك کە لەوانەبێ بـە رێگەیـەك مافـەکانی دەولـەتێك یـان گـەلێك بگۆڕێـت، یـان

مەرجەکان ئەو ڕێککەوتنە نێودەوڵەتیانەی کە هەن بیانگۆڕێت کە لە وانەیە ئەندامێکی نەتەوە یەکگرتووەکان لایەنێك بێت تێیدا.

٢- نابێت بڕگەی ١ ی ئەم ماددەیە وا بخوێنرێتەوە کە هۆیەك ئامادەبکات بۆ دواکەوتن یان دواخستنی دان و ستان لە ڕێککەوتننامەکان ئامادە دەکات کە دەیەوێت ئەو هەرێمانەی کە ماندێت دەیانگرێتەوە بکات یان هەرێمەکانی تر لە سیستەمی وەسایە بە گوێرەی م ٧٧ یان دواکەوتن یان دواخستنی بەستنی ئەوە ڕێککەوتننامانە.

م٨١

ڕێککەوتننامەی وەسایە لە هەموو بارێکدا ئەو مەرجانە دەگرێتەوە کە بە هۆیەوە ئەو هەرێمەی کەوەسایە دەیگرێتەوە بە ڕێوە دەبررێت، وە ئەو دەسەڵاتە دیاری دەکات کە بەڕێوەبردنی ئەو هەرێمە دەکات، دەکرێ ئەو دەسەڵاتە کە لەمەو دوا لە ناوحوکمەکاندا بە (دەسەڵاتی بەرێوەبردن) دێت دەوڵەتێك یان زیاتر یان دەستەی (نەتەوە یەکگرتووەکان) خۆی بێت.

م٨٢

لە هەر ڕێککەوتننامەیەك لە ڕێککەوتننامەکانی وەسایە دەکرێ شوێنێکی ئیستراتیژی کە هەرمێك بەشێکی یان هەمووی کە سیستەمی وەسایەی لە سەر جێبەجێ دەبێت دیاری بکرێت، بێ شکاندنی هەر ریککەوتننامەیەك بان ڕێککەوتننامەکانی تایبەت کە بە گوێرەی ماددەی ٤٣ بەستراون.

م٨٣

١- ئەنجوومەنی ئاسایش هەموو وەزیفەکانی (نەتەوە یەکگرتووەکان) کە پەیوەستە بە پێگەی ئیستراتیژیەوە بەر دەست دەخات، هەروەها ڕەزامەندیکردن لە مەرجی ڕێککەوتننامەکانی وەسایە و گۆڕان و هەموارکردنیان.

٢- هەموو ئەو ئامانجە بنچینەییانەی کە لە ماددەی ٧٦ دا هاتوون ڕەچاو دەکرێت بە نسبەت گەلی هەر پێگەیەکی ئیستراتیژی.

٣- ئەنجوومەنی ئاسایش لە ئەنجوومەنی وەسایە هاریکاری وەردەگرێ — لە گەڵ ڕەچاوکردنی ڕێککەوتننامەکانی وەسایەو بێ لێخستنی ئەو بارانەی کە تایبەتە بە ئاسایشەوە - لە وەکارکەوتنی ئەوەی کە وەزیفەکانی (نەتەوە یەکگرتووەکان) لە نیزامی وەسایەی تایبەت بە کاروباری سیاسی و ئابووری و کۆمەلایەتی و فێرکاری پێگە ئیستراتیژیەکان.

م ٨٤

ئەرکی دەسەلاتی بەڕێوەبردنە کە دەستەبەری پشکی ئەو هەرێمەی کە وەسایە دەیگرێتەوە لە پاراستنی ئاشتی و تەنایی نێودەوڵەتیدا بکات. بۆ بەدیهێنانی ئەم مەبەستەش دەکرێ دەسەڵاتی بەڕێوەبردن هێزی خۆبەخش بە کاربێنێ و ئاسانکاری و یارمەتی بدات بەو هەرێمەی کە لە ژێر وەسایەدایە بۆ ئەوەی بەو پابەندبوونانە هەڵبستێت کە ئەو دەسەڵاتە بە ئەنجوومەنی ئاسایشی لەم بارەوە داوە، هەروەها بۆ هەستان بە بەرگری و چەسپاندنی یاساو سیستەم لە ناو ئەو هەرێمەی کە وەسایە دەیگرێتەوە.

م٨٥

١- کۆمەڵەی گشتی وەزیفەکانی نەتەوە یەکگرتووەکان کە تاتیبەتە بە ڕێککەوتنی وەسایە وەدەست دەخات لە سەر هەموو ئەو رووبەرانەی کە نەنوسراوە رووبەری ئیستراتیژین لە ناو ئەمانەشدا بەرقەرارکردنی مەرجەکانی ڕێککەوتننامەکانی وەسایەو گۆڕان و هەموارکردنیان.

کۆمەڵەی گشتی یارمەتی لە ئەنجوومەنی وەسایە وەردەگرێ بۆ ئەوەی بەم ئەرکانە هەڵبستێت و لە ژێر چاودێریدا کاربکات.

بەشی سێزدەیەم: ئە نجوومەنی وەسایە

پێکهاتن

١-ئەنجوومەنی وەسایە لە ئەندامانی نەتەوە یەکگرتووەکان پێك دێت کە لە خوارەوە باس کراون:

أ- ئەو ئەندامانەی کە دەسەڵاتی بەڕێوەبردنی هەرێمە وەسادارەکەیان وە خۆ گرتووە،

ب- ئەو ئەندامانەی کە لە ماددەی ٢٣ دا ناویان هاتووە کە بەڕێوەبردنی هەرێمە وەسادارەکەیان وە خۆنە گرتوون،

ج- ژمارەی ئەو ئەندامانەی کە بۆ وەدەستدان پێویستن کە ژمارەی ئەندامی ئەنجوومەنی وەسایە دەبن بە دوو گروپی یەکسان، یەکەمیان ئەو ئەندامانەی بەڕێوەبردنی هەرێمە

وەسادارەکەیان وە خۆ گرتووە، ئەویتریان ئەوانەن کە وازیان لە بەڕێوەبردنە هێناوە، ئەم ئەندامانە لە لایەن کۆمەڵەی گشتی بۆ ماوەی سێ ساڵ هەڵدەبژێرڕێن.

٢- هەریەکە لە ئەندامانی ئەنجوومەنی وەسایە ئەو کەسەی کە بە شیاوی دەزانێ بۆ نوێنەرایەتی ئەم ئەنجوومەنە دیاری دەکات.

وەزیفە و دەسەڵاتەکان

م٨٧

بۆ هەریەکە لە کۆمەڵەی گشتی و ئەنجوومەنی وەسایە کە بە سەرپەرشتییان کار دەکرێت، ئەوانیش بە بەجێهێنانی ئەرکەکانی خۆیان هەڵدەستن:

أ-لەو راپۆرتانە بڕوانن کە دەسەڵاتی بەڕێوەبردن بۆیان دەنێرێت،

ب- نامەکان وەربگرێت و بە مشۆرەت لە گەڵ دەسەڵاتی بەرێوەبردن بیپشکنێ،

ج- سەردانی رەسمی بۆ ئەو هەرێمانەی کە وەسایە دەیانگرێتەوە رێك بخات لەو کاتانەی کە لە گەڵ دەسەڵاتی بەرێوەبردن رێك دەکەون،

د-ئەم رێوشوێنانەو ئەوانی تریش بە دی دەکات کە بە گوێرەی ئەو مەرجانەی لە رێککەوتنەکانی وەسایەدا دیاری کراون.

م٨٨

ئەنجوومەنی وەسایە کۆمەڵێك پرسیار لە سەر پێشکەوتنی دانیشتوانی هەر هەرێمکی ژێروەسایە لە کاروباری سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتی و فێرکاری دادەنێ. دەسەڵاتی بەڕێوەبردن لە هەر هەرێمێکی وەسایەدار لە چوارچێوەی دەسەڵاتەکانی کۆمەڵەی گشتی راپۆرتی ساڵانە لە سەر ئەم بنەمای ئەم پرسیارانە دەداتە کۆمەڵەی گشتی.

دەنگدان

م٨٩

١- هەر ئەندامێکی ئەنجوومەنی وەسایە یەك دەنگی هەیە.

٢- بڕیارەکانی ئەنجوومەنی وەسایە بە دەنگی زۆرینەی ئەندامانی ئامادەبووی بەشدار لە دەنگدان دەردەچێت.

ڕێکاریەکان

م٩٠

١- ئەنجوومەنی وەسایە گەڵاڵەنامەی ڕێکاریەکان و لە وانەش ڕێگەی هەڵبژاردنی سەرۆك دادەنێ.

٢- ئەنجوومەنی وەسایە هەرکاتێ پێویستی کرد بە گوێرەی ئەو گەڵاڵنامەیەی کە دایڕشتووە کۆدەبێتەوە. پێویستە لەو گەڵاڵەنامەیەدا دەقی بانگهێشتی کۆبوونەوە لە خۆبگرێت لە سەر داوای زۆرینەی ئەندامەکان.

م٩١

ئەنجوومەنی وەسایە هەرکاتێ پێویستو گونجاو بوو داوا لە ئەنجوومەنی ئابووری و کۆمەلایەتی و ئاژانسە پسپۆڕیەکان
هەریەکە لە چوارچێوەی کاری خۆیدا یارمەتییان بکات.

بەشی چواردەیەم: دادگای دادی نێودەوڵەتی

م٩٢

دادگای دادی نێودەوڵەتی ئامرازی سەرەکی دادوەری نەتەوە یەکگرتووەکانە، بە گوێرەی پەیڕەوی بنەڕەتی خۆی کە هاوپێچە لە پاشکۆی ئەم بەڵێننامە کاردەکات و لەسەر پەیڕەوی بنەڕەتی دادگای هەمیشەیی دادی نێودەوڵەتی دانراوە کە بەشێکی جیانەکراوەیە لە بەڵێننامە.

م٩٣

١-هەموو ئەندامانی نەتەوە یەکگرتووەکان بەحوکمی ئەندامبوونیان لایەنن لە پەیڕەوی بنەڕەتی دادگای دادی نێودەوڵەتی.

٢-دەوڵەتێك کە لە ناو نەتەوە یەکگرتووەکاندا نییە دەکرێ بێتە ناو پەیڕەوی بنەڕەتی دادگای دادی نێودەوڵەتی بەو مەرجانەی کە بۆ هەر حاڵەتێك کۆمەڵەی گشتی لە سەر پێشنیاری ئەنجوومەنی ئاسایش دیاری دەکات.

م٩٤

١-هەر ئەندامێك لە ئەندامەكانی نەتەوە یەكگرتووەكان بەڵێن دەدات كە دەبێ گوێڕایەڵی حوكمی دادگای دادی نێودەوڵەتی بێت لە هەر مەسەلەیەكدا كە خۆی لایەن بێت تێدا.

٢-ئەگەر یەكێك لە لایەنە دادبینیەكان لە هەر مەسەلەیەكدا رێگر بوو لە هەستان بەو حوكمەی كە دادگا لە سەری دەچەسپێنێت، بۆ لایەنەكەی تر هەیە كە پەنا بباتە بەر ئەنجوومەنی ئاسایش، ئەنجوومەنیش ئەگەر بە پێویستی زانی ئەوا راسپاردە پێشكەش دەكات یان بڕیار بۆ ئەو رێوشوێنانەی كە پێویستە بگیرێتە بەر بۆ جێبەجێكردنی ئەو حوكمە دەردەكات.

م٩٥

هیچ رێگریەك لەم بەڵێننامەیەدا نییە كە ئەندامانی نەتەوە یەكگرتووەكان چارەسەری كێشەو جیاوازیەكانیان بدەنە دادگایەكی تر بە گوێرەی ئەو رێككەوتننامەیەی لە مەوپێش هەن یان لەداهاتوودا دەیبەستن.

م٩٦

١-بۆ هەریەكە لە كۆمەڵەی گشتی یان ئەنجوومەنی ئاسایش هەیە داوا لە دادگای دادی نێودەوڵەتی بكات كە لە هەر مەسەلەیەكی یاسایی رەئی بدات.

بۆ سەرجەم لقەكانی دەستە و ئاژانسە تایبەتمەندەكان سەر بەئەوان هەیە ئەوانەی ئەكرین كۆمەڵەی گشتی روخسەتیان پێ بدات لە هەر كاتێكدا، لە دادگا داوا بكات رەئی لە هەر مەسەلەیەكی یاسایی بدات كە دەكەوێتە چوارچێوەی كارەكانیەوە.

بەشی پازدەیەم: سکرتاریەت

م ٩٧

دەستە سکرتاریەتێکی دەبێت کە سکرتێری گشتی و ئەو فەرمانبەرانەی کە پێویستن دەگرێتەوە. کۆمەڵەی گشتی سکرتێری گشتی دادەنێت لە سە راسپاردەی ئەنجوومەنی ئاسایش، سکرتێری گشتی گەورەترین فەرمانبەری بەرێوەبردنە لە دەستەدا.

م٩٨

سکرتێری گشتی سەرپەرشتی کارەکان دەکات لە هەموو کۆبوونەوەکانی کۆمەڵەی گشتی و، ئەنجوومەنی ئاسایش و، ئەنجوومەنی ئابووری و کۆمەلایەتی و، ئەنجوومەنی وەسایە، هەروەها بە ئەرکی تر هەڵدەستێت کە ئەم لقانە بۆی رەوانە دەکەن، هەروەها سکرتێری گشتی ساڵانە راپۆرتێك لە سەر کارەکانی بۆکۆمەڵەی گشتی ئامادە دەکات.

م ٩٩

سکرتێری گشتی دەتوانێ ئەنجوومەنی ئاسایش لە هەر مەسەلەیك ئاگادار بکاتەوە کە پێی وایە هەڕەشەیە لە سەر پاراستنی ئاشتی و تەنایی نێودەوڵەتی.

م١٠٠

١-بۆ سکرتێری گشتی و فەرمانبەرەکانی نییە بۆ بە ئەنجامگەیاندنی ئەرکەکانیان داوا یان وەرگرتنی رێنمایی لە هیچ حکومەتێك یان دەسەلاتێکی دەرەوەی دەستە وەرگرێت. پێویستە بە هیچ کارێك هەڵنەستن کە پێگەیان لەکەدار بکات بەو سیفەتەی کە فەرمانبەری نێودەوڵەتین و تەنها لە بەرامبەر دەستەدا لێپرساون.

٢-هەموو ئەندامانی نەتەوە یەکگرتووەکان بەڵێن دەدەن کە رێز لە سیفەتی نێودەوڵەتی بەرپرسیارێتی سکرتێری گشتی و فەرمانبەرەکانی بگرن و هەوڵ نەدەن لە کاتی هەستانیان بە بەرپرسیارێتی کاریگەرییان لە سەر دابنێن.

م١٠١

١-سکرتێری گشتی فەرمانبەرانی سکرتاریەت دادەنێ بە گوێرەی ئەو گەلالەنامەیەی کە کۆمەڵەی گشتی دایدەنێ.

٢-بۆ ئەنجوومەنی ئابووری و کۆمەڵایەتی و ئەنجوومەنی وەسایە بە شێوەیەکی بەردەوام فەرمانبەر بۆ لقەکانی تری نەتەوە یەکگرتووەکان کە پێویستی پێیان هەیە دابمەزرێنێت، سەرجەم ئەو فەرمانبەرانەش بەشێکن لە سکرتاریەت.

٣-پێویستە لە دانان و بەکارخستنی فەرمانبەران و دیاری کردنی مەرجی خزمەتیان بە پلەی یەکەم رەچاوی بە دەست هاوردنی بەرزترین ئاستی توانـاو لێهاتوویی و پاکی بکرێت. گرینگیشە لە دەست نیشانکردنی بە گوێرەی باشترین دەرفەت رەچاوی لایەنی دابەشکردنی جوگرافی بکرێت.

بەشی شازدە: حوکمە جۆراوجۆرەکان

م١٠٢

١-هەر پەیماننامەو رێککەوتننامەیەکی نێودەوڵەتی لە لایەن هەر ئەندامێکە نەتەوە یەکگرتووەکانەوە دەبەسترێت دوای کارکردن بەم بەڵێننامەیە دەبێ لە سکرتاریەتی دەستە تۆمار بکرێت و بە خێرایی هەستێ بە بڵاوکردنەوەی.

٢-هەر لایەنێك لە پەیماننامە یان رێککەوتننامەیەکی نێودەوڵەتی کە بە گوێرەی برگەی یەکەمی ئەم ماددەیە تۆمار نەکرابێت بۆی نییە لە بەردەم هەر لقێکی نەتەوە یەکگرتووەکان دەست بەو پەیماننامە یان رێککەوتننامەیەوە بگرێت.

م١٠٣

ئەگەر تێککگیران هەبوو لەو پابەندبوونەی کە ئەندامانی نەتەوە یەکگرتووەکان بە گوێرەی بەڵێننامە پێیەوە پابەندن لە گەڵ هەر پابەندبوونێکی تر کە پێیەوە پەیوەستن ئـوا پابەندجبوونیان بە گوێرەی ئەم بەڵێننامەیە بە هەند وەردەگیرێ.

م ١٠٤

دەستە لە وڵاتی هەر ئەندامێکیدا شیاوی یاسایی پێویستی هەیە بۆ ئەنجامدانی فەرمانەکان بە دیهێنانی ئامانجەکانی.

م١٠٥

١-دەستە لە خاكی هەر ئەندامێكیدا لە باشیەكان و بە خشراوەكانی كە بە دیهێنانی مەبەستەكانی دەیخوازێت بە هرە مەند دەبێت.

٢-هەروەها نوێنەرانی ئەندامانی نەتەوە یەكگرتووەكان و فەرمانبەرەكانی ئەم دەستەیە لە باشی و بەخشراوەكانی پێویست بۆ سەربەخۆیی هەستانیان بەكاری وەزیفەیی پەیوەندداربە دەستە بەهرەمەند دەبن.

٣-بۆ كۆمەڵەی گشتی هەیە بە مەبەستی دیاری كردنی باسە درێژەكانی تایبەت بە جێبەجێكردنی برگەكانی ١و٢ی ئەم ماددەیە، راسپاردە پێشكەش بكات، بۆشی هەیە پێشنیاری بەستنی ریككەوتننامە بۆ ئەم مەبەستە پێشكەشی ئەندامانی بكات.

بەشی حەڤدەیەم: رێوشوێنی پاراستنی ئاشتی لە قۆناغی گواستنەوە

م١٠٦

تا ئەو كاتەی كار بە رێككەوتننامەكانی تایبەت دەكرێت كە لە ماددەی ٤٣دا ئاماژەی پێدراوە لە سەر ئەو شێوەیەی كە ئەنجوومەنی ئاسایش دەبینیٚ كە دەتوانیٚ بە گوێرەی ماددەی ٤٢ بە بەرپرسیارێتی هەڵبستێت، ئەو دەوڵەتانەی كە بەشداری لیدوانی چوار دەوڵەتەكەیان لە مۆسكۆ لە ٣٠ تشرینی یەكەمی ١٩٤٣كرد ئەوو فەرەنسا بە گوێرەی حوكمی برگە ٥ لەو لیدوانە، هەروەها پێنج دەوڵەتەكە لە گەڵ ئەندامەكانی تری نەتەوە یەكگرتووەكان گەر پێویستی كردگفتوگۆ دەكەن، بۆ ئەوەی لە جیاتی دەستە بە كاری هاوبەش هەڵبستن كە بۆ پاراستنی ئاشتی و تەنایی نێودەوڵەتی پێویستە.

م١٠٧

هیچ شتێك لەم بەڵێننامەیەدا نییە كە هەر كارێك بەتاڵ بكاتەوە یان رێگە بگرێت لێی بەرامبەر دەوڵەتێك كە لە كاتی جەنگی دووەمی جیهانیدا دژایەتی یەكیٚ لە دەوڵەتانی وٛاژۆكەر بووە لە سەر ئەم بەڵێننامەیە ئەگەر ئەو كارە وەرگیرابیٚ یان رێگەی پێدرابێت لە ئەنجامی ئەم جەنگەوە لە حكومەتانی بەرپرس لە هەستانیان بەم كارەوە.

بەشی هەژدەیەم: هەمواركردنی بەڵێننامە

م١٠٨

ئەو هەمواركردنانە كە بە سەر ئەم بەڵێننامەیە دادێت بە سەر سەرجەم ئەندامانی نەتەوە یەكگرتووەكان دەسەپێت ئەگەر بە رەزامەندی ٣/٢ی ئەندامانی كۆمەڵەی گشتی كرابێ و ٣/٢ی ئەندامانی نەتەوە یەكگرتووەكان راستانی لە سەر كردبێت لە ناویاندا هەموو ئەندامانی هەمیشەیی ئەنجوومەنی ئاسایش، بە گوێرەی باری دەستووری لە هەر دەوڵەتێك.

م١٠٩

١- دەكرێ كۆنگرەیەكی گشتی ئەندامانی نەتەوە یەكگرتووەكان بۆ چاوخشاندنەوە بەم بەڵێننامەیەدا ببەسترێت لەو كات و شوێنەی كە كۆمەڵەی گشتی بە زۆرینەی ٣/٢ی ئەندامەكانی و بە رەزامەندی نۆ لە ئەندامانی ئەنجوومەنی ئاسایش ، هەر ئەندامەش یەك دەنگی لە كۆنگرە دەبێت.

٢- هەر گۆڕانێك لەم بەڵێننامەیەدا كە كۆنگرە بە زۆرینەی ٣/٢ی ئەندامانی رایبسپێرێ جێ بەجێ دەبێت ئەگەر ٣\٢ی ئەندامانی نەتەوە یەكگرتووەكان راستانیان لە سەر كرد لە ناویاندا ئەندامانی هەمیشەیی ئەنجوومەنی ئاسایش بە گوێرەی باری دەستورییان.

٣- ئەگەرئەم كۆنگرەیە پێش دەورەی ئاسایی دەیەمی كۆمەڵەی گشت نەبەسترێت، دوای كاركردن بەم بەڵێننامەیە، دەبێ بە نەخشەی كاری ئەو دەورەیەوە پێشنیارێك بۆ بەستنی دابنرێت، ئەو كۆنگرەیەش دەبەسترێت ئەگەر زۆرینەی ئەندامانی كۆمەڵەی گشتی و حەوت لە ئەندامانی ئەنجوومەنی ئاسایش بڕیاریان لێ دا.

بەشی نۆزدەیەم: راستان و ئیمزاکردن

م١١٠

١- دەوڵەتان کە واژۆیان کردووە لە سەر ئەم بەڵێننامەیە بە گوێرەی باری دەستوریان راستان دەکەن.

٢- راستانەکان دەدرێنە حکومەتی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا کە ئەو دەوڵەتانەی واژۆیان کردووە بەهەر (پێسیاردنێك) ئاگادار دەکاتەوە، هەروەها سکرتێری گشتی نەتەوە یەکگرتووەکان دوای دامەزراندنی ئاگادار دەکاتەوە.

٣- کار بەم بەڵێننامەیە دەکرێت هەرکاتێ راستانەکانی کۆماری چین و فەرەنساو یەکێتی کۆمارە سۆشیالیستەکانی سۆڤیەت و پادشایەتی بەریتانیای گەورەو ئیرلەندای سەروو ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لە گەڵ زۆرینەی دەوڵەتانی واژۆکەرگەیشت هەروەها حکومەتی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بروتۆکۆلێکی تایبەت بۆ راستانە گەیشتووەکان ئامادە دەکات و وێنەیەکی دەگەێنێتە دەوڵەتانی واژۆکەر لە سەر بەڵێننامەکە.

٤- دەوڵەتانی واژۆکەر لە سەر ئەم بەڵێننامەیە کە دوای کارپێکردنی راستان دەکەن، لە رۆژی گەیشتنی راستانەکانیان بە ئەندامانی ئەسڵی نەتەوە یەکگرتووەکان لە قەڵەم دەدرێن.

م١١١

ئەم بەڵێننامەیە بە پێنج زمانی چینی و فەڕەنسی و روسی و ئینگلیزی و ئیسپانی دانراوە، بە یەکسانی زمانی سەرەکین، بەڵێننامەکە لە ناو پارێزراوەکانی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکادا دەبێت، ئەم حکومەتەش حکومەتەکانی تر واژۆکەر لە وێنەی دانپێنراو ئاگادار دەکاتەوە.

بۆ راستی ئەمەش نوێنەرانی نەتەوە یەکگرتووەکان لە سەر ئەم بەڵێننامەیە واژۆیان کرد.
لە شاری سان فرانسیسکۆ لە رۆژی ٢٦ی حوزەیرانی ١٩٤٥دا دەرچوو.

❖ لە لایەن دانەرەوە لە عەرەبیەوە وەرگێڕراوە.

پاشکۆی دووەم

یاداشتنامەی مستەفا بارزانی

سەرکردەی شۆرش و سەرۆکی پارتی دیموکراتی کوردستان

بۆ نەتەوە یەکگرتووەکان

ئەم یاداشتنامەیە لەگەڵ پاشبەندەکانی لە ناوەڕاستی تشرینی یەکەمی ١٩٦٩ بۆ دەستەی نەتەوەیەکگرتووەکان بەرزکراوەتەوە و پێش ئەوە سەرکردایەتیی شۆرش لە ساڵی ١٩٦٦دا یاداشتنامەیەکی تریشی بۆ نەتەوەیەکگرتووەکان بەرزکردبووەوە کە بە دوور و درێژی پوختەی بارودۆخە مەینەتبارو کارەساتبارەکەی کوردستانی تێدا بوو.

- گەورەی بەرێز یوپانت- سکرتێری گشتیی نەتەوە یەکگرتووەکان.
- گەورەی بەرێز خاتوونی سەرۆکی خولی بیست و چوارەمی دەستەی گشتی.
- دەستەی نەتەوەیەکگرتووەکان.
- کۆمەڵەی مافی مرۆڤ.
- ئەنجوومەنی ئابووری و کۆمەڵایەتی.
- لیژنەی پاکتاوکردنی کۆلۆنیالیزم.
- ڕێکخراوی فێرکردن و زانست و ڕۆشنبیریی سەر بە دەستەی نەتەوەیەکگرتووەکان (یۆنسکۆ)
- لیژنەی فریاکەوتنی نێودەوڵەتیی پەنابەران.
- شاندەکانی دەوڵەتە ئەندامەکان لە نەتەوە یەکگرتووەکان.

شەڕەفی ئەوەم پێ دەبڕێ ئەم یاداشتنامەیە لە بارەی بارودۆخی خەفەتباری کوردستانی عێراقەوە پێشکێش بە بەرێزتان بکەم.

لە مێژووی نەتەوەیەکگرتووەکاندا کە مەبەستی ((ڕزگارکردنی نەوە یەك لە دوا یەکەکانی مرۆڤایەتییە لە نەفرەتی شەڕ)) ڕووی نەداوە ئاوها شەڕێك بە تەواوەتی بخاتە پشت گوێ کە هەشت ساڵ دەوامی کردووە، ئەویش ئەو شەڕە ڕەگەزپەرستییەیە کە فەرمانڕەواکانی عێراق دژی گەلی کورد دەیکەن، بە چاوپۆشی لە داواکاریی چەند جارەی ئێمە بۆ گەورەترین ڕێکخراو لە جیهاندا. ئەو شەڕە دوژمنکارییە لە یازدەی ئەیلولی ساڵی ١٩٦١ دژی گەلی کوردستانی بێ پشتیوان دەستی پێ کردووە و، لەو کاتەوە پێنج حکومەتی دیکتاتۆری هاتوونەتە سەر کار و، هەریەکەشیان لەو شەڕە سەرتاسەرییەدا هەر بەردەوام بووە.

ئەو زەمانەی کە ئەم شەڕە درێژەی تێدا کێشا، لە درێژەکێشانی هەردوو شەڕی یەکەم ودووەمی جیهانی تێکڕا کەمێك کەمترە. ئەو چەك و هۆی وێرانکارییانەش کە سوپای عێراق بەکاری هێنان لە تازەترین جۆری و لەوانەش ناپاڵم و گوللەی ژەهراوی و هەموو جۆرە بۆمبایەکی سووتێنەك.

ئەوەی شایانی تێبینی کردنیش بێت ئەوەیە کە ئەو هۆیە وێرانکەرانە دەوڵەتێك بە کاریان دێنێت، لە هەموو دەوڵەتێك دڕندەتر و دڵڕەقتر و لە هەمووشیان کەمتر هەست بە بەرپرسیارەتی دەکات، نەك هەر تەنیا بۆ خەڵك کوشتن و لە ناوبردن و نەك هەر تەنیا بۆ وێرانکردنیماڵەکانیان، بگرە بە سووتاندنی کێڵگە و کشتوکاڵیان و کوشتنی مەڕ و ماڵاتیشیان، ئەمەش ئامانجی ئەوەیە بە دەستی ئەنقەست و بە عەمدی گەلی کورد لەبرسان بکوژێ. لەبەر ئەوە زەحمەت نییە لای ئەو کەسانەی گیرۆدەیی ناخۆشیی شەڕی جیهانییان دیبێ، ئەو مەینەتییە وێنا بکەن و بیهێننە بەرچاو کە گەلەکەی ئێمە پێیدا تێ دەپەڕێت.

جا لەوەتی فەرمانڕەوا بەعسییەکان لە عێراق بۆیان ڕوون بووەتەوە کە ناتوانن شۆڕەشی کورد لە ناو ببەن، وردە وردە زیاتر پەنایان بۆ ئەو ڕێگایانە بردووە کە دەبنە هۆی دوابڕینی گەلی کورد و قڕکردنی. ئەوان ئێستە هەوڵی ئەوە دەدەن کە بە تەواوەتی وەکو گەلێك مەحفی کەنەوە. ئەمەش ئەوەمان بۆ لێك دەداتەوە کە سوپای عێراق بۆچی

ئەو هەموو ژمارە زۆرە کـارە قڕکـەرە ڕەگەزپەرسـتییانە ئـەنجام دەدات و هـەر ئەمـەش مەبەستیان لە پیادەکردنی سیاسەتی خاك سووتاندن. ئەو شێوازەش کە بەردەوام پێـڕەوی دەکەن دەتوانین بڵێین بەردەوام بەم شێوەیەی خوارەوەیە:

سوپا ناوچەیەك بە تەواوەتی دەورە دەدات و دوای ئـەوەی ئـاگری تانـك و تۆپخانـە و باڵەفڕ ئاراستەی ئەو ناوچەیە دەکات و هەر کەسێکیش لە خـەڵکی ناوچـەکە ئەگـەر لـە ماڵەوە نەکوژرابێت، ئەوا لە کاتێکدا کە هەڵدێن بە گوللە دەیانکوژن، ئینجا پیادە تەکان دەدەن بەرەو قوربانییەکانیان و، دوای ئەوەی ڕێیەکە بە تەواوی ڕادەماڵن ماڵ بە ماڵ ئاگر لە خانووەکان بەردەدەن , ئیدی بەم رێگەیە سەدان هاولاتی لە سەنگەسەر کوژران کە پێنج سەد وچل خانوو لە مانگی ئایاری ڕابردوودا ئاگریان تێ بەردرا و دەیـان گونـد و گـەلێك ڕووبەری بەرفراوانی مەزرا و کشتوکاڵ لە دەشتی هـەولێر بـە هـەمان شـێوە لـە مـاوەی تەمووزی ڕابردوودا سووتێنران.

لە نۆزدەی مانگی ئاب بیست و نۆ ژن و سی و حەوت منداڵی کوڕ و کـچ و پیـاوێکی پیر لە گوندی دەکان کە کەوتووەتە باکووری ڕۆژهەلاتی موسڵ سـوتێنران. کاتێـك سـوپا هێرشی بردە سەر دێی ئەو کلۆلانە. هەلاتن بۆ ئەشکەوتێکی ئەو ناوە، لەوێ سوپا پێیـان ڕاگەیشتن و دەستیان بە سەر دەروازەی ئەشـکەوتەکەدا گـرت و ئینجـا چـیلکە و داریـان کۆکردەوە و لە نێو ئەشـکەوتەکەدا کەڵەکـەیان کـرد و نـەوتیان پیـاداکرد و دەسـتبەجێ ناشیرینترین تاوان ئەنجام درا بە سوتاندنی ئەوانـە بەزینـدوویی، لـە نێـو قوربانییەکانـدا منداڵێك دەبینی ناوی بەشار ڕەمەزان تەمەنی لە مانگێك کـەمترە و، هـویری عیسـاش دەبینی کە تەمەنی لە هەشتا ساڵ زیاترە.

لە ڕۆژی ١٦ی ئەیلوول نەوەد وحەوت هاولاتی کە دانیشتووی گوندی سـۆریای نێزیـك زاخۆ بوون لەسەر خاور بە کوشتن و بریندارکردن لە نێوبران و، سەربازەکان منداڵەکانیان لە نێولانکەکانیان هەڵدەدایە ئاوەوە و لە زێیەکـەدا دەخنکـان و دەمـردن و حـەننا قاشـای قەشەی کلدانیش لە نێو کوژراوەکاندا بوو و، تەنیا تاقە ژنێـك تـوانی لـەو کوشـتارگەیە ڕزگار بێت.

هەر لەم كاتەی ئێستەشدا هەزاران كوردی بێ تاوان لە زیندانەكانی عێراقدان بە دەست ئەشكەنجەدانیان لە لایەن بەعسییەكانەوە دەناڵێنن و گەلێكیش لە وانە لە ئەنجامی ئەشكەنجەداندا مردوون وەك ئیبراهیم حاجی عومەر و عەبدوڕەحمان سادق.

پتر لەسەد هەزار مرۆڤیش ناچار كراون شوێنی دانیشتنی خۆیان لە شار و گوندەكان لە دەوری دامەزراوەكانی نەوت و خاكە بە پیتەكان، بەجێ بهێڵن و بەزۆر بۆ ناوچە شاخاوییەكان دەركراون دوای ئەوەی موڵك وماڵیان دەستی بەسەر داگیراوە.

فەرمانڕەوایانی عێراق هەڵسوكەوتێكی دڵڕەقانەیان بە تایبەتی بۆ مەسیحییەكان لە كوردستان بەكارهێناوە چونكە لە ڕووی رەگەز و ئاینەوە لەو فەرمانڕەوایانە جیان. ئەو فەرمانڕەوایانە چەندان دێرو كڵێسایان وێران كرد و ژمارەیەك ڕەبەن و كاهینیان، لە كاتی هەڵكوتانە سەر پەرستگاكانیان كوشت و بریندار كرد.

هۆی ئەو شەڕە دڕندانەیە دەگەرێتەوە بۆ ئەوەی كە گەلەكەمان دەیەوێ پارێزگاریی زمان و ڕۆشنبیری و بنەما نەتەوەییەكانی خۆی بكات و دژی ئەو پرۆسە زۆرەكییە دەوەستێت كە دەیەوێت پاكتاوی نەتەوایەتی بكات.

ئەو كوشتار و ژن و منداڵ و پیر سوتاندنە بەزیندوویی و گەلێك ئەو كارە دڕندانە و دزێوە وەحشییانەی فەرمانڕەوا بەعسییەكان ئەنجامی دەدەن پێشێل كردنێكی ئابڕوچوانەیە بۆ میساقی نەتەوەیەكگرتووەكان.

كوردی عێراق هیچ ڕۆژێك وەك هاولاتی پلە دوو بەولاوە مامەڵەیان لەگەڵ نەكراوە و بگرە لەوە كەمتریش، لە بارودۆخی ئێستەشدا كورد لە هەموو مافێكی مرۆیی بێ بەشە، وێڕای ئەوەی كە بوونیشی هەڕەشەی لە نێوچوونی لێ دەكرێت.

فەرمانڕەواییی عێراق و ئیستیغلالكردنی كوردستان لە لایەنیەوە دزێوترین شێوازی ئیستیغلالە و ڕاستی ئەوەی كە پێستی فەرمانڕەوایانی عێراق ئەسمەرە بەس نییە بۆ ئەوەی سیفەتی كۆڵۆنیالی لەو فەرمانڕەوایانە دوور بخاتەوە.

شایانی ئەوەشە لێرەدا باس بكەین كە شەڕ لە كوردستان ئێستە لە هەموو كاتێك زیاتر هەڕەشە لە ئاشتی و ئاسایشی ڕۆژهەلاتی نێزیك دەكات و لەبەر ئەو هۆیانەی لەمەوبەر باسمان كردن و لەبەر ئەوەی حكوومەتەكانی عێراق لە چارەسەركردنی كێشەكە لە ڕووی سیاسی و سەربازییەوە شكستیان هێنا، ئەو شەڕەی ئەمڕۆ لە ئارادایە دژی

گەلەکەمان، پرسێکی ناوخۆیی نییە وەك ڕێــژیمی حــوکمی عێــراق دەڵێــت، چــونکە چــۆن دەکرێت شەڕێکی وێرانکەرانە کە هەشت ساڵ درێژە بکێشێت بەرپرسێکی ناوخۆ دابنرێــت تەنیا پێوەندیی بە خاوەنەکانیانەوە هەبێ؟

ڕێگەی ئەوەم پێ بدەن کە داواکارییەکانم بۆ نەتەوەیەکگرتووەکان و لیژنە و دەســتە و ئەندامەکانی تازە بکەمەوە بۆ ئەوەی پاڵەپەستۆ بخەمە سەر دەوڵــەتی عێــراق و ناچــاری بکەن شەڕی قڕکردنی ڕەگەزپەرستانە لە کوردستان بوەستێنێ، یان بەلای کەمەوە لیژنەیەك بنێرن بۆ گەڕان بە دوای ڕاستیدا و نێوانکــارێکی نێودەوڵــەتی بنێــرن بــۆ کوردســتان بــۆ کارکردن بۆ چارەسەری ئەو ناکۆکییە کە لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا تاوی سەندووە.

خاوەنی خامەت، قووڵترین ڕێزو و تەقدیرم قەبووڵ بفەرموون.

مستەفا بارزانی

سەرۆکی ئەنجوومەنی سەرکردایەتیی شۆرش- کوردستان

تشرینی یەکەمی ١٩٦٩

سەرچاوە: مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی رزگاریخوازی کورد، بەرگی سێیەم — بەشی یەکەم، شۆڕشی ئەیلول ١٩٦١ — ١٩٧٥، چــاپخانەی وەزارەتــی پــەروەردە، چــاپی یەکەم، ل٤٢٦-٤٢٩.

پاشکۆی سێیەم

بەناوی خوای بەخشندەو میهرەبان

خاوەن شکۆ و سیادەتی پاشا و سەرۆکە بەڕێزەکانی دەوڵەتە ئیسلامییەکان

مایەی شەرەفە بۆ من کە بەبۆنەی گرتنی کۆنگرە بەرزەکەتان گەرمترین سڵاو و جوانترین ئاواتتان پێشکێش بکەم و، لە خوای گەورەش داوا دەکەم کە سەرکەوتووتان بکات بۆ هەموو شتێك کە خێری گەلانی ئیسلامی و پاراستنی یەکەتیی و پارێزگاری کردنی بەرژەوەندییەکانی گەلانی ئیسلامی و بەرزکردنەوەی وشەی هەق و دادپەروەریی لە هەموو لایەکدا تێدابێت، دوای ئەوە من بەستنی ئەم کۆنگرە پیرۆزە دەقۆزمەوە، تا ئەو زوڵم و زۆریەی لە گەلێکی موسڵمان دەکرێت بخەمە بەرچاوتان کە لەوەتی چووەتە سەر ئەو دینە پیرۆزە، لە پێشەوەی ئەو کەسانەدا بووە کە بەرگرییان لێ کردووە و پابەندی بیروباوەڕە راستەکانی و ڕێنوێنییە بالاکانی بووە.

خاوەنانی شکۆو سیادە، بێگومان ئێوە ئاگاتان لە واقیعی ئازاراوی گەلی کورد لە عێراق هەیە، ئەوەتەی دەوڵەتی عێراق پێش نیو سەدە زەمان دامەزراوە و چەندان شۆڕشی دژی زوڵم و زۆرداری کردووە، هەروەها شەڕی براکوژی کە لە ساڵی ١٩٦١ ەوە بە سەرماندا سەپێنراوە، هەروەها داکۆکیکردن لە بوونی خۆمان کە هەمیشە کەوتووەتە بەر زوڵم و چەوسانەوە و هێشتاش هەر وایە لەبەر ئەو سیاسەتی دووبەرەکی نانەوە و جیاوازیخوازییەی

حکوومەتە یەك لە دوای یەکە عێراقییەکان لە دژیدا پێڕەویان کردووە و دەیکەن بە پێچەوانەی ئەو چەمکی برایەتی ئیسلامی و گەلالّەی مافەکانی مرۆڤ و ئەو بنەمایانەی لە ڕووی نێودەوڵەتییەوە دانیان پیانراوە.

ئەو شەڕە داخاوییە دڵتەزێنە لە ١١ی ئاداری ١٩٧٠دا لە ئەنجامی ئەو ڕێککەوتننامەیەی لە نێوان ئێمە و حکوومەتی عێراقدا بەسترا، وەستا. حکوومەت بەپێی ئەوە دانی بە مافەکانی گەلی کورد دانا لە بەڕێوەبردنی کاروباری خۆی لەنێو چوارچێوەی دەوڵەتی عێراقدا و وەدیهێنانی ئەوە لە ماوەی چوار ساڵ و لەو ماوەیەدا چاکسازیی گشتی لە هەموو لایەکی ژیان لە کوردستان دێتە جێبەجێکردن بۆ قەرەبووکردنەوەی ئەو زیان و ماڵوێرانییەی تووشی هاتووە و، ئەو پێشکەوتن و ئاوەدانییەی لە کیسی چووە و، ئامادەکردنی ولاّت بۆ جێبەجێکردنی ئۆتۆنۆمی بۆ گەلی کورد لە کاتی دیاریکراوی خۆیدا لە یازدەی ئاداری ئەمساڵ.

ئێمە لەم ماوەیەدا لە دواین ئەو ڕۆژانەی تەمەنی مایەوەی ڕێککەوتننامەی ئاداردا دەژین و ئەوەی دەبێتە هۆی تالاّوو هیوابڕاوی ئەوەیە ئاماژە بەو ڕووداوە ورووژێنەروزوڵمە زۆرانە بکەین، کە لە ماوەی ئەو چوار ساڵەی ڕابردووەدا بەسەر گەلەکەمان هاتن و هیچ نیشانەیەکیش دیارنییە، کە حکوومەتی عێراق ئامادەییی ئەوەی هەبێ بەڵێنەکانی خۆی بەجێ بهێنێ، بگرە بە پێچەوانەی ئەوەوە، هەموو بەڵگەو نیشانەیەك جەخت لەسەر ئەوە دەکەن کە حکوومەت نیازی وایە ئۆپەراسیۆنی سەربازی دژمان دەست پێ بکاتەوە و بگەڕێتەوە بۆ پێڕەوکردنی سیاسەتی زۆرداری و هێزی داگیرکەرانە و لە نێوبردنی موسڵمانانی بێ بەرگری و، ئەوانەی نایانەوێ کوێرانە گوێڕایەڵیی ڕەفتارەکانی بن کە بە تەواوەتی لە ڕێنوێنیی ئاینەکەمان دوورن و دژی ئەو دەقانەشن کە لە نێوانماندا ڕێککەوتنیان لەسەرکرابوو و دژی هەموو شەریعەت و بەهایەکن کە لە نێوان مرۆڤایەتیدا لە سەریان پێك هاتوون و ڕێگەی ئەوەشمان پێ بدەن ئەو نموونانەی خوارەوەتان وەك نموونە، بۆ بێنینەوە:

١- ڕێککەوتننامەکە ئەنجامدانی سەرژمێرییەکی بێ گەردی دانیشتوانی تێدابوو بە مەبەستی چەسپاندنی ئەو ناوچانەی ئۆتۆنۆمی دەیانگرێتەوە، بە مەرجێك ئەمە لە

ساڵی یەکەمی بەستنی ڕێککەوتننامەکەدا ئەنجام بدرێت، بەلاّم حکوومەت لە کاتی خۆیدا نەیویست هاوکاریمان لە گەڵدا بکات و ئەو سەرژمێرییەی دواخست بۆ کاتێکی دیاری نەکراو و دەستی کرد بە قۆستنەوەی ئەو هەلە بۆ بەزۆر دەرکردنی هاولاّتییە کوردەکان لەسەر ماڵ و حاڵ و گوندەکانی خۆیان، بەتایبەتیش لەو ناوچانەی نەوتیان زۆرە و، نیشتەجێکردنی لایەنگرانی خۆی لە خێڵە عارەبەکان کە لە دەرەوەی ناوچەکانی کوردەوارییەوە هێنابوونی، بۆ ئەوەی لەو گوندانە دانیشن بە پێچەوانەی هەق و دادپەروەری و بۆ هەلاّیساندنی ڕق و کینە لە نێوان موسڵمانی عارەب و کورد لە عێراقدا.

٢- حکوومەتی عێراق لە ماوەی ١٩٧٢ زیاتر لە ٥٠هەزار هاوولاّتی پەنجا هەزار هاوولاّتی کوردی لە خەڵکی بغداد و ناوچەکانی تر عێراقی بە شێوەەکی دڕندانە بۆ دەرەوەی سنوور دەرکرد، بە جۆرێك کە دژ دەوەستیّ لە گەڵ ئەو بنچینانەی لە نێوان ئێمەو ئەواندا ڕێککەوتنیان لە سەر کرابوو، لە مامەڵەکردن لە گەڵ ئەو هاولاّتیانەداو، هەروەها لە گەڵ کەمترین بیرو باوەڕو مافی مرۆڤ ڕێك ناکەوێت بە بیانووی ئەوەی ئەمانە لە بنەچەی ئێرانین.

٣- دەسەلاّتدارانی عێراق لە ماوەی ئەو چوار ساڵەدا چەندان شالاّوی سەربازی و بەسەردادانی بۆ سەر ناوچە جیاجیاکانی کوردستان ڕێك خستووە، کە سەدان کورد بوون بە قوربانی و هەزاران کوردیش دەربەدەرکران و چەندان گوندی بیّ دیفاع و بیٍّ تاوانیش سووتێنران، هەروەك لە شارو شارۆچکەکانی مووسڵ و کەرکووك و خانەقین و بارزان و شنگار و هی تردا ڕووی دا.

٤- دامودەزگاکانی دەوڵەتی عێراق گەلێك پیلانیان ساز کردووە بۆ تیرۆرکردنی سەرکردە و بەرپرسانی کورد و ڕەنگە دیارترین و ڕیسواترینی ئەو پیلانانە هەوڵدانە سەرنەگرتووەکەی حکوومەت بوو بۆ تیرۆرکردنی من لە ساڵی١٩٧١ و بە ڕێگەیەکی شەڕخوازانە، کە مرۆڤێکی خاوەن ئینساف بیری لیّ ناکاتەوە و، دەسەلاّتداریەتی، خۆشەویستی و ڕێزی ئێمەی بۆ پیاوانی ئاینی و بەگەورەگرتنیانی بەکارهێنا ئەوە بوو شاندێکی پێك هێنا تێکەڵ لە هەندێك زانایانی ئاینی و هەندیّ تاوانبار و پیاوکوژ کە جلوبەرگی پیاوانی ئاینییان پۆشیبوو و، ناردنی بۆ لای من، بە بیانووی ئەوەی پڕۆژەیەکی

ڕێکەوتن دەخەنە پێشمان، لە کاتێکدا چەندان جۆرە بۆمباو تەقەمەنیی جیاجیایان لە ژێر جلەییەکاندا شاردبووەوە، بۆ ئەوەی لە کاتی کۆبوونەوەدا بیانتەقێننەوە و ئەوەیان بەوردی و لێزانانە ئەنجام دا، بەڵام خوای گەورە لە فڕوفێڵەکەیان پاراستمی و تەقەمەنییەکان شاندە شەڕانییەکەی لە کاتی کۆبوونەوەکەدا لە نێوبرد و، هەندێ پاسەوانی بەری و بێ تاوان بوون بە قوربانی ئەم پیلانە و بۆ هەوڵێکی تر بۆ هەمان ئامانج، دەسەڵاتداریەتی کەسێکی بە سیفەتی پەیامنێری ڕۆژنامەنووسی نارد کە جانتایەکی پڕ تەقەمەنیی پێ بوو، بەڵام پێش ئەوەی لە ١٥ی تەمووزی ١٩٧٢دا تاوانەکەی جێبەجێ بکات، کارەکەی ئاشکرابوو.

٥- دەسەڵاتداریەتی بۆنەی هاوکاریکردنی خۆی لەگەڵ حزبی شیوعی عێراقی لە ناوەراستی پار بەهەل زانی بۆ فیتنە و ئاژاوەنانەوە لە کوردستان و بوونی ڕێکخراوی حزبی ناوبراوی لە ناوچەی کوردەواریدا بەکارهێنا بۆ تێکدانی ئاسایش و ئارامی لە ناوچەکەدا و دروستکردنی کەشوهەوای بارگرژی و تەنگژە نانەوە بۆ ئەوەی پاساو بدۆزێتەوە و شەڕێکی تازە دژی گەلەکەمان هەڵیسێنێ.

ئێمە لە کاتێکدا ئەو حاڵە خراپەی کە گەلی کوردمان بەدەستیەوە دەناڵێنێ دەخەینە ڕوو بۆ پایەبەرزیتان، بە پێویستی دەزانین ئاماژە بەوە بکەین کە برا عارەبە موسڵمانەکانیش لە عێراقدا هەروەها دووچاری شوێنەواری سیاسەتی ئەو حوکمە بوونەتەوە لە ئازادی و بژێوی خۆیان لەبەر سروشتی ئەو حوکمە ناباوە و هەوڵ و تەقەلادانی بۆ ئەوەی دەسەڵاتی خۆی بەزەبری هێز بەسەر گەلی عێراقدا بسەپێنێ دوور لە شوراو شێوازی دەستووری و دیموکراسی لە هەڵسوڕاندنی جڵەوی حوکمدا.

لە ڕێی خستنەرووی ئەو راستیيانەی سەرەوە، من هەست بەوە دەکەم و هەروەها خەڵکێکی زۆری تریش دەرك بەوە دەکەن، کە بارودۆخی گشتی عێراق سەرلە نوێ بەرەو خراپی و ئاڵۆزی و شیمانەی شەڕ هەڵگیرسانەوە و خوێن ڕشتنی موسڵمانان دەچێت و، ئێمەش لە بەرامبەر ئەوەدا ناچارین ڕو لە ئێوە بکەین لەبەر ئەو دەسەڵاتە مەزنە و پایەبەرزییەی لە جیهانی ئیسلامەتیدا هەتانە، تکامان وایە هەوڵ و تەقەلای چاکە و خێرخوازانەی خۆتان بدەن، تاکو ئەو بەڵێنانە لە ڕێککەوتننامەی ئاداردا بە گەلی کوردی دابوو جێبەجێیان بکات و، بەگشتیش بەدەنگ داواکارییەکانی گەلی عێراقەوە بێت لە

ئاشتی و برایەتی و دادپەروەری و یەکسانیی لـە مـاف و ئەرکـدا (انمـا المؤمنـون اخـوە، فأصلحوا بين أخويكم واتقوا الله لعلكم ترحمون) صدق الله العظيم.

لە کوتاییدا لە خوای گـەورەمان داوایـە کـە سـەرتان بخـات و قاچـتان بچەسـپێنێ و سەرکەوتووتان کات بۆ ئەوشتانەی خێریان بۆ موسـڵمانان تێدایـە و خـوا پشـت و پـەنای سەرکەوتنە.

والسلام عليكم ورحمه الله وبركاته

دڵسۆزتان

مستەفا بارزانی

١٩٧٤/٢/١٦

سەرچاوە: مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی رزگاریخوازی کورد، بەرگی سێیەم — بەشی یەکەم، شۆڕشی ئەیلول ١٩٦١ — ١٩٧٥، چاپخانەی وەزارەتـی پـەروەردە، چاپی یەکەم، ل٥١٩ — ٥٢١.

پاشکۆی چوارەم

یاداشتی بارزانی بۆ دەوڵەتانی بێ لایەن

سەرۆکایەتی لوتکەی چوارەمی دەوڵەتانی بێلایەن

گەلانی جیهان و گەلی کوردمان روویان لە پایتەختی جەزائیرە کاتێ کۆنگرەی چوارەمی دەوڵەتانی بێلایەن لە بارودۆخێکی زۆر گرنگدا دەبەسترێت، کە داوا دەکات کۆشش بکرێت بۆ چارەسەری مەسەلە نێودەوڵەتی و نیستیمانیە هەنوکەییە پێویستیەکان کە رووبەڕووی گەلانی ئەم دەوڵەتانە دەبێتەوە، بە گوێرەی بەرژەوەندی هاوبەشی نیشتیمانی.

ئەوانەی بە شێوەیەکی تایبەتی روویان لە کۆنگرەکەتانە، چاوی گەلانی زوڵملێکراوو بێدەرەتانە، لە کاتێکدا خۆتان نوێنەرایەتی ئەو گەلانە دەکەن کە ژیاون و دەژین لە بارێکی وێك چووی ئەوەی کە ئەمڕۆ گەلانی چەوساوەی تێدا دەژین. بزووتنەوەی بێلایەن دەستکەوتی زۆر گرنگی بۆ بەرژەوەندی گەلانی جیهان لە میانەی کۆنگرەکانی پێشوو بە دەست هێناوە کە لە بەلگرادو قاهیرەو لوساکا بەسترا، هەروەها بەرپرسیارێتی گەورەی لە جیهاندا هەیە و لە توانایدایە کەشێکی نێودەوڵەتی کراوە بێنێتە دی تا زۆر لە گەلانی جیهان بتوانن بگەنە خواستە نەتەوەیی و ئازادی و سەوبەخۆکانیان.

گەلانی جیهان روویان لە کۆنگرەکەتانەو هیوا دەخوازن کە پرینسیپە بەبەهاکان لە دژایەتی ئیمپریالیزم و ئەو هەڕەشانەی کە رووبەڕووی ئاسایشی گەلان و چەوساندنەوەو

زەوت کردنیان دەبنەوە وەرگەڕێننە سەر ئەرزی واقیع و، هەروەها لە پێناو هاریکاری نێودەوڵەتی بۆ چارەسەری بابەتە ئابووری و سیاسی و کۆمەڵایەتیەکان وە بۆ پێشکەشکردنی یارمەتی بۆ گەلان بۆ بەدیهێنانی ئاواتە رەواکانیان کە خۆی لە ئازادی و سەربەخۆییدا دەبینێتەوە بۆ ئەوەی کەشێك بێتە ئاراوە کە بنەمای نویٚ بۆ پەیوەندیە نێودەولەتیەکان و هاریکاری نێوان گەلانی تازە گەشەسەندوو لە جیهاندا وە لەسەر ئاستی خودی یەك دەولەتیش کە زیاتر لە نەتەوەیەکی تێدا دەژێت بێتە ئاراوە.

زۆر لە دەولەتانی بێلایەن، زیاتر لە نەتەوەیەکی تێدا دەژی و نەتەوە بچوکەکان چەوساندنەوەی زۆریان تێدا دیتووە (دوو لایەنە) لە سەردەمی ئیمپریالیزمدا. تا ئێستاش ئەم گەلە بچووکانە بە دەست چەوساندنەوەی نەتەوەیی دەناڵێنن کە دوای ئازادی دەولەتەکە لە دەستی چەوساندنەوەی ئیمپریالیزم چەوساندنەوەیان هەر بەردەوام بووە، نەك هەر ئەمە بەلکو بە هۆی بەرتەسکی ئاسۆی فەرمانڕەوایان و فەشەلهێنانیان لە بۆ وەلامی داواکاریەکانی ژیانی هاوچەرخ و دەرکەوتنی مەسەلەی نیشتیمانی وەك مەسەلەیەکی بەپەلەو خێرا، ئەم چەوساندنەوەیە لە هەندیٚ لە دەولەتان شێوازی مەترسیدارتری بە خۆوە دیتووە لەوەی کە لە سەردەمی ئیمپریالیزمدا هەبوو، ئەمەش بوو وە دەبێتە هۆی بە بن دەستگەیشتنی ئەم دەولەتانە لە وەی روو بکەنە چارەسەری هەلە بۆ مەسەلە نیشتیمانیەکان لە جیاتی دۆزینەوەی چارەسەرێکی دروست و باش بۆ ئەم مەسەلانە بە تایبەت مەسەلە نەتەوەییەکان.

گەلی کوردمان کە یەکێکە لە گەلە سەرەکیەکانی ناوچەی رۆژهەلاتی ناوین، زۆری بەد ەستی چەوساندنەوەی بێگانە چەشتووە ، بەردەوام لە حالەتی شۆڕش و تێکۆشانی بەردەوامدا بووە لە پێناو مافە نەتەوەیی و دیموکراتیەکانی، ئەمڕۆش چاوی لە گەلانی جیهانە، بەتایبەت لە دەولەتەکانتان و گەلەکانتان کە دەستی یارمەتی بۆ درێژ بکەن لە پێناو بەدیهێنانی ئاواتەکانی کە ئاواتی هاوبەشی نێوان هەموو گەلانە.

گەلی کوردمان لە عێراقدا خەباتی بێوچانی کردووە شۆڕش و بەرخۆدانەکانی سالەهایە بەردەوام بوون و قوربانی زۆری پێشکەش کردووە.. دوایەمینیان شۆڕشی بەرگری بوو کە دە سالٚ بەردەوام بوو کە سەرئەنجام توانی دانپێدانانی حکومەتی عێراقی بە دەست بێنێت کە خاوەنی حوکمی زاتی بێت لە چوارچێوەی دەولەتی کۆماری

عێراقدا، بە مەرجێك لە ماوەی چوار ساڵدا جێبەجێ ببێت لە رۆژی بەستنی رێککەوتننامەدا کە لە ١١ی ئازاری ١٩٧٤دا کۆتایی پێ دێت.گەلی کوردمان و بەڵکو گەلی عێراق بە گشتی و هەموو گەلانی عەرەبی دڵخۆشییان بەم دەرئەنجامە دەربڕی وەك رێگەیەکی دروستی توندوتۆڵکردنی پەیوەندی هاوبەشی هەردوو گەلی کورد و عەرەب کە لە باریدا هەیە پشتگیری بەرەی نیشتیمانی بکات و خەباتی هاوبەشی هەردوو گەل بۆ گەیشتن بە ئامانجە هاوبەشەکان بە هێز بکات.

لە کاتێکدا لە یادی بیرەوەری چوارەم ساڵی رێککەوتننامەی ئازار و وادەی کۆتایی جێبەجێکردنی حوکمی زاتی نزیك دەبینەوە، ئەوا مەسەلەی گرنگ و گرفتی حەقیقی رووبەرووی ئەم جێبەجێکردنە دەبنەوە بەڵکو رێگریشن لە جێبەجێکردنی. لە نێوان ئەو کێشەو گرفتە مەترسیدارانەیە کە هەوڵ و بەرنامەرێژی وورد دەکرێت بە مەبەستی گۆڕانی حەقیقەتی بوونی نەتەوەیی لە وولاتەکەماندا بە هۆکاری نەتەوەیی بەرتەسك، هەروەها پشت گوێ خستنی گەشەپێدانی ناوچەی کوردی و هەوڵدانی لاوازکردنی رۆڵی بزووتنەوەی کوردی و پارتی دیموکراتی کوردستان لە ژیانی سیاسی وولاتدا.

ئێمە لە کاتێکدا ئەم یاداشتەتان پێشکەش دەکەین، دەمانەوێ سەرنجتان بۆ ئەم مەسەلەیە رابکێشین و هیوادارین کە کاریگەری و هێزو تواناتان لە پشتگیری ئاواتەکانی گەلی کوردستان کە بریتییە لە حوکمی زاتی بۆ کوردستان لە چوارچێوەی کۆماری عێراقدا بخەنە کارو لە پێناو گەشەپێدانی وولات و بەشداری کارا لە بەرێوەبردنی، رەخساندنی دەرفەتی بە هێزکردنی برایەتی کوردو عەرەب دوور لە داواکانی هەڵمەتی رەگەزپەرستی کە بەشێکە لە سیاسەتەکانی سەردەمی ئیمپریالیزم و بەردەوامبونی، وە لە پێناو ئاراستە کردنی تواناکانی وولات بۆ گەشەپێدان و بە دیهێنانی بەرژەوەندی هەردوو گەل.

ئێمە پێمان وایە کە کۆنگرەی دەوڵەتانی بێلایەن لە سەریەتی چاو بخشێنێتەوە لە مەسەلەی نەتەوەیی لە دەوڵەتانی بەشداربوو گفتو گۆکردنی هۆو کاریگەریەکانی لە پێناو گەیشتن بە دارشتنێکی گونجاو بۆ هەموو ئەم مەسەلانە بە شێوەیەك کە بۆ دەوڵەتانی پەیوەندار کۆشش و تێچونی زۆر دابین دەکات کە زۆر پێویستیەتی بۆ سەرف

کردنــی لــه پرۆژەکــانی گەشــەپێدان بــۆ تــەواوکردنی ئەرکــەکانی ئــازادی ئــابووری و دامەزراندنی دەوڵەتی هاوچەرخ لە هەموو رووییەکەوە.

لە کاتێکدا بە بایەخەوە چاوەدێری کۆنگرەکەتان دەکەین، باوەڕی قوڵمان وایــە کــە بەستنی لەم رۆژانــەدا وەك هــەنگاوێکی گەورەیــە بــۆ پێشــەوە لــە پێنــاو چەســپاندنی پرینسیپەکانی بێلایەنی و دابین کردنی ژیانێکی باشتر لە جیهنێکدا کە گیانی برایــەتی لە سەر ئاڵای ئاشتی بشەکێتەوە.

دڵسۆزتان

مستەفا بارزانی

سەرۆکی پارتی دیموکراتی کوردستان

ئابی ١٩٧٣

سەرچاوە: گۆڤاری الکادر، مجلة نظرية يصدرها الحزب الديموكراتي الكردستاني، العدد ٢٠، السنة الخامسة، تشرين لثاني ١٩٧٣، ص١٧-٢٠.

❖ لەلایەن دانەرەوە لە عەرەبییەوە وەرگێڕراوە.

- **عوسمان عەلی حەسەن وەیسی.**
- بەرواری ٣٠-١١- ١٩٧٣ لە گوندی ئەشکەنەی بناری پشدەر لە خانەوادەیەکی جوتیاری ناسراوی ناوچەکە لە دایك بووە.
- خوێندنی سەرەتایی و ئامادەیی بە سەرکەوتوویی لە پشدەرو سلێمانی تەواو کردووە.
- لە پێنجەمی ئامادەییەوە پەیوەندی سیاسی لە گەڵ پارتیدا دروست دەکات و (بەدرێژایی خوێندن دەرچووی یەکەم و مەعفوی عام دەبێت)، بە هۆی گومانی سیاسی بڕوانامەی پێنجەمی ئامادەیی پێ نادرێت، دوای گواستنەوەی لە دەڤەری پشدەر لە بەڕێوەبەرایەتی پەروەردە نمرەکان وەردەگرێت.
- بە پلەیەکی باڵا دەردەچێت، بەڵام ناتوانێ لە زانکۆ نمرە بەرزەکان بخوێنێت و دوای ڕاپەڕین ساڵی ١٩٩٥ بکالوریوس لە یاسا لە زانکۆی سەلاحەددین وەردەگرێت.
- ساڵی ١٩٩٥-١٩٩٦ دەبێتە ئەندامی لیژنەی یاسایی و مافی مرۆڤی پارتی دیموکراتی کوردستان.
- ساڵی ١٩٩٨ پلەی یەکەم لە پەیمانگەی کادیرانی پارتی بە دەست دێنێت.
- ساڵی ٢٠٠٥ بە پلەی یەکەم ماستەری لە یاسای گشتی وەرگرتووە.
- ئەم کتێبانەی بە چاپ گەیاندووە:
  - تیرۆری نێودەوڵەتی بە زمانی عەرەبی، نامەی ماستەر، ٢٠٠٦.
  - تیرۆر - جۆرەکان و شێوازەکانی ڕووبەڕووبوونەوە، ٢٠٠٦.
  - بەشداری سیاسی پارتە سیاسییەکان (ئامادەیە بۆ چاپ)، ٢٠٠٨.
  - دەروازەیەك بۆ یاسای گشتیی نێودەوڵەتی.
- لە ساڵی ١٩٩٢ـەوە لە ڕۆژنامە و گۆڤارەکان دەنووسێت.

چەند توێژینەوەیەکی هەیە، لەوانە:

- الآرهاب الدولي والتدخل في الدول،، **مجلة** پاریزەر، **العدد ٧**، ٢٠٠٥.
- العولمة الآقتصادية والكورد، **مجلة** تەرازوو، **العدد ٢٠-٢١**، ٢٠٠٤.
- جريمة الرشوة، **مجلة** تەرازوو، **العدد ٢٤**، ٢٠٠٥.
- الوضعية القانونية، **مجلة** پاریزەر، **العدد ٩**، ٢٠٠٥.
- رووبەرووبوونەوەی توندو تیژی، تاك — كۆمەڵ — دەسەڵات ، **مجلە** پاریزەر، **العدد** ٢٠٠٦.
- البعد القانوني لحقوق الآنسان، **مجلة** تەرازوو الآكاديمي، **العدد ٢٩ — ٣٠**، ٢٠٠٦.
- دەسەڵاتەکانی سەرۆکی هەرێمی کوردستان لە روانگەی یاسای دەستوریەوە، گۆڤاری توێژینەوەی ئەکادیمی، ژمارە ١٠، ٢٠٠٧.
- رووە لێکچوو جیاوازەکانی نێوان یاسای مرۆیی نێودەوڵەتی و یاسای نێودەوڵەتی بۆ مافەکانی مرۆڤ، گۆڤاری تەرازوو، ژمارە ٣٢- ٣٣، ٢٠٠٨.
- وەزیفەکانی حزبی سیاسی، گۆڤاری شرۆڤە، ژمارە ٤، ٢٠٠٨.
- کادر رایەڵەی پەیوەندی حزب و جەماوەر، گۆڤاری شرۆڤە، ژمارە (٥)، ٢٠٠٨.

- پاڵێوراوی لستی هاوپەیمانی کوردستانە بۆ ئەنجومونی نوێنەرانی بەغداد.
- بەشداری راهێنانی یاسایی و دیموکراتیەتی کردووە لە ناوخۆو دەرەوەی وولات.
- لە ساڵی ٢٠٠٥وە مامۆستایە لە کۆلێژی یاساو وانە بێژ بووە لە کۆلێژی زانستە رامیاریەکان و بەشی کارگێڕیی یاسای پەیمانگەی تەکنیکی.